

T.C
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM SANATLARI PROGRAMI

19. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ARNAVUTLUK'TAKİ
OSMANLI DÖNEMİ YERLEŞİM MERKEZLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
20142202005 AYSU ATEŞ

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Şükrü SÖNMEZER

İSTANBUL-2017

Aysu ATEŞ tarafından hazırlanan **19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~Oyçokluğuyla~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 01 / 06 / 2017

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Şükrü SÖNMEZER (Danışman)

Jüri Üyesi : Prof.Dr. İlknur KOLAY (İTÜ Öğr. Üy.)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Soner ŞAHİN (Yeditepe Ü. Öğr.Üy.)

Yedek Jüri Üyesi : Doç.Dr. F.Nalan TÜRKMEN (M. Ü.Öğr.Üy.)

.....

Yedek Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Nuri SEÇGİN

.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VII
SEMBOLLER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
RESİMLER LİSTESİ.....	X
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı.....	2
1.2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	3
1.3. 19. Yüzyılda Arnavutluk'u Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar.....	6
2. ARNAVUTLUK.....	14
2.1. Coğrafi Özellikleri.....	14
2.2. Tarihçesi.....	16
2.2.1. Başlangıcından Osmanlı Devrine Kadar Arnavutluk.....	17
2.2.2. Osmanlı Hakimiyetinde Arnavutluk.....	21
3. 19. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE OSMANLI DÖNEMİ YERLEŞİM MERKEZLERİ.....	39
3.1. İşkodra (İskenderiye, Shkodër).....	44
3.1.1. 19. Yüzyıl Öncesinde İşkodra.....	45
3.1.2. 19. Yüzyılda İşkodra.....	47
3.1.2.1. Nüfus Yapısı.....	48
3.1.2.2. Yerleşim Merkezi.....	49
3.1.2.3. Konut Mimarisi.....	56
3.1.2.4. Ticaret Merkezi.....	57
3.1.2.5. Kale.....	58
3.1.2.6. Diğer Yapı Türleri.....	67
3.2. Dıraç (Dıraç, Durrës).....	70
3.2.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Dıraç.....	70
3.2.2. 19. Yüzyılda Dıraç.....	74

3.2.2.1. Nüfus Yapısı.....	74
3.2.2.2. Yerleşim Merkezi.....	74
3.2.2.3. Ticaret Merkezi.....	79
3.2.2.4. Dıraç Şehir Surları.....	82
3.3. Elbasan (İlbasan, Elbasani).....	88
3.3.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Elbasan.....	88
3.3.2. 19. Yüzyılda Elbasan.....	90
3.3.2.1. Nüfus Yapısı.....	91
3.3.2.2. Yerleşim Merkezi.....	92
3.3.2.3. Ticaret Merkezi.....	94
3.3.2.4. Kale.....	96
3.3.2.5. Diğer Yapı Türleri.....	102
3.4. Berat (Arnavud Belgrad, Berati).....	105
3.4.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Berat.....	106
3.4.2. 19. Yüzyılda Berat.....	108
3.4.2.1. Nüfus Yapısı.....	108
3.4.2.2. Yerleşim Merkezi.....	109
3.4.3.3. Konut Mimarisi.....	116
3.4.3.4. Ticaret Merkezi.....	121
3.4.3.5. Kale.....	123
3.4.3.6. Diğer Yapı Türleri.....	129
3.5. Tepedelen (Tepedelen,Tepelenë).....	131
3.5.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Tepedelen.....	131
3.5.2. 19. Yüzyılda Tepedelen.....	132
3.5.2.1. Nüfus Yapısı.....	132
3.5.2.2. Yerleşim Merkezi.....	133
3.5.2.3. Ticaret Merkezi.....	142
3.5.2.4. Kale.....	142
3.5.2.5. Diğer Yapı Türleri.....	149
3.6. Ergiri (Ergiri Kasrı, Gjirokastra).....	151
3.6.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Ergiri.....	151
3.6.2. 19. Yüzyılda Ergiri.....	152

3.6.2.1. Nüfus Yapısı.....	153
3.6.2.2. Yerleşim Merkezi.....	154
3.6.2.3. Konut Mimarisi.....	158
3.6.2.4. Ticaret Merkezi.....	165
3.6.2.5. Kale.....	168
3.6.2.6. Diğer Yapı Türleri.....	177
3.7. Delvina (Delonia, Delvinë).....	179
3.7.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Delvina.....	179
3.7.2. 19. Yüzyılda Delvina.....	181
3.7.2.1. Nüfus Yapısı.....	182
3.7.2.2. Yerleşim Merkezi.....	182
3.7.2.3. Ticaret Merkezi.....	189
3.7.2.4. Kale.....	189
3.8. Yanya (Yanya, Ioannina).....	193
3.8.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Yanya.....	193
3.8.2. 19. Yüzyılda Yanya.....	197
3.8.2.1. Nüfus Yapısı.....	198
3.8.2.2. Yerleşim Merkezi.....	199
3.8.2.3. Konut Mimarisi.....	239
3.8.2.4. Ticaret Merkezi.....	245
3.8.2.5. Kale.....	249
3.9. Parga.....	263
3.9.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Parga.....	263
3.9.2. 19. Yüzyılda Parga.....	264
3.9.2.1. Nüfus Yapısı.....	265
3.9.2.2. Yerleşim Merkezi.....	265
3.9.2.3. Konut Mimarisi.....	271
3.9.2.4. Ticaret Merkezi.....	271
3.9.2.5. Kaleler.....	273
3.9.2.5.1. Parga Kalesi.....	273
3.9.2.5.2. Ali Paşa Kalesi.....	281
3.10. Arta (Narda, Arta).....	286

3.10.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Arta.....	287
3.10.2. 19. Yüzyılda Arta.....	289
3.10.2.1. Nüfus Yapısı.....	293
3.10.2.2. Yerleşim Merkezi.....	294
3.10.2.3. Ticaret Merkezi.....	299
3.10.2.4. Kale.....	302
3.10.2.5. Diğer Yapı Türleri.....	310
4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	314
5. KAYNAKLAR.....	330
6. ÖZGEÇMİŞ.....	340

ÖNSÖZ

"19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri" adlı yüksek lisans tez çalışması süresince, tecrübelerini ve bilgilerini paylaşan, çalışmanın her aşamasındaki gelişmeleri heyecanla takip eden, bu çalışmada en az benim kadar emeği geçen ve sonsuz desteğini her zaman hissettiğim değerli hocam ve danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şükrü Sönmezer'e içtenlikle teşekkür ederim. Aynı zamanda değerli bilgileriyle çalışmaya yön veren ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. İlknur Kolay'a teşekkürlerimi sunarım.

Arnavutluk araştırma gezisi sırasında manevi desteğinden dolayı Doç. Dr. Sokol Dervishi'ye teşekkür ederim. Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Kütüphanesi ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına, Arnavutluk ve Yunanistan'da genellikle müze olarak hizmet veren Osmanlı yapılarındaki çalışanlara gerekli kolaylıkları sağladıkları için teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu süreçte çalışmaya doğrudan katkısı olan sevgili Hande Söylemez, Alper Söylemez'e, Arnavutluk ve Yunanistan'daki arazi çalışmaları boyunca bana eşlik eden sevgili Nuran Ateş Abdurrahmani, Xhelil Abdurrahmani, Bayram Gazaferi ve Eda Temizel'e teşekkür ederim. Maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bu yolda ilerlemem için beni her zaman destekleyen, hayattaki en büyük şansım annem Sema Ateş, babam Necmettin Ateş ve Misha başta olmak üzere tüm aileme çok teşekkür ederim.

Haziran 2017

Aysu ATEŞ

ÖZET

19. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI DÖNEMİ YERLEŞİM MERKEZLERİ

Yaklaşık beş yüz yıl süren Osmanlı hâkimiyeti boyunca, Osmanlı kenti etkisi Arnavutluk'taki yerleşim merkezlerine büyük ölçüde nüfuz etmiştir. Bu çalışmada Batılı seyyahların gözünden, Arnavutluk'taki Antik Dönemden beri süregelen önemli ticari ve askeri menzil yolları üzerinde yer alan Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerinin, 19. yüzyıldaki durumları tespit edilmiştir. Aynı zamanda yerleşim merkezlerinin öne çıkan özelliklerinin şehircilik ve mimariye etkisi üzerinde durulmuştur. Ancak salt olarak şehirlerin yapısı ve mimari eserlerin incelendiği bir çalışmadan öte, çok daha geniş bir perspektifle Arnavutların kökeni, tarihsel süreç ve coğrafya birlikte ele alınarak irdelenmiştir.

Çoğunluğu İngilizlerden oluşan Batılı gezginlerin Arnavutluk'taki Osmanlı yerleşim merkezlerini ziyaret ederek, etraflıca ele alması 19. yüzyıla rastlamaktadır. Bu durum doğrudan 19. yüzyılın ilk yıllarında bölgedeki gücü iyice artan Tepedelenli Ali Paşa ile ilişkilidir. Bu dönemde Batı dünyasında yaygın olan oryantalist bakış açısıyla birlikte, Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yapıları arasında en fazla ilgiyi özellikle Tepedelenli Ali Paşa'nın sarayları ve konut mimarisi görmüştür. 19. yüzyılda Batılı seyyahların gözünden şehirlerin simge yapılarını oluşturan ancak günümüze gelemeyen sarayların nasıl bir görünüme sahip olduğunu, seyyahların ifadeleri ve genellikle gerçekçi bir şekilde betimlenen gravürler sayesinde canlandırmak mümkün olmuştur. Bu çalışma Arnavutluk'taki Osmanlı yerleşim merkezlerinin, Avrupa kültürüyle iç içe olmasına rağmen, makro ölçekte Osmanlı şehir yapısı ile mikro ölçekte ise konut mimarisiyle Anadolu topraklarından çok farklı olmadığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin ortak mimari kültür ve dili Arnavutluk'ta da geçerlidir.

ANAHTAR KELİMELER: Arnavutluk, Batılı Seyyahlar, Osmanlı Yerleşim Merkezleri, Osmanlı Mimarisi, Tepedelenli Ali Paşa

SUMMARY

SETTLEMENTS IN OTTOMAN ERA ALBANIA IN 19TH CENTURY THROUGH THE EYES OF WESTERN TRAVELLERS

During the Ottoman reign which lasted almost five hundred years, Ottoman urban style infuse into Albanian settlements. In this research, Ottoman settlements in Albania during the 19th century, which had historically been on important commercial and military lines is studied through the eyes of western travellers. In this study the affect of regional features in urban style and architecture is also examined. We should also note that, more than studying the constructional and architectural style of cities isolated sense, this study's focus is to expand study under the scope of Albania's cultural and historical background as well as the nation's roots.

It was around the 19th century that a number of travellers who mostly are British travelled through Albania. This is strictly related to Ali Pasha from Tepelena who had an expanding influence and power in the region during the period. Reinforced by the rising orientalism influence in the western world during this era, Ali Pasha's palace and residences gained most of the attention amongst the Ottoman architecture. As a benevolent side product of the travel notes and perspective of these above mentioned travels, we are now able to visualise how these palaces looked like, how they turned out to be the symbol of cities in spite of the fact that the structures themselves could not survive to present day. This study shows us that the Ottoman settlement in Albania, however closely linked to European culture in terms of geographical proximity, bear a great resemblance to Ottoman urban style in macro sense and to residential architecture in micro sense. The common architectural culture and language of the Ottoman Empire presents itself in Albania.

KEYWORDS: Albania, Western Travellers, Ottoman Settlements, Ottoman Architecture, Ali Pasha Tepelena

SEMBOLLER ve KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.k. Adı geçen kitap

A.g.m. Adı geçen makale

Bkz. Bakınız

C. Cilt

Cm. Santimetre

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

Ed. Editör

H. Hicri

Haz. Hazırlayan

Km. Kilometre

M. Miladi

M.Ö. Milattan önce

M.S. Milattan sonra

M. Metre

S. Sayı

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 19. yüzyılda Arnavutluk sınırları (N.Bozbora).....	40
Şekil 2: Arnavutluk haritası, 19.yy. başı (T.S.Hughes).....	41
Şekil 3: Arnavutluk haritası, 19. yy. başı (J.C.Hobhouse)	42
Şekil 4: Arnavutluk, İyonya Adaları, Teselya, Makedonya ve Yunanistan haritası, 19. yy.başı (H.Holland)	43
Şekil 5: Arnavutluk haritası ve Edward Lear'ın seyahat güzergâhı, 19.yy.ortası (E.Lear)	44
Şekil 6: İşkodra Kalesinin planı. (A.Meksi-A.Baçe)	59
Şekil 7: Via Egnatia güzergâhı (T. Winnifrith)	72
Şekil 8: Dıraç surlarının planı. (A.Meksi-A.Baçe)	84
Şekil 9: Elbasan Kalesinin Planı (E.H.Ayverdi).....	98
Şekil 10: Berat Kalesinin planı (A.Meksi-A.Baçe).....	126
Şekil 11: Tepedelen Kalesinin planı (A.Meksi-A.Baçe).....	144
Şekil 12: Delvina (R.Gabaglio,S.Pistidda).....	188
Şekil 13: Delvina Kalesinin planı (A.Versaci-A.Cardaci).....	190
Şekil 14: Yanya şehri görünümü, 1813. (T.S.Hughes).....	201
Şekil 15: Carl Peter Von Heidenstam, Yanya haritası, 1820-1821. (R.Paxinou).....	201
Şekil 16: Barbié du Bocage tarafından yapılan Yanya şehrinin planı, 1820 (R.Paxinou).....	202
Şekil 17: Ali Paşa Köşkünün planı, (T.S.Hughes).....	236
Şekil 18: Yanya'daki evin planı (W.M.Leake).....	241
Şekil 19: Yanya Kalesinin planı (A.Brooks).....	253
Şekil 20: Parga Kalesinin Planı (A.Brooks).....	275
Şekil 21: Parga kasabası (A.Brooks).....	275
Şekil 22: Anthousa'daki Ali Paşa Kalesinin planı (A.Brooks).....	282
Şekil 23: Arta şehrinin planı (W.M.Leake).....	295
Şekil 24: Arta Kalesinin Planı (A.Brooks).....	304

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Buşatlı Mehmet Paşa Camii veya Kurşunlu Camii (H.1187 - M.1773), Nisan 2016 (A.Ateş).....	49
Resim 2: Buşatlı Mehmet Paşa Camii'nin Drin ve Kir Nehri ile ilişkisi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	50
Resim 3: Taraboş Dağı üzerindeki İşkodra Kalesi ve Kir Nehri kıyısındaki Buşatlı Mehmet Paşa Camii'nin görünümü, 1848 (E.Lear).....	53
Resim 4: Edward Lear tarafından resmedilen İşkodra şehri, 1848 (http://www.elsie.de).....	53
Resim 5: 19. yüzyıla tarihlenen İşkodra gravürü (Aug. Meylan).....	54
Resim 6: İşkodra'da günümüzdeki yerleşim merkezinin İşkodra Gölünün kıyısında yayılımı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	55
Resim 7: Kir Nehri kıyısındaki dağınık yerleşimler, Nisan 2016 (A.Ateş).....	55
Resim 8: Taraboş Dağı üzerindeki İşkodra Kalesinin, Buşatlı Mehmet Paşa Camii civarından görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	60
Resim 9: İşkodra Kalesinin içinde bulunan Fatih Sultan Mehmed Camii'nin kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	60
Resim 10: İşkodra Kalesinin içindeki bir dehlizden görünüm, Nisan 2016 (A.Ateş).....	61
Resim 11: İşkodra Kalesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	61
Resim 12: İşkodra Kalesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	62
Resim 13: İşkodra Kalesinin üzerinden Buna Nehrinin görünümü, Mayıs 2016 (A.Ateş).....	62
Resim 14: Yılmaz Önge tarafından çekilmiş olan İşkodra'nın eski bir fotoğrafı (E.H. Ayverdi).....	63
Resim 15: Edward Lear'ın gözünden İşkodra Kalesinin girişi, 1848 (http://www.elsie.de/).....	66
Resim 16: İşkodra Kalesinin girişinin görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	66
Resim 17: Edward Lear tarafından resmedilen Bahçelik Köprüsü, 1848 (S.Hyman).....	67

Resim 18: Dıraç şehir surları ve muhtemelen Fatih Camii (1502- 1503), 1848 (E.Lear).....	76
Resim 19: Fatih Camii (1502-1503), Nisan 2016 (A.Ateş).....	77
Resim 20: Dıraç şehrinde bir sokağın görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	78
Resim 21: Dıraç Limanı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	82
Resim 22: Dıraç surları maketi. (M.Kiel).....	83
Resim 23: Edward Lear'ın betimlemesiyle Dıraç surları, 1848 (http://www.elsie.de/).....	85
Resim 24: Dıraç Surları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	85
Resim 25: Venedik Kulesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	86
Resim 26: Dıraç şehir surları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	86
Resim 27: Dıraç surlarının üzerindeki giriş, Nisan 2016 (A.Ateş).....	87
Resim 28: Dıraç surları üzerindeki burç, Nisan 2016 (A.Ateş).....	87
Resim 29: Edward Lear'ın gözüyle Elbasan İşkumbi Vadisi, 1848 (http://www.elsie.de/).....	93
Resim 30: Elbasan surları üzerinde yer alan güney kapısı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	99
Resim 31: Güney kapısının kale içinden görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	99
Resim 32: Elbasan surları ve saat kulesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	100
Resim 33: Elbasan sur sırası üzerindeki burç, Nisan 2016 (A.Ateş).....	100
Resim 34: Elbasan Surlarının görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	101
Resim 35: Kale içindeki Hünkâr Camii, Nisan 2016 (A.Ateş).....	101
Resim 36: Kale içindeki hamam, Nisan 2016 (A.Ateş).....	102
Resim 37: Elbasan, Kurt Paşa Köprüsü (http://www.elsie.de/).....	103
Resim 38: Elbasan'da bulunan Namazgâh (http://www.elsie.de/).....	104
Resim 39: Mangalem bölgesindeki "Eski Saray" olarak bilinen yapı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	110
Resim 40: Edward Lear tarafından resmedilen Berat şehri, 1848 (http://www.elsie.de/).....	111
Resim 41: Berat Kalesi, Kurt Paşa Köprüsü ve kalenin eteklerindeki yerleşim merkezinin görünümü, 1848 (E.Lear).....	112
Resim 42: Edward Lear'ın kaleminden Berat şehri, 1848 (http://www.elsie.de/)....	112
Resim 43: Edward Lear'ın gözünden Berat halkı, 1848 (S.Hyman).....	113

Resim 44: Berat şehrini ikiye ayıran Osum Nehri, Nisan 2016 (A.Ateş).....	113
Resim 45: Osum Nehri üzerindeki Kurt Paşa Köprüsü ve sağ tarafta günümüze ulaşan geleneksel Türk konutları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	114
Resim 46: Osum Nehrinin güney kıyısındaki Gorica bölgesi, Nisan 2012. (Ş.Sönmezer).....	115
Resim 47: Charles Cockerell tarafından resmedilen Berat şehri, 1813. (T.S. Hughes).....	115
Resim 48: Mangalem bölgesindeki 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın başından günümüze ulaşan geleneksel Türk-Osmanlı konutları, Nisan 2016. (A.Ateş).....	119
Resim 49: Geleneksel Türk konutları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	119
Resim 50: Berat'ta bir ev, Nisan 2016 (A.Ateş).....	120
Resim 51: Berat Kalesi içindeki bir sokak, Nisan 2016 (A.Ateş).....	120
Resim 52: Gorica bölgesindeki geleneksel Türk konutları, Nisan 2016. (A.Ateş)..	121
Resim 53: Berat Kalesinin yer aldığı tepenin nehir kıyısından görünümü (A.Ateş).....	127
Resim 54: Berat Kalesinin girişi, Nisan 2016. (A.Ateş).....	127
Resim 55: Berat Kalesinde içteki giriş, Nisan 2016. (A.Ateş).....	128
Resim 56: Kale içindeki Hünkâr Camii veya Kırmızı Camii'nin kalıntısı (Xhamia e Kuqe, 15.yy.) Nisan 2016 (A.Ateş).....	128
Resim 57: Hünkâr Camii veya Kırmızı Camii'nin minaresi Nisan 2016. (A.Ateş).	129
Resim 58: Kurd Ahmet Paşa Köprüsü (1777-1778), Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	130
Resim 59: Kurd Ahmet Paşa Köprüsü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	130
Resim 60: Tepedelen, 1848 (E.Lear).....	134
Resim 61: Edward Lear tarafından resmedilen Tepedelen, 1848 (http://www.elsie.de/).....	135
Resim 62: William Purser'in resmine dayanan, Edward Finden'in gravüründe betimlenen Tepedelen Sarayı, 19.yüzyılın başı (http://www.elsie.de/).....	137
Resim 63: Tepedelen, 1857 (https://www.alipasha.al/).....	137
Resim 64: Edward Lear tarafından betimlenen Tepedelen, 1857 (http://www.wikiwand.com/).....	140
Resim 65: Tepedelen vadiden görünüm, 1857 (http://www.wikiwand.com/)	141
Resim 66: Tepedelenli Ali Paşa Caddesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	141

Resim 67: Kalenin önündeki meydan, Nisan 2016 (A.Ateş).....	142
Resim 68: Tepedelen ve kalenin görünümü, 1812-1813. (H.Holland).....	146
Resim 69: Tepedelen ve kalenin görünümü, 19.yy. (C.Wordsworth).....	146
Resim 70: Kalenin girişinden Vjosa Nehrinin görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	147
Resim 71: Tepedelen Kalesinin güney girişi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	147
Resim 72: Tepedelen Kalesinin güney girişinin görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)..	148
Resim 73: Kale içindeki kalıntılar, Nisan 2016 (A.Ateş).....	148
Resim 74: Vjosa Nehri üzerindeki köprü, Nisan 2016. (A.Ateş).....	150
Resim 75: Edward Lear'ın gözünden Ergiri şehri, 1848. (http://www.elsie.de/).....	156
Resim 76: Pazar Camii'nin şehir içindeki konumu, Nisan 2016 (A.Ateş).....	156
Resim 77: Pazar Camii (H. 1168, 1754-55) Nisan 2016 (A.Ateş).....	157
Resim 78: Pazar Camii kitabesi, Nisan 2016. (A.Ateş).....	157
Resim 79: Edward Lear'ın fırçasından Ergiri şehri, 1848. (S.Hyman).....	160
Resim 80: Ergiri'de bir kule ev, Nisan 2012. (Ş.Sönmezer).....	162
Resim 81: Ergiri evi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	162
Resim 82: Kule ev, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	163
Resim 83: Ergiri'de kule evler, Nisan 2016 (A.Ateş).....	163
Resim 84: Ergiri evleri, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	164
Resim 85: Ergiri konutlarının kaleden görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş).....	164
Resim 86: Ergiri evleri, Nisan 2016 (A.Ateş).....	165
Resim 87: Ergiri arastası, Nisan 2016 (A.Ateş).....	165
Resim 88: Pazar Camii'nin sokağında bulunan arasta, Nisan 2016 (A.Ateş).....	167
Resim 89: Kaleye giden yol üzerindeki arasta, Nisan 2016 (A.Ateş).....	167
Resim 90: Ergiri çarşı bölgesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	168
Resim 91: Ergiri Kalesi, 1813 (T.S.Hughes).....	172
Resim 92: Ergiri şehri ve kalesi, 19. yy. (C.Wordsworth).....	172
Resim 93: Ergiri şehrinin görünümü, 1812-1813 (H.Holland).....	173
Resim 94: Ergiri Kalesi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	173
Resim 95: Ergiri Kalesinin görünümü, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	174
Resim 96: Ergiri Kalesinin girişi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	174
Resim 97: Ergiri Kalesinin girişi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	175

Resim 98: Günümüzde müze olarak hizmet veren kalenin içinden görünüm, Nisan 2016 (A.Ateş).....	175
Resim 99: Kale içindeki saat kulesi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer).....	176
Resim 100: Kale içindeki Bektaşî Türbesi, Nisan 2016 (A.Ateş).....	176
Resim 101: William Leighton Leitch tarafından betimlenen Ergiri şehri, 19.yy. (R.Walsh).....	178
Resim 102: Edward Lear'ın gözünden Ergiri Kalesi ve su kemeri, 1848 (E.Lear)..	178
Resim 103: Harap bir haldeki Delvina Kalesi ve Hünkâr veya Fatih Camii, Nisan 2016 (A.Ateş).....	185
Resim 104: Hünkâr veya Fatih Camii kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	185
Resim 105: Xhemal Camii Kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	186
Resim 106: Xhemal Külliyesi içindeki medrese bölümünün kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş).....	187
Resim 107: Resim 107: Xhemal Külliyesi içindeki türbelerden biri, Nisan 2016. (A.Ateş).....	187
Resim 108: Delvina Kalesinin kalıntıları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	191
Resim 109: Delvina Kalesinin kalıntıları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	192
Resim 110: Delvina Kalesinin kalıntıları, Nisan 2016 (A.Ateş).....	192
Resim 111: Nisi Adasından Yanya'nın görünümü, 1813 (T.S.Hughes).....	203
Resim 112: Yanya şehrinin kuzeyden görünümü, 1812-1813 (H.Holland).....	203
Resim 113: Yanya şehrinin kuzey taraftan görünümü, 19.yy. (C.Wordsworth).....	204
Resim 114: Yanya, 19.yy. (C.Wordsworth).....	204
Resim 115: Yerleşim merkezi, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	205
Resim 116: Yanya, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	205
Resim 117: Yarımada üzerinde yükseltinin arttığı iki ayrı köşede bulunan Fethiye Camii (1597) ve Aslan Paşa Camii (1618) 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	207
Resim 118: Yarım ada üzerindeki Fethiye Camii ve Aslan Paşa Camii'nin görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	208
Resim 119: Fethiye Camii ve Aslan Paşa Camii'nin gölden görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	208
Resim 120: Fethiye Camii ve Aslan Paşa Camii'nin gölden görünüşü, 19.yy. (http://www.culture.gouv.fr).....	209

Resim 121: Pamvotis Gölünden yarımada ve iki caminin görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	209
Resim 122: Aslan Paşa Camii (1618), 1812-1813 (H.Holland).....	211
Resim 123: Aslan Paşa Camii (1618), 1848. (S.Hyman).....	211
Resim 124: Aslan Paşa Camii (1618), 19.yy. (C.Wordsworth).....	212
Resim 125: W. Page'nin eskizine dayanan C. Stanfield tarafından betimlenen Aslan Paşa Camii, 19.yy. (C.Stanfield).....	212
Resim 126: Aslan Paşa Camii, 19.yy. (http://www.culture.gouv.fr).....	213
Resim 127: Aslan Paşa Camii'nin Pamvotis Gölünden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	213
Resim 128: Aslan Paşa Camii'nin ön cepheden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	214
Resim 129: Aslan Paşa Türbesi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	214
Resim 130: Aslan Paşa Külliyesinin bulunduğu iç kaleyi koruyan burç, Eylül 2016 (A.Ateş).....	215
Resim 131: Aslan Paşa Külliyesinin içindeki imaret kalıntısı, Eylül 2016 (A.Ateş).....	215
Resim 132: Aslan Paşa Külliyesinin içindeki medrese, Eylül 2016 (A.Ateş).....	
Resim 133: Arka planda Aslan Paşa Camii ve önde kütüphane, Eylül 2016 (A.Ateş).	
Resim 134: Harap bir haldeki hamam, Eylül 2016 (A.Ateş).....	217
Resim 135: İç kalede bulunan Fethiye Camii (1597), 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	218
Resim 136: Günümüzde müze olarak hizmet veren Fethiye Camii'nin batıdan görünümü (1597), Eylül 2016 (A.Ateş).....	219
Resim 137: Fethiye Camii'nin ön cepheden görünümü (1597), Eylül 2016. (A.Ateş).....	219
Resim 138: Ali Paşa ve oğullarının mezarı, 19.yy. (R.Walsh).....	221
Resim 139: Ali Paşa'nın kesik başının Topkapı Sarayı'nda teşhir edilmesi, 19.yy. (R.Walsh).....	221
Resim 140: Ali Paşa Türbesi ve Fethiye Camii, 19.yy. (http://www.culture.gouv.fr).....	222
Resim 141: Ali Paşa'nın Yanya'daki kabri, Eylül 2016 (A.Ateş).....	222
Resim 142: İç kale içindeki Ali Paşa Sarayı veya Eski Saray, 19.yy. (R.Walsh).....	224

Resim 143: İç kaledeki Ali Paşa Sarayı, 19.yy. (http://www.culture.gouv.fr).....	224
Resim 144: Ali Paşa Sarayı'nın yerine inşa edilen, günümüzde Bizans eserleri müzesi olarak hizmet veren yapı, Eylül 2016 (A.Ateş).....	225
Resim 145: Günümüzde kafeterya olarak hizmet veren imaret, Eylül 2016 (A.Ateş).....	226
Resim 146: İç kale içindeki burç kalıntısı ve günümüzde müze olan Hazina Binası, Eylül 2016. (A.Ateş).....	226
Resim 147: Ali Paşa Sarayına ait kalıntıları, Eylül 2016 (A.Ateş).....	227
Resim 148: İç kaledeki tabyalar ve St.Anargyroi Kilisesi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	227
Resim 149: Ali Paşa ve iki oğlunun saraylarının şehir içindeki görünümü,19.yy. (T.S.Hughes).....	231
Resim 150: Veli Paşa Camii, Eylül 2016 (A.Ateş).....	232
Resim 151: Veli Paşa Camii yakınındaki medrese, Eylül 2016 (A.Ateş).....	232
Resim 152: Batı yönden kale bölgesi ve gölün görünüşü, 1848 (E.Lear).....	233
Resim 153: Tepeden kalenin görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	233
Resim 154: Arka planda Metsikeli Dağları ve iki iç kalenin görünümü, 19.yy. (R.Walsh).....	234
Resim 155: Litharitzta tepesi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	234
Resim 156: Litharitzta tepesinden kale bölgesinin ve gölün görünüşü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	235
Resim 157: Kale içindeki Türk Kışlası, Eylül 2016. (A.Ateş).....	237
Resim 158: Nisi Adasındaki Ali Paşa'nın son zamanlarında konakladığı ve hayatını kaybettiği yer, 1848 (S.Hyman).....	238
Resim 159: Günümüzde Ali Paşa Müzesi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	238
Resim 160: Charles Cockerell tarafından betimlenen Nicolo Argyris'in evi, 1813 (T.S.Hughes).....	244
Resim 161: Kale içindeki bir sokaktan görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	245
Resim 162: Çarşı bölgesi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	249
Resim 163: Yanya'da bir kule kalıntısı, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr/).....	254
Resim 164: Yanya Kalesinin güney yönden gölle bağlantısı, 19.yy. (http://www.culture.gouv.fr).....	255
Resim 165: Yanya Kalesinin ana girişi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	255

Resim 166: Yanya Kalesi girişinin kale içinden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)..	255
Resim 167: Yanya Kalesinin girişi üzerindeki kitabe, Eylül 2016 (A.Ateş).....	256
Resim 168: Yanya Kalesinin girişi üzerindeki hayvan motifli rölyef, Eylül 2016 (A.Ateş).....	256
Resim 169: Yanya Kalesinin girişi üzerindeki hayvan motifli diğer rölyef, Eylül 2016 (A.Ateş).....	256
Resim 170: Batı surlarından görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	257
Resim 171: Güneybatı köşedeki çokgen planlı burç, Eylül 2016 (A.Ateş).....	257
Resim 172: Güney surları üzerindeki giriş, Eylül 2016 (A.Ateş).....	258
Resim 173: Çift sıra halindeki güney surları, Eylül 2016 (A.Ateş).....	258
Resim 174: Kuzey surlarından görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	259
Resim 175: Güneydoğudaki iç kalenin girişi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	259
Resim 176: Güneydoğudaki iç kalenin girişinin, iç kale içinden görünümü ve arkada Aslan Paşa Camii'nin minaresi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	260
Resim 177: İç kalede bulunan Bohemond Kulesi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	260
Resim 178: İç kaledeki tabyalardan görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	261
Resim 179: İç kaledeki askeri bölümler, Eylül 2016 (A.Ateş).....	261
Resim 180: İç kaledeki burç kalıntısı, Eylül 2016 (A.Ateş).....	262
Resim 181: İç kalenin görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	262
Resim 182: Parga Kalesi ve çevresindeki yerleşim merkezinin görünümü, 1848 (E.Lear).....	266
Resim 183: Parga Kalesinin Valtos Koyunun Bulunduğu Taraftan Görünüşü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr).....	267
Resim 184: Parga Kalesi ve şehrin görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	269
Resim 185: Kryoneri Koyu çevresi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	270
Resim 186: Kasabanın sokaklarından bir görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	270
Resim 187: Parga Kalesinin girişi, 19.yy. (R.Walsh).....	277
Resim 188: Parga Kalesi veya Venedik Kalesinin, Kryoneri Koyunun bulunduğu taraftan görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	278
Resim 189: İç Kalenin, Valtos Koyunun bulunduğu taraftan görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	278
Resim 190: Parga Kalesinin girişi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	279

Resim 191: Parga Kalesinin girişi üzerinde taşa işlenen Saint Mark'ın Aslanı, Eylül 2016 (A.Ateş).....	279
Resim 192: Parga Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	280
Resim 193: Parga Kalesi içinden görünüş, Eylül 2016 (A.Ateş).....	280
Resim 194: Ali Paşa Kalesi (A.Adam-G.Giannelos).....	282
Resim 195: Ali Paşa Kalesinin ön cepheden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	283
Resim 196: Ali Paşa Kalesinden Parga'nın görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	283
Resim 197: Ali Paşa Kalesindeki güney avlunun görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	284
Resim 198: Ali Paşa Kalesindeki dehlizlerden biri, Eylül 2016 (A.Ateş).....	284
Resim 199: Ali Paşa Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	285
Resim 200: Ali Paşa Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	285
Resim 201: Ali Paşa Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	286
Resim 202: Salaora yolu üzerinden Arta şehrinin görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr).....	291
Resim 203: Arta ve Yanya şehirleri arasındaki Epir bölgesinden görünüm, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr).....	291
Resim 204: Yanya ve Arta arasındaki kervansarayın bulunduğu yerin görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr).....	292
Resim 205: Faik Paşa Camii (15. Yüzyıl sonu, 16. Yüzyıl başı), Eylül 2016 (A.Ateş)	
Resim 206: Faik Paşa Camii, Eylül 2016 (A.Ateş).....	297
Resim 207: Arta'nın kuzeydoğudan görünümü, 1848 (E.Lear).....	305
Resim 208: Arta'nın Kuzeydoğudan Görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr)...)	307
Resim 209: Arta Kalesinin görünümü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr).....	307
Resim 210: Arta Kalesinin güneybatıdan görünüşü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	308
Resim 211: Doğu surlarından görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş).....	308
Resim 212: Kuzey surları üzerindeki giriş, Eylül 2016 (A.Ateş).....	309
Resim 213: Arta Kalesinin ana girişinin kale içinden görünümü, sağda ise iç kale girişi, Eylül 2016 (A.Ateş).....	309
Resim 214: İç kalenin dışarıdan görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş).....	310
Resim 215: Faik Paşa Köpüsü veya Arta Köprüsü, 19.yy. (W.Turner).....	312
Resim 216: Arta Köprüsü, 19.yy. (http://tr.travelogues.gr).....	312

Resim 217: Faik Paşa Köprüsü veya Arta Köprüsü (15.yy. sonu) Eylül 2016

(A.Ateş).....313

Resim 218: Faik Paşa Köprüsü veya Arta Köprüsünün Görünümü, Eylül 2016

(A.Ateş).....313

1. GİRİŞ

Batı toplumlarının tarih boyunca Doğuya karşı ilgisinin ve merakının olduğu bir gerçektir. Batı dünyasında 19. yüzyılda oryantalist dernekler kurulmuş, dergiler çıkarılmış ve doğuyu ele alan birçok eser yayınlanmıştır. İngiliz seyyahların çoğunluğu oluşturduğu Batılı gezginlerin Arnavutluk'a karşı ilgilerinin artmasını ise Tepedelenli Ali Paşa'nın artan gücü tetiklemiştir. Batılı seyyahların Arnavutluk topraklarını ziyaret ederek, kapsamlı bir şekilde incelemesi, Ali Paşa'nın gücünün iyice arttığı 19. yüzyılın başından itibaren gerçekleşmiştir. Bu dönemde Arnavutluk'a ilişkin otuzdan fazla seyahatname bulunmaktadır. Aynı zamanda Ali Paşa, seyyahları topraklarına davet etmiştir. Seyahatnamelerde, Batıların gözünde oryantal bir figür olan Ali Paşa'ya ve onun faaliyetlerine geniş yer verilmiştir. Bununla birlikte batı ve doğu arasında kalan Arnavutluk'taki insanların yaşamları, davranışları, geleneksel kıyafetleri, harem kültürü, tüm yönleriyle şehirler, yapılar ve ticari ilişkiler seyyahlar tarafından kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmanın konusu "19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri" olduğu için, yerleşim merkezleri mimari ve şehircilik açısından değerlendirilirken, somut örnekler üzerinde durulmuştur. Fakat yerleşim merkezlerinin genel yapısı ve mimari eserler irdelenirken, tarihten ve buldukları coğrafyadan ayrı tutulmamış, birlikte değerlendirilmiştir. Özellikle Arnavutluk'un güney şehirlerinin gelişiminde büyük katkısı olan Ali Paşa'nın şehirciliğin gelişmesine yönelik faaliyetleri, çoğu kez mimari yapılarla birlikte ele alınmıştır. Yapı türleriyle, Arnavutların tarihi ve kökeni arasında bağlantılar kurulmuştur.

Batılı seyyahların büyük çoğunluğu Yunanistan üzerinden Arnavutluk'un iç bölgelerine ilerlemiştir. Aynı zamanda Epir bölgesinin tarih boyunca önem taşıyan, canlı bir ticari bölge olmasına karşın, Arnavutluk'un kuzeyinin çetelerin varlığı, kan davaları gibi nedenlerden kaynaklanan huzursuz yapısı, daha az ziyaret edilmesiyle sonuçlanmıştır. Buna paralel olarak kuzey şehirlerindeki Osmanlı yapılarının, Batılı seyyahlar tarafından aktarılması, güney şehirlerine kıyasla oldukça sınırlıdır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 1385 yılında başlayan Arnavutluk hâkimiyeti, 1912-13 Balkan Savaşları ile son bulmuştur. Bu süre zarfında özellikle hâkimiyetin daha erken tarihlerde başladığı şehirlerde, Osmanlı kenti etkisi yoğun olarak hissedilmektedir. Arnavutluk, Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu 19. yüzyıl süresince birçok Batılı seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. Bu çalışmada seyahatnamelerde yer alan Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerine ait bilgilerden yola çıkarak, şehrin nüfus yapısı, kent kurgusu, ticari faaliyetleri ve öne çıkan mimari eserler üzerinden yerleşim merkezlerinin 19. yüzyıldaki durumunun ele alınması hedeflenmiştir.

Batılı seyyahların notlarından ulaşılan bilgiler, bilimsel verilerle desteklenerek, dönemin tarihsel olayları ışığında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte yerleşim merkezleri, Arnavutların kökeni, bölgenin sosyal ve fiziki yapısı göz önüne alınarak irdelenmiştir. Günümüzde mevcut olmayan yapılarla birlikte yerleşim merkezlerinin 19. yüzyıldaki durumu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1967 yılındaki Kültür Devrimi'nden sonra Arnavutluk'taki dini yapıların büyük çoğunluğu yok edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki zorlu siyasi ortam, isyanlar ve çatışmalar da birçok yapının zarar görmesiyle sonuçlanmıştır. Bilhassa Ali Paşa'nın sarayları ve kaleler, Ali Paşa'nın hayatını kaybettiği 1822 yılından sonra tahrip olmuş ve özellikle saraylar günümüze ulaşamamıştır. Batılı gezginlerin seyahatnameleri, günümüze gelemeyen ve hakkında çok az bilgi edinilebilen yapılara dair önemli bilgiler içermektedir. Yurt içinde ve yurt dışında Batılı seyyahların gözünden Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerini etraflıca ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerinin 19. yüzyılda Batılı seyyahların gözünden aktarıldığı bir çalışma amaçlanmıştır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerinin Batılı seyyahların gözünden ifade edildiği bu çalışma, Batılı gezginlerin Arnavutluk'u yoğun bir şekilde ziyaret ettikleri 19. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Batılı seyyahların şehirler ve yapılara dair ifadelerinden yola çıkarak yerleşim merkezlerinin 19. yüzyıldaki durumlarının irdelenmesi bu çalışmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Arnavutluk'taki Osmanlı tarihinde öne çıkan ve seyahatnamelerde daha fazla ele alınan yerleşim merkezleri, Batılı seyyahların aktardıklarına dayanarak ifade edilirken, Osmanlı şehirciliği ve mimarisi açısından vurgusu yapılmıştır. Batılı seyyahlar özellikle Arnavutluk'un güney toprakları üzerinde durduğu için, çalışmada kuzeye oranla, güney şehirlerine daha fazla ağırlık verilmiştir.

Batılı seyyahların notlarının yanı sıra, seyahatnamelerdeki gravür, haritalar ve resimler, şehirlerin 19. yüzyıldaki durumlarını görsel olarak yansıttığı için, yerleşim merkezlerinin yayıldığı alanları ve özellikle de günümüze gelemeyen yapıların mimari özelliklerini belirlemede önemli rol oynamıştır. Bu yüzden söz konusu görsel materyallerden sıkça yararlanılmıştır. Bununla birlikte Batılı seyyahların notları, bilimsel verilerle desteklenerek, günümüzde gözlenebilen eserler ile ne ölçüde örtüştüğü tespit edilmiştir. Aynı zamanda yerleşim merkezlerindeki Osmanlı kenti etkisi, 19. yüzyıldaki durumuyla örtüşen, ayrılan yönleri ve günümüze ulaşan mevcut yapıların durumları belirlenmiştir.

Yerleşim merkezleri incelenirken dil birliği oluşturmak amacıyla Batılı seyyahların ifadeleri İslam mimari terminolojisi ve milli ölçü birimlerine çevrilerek aktarılmıştır. Aynı zamanda şehirlerin Türkçe ismi kullanılmıştır. Ancak Osmanlı döneminde kullanılan ismi ve Arnavutça adı hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu çalışma başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Batılı seyyahların 19. yüzyılda Arnavutluk'u yoğun olarak ziyaret etmesinin Tepedelenli Ali Paşa ile ilişkisi, seyahatnamelerde bahsedilen konular ve bu konulardan tez çalışmasına dâhil edilenler ana hatlarıyla açıklanmıştır. Bununla birlikte

Arnavutluk'un kuzeyi ve güneyi arasındaki farklılığın Batılı gezginlerin seyahatlerine ve anlatımlarına etkisi kısaca ifade edilmiştir. "19. Yüzyılda Arnavutluk'u ziyaret eden seyyahlar" bölümünde Batılı gezginlerin hayatlarına ve eserlerine ilişkin bilgilere ana hatlarıyla değinilmiştir. Bu kısımda Robert Elsie (<http://www.elsie.de/>) ve İoli Vingopoulou'nun (<http://eng.travelogues.gr/>) aktardığı bilgilerden yararlanılmıştır.

Seyahatnamelere dayanarak yerleşim merkezleri irdelenirken, çoğunlukla Arnavutların tarihi, kökeni ve coğrafyanın etkisi üzerinde durulmuştur. Söz konusu etkinin anlaşılması için ikinci bölümde Arnavutluk'un coğrafyası ve tarihçesi hakkında olabildiğince genel bilgiler verilmiştir. Arnavutluk'un tarihsel süreci "Başlangıcından Osmanlı Devrine Kadar Arnavutluk" ve "Osmanlı Hâkimiyetinde Arnavutluk" olmak üzere iki ayrı başlık altında ifade edilmiştir. Arnavutların kökenine ise ilk bölümde yer verilmiştir.

Çalışmanın esas bölümünü "19. Yüzyılda Batılı Seyyahların Gözüyle Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Yerleşim Merkezleri" adlı kısım oluşturmaktadır. Bu bölümde incelenen on adet yerleşim merkezi, Arnavutluk topraklarındaki konumlarına göre kuzeyden, güneye doğru sırasıyla verilmiştir. Öncelikle şehirlerin başlangıçtan 19. yüzyıl sonuna kadarki tarihi süreci, bu dönemde şehirdeki belli başlı yapılar ve nüfus yapısı özet olarak aktarılmıştır. Ardından 19. yüzyıldaki Osmanlı dönemi şehirleri, seyyahların ifadelerine dayanarak nüfus yapısı, yerleşim merkezi, konut mimarisi, ticari merkez, kale ve diğer yapı türleri başlığı altında ele alınmıştır. Batılı seyyahların en çok üzerinde durdukları yapılar olan saraylara ise yerleşim mekezleri ele alınırken yer verilmiştir. Aynı zamanda gezginlerin ifadeleri bilimsel verilerle desteklenmiştir. Bununla birlikte şehirlerin günümüzdeki durumları ve mevcut Osmanlı dönemi yapıları belirtilmiştir.

Değerlendirme ve sonuç bölümünde ilk olarak Batılı seyyahların 19. yüzyılda Arnavutluk'u ziyaret etmesinin temel sebepleri, seyahatnamelerde yer alan belli başlı konular açıklanmıştır. Ardından Arnavutluk'un kuzeyi ve güneyi arasındaki farklılığa ve bu farklılığın tarihsel süreç ve Arnavutların kökeni ile doğrudan ilişkisine

değınilmiştir. Tez konusu kapsamında ele alınan on adet şehir, Arnavutluk'taki konumlarına göre kuzeyden güneye doğru sırasıyla, 19. yüzyılda Batılı seyyahların gözünden öne çıkan özellikleriyle birlikte günümüzdeki durumları ve mevcut Osmanlı yapıları ile birlikte değerlendirilmiştir. Yerleşim merkezlerinin ayrı ayrı değerlendirmesi yapıldıktan sonra, tüm şehirler ortak özellikleriyle birlikte ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerinin, Anadolu topraklarındaki Osmanlı şehir kurgusuyla ortak özellikler taşıdığı açıklanmıştır. Osmanlı şehri etkisinin genelde şehir yapısıyla özelde ise konut mimarisıyla tamamen örtüştüğü belirtilmiştir.

Çalışmaya başlarken öncelikle 19. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Arnavutluk topraklarını ziyaret eden Batılı seyyahlar tespit edilmiştir. Bu seyyahların seyahatnamelerine ulaşarak, gerekli incelemeler yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda 19. yüzyılda tarihsel açıdan önem taşıyan, aynı zamanda Batılı seyyahların yoğun olarak ziyaret ettiği ve şehirciliğe dair bilgiler aktardıkları merkezler belirlenmiştir. Öne çıkan Osmanlı dönemi yerleşim merkezleri, Batılı seyyahlar tarafından yansıtılan bilgiler ve İstanbul başta olmak üzere Arnavutluk'ta bulunan kütüphanelerde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bilimsel verilerle birlikte ele alınarak, ifade edilmiştir. Aktarılan bilgiler gravür, işlenmiş haritalar ve günümüze ait fotoğraflar ile görselleştirilmiştir.

İncelenen tüm yerleşim merkezleri yerinde ziyaret edilmiştir. Yapılan arazi çalışmaları sonucunda, günümüze gelen Osmanlı yapıları tespit edilerek, fotoğrafları çekilmiştir. Ayrıca şehirlerin günümüzdeki durumları gözlemlenerek, Osmanlı kentinden ayrılan ve benzeşen yönleri belirlenmiştir.

1.3. 19. Yüzyılda Arnavutluk'u Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar

1804 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden İngiliz yarıbay William Martin Leake (1777-1860) aynı zamanda yazar, topoğraf ve diplomattır. Londra, Woolwich'te Royal Military Academy'de öğrenim görmüştür. Ardından 4 yıl Hindistan'da yaşayan Leake, Royal Society of London, Royal Geographical Society, Berlin Academy of

Science ve Dilettanti grubuna üye olmuştur. Bunun dışında Leake'nin arkeolojiye oldukça fazla merakı vardır. 1794 ve 1815 yılları arasında Britanya Hükümeti tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışmak üzere görevlendirilmiştir. 1801 yılında Mısır'da bulunan Leake, Mısır ve Nil şelalerinin çizimlerini yapmıştır. Mısır'dan sonra Peloponez'e giderek orada incelemesine devam etmiştir. Daha sonra Tepedelenli Ali Paşa'nın maiyetinde, Kuzey Yunanistan'da keşif araştırmaları yapar. Ardından Batı Anadolu'nun coğrafi yapısını araştırır. Leake, ülkesine döndükten sonra hayatının geri kalanını elindeki malzemeleri tasnif etmek ve araştırmalarının sonuçlarını yayınlamakla meşgul olmuştur. Arnavutluk'taki şehirler hakkında bilgiler verdiği eseri "Travels in Northern Greece" 1835 yılında Londra'da yayınlanmıştır. William Martin Leake'nin biriktirmiş olduğu çok sayıdaki arkeolojik eser günümüzde British Museum ve Cambridge Üniversitesi'nde yer almaktadır.¹

1806 yılında Arnavutluk'taki şehirleri inceleyen Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville (1770-1838) diplomat, tarihçi ve yazardır. Normandiya, Merlerault'ta dünyaya gelmiştir. 1794 yılında Paris'teki Sorbonne Caen ve Lisieux Üniversitesi'nde tıp eğitimi almıştır. 1798'de ise askerî doktor olarak Napolyon'un Mısır'a yolladığı bilim ekibine katılır. Aynı yıl içinde hastalanan Pouqueville, Avrupa'ya geri dönmek üzereyken korsanlar tarafından Kalabriya açıklarında rehin alınır ve daha sonra Navarin'de terk edilir. Ardından Navarin'de Türkler tarafından rehin alınarak, Tripoliçe'ye götürülür ve 1799 yılına kadar burada kalır. Daha sonra İstanbul'daki yedi kule zindanlarına getirilerek iki yıl da burada tutulur. 1801 yılında Fransa'ya geri döner. 1805 ve 1816 yılları arasında Yanya ve Patras'ta büyükelçi olarak görev yapar.² Fransa'ya döndükten sonra "Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Othoman pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801"adlı eserini yayınlar. Bu eser daha sonra İngilizce, Almanca ve İtalyancaya çevrilmiştir. Napolyon'a ithaf edilen eser, Pouqueville'nin Fransa büyükelçisi olduğu 1805 ve 1816 yılları arasında Yanya ve Patras'a atanmasını konu alır.

¹ Robert ELSIE, **Biographical Dictionary of Albanian History**, 276.

² A.g.k., ELSIE, 366.

1809 yılında Arnavutluk'a seyahat eden ve Tepedelenli Ali Paşa ile görüşen İngiliz John Cameron Hobhouse (1786-1869) aynı zamanda "Lord Broughton" ismi ile de bilinmektedir. İngiltere, Bristol'da dünyaya gelen Hobhouse, Westminster School ve Cambridge, Trinity College'de öğrenim görmüştür. John Hobhouse, Cambridge'de bulunduğu sürede, yakın arkadaşı olan şair Lord Byron ile birlikte doğuya seyahat etmeye karar verir. 1809 yılında Patras, Preveze, Nikopolis, Yanya, Akarnaniya üzerinden Delfi, Atina, Megara bölgesi, Attika yarımadası, Eğriboz ve ilâveten İstanbul ve İzmir'i de ziyaret etmiştir. 1810 yılında Lord Byron ile Hobhouse'nin yolları ayrılır. Lord Byron Atina'ya, Hobhouse ise İngiltere'ye döner ve İngiltere'de siyasetle ilgilenir.³ Hobhouse'nin "A journey through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810" adlı seyahatnamesi 1813 yılında Londra'da yayınlanmıştır.

1812 ve 1813 yıllarında Arnavutluk'u ziyaret ederek, özellikle Tepedelenli Ali Paşa'nın biyografisi, şehirlerin nüfusu ve ekonomik yapısı hakkında detaylı bilgiler veren İngiliz Henry Holland (1788-1873) hekim ve yazardır. İngiltere, Cheshire, Knutsford'ta dünyaya gelmiştir. 1811 yılında Edinburgh'ta tıp eğitimi alan Holland'ın, genç yaşlarından itibaren seyahate karşı tutkusu olmuştur. Holland, başlıca Zante, İyonya Adaları, Arta, Yanya, Teselya, Meteora, Tyrnavos, Larissa, Ambelakia, Selanik, Sporad Adaları, Lamia, Termopilae, Delfi, Livadya, Peloponez, Korint, Nemea, Mikene, Argos, Tripoli, Patra, Suli, Delvina, Ergiri, Tepedelen, Apollonia, Himare, Butrint, Avlonya ve Atina gibi önemli şehirleri ziyaret ederek, söz konusu şehirlere dair detaylı incelemelerde bulunmuştur. "Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia during the years 1812-1813" adlı seyahatnamesi 1815 yılında Londra'da yayınlanmıştır. 1840 yılından sonra İngiltere'ye dönen Holland, Galler prensesi olan Kraliçe Caroline ve Kraliçe Viktoria'nın yanında hekim olarak çalışmıştır. Ayrıca Royal Institution of Great Britain'da başkanlık yapmıştır. 90 yaşına kadar Avrupa ve Amerika'ya seyahat etmiştir.⁴

³ Bkz. (1), ELSIE, 203.

⁴ A.g.k., ELSIE, 205.

1813 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden ve Tepedelenli Ali Paşa ile görüşen İngiliz din adamı Thomas Smart Hughes (1786-1847) aynı zamanda tarihçi, bilgin ve gezi yazarıdır. İngiltere, Warwickshire'deki Nuneaton'da dünyaya gelmiştir. Shrewsbury School ve St John's College'de öğrenim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'nde klasik edebiyat ve teoloji alanında eğitim almıştır. Hughes, Robert Townley Parker'in (1793-1879) eğitimcisi olarak Parker ile birlikte seyahat etmeye başlamıştır. İki yıl boyunca İspanya, İtalya, Sicilya, Yunanistan ve Arnavutluk'a seyahat etmiştir. Başlıca Zakynthos, Patras, Peloponez, Atina, Preveza, Arta, Parga, Yanya, Libohovo, Ergiri, Kardhiq, Tepedelen, Berat, Këlcyra, Përmet ve Koniçe'ye seyahat eden Hughes'in, söz konusu şehirler hakkında bilgiler içeren "Travels in Sicily, Greece and Albania" adlı seyahatnamesi 1820 yılında, Londra'da yayınlanmıştır.⁵

1814 yılında Arnavutluk'a seyahat eden İngiliz Charles Robert Cockerell (1788-1863) mimar, arkeolog ve yazardır. Cockerell, özellikle Britanya'daki "Georgian mimarisi" hakkındaki çalışmaları ve Aegina, Bassae Tapınakları'ndaki arkeolojik kazı çalışmaları ile tanınmaktadır. Ayrıca 1819 yılında Londra'daki Saint Paul Katedrali'nin restorasyonunda da çalışan Cockerell, daha sonra Royal Institute of British Architects'in başkanlığını yapmıştır. 1810 ve 1817 yılları arasında Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'ya seyahat etmiştir. 1813 yılında Yunanistan seyahatine başlayan Cockerell, oradan Arnavutluk'a ilerlemiştir. "Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817" adlı seyahatnamesinde özellikle Arnavutluk'un güneyindeki Tepedelenli Ali Paşa'ya ait toprakların birçok betimlemesi yer almaktadır.

1831 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden David Urquhart (1805-1877) İskoç asıllı bir yazardır. Aynı zamanda siyasi kişiliğiyle de öne çıkan Urquhart, Yunan bağımsızlık savaşı sırasında, 1827 yılında Lord Cochrane ile birlikte Yunanistan'a gitmiştir. Ayrıca Urquhart, İstanbul'da kısa bir dönem İngiliz elçisi olarak görev

⁵ Bkz. (1), ELSIE, 210.

yapmıştır. 1847-1852 yılları arasında kuzey İngiltere'deki Stafford parlamentosunun üyesi olan Urquhart, 1877 yılında Napoli'de hayatını kaybetmiştir.⁶ "The spirit of the east, illustrated in a journal of travels through Roumeli during an eventful period" adlı seyahatnamesinde başlıca Korfu, Sarande, Ergiri, Tepedelen, Berat ve Kavalye, Dıraç, Yanya, İşkodra şehirleri hakkında bilgiler aktarmıştır.

1848 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden ve Arnavutluk'taki şehirlerin gerçekçi betimlemelerini yapan İngiliz Edward Lear (1812-1888) şair ve manzara ressamıdır. Londra, Highgate'te yirmi bir çocuklu ailenin, son çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluğundan beri resme karşı tutkusu olan Lear, maddi zorluklar içinde bir yaşam sürdürmüştür. Lear, başlıca İtalya, Yunanistan, Arnavutluk, Filistin, Suriye, Mısır, Hindistan, İsviçre, güney Fransa, Malta ve İyonya Adalarına seyahat etmiştir. 1837 yılından itibaren İtalya'da yaşayan Lear, 1848 yılında Yunanistan ve Arnavutluk seyahatine başlamıştır. Burada Selanik, Manastır, Ohri, Struga, Elbasan, Tiran, Akçahisar, Leş, İşkodra, Tiran, Kavalye, Berat, Ardenica, Apollonia, Avlonya, Himara, Tepedelen, Ergiri ve Yanya gibi birçok önemli şehri ziyaret etmiştir.⁷ İtalya'nın San Remo şehrinde hayatını kaybeden Lear, gezdiği şehirleri aslına uygun ve ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir. Lear'ın 1851 yılında Londra'da yayınlanan "Journals of a landscape painter in Albania" adlı seyahatnamesinde bu resimlerin bir kısmına yer verilmiştir. Lear'ın üç bine yakın resmi günümüze ulaşmıştır.

1850 yılında Arnavutluk'a seyahat eden İngiliz Edmund Spencer, gezi yazılarıyla tanınmaktadır. Bir süre Prusya'da yaşayan Spencer'in "Sketches of Germany and the Germans with a glance at Poland, Hungary & Switzerland in 1834, 1835 and 1836 by an English resident of Germany" adlı ilk seyahatnamesi 1836 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Spencer'in "Travels in the Western Caucasus" adlı ikinci seyahatnamesinde Tuna, Viyana, İstanbul, Karadeniz ve Kafkasya seyahatleri anlatılmaktadır.⁸ Özellikle güney Arnavutluk'a ilişkin bilgilerin yer aldığı "Travels in European Turkey in 1850 through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thrace,

⁶ Bkz. (1), ELSIE, 455.

⁷ A.g.k., ELSIE, 277-278.

⁸ A.g.k., ELSIE, 422.

Albania and Epirus with a visit to Greece and the Ionian Isles" adlı eserde ise başlıca Ohri, Mirdita, Elbasan, Akçahisar, İşkodra, Kotor, Elbasan, Berat, Përmet ve Yanya ziyaretleri ele alınmıştır.

1853 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden İngiliz Dr. William Frederick Wingfield (1813-1874) teolog ve yazardır. İngiltere, Worcester'den gelen Wingfield, eğitimini Oxford'ta tamamlamıştır. Babası gibi Katolik teolog olan Wingfield, özellikle Roman Breviary'nin⁹ çevirileriyle tanınmaktadır. Bir süre Avusturya, Slovenya ve İtalya'da yaşamıştır. 19. yüzyılın ortasında ise Adriyatik kıyılarına seyahat etmiştir. 1853 yılında Zagreb'ten seyahatine başlamış ve oradan Dalmaçya kıyıları ve Arnavutluk'a ilerlemiştir. "A Tour in Dalmatia, Albania and Montenegro, with an historical sketch of the Republic of Ragusa, from the earliest times down to its final fall" adlı eserinde söz konusu bölgeler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır.

1854 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden Alman bilgin Johann Georg Von Hahn (1811-1869) Arnavutluk'a ilişkin araştırmaların en tanınmış isimlerinden biridir. Almanya, Frankfurt am Main'de dünyaya gelen Hahn, Giessen ve Heeidelberg'te hukuk eğitimi almıştır. 1844'ten 1847'ye kadar Atina'daki Prusya Konsoloslugu'nun, daha sonra Yanya'daki Avusturya Konsoloslugu'nun temsilcisi olmuştur. 1851 yılında ise Siros adasında Avusturya konsolosu olarak görev yapmıştır. Yanya'da bulunduğu sürede Arnavutluk'taki birçok şehri ziyaret etmiş ve Arnavutça öğrenmiştir. Bu dönemde Arnavutluk'un tarihi, filoloji ve folklorü hakkında önemli bilgiler edinmiştir. 1854 yılında Almanya, Jena'da yayınlanan "Albanesische Studien" adlı eseri Arnavutluk'a dair önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca "Griechische und albanesische Märchen" (Yunan ve Arnavut masalları), "Reise von Belgrad nach Salonik" (Belgrad'tan Selanik'e seyahat), "Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar" (Drin ve Vardar bölgesi seyahati) adlı eserleri de bulunmaktadır.¹⁰

⁹ Roman Breviary, Katolik Kilisesi'nin dua kitabıdır.

¹⁰ Bkz. (1), ELSIE, 189-190.

1861 ve 1864 yılları arasında Georgina Muir Mackenzie (1833-1874) ve Adelina Paulina Irby (1831-1911) eski Yugoslavya topraklarına ve Arnavutluk'a seyahat etmiştir. Georgina Mackenzie, İskoç baronetin en büyük çocuğudur. Paulina Irby ise Baron Boston isimli tuğamiralin kızıdır. Paulina Irby ve Georgina Muir Mackenzie birlikte seyahat etmeye karar verirler. İlk gezilerinde 1958 yılında Almanya ve Macaristan'ı ziyaret etmişlerdir. Güney Slav ülkelerine geziler düzenleyen gezginlerin asıl ilgi alanı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan Slavlar ve kızların eğitimi olmuştur. Mackenzie ve Irby, 1861 yılında Kaçanik, Graçaniça, Priştine, Viçitırın (Vuçitër), İpek (Peja), Deçan, Yakova, Prizren ve İşkodra'yı ziyaret etmiştir. Gezginlerin seyahatleri, 1866 yılında Londra'da yayınlanan "Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe" adlı eserle sonuçlanmıştır. Bu eser özellikle kuzeydeki Arnavutlar hakkında bilgiler içermektedir. Georgina Muir Mackenzie daha sonra Korfu'daki İngiliz konsolos Charles Sebright ile evlenmiş ve Korfu'da hayatını kaybetmiştir. Paulina Irby ise Balkanlara geri dönerek arkadaşı Priscilla Johnston ile Saraybosna'da kız okulu kurmuş ve hayır işleriyle ilgilenmiştir.

1865 yılında Arnavutluk'u ziyaret eden İngiliz gezgin Henry Fanshawe Tozer (1829-1916) yazar ve öğretmendir. Tozer, Oxford Exeter College'deki öğrenimini 1850 yılında tamamlamıştır. 1869-1893 yılları arasında Oxford, Taylor Institution'ın sorumlusu olmuştur. Ayrıca British Academy ve Historical Society of Greece'nin üyesi olmuştur. Özellikle Yunanistan ve Osmanlı topraklarını ziyaret eden Tozer'in 1869 yılında Londra'da yayınlanan eseri "Researches in the highlands of Turkey, including visits to Mounts Ida, Athos, Olympus and Pelion, to the Mirdite Albanians, and other remote tribes" adlı seyahatnamesinde Arnavutluk ve Yunanistan ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

İrlanda asıllı Robert Walsh (1772-1852), papaz olarak İstanbul'a gider ve İstanbul'da 1821'den 1824'e ve 1830'dan 1835'e kadar Lord Strangfold'un elçiliğinde kalır. İngiliz Thomas Allom (1804-1872) ise Highbury Kilisesi ve Notting Hill, Saint Peter Kilisesi gibi önemli yapıların mimarıdır. Thomas Allom mimarlığı bırakarak dokuz aylık süreçte Anadolu, Suriye, Filistin ve İstanbul'a seyahat etmiştir. Robert Walsh ve Thomas Allom "Constantinople and the scenery of the seven churches of

Asia Minor" adlı bir gezi albümü hazırlamışlardır. Bu gezi albümü Thomas Allom başta olmak üzere diğer sanatçıların betimlemeleri ve Robert Walsh'ın açıklamalarıyla birlikte ortaklaşa hazırlanmıştır. Söz konusu eserde Osmanlı padişahları hakkında bilgilere, özellikle İstanbul başta olmak üzere Arnavutluk, Epir, Trakya, Bursa, Edirne, Yanya ve antik Anadolu şehirlerine yer verilmiştir.

Varsıl bir aileden gelen İrlanda asıllı Edward Dodwell (1767-1832), arkeolog ve ressamdır. İrlanda, Dublin'de dünyaya gelen Dodwell, Cambridge'deki Trinity College'de edebiyat ve arkeoloji eğitimi almıştır. Özellikle Akdeniz uygarlıkları ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Avrupa'daki birçok kültür vakfının onursal üyesidir. 1801 yılında gezgin William Gell ile birlikte İyonya adaları ve Truva'ya, 1805-1806 yıllarında ise ressam Simone Pomardi ile birlikte Rumeli'ye seyahat etmiştir. İtalya dağlarındaki keşif gezisi sırasında hastalanarak, hayatını kaybetmiştir. Dodwell'in toplamış olduğu çok sayıdaki arkeolojik eser, bir süre Roma'daki evinde tutulmuş ve ardından Münih Heykel Müzesi'ne satılmıştır. Dodwell, başlıca Zante, Missolonghi, Echinades takımadaları, Patras, İnebahtı, Amfissa, Kastri, Delfi, Livadya, Aegina ve Salamis Adaları, Atina, Volos, Pelion, Larissa, Ampelakia, Olimpiya ve Sparta'yı ziyaret etmiştir. "A classical and topographical tour through Greece" adlı eserinde özellikle antik kentler ve mimari eserlere olan ilgisi hissedilmektedir. Söz konusu seyahatnamede kendisinin çizmiş olduğu, manzara ve eserlerin çok sayıda betimlemesi yer almaktadır.

19. yüzyılda Arnavutluk'u ziyaret eden İngiliz Christopher Wordsworth (1807-1885), 1868 yılında Lincoln Piskoposu olmuştur. Aynı zamanda 1832-33 yılında Yunanistan'a seyahat eden Wordsworth, Yunanistan Kralı Bavyeralı Otto (veya Otho) tarafından kabul edilen ilk İngiliz'dir. Christopher Wordsworth'un teoloji alanında birçok eseri bulunmaktadır. Eski Yunan ve Latin edebiyatı konusunda da son derece bilgilidir. Wordsworth'un en önemli eserleri arasında "Athens and Attica" ve "Greece pictorial descriptive and historical" sayılmaktadır. Wordsworth, eserlerinde H. Belle, Cockerell, Choiseul Gouffier, Hervé, J. Stuart, N. Revett'in ve Expédition Scientifique de Morée kitabındaki resim ve gravürlerden faydalanmıştır.

Greece pictorial descriptive and historical adlı eserinde, Arta ve Yanya hakkında bilgiler verirken sık sık antik yazarlara gönderme yapmıştır.

Arnavutluk'taki şehirlerde incelemelerde bulunan Thomas Robert Jolliffe, (1780-1872) Lordy Byron ve William Bankes'ten kısa bir dönem önce Cambridge, Trinity College'de eğitim almıştır. Birçok ülkeye seyahat etmiş olan Jolliffe'nin en önemli eserleri arasında " Letters from Palestine, descriptive of a tour through Galilee and Judea; with some account of the Dead Sea, and of the present state of Jerusalem" ve "Narrative of an excursion from Corfu to Smyrna comprising a progress through Albania and the North of Greece with some account of Athens descriptive of the ancient and present state of that city" sayılmaktadır. Özellikle Epir bölgesindeki detaylı gözlemleri sayesinde, güney Arnavutluk şehirlerinin 19. yüzyıldaki durumunu büyük ölçüde aydınlatmıştır.

Amerikan Bayard Taylor (1825-1878) şair, gezi yazarı ve diplomattır. Pensilvanya'da dünyaya gelen Taylor, West Chester ve Unionville Academy'de eğitim aldıktan sonra, 17 yaşındayken West Chester'de yazman olarak çalışmaya başlar. Daha sonra yazar Rufus Wilmot Griswold, Taylor'u şiir yazmaya teşvik eder. Taylor'un "Ximena or the battle of the Sierra Morena and other poems" adlı eseri 1844 yılında yayınlanır ve Taylor bu eseri Griswold'a ithaf eder. Şiirlerinin yayınlanmasıyla birlikte, buradan sağladığı gelire İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Çin, Hindistan, Japonya, Mısır, Filistin ve Akdeniz ülkelerine seyahat etmiştir. Şiirlerinin kaynağı çeşitli ülkelere yapmış olduğu seyahatlere dayanmaktadır. Çok sayıda eseri bulunan Taylor'un önemli eserleri arasında "A journey to central Africa or life and landscapes from Egypt to the Negro Kingdoms of the White Nile," "The lands of the Saracen or pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily and Spain" ve "Travels in Greece and Russia with an Excursion to Crete" sayılabilir. Taylor, 1855 yılında İsveç dilini, edebiyatını ve kültürünü öğrenmek için İsveç'e gitmiştir. 1857 yılında San Francisco'da ders vermeye başlamış ve daha sonra St. Petersburg'da Amerikan elçisi olarak görev yapmıştır. 1862-1863 yılları arasında Rusya'da bakan vekili olarak ve 1878 yılında Prusya'da ABD bakanı olarak görevlendirilmiştir.

2. ARNAVUTLUK

Tarih boyunca önem taşıyan Arnavutluk toprakları uzun zaman, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi güçlü devletlerin hakimiyetinde kalmıştır. Bu devletlerin izleri günümüzde de büyük ölçüde gözlenebilmektedir. Ancak ülkedeki yabancı güçlerin hakimiyeti süresince bile, ülkenin büyük bölümünü kaplayan sarp dağlar ve Arnavutların kapalı bir yaşam tarzına sahip olmaları sayesinde kültürlerini muhafaza etme ve günümüze dek sahip çıkma imkânı bulmuşlardır. Bu yüzden kültürel açıdan oldukça zengin bir ülkedir.

2.1. Coğrafi Özellikleri

Arnavutluk, Avrupa kıtasında, balkan yarımadasının batısında konumlanmaktadır. Kuzeyinde Karadağ ve Kosova, doğusunda Makedonya, güneydoğusunda Yunanistan ve batısında Adriyatik Denizi ile sınırlandırılmıştır. Arnavutluk'un yüzölçümü karalar 27.398 km², sular 1.350 km² olmak üzere toplamda 28.748 km²'dir. Ülkenin en yüksek noktası Maja e Korabit (Golem Korab) 2.764 m'dir.¹¹

Arnavutluk, dağlık, engebeli ve eğimlerin çok fazla olduğu bir arazide yer alır. Ülkedeki az engebeli alanlar kıyı kesimlerde, kuzeyde ve orta bölümde ince şeritler şeklindedir. Alp dağlarının güney kanadının doğu bölümünü oluşturan Dinar Alpleri, ülkenin en önemli dağlarını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu dağlara Arnavutluk Alpleri de denilmektedir.¹² Bu dağlar Adriyatik Denizine paralel olarak kuzeybatı ve güneydoğu istikametinde uzanır, Doğuya doğru yükseklikleri artan Dinar Alpleri, doğudan batıya Drin, Mat, İşkombi, Semeni, Viyosa Nehirleri ile kesilmektedir.¹³ Aynı zamanda derin vadilerle yarılarak bu bölgelerde tarım için

¹¹ Ramazan ÖZEY, *Avrupa Coğrafyası*, 317.

¹² A.g.k., ÖZEY, 317.

¹³ Selami GÖZENÇ, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası I Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*, 149.

elverişli alanlar yaratmaktadır. Bölgenin verimli arazileri daha çok orta ve Güney Arnavutluk'ta yer almaktadır.

Arnavutluk'un önemli gölleri arasında İşkodra, Ohri, Prespa ve Butrint Gölleri sayılmaktadır. İşkodra Gölü, Arnavutluk'un kuzeybatısında, Prespa ve Ohri Gölleri doğuda, Butrint Gölü ise güneybatıda bulunmaktadır.

Arnavutluk arazi yapısının çeşitliliği sebebiyle farklı iklim kuşaklarına sahiptir. Batısında dar bir şerit halinde Akdeniz iklimi, diğer bölgelerde karasal iklim görülmektedir. Dağlık alanlarda iklim sertleşerek Akdeniz iklimi etkisini yitirmektedir.¹⁴

Arnavutluk, Kuzey ve Doğu Arnavutluk, Orta Arnavutluk, Güney Arnavutluk veya Arnavutluk Epiri olmak üzere coğrafi yönden üç doğal bölgeye ayrılmıştır. Kuzey ve doğu Arnavutluk, Dinar Alplerinin devamı olan Arnavutluk Alplerinin yer aldığı dağlık bir bölgedir. İşkodra önünden başlayan alçak sahil, bu bölgede dağların geri çekilmesiyle düz bir alan yaratmıştır. Drin Nehri, Arnavutluk Alplerini derin boğazlarla yararak Adriyatik Denizine ulaşmaktadır. Kıyı kesimi dışında Akdeniz ikliminin karasal tipi görülmektedir. Bu bölgede Adriyatik Denizi kıyısında ve İşkodra Gölü çevresinde dar bir alanda Akdeniz tipi ziraat yapılmaktadır. Buralarda tütün yetiştiriciliği ve geniş otlak alanlarda küçük, büyükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Bölgenin öne çıkan şehri ise İşkodra'dır.¹⁵

Orta Arnavutluk bölümü kıyıda Dıraç'tan Avlonya'ya kadar uzanan, iç kesimlerde ise Tiran, Elbesan ve Berat'ı içine alan bölgedir. Bu bölge doğuda yüksek dağlarla çevriliyken, batıda Adriyatik Denizine doğru alçalmaktadır. Kıyı kesimlerde Akdeniz iklimi görülmektedir. Zengin maden yatakları ve petrol sahaları bu bölgede yer almaktadır. Tarım, Dıraç, Avlonya arasındaki kıyı ovasında ve Görice havzasında yapılmaktadır. Tütün, pamuk, pirinç, buğday, arpa, mısır yetiştiriciliği ve özellikle de kıyı kesimlerde zeytin, Görice'de şeker pancarı yetiştirilmektedir. Ülkenin tarımla

¹⁴ Bkz. (11), ÖZEY, 318. Bkz. (13), GÖZENÇ, 149.

¹⁵ A.g.k., GÖZENÇ, 150.

uğraşan nüfusunun büyük çoğunluğu bu bölgede yaşamaktadır. Ülkenin sanayi bakımından en gelişmiş bölgesidir. Dokuma, ayakkabı yapımı, gıda, kereste, deri gibi sanayi kolları gelişmiştir. Berat ve çevresinden petrol çıkarımı yapılmaktadır ayrıca linyit, demir, krom, bakır işletmeleri ve ağır sanayi tesisleri bölge ekonomisi için önemlidir. Avlonya ve Adriyatik kıyısındaki tuzlalar da ülkeye gelir sağlayan önemli kaynaklardır.¹⁶ Arnavutluk'ta bulunan madenlerin bazıları en erken dönemlerden itibaren biliniyor işletilmiştir. Bu madenlerin İlliryalılar, Romalılar ve Osmanlı Devleti tarafından işletildiği bilinmektedir.¹⁷

Güney Arnavutlukta ise kıyıya paralel uzanan dağlar bulunmaktadır. Viyosa, Osum, Devoi çayları akarsuları oluşturmaktadır. Adriyatik kıyısında ziraate elverişli alanlarda tütün ve zeytin üretimi dikkat çekmektedir. İç kesimlerde ise hayvancılık gelişmiştir. Akarsu vadilerindeki tarım alanlarında buğday, pamuk ve pirinç yetiştirilmektedir. Kıyıda bulunan Saranda şehri öne çıkmaktadır özellikle çevresinde bulunan tütün tarlaları ve zeytinlikler önemlidir.

2.2. Tarihçesi

Arnavutluk, geçit vermeyen dağlarla kaplı zorlu bir coğrafyaya sahiptir. Erken dönemlerden beri Balkanların ana güzergâhı kuzeyden, güneye doğru Morava-Vardar vadileri boyunca devam etmiştir. Arnavutluk ise söz konusu bu güzergâhın dışında, batısında bulunmaktadır. Arnavutluk'taki önemli güzergâhlar ise dağların alçalarak geçmeye imkân verdiği kısımlardan ilerlemektedir. Ancak yine de kuzeyde "Via Egnatia", "Via Dizenta" gibi antik güzergâhların üzerinde¹⁸, güneyde ise tarih boyunca önem taşıyan bir ticari bölge olan Epir bölgesine yakın bir konumda yer almaktadır. Doğu ve batı arasındaki zorlu ama bir o kadar da önemli konumu nedeniyle birçok devletin ilgisini çekmiştir.

¹⁶ Bkz. (13), GÖZENÇ, 153.

¹⁷ N. P. ALPAN, *Tarihin Işığında Arnavutluk*, 122.

¹⁸ Süleyman KÜLÇE, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, 34-35.

2.2.1. Başlangıcından Osmanlı Devrine Kadar Arnavutluk

Arnavutların soyu balkanlara gelip yerleşen en eski toplumlardan olan İlliryyalılara dayanmaktadır.¹⁹ Hint-Avrupa asıllı olan İlliryyalılar, günümüzde Arnavutluk olarak bilinen toprakların kuzey ve güney bölgelerine yerleşmişlerdir. Arnavutluk'un kuzey ve batı kıyıları "Arbanon coğrafi bölgesi" olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgede yaşayan halk ise İlliryalı bir kavim olan Albanoi'lerdir. Bu kavim 12. yüzyılda Arnavutlar olarak tarih sahnesine çıkmaktadır.²⁰ Ancak 12. yüzyılın başlarından itibaren kullanılan "Arnavut" ismi sadece kuzeyde yaşayan Katolik Arbanon bölgesindeki İlliryyalıları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu bölgenin dışında kalanlar dâhil oldukları dinsel gruplara göre "Romaia", "Gracei", "Sklavinoi", "Sclavinus", "Bulgaroi" ve "Bulgarus" olarak adlandırılmıştır. İllirya topraklarının güney ucunda 13. yüzyılda kurulan Epir Despotluğu'nda yaşayan Arnavut-Yunan; İlliryalı halka ise uzun süre "Epirot" denmiştir. Epir bölgesinde yaşayan Ortodoks Arnavutlar ve Kuzeyde yaşayan Katolik Arnavutların ortak bir din birliğinin olmaması sebebiyle Arnavut ve Epir ayrımı uzun süre devam etmiştir.²¹ Aynı dili kullanan bu halkın, "Arnavut" genel adıyla anılması 15. yüzyılda Osmanlı döneminde mümkün olmuştur.²² Arnavutlar tarafından Arnavutluk'a "Arbanya" veya "Arberya" denilmesinden dolayı, Osmanlı Devleti bu halkı Arnavut olarak isimlendirmiştir. "Arban" bu dilde çiftçi manasına gelmektedir.²³

Arnavutlar "Gegalar" ve "Toskalar" olmak üzere, etnik açıdan ikiye ayrılmaktadır. İşkumbi Nehrinin kuzeyinde kalan bölgede yaşayanlara Gega, güneyinde yaşayanlara ise Toska denilmektedir. Bu iki topluluğun fiziksel özellikleri, karakterleri ve kültürleri birbirinden oldukça farklıdır. Toskalar, kısa boylu, koyu renk saçlı ve koyu renkli gözlü olmasına karşın, Gegalar genellikle sarı saçlı, mavi gözlü ve uzun boyludur. Toskalar, Helen, Makedonya ve Romalılarla,

¹⁹ Bkz. (13), GÖZENÇ, 12. Nuray BOZBORA, "Arnavutların Kökeni", 261.

²⁰ Nuray BOZBORA, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, 23.

²¹ Bkz. (20), BOZBORA, 28.

²² Bkz. (19), BOZBORA, 261.

²³ Bkz. (18), KÜLÇE, 9.

Gegalar ise Slavlar ile kaynaşmıştır.²⁴ Ayrıca Gegalar, Toskalara göre daha kapalı, içe dönük bir yaşam sürdürmektedir.

Arnavutluk'un kuzeyindeki dağlık alanlarda yaşayan, aile menfaatlerini ve özgürlüklerini her şeyin üzerinde tutan ilkel Arnavut kabileleri bulunmaktadır. Bu kuzeyli kabileler yaşadıkları toprakların yabancı işgaller altında olduğu dönemlerde bile bölgeye gelen topluluklarla kültürel etkileşimde bulunmamıştır. Kabilelerde aile veya kabile reisine bağlılık esastır. Kan davası kurallarına dayanan Lek Dokakin Kanunları bu toplulukların temel hukuk düzenini oluşturmaktadır. Kuzeyde dağlık bölgelerde yaşayan, avcılıkla ve hayvancılıkla uğraşan Arnavut kabilelerine karşın, Orta ve Güney Arnavutluk'taki verimli topraklarda yaşayan Arnavutlar, bölgeye gelen toplumlarla etkileşim içinde olmuştur.

Arnavutluk'un topografyasına bakıldığında genel olarak dağlık ve engebeli bir araziye sahip olduğu görülmektedir. Ancak dağların yanı sıra verimli araziler ülkenin daha çok orta ve güney bölümünde yoğunlaşmaktadır. Bu farklılık toplumların kültürlerini ve başlıca geçim kaynaklarını doğrudan etkilemiştir. Kuzeyde dağlık bölgelerde yaşayan İlliryalıların avcılıkla ve hayvancılıkla uğraştığı, Güney Arnavutluk'taki verimli arazilerde yaşayan İlliryalıların ise tarımla uğraştığı görülmektedir. İlliryalılar, Strabo, Herodotus, Livy ve Pliny gibi antik yazarların eserlerinde birbirleriyle sürekli çatışma halinde bulunan bağımsız kabileler şeklinde tanımlanmıştır. Ancak birbirlerinden bağımsız olarak yaşayan kabilelerin ortak dili Arnavutça'dır.²⁵ İlliryalılar, M.Ö. 1200 yıllarında toplu halde yaşamaya ve siteler kurmaya başlamıştır. Bu dönemde "Şkodra, Amantia, Byllis, Albanoi, Lyss-Lesh-Lezha, Shtyllis, Pelion ve Feniqi" gibi yerleşim merkezleri bulunmaktadır.²⁶

İlliryalılar, M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 6. yüzyıl arasında Roma himayesinde kalmıştır. Roma İmparatorluğu döneminden önce, özellikle Eski Helen kültürü etkisinde olan güney ve batı kısımda yaşayan İlliryalılar, Roma İmparatorluğunun

²⁴ Bkz. (18), KÜLÇE, 11.

²⁵ Bkz. (19), BOZBORA, 261.

²⁶ N. P. ALPAN, *Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, 13.

gelişmiş kurumlarıyla birlikte bölgeye gelmesiyle Roma Kültürü etkisine girmiştir. İllirya topraklarının kuzey tarafındaki dağlık alanda kapalı bir yaşam süren İlliryalılar ise bu etkileşim içinde olmamıştır. Roma döneminde bölgeye gelişmiş siyasi, askeri, ekonomik kurumların yerleşmesiyle birlikte İlliryalıların bir kısmı köleleşmiş, diğer kısmı ise Roma'nın yönetsel yapısı içinde kaynaştırılmıştır.²⁷ Bu dönemde birçok İllirya şehri ticari yönden canlanmış ve bu şehirleri birbirine bağlayan yeni yollar inşa edilmiştir.

M.S. 6. ve 9. yüzyıl arasında barbar istilası yaşanmıştır. Bu dönemde bölgeye gelen Slavlar ile birlikte toplumun siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarında köklü değişimler yaşanmıştır. Slavlar, Romanın getirdiği tüm gelişmiş kurumları ve yönetim biçimini ortadan kaldırarak, yerine kendilerinin ilkel kültürünü dayatmıştır. Bu dönemde sınıfsal farklılaşmanın az olduğu, bağımsız köy toplulukları şeklinde ilkel bir yaşam sürdürmüşlerdir. Aynı zamanda Slav göçüyle birlikte İlliryalıların etnik yapısı büyük ölçüde değişime uğramış ve Slavlarla karışmıştır.²⁸

M.S. 9. yüzyıldan itibaren İllirya topraklarının kuzeybatı kıyısında kalan bölümü önce Bizans-Bulgar, ardından Bizans hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır. 9. yüzyılın 2. çeyreğinde güney İllirya topraklarında, Bulgarlar ve Bizanslılar arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Söz konusu çatışmalar sonucunda topraklar, askeri, sivil ve dini kurumların sahip olduğu bölgelere ayrılmıştır. Bu topraklarda yaşayan halk ise bölgeye gelen yeni sakinlerin hizmetinde ücretli olarak çalışmaya başlamıştır.²⁹

10. yüzyılın başında, Bulgarların gücünün azalmasıyla birlikte Bulgaristan, Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir. Bizans İmparatorluğu bu topraklarda askeri, feodal bir yönetim biçimi uygulamıştır. Böylece Slav etkisi altındaki Kuzey İllirya topraklarında ilkel toplum düzeni devam ederken, Bizans

²⁷ Bkz. (20), BOZBORA, 44. Bkz. (19), BOZBORA, 262.

²⁸ A.g.k. BOZBORA, 45. A.g.m., BOZBORA, 262.

²⁹ A.g.k., BOZBORA, 25-26. A.g.m. BOZBORA, 262-263.

İmparatorluğu'nun hâkim olduğu güney İllirya bölgesinde gelişmiş bir toplum düzeni yeniden etkili olmuştur.

12. yüzyıla gelindiğinde ise 6-12. yüzyıllar arasında tarih sahnesinden çekildiği iddia edilen İlliryalılar, tekrar ortaya çıkmıştır. 11. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda meydana gelen ekonomik sıkıntılarla birlikte yüksek vergi talepleri ortaya çıkmış ve bu durumun sonucunda köylü ayaklanmaları meydana gelmiştir. Ardından Dük isyanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, Bizans gücünün etkisi iyice azalmaya başlamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaşadığı olumsuz gelişmeler, İlliryalıların tekrar belirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde İllir kökenli Albanoi ve Arainiti kabileleri, Düklerle işbirliği yapmıştır. Bu kabileler, Bizans ile dini ve siyasi ilişkilerini sona erdirip, Katolik mezhebini seçerek, yaşadıkları Arbanon bölgesinin özerkliğini kazanmışlardır.³⁰

12. yüzyılın 2. yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısındaki dönemde Arnavut Krallığı kurulmuştur. Arnavut Kabileleri ve Sicilya Kralı I. Charles Anjou arasında kurulan ittifak ile Arnavut Kabileleri ilk kez yabancı bir kralın himayesi altında yaşadıkları bölgenin yerel ve resmi yöneticisi olmuştur. Fakat Fransız ve İtalyan feodallerin aşırı güçlenmeleri, Arnavutların çıkarlarına ters düştüğü için bu ittifak sona ermiştir. I. Charles Anjou'nun yönetimden indirilmesi üzerine Arnavutluk toprakları yerli ve yabancı toprak sahipleri arasında paylaşılmıştır. Bu olaylar sonucunda kendi toprakları üzerindeki kalelerde yaşayan güçlü, toprak sahibi aileler ortaya çıkmıştır. Bu ailelerden arasında "Thopia, Muzaka, Dukagjin, Skuraj" sayılmaktadır.³¹

12. yüzyılda bu topraklardaki Bizans Devleti'nin gücü azalırken, gelişmiş bir Slav devleti olan Sırbistan Krallığı kurulmuştur. Sırp Kralı Stefan Duşan tarafından Bizans Devleti'nin yönetim sistemine benzer bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. 15. yüzyılda Bizans ve Bulgar gücünün azalmasıyla birlikte, Arnavutluk da dâhil

³⁰ Bkz. (20), BOZBORA, 28.

³¹ Bkz. (19), BOZBORA, 264.

olmak üzere Balkan topraklarını ele geçirmiştir. Stefan Duşan'ın en büyük hayali bu krallığı, Bizans İmparatorluğu'nu model alarak bir imparatorluğa dönüştürmek olmuş ancak Duşan'ın bu isteğini gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Sırp Kralı Stefan Duşan'ın hayatını kaybetmesi ve sonrasındaki Arnavut yerel beylerinin isyanlarıyla birlikte, Sırp Krallığı'nın etkileri azalmaya başlamıştır. Kaotik ortam Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyılda bölgede hâkimiyet kurmasıyla son bulmuştur.³²

2.2.2. Osmanlı Hâkimiyetinde Arnavutluk

Türkler ve Arnavutların karşılaşmaları 1337 yılında, Bizans İmparatoru III. Andronikos ile Aydınolu Umur Bey'in yaptıkları ittifak sonucunda, Umur Bey'in ordusuyla birlikte bölgeye gelmesiyle gerçekleşmiştir.³³

Osmanlı Devleti, Arnavutluk topraklarına girdiğinde bölgede birbirine bağlı olan ve bütün halkın birlikte hareket ettiği bir direniş hareketiyle karşılaşmamıştır. Tam tersine birbirinden bağımsız ve hatta çıkar çatışmaları içinde güçlü toprak sahibi yerel ailelerle karşılaşmıştır. Bu toprak sahibi güçlü aileler statülerini ve topraklarını korumak pahasına sürekli olarak yabancı devletlerle işbirliği içinde olmuşlardır.

14. yüzyılda Arnavut beylerinin kendi aralarında ve diğer yabancı feodal beylerle mücadele halinde olmaları, Osmanlı Devletinin bölgede hâkim olması için gerekli imkânı sağlamıştır. Orta Arnavutluk bölgesine hâkim olan Karlo Thopia ve Kuzey Arnavutluk topraklarına sahip olan Sırp II. Balşa ile aralarındaki çatışmada Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. I. Murad yardım talebini olumlu karşılayarak, ordusunu Thopia'ya yardım etmek üzere göndermiştir.³⁴ 1385 yılında gerçekleşen Voissa (Viyose) savaşında II. Balşa yenilmiştir.³⁵ Bu olay Osmanlı Devleti'nin Arnavutlukta egemenlik sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır.³⁶ Balşa, Thopia, Dukakin, Coia Zaccaria, Musaki, Zenebissi, Araniti, Vulkaşin,

³² Bkz. (20), BOZBORA, 47.

³³ Georg OSTROGORSKY, **Bizans Devleti Tarihi**, 468. Bilgehan PAMUK, "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", 340.

³⁴ Bkz. (33), PAMUK, 341.

³⁵ Machiel KIEL, **Ottoman Architecture In Albania**, 18.

³⁶ Halil İNALCIK, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", 110.

Kastriota gibi feodal beyler Osmanlı otoritesini tanımıştır. Osmanlı Devleti, söz konusu feodal beyleri kendine bağlayarak, ihtiyaç duyulması haline yardımcı kuvvet göndermelerini, yıllık haraç ödemelerini ve oğullarını Osmanlı sarayına göndermelerini sağlamıştır.³⁷

Osmanlı Devleti'nin 1388 tarihinde Ploşnik'teki mağlubiyeti sonrasında Sırlar başta olmak üzere Boşnak, Macar, Eflak ve Arnavut feodal beyleri, Balkanlardaki Osmanlı ilerleyişine engel olmak ve Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan çıkartmak için bir araya gelmiştir.³⁸ 1389'da yapılan Kosova Savaşı'nda Osmanlı Devleti galip gelmiş fakat savaş alanını gezen I. Murat, yaralı bir Sırp askeri tarafından öldürülmüştür.³⁹

Osmanlı Devleti'nin, Kosova Savaşı ve Anadolu beylikleri ile mücadelelerinden dolayı Arnavutluk'taki faaliyetleri 1394 yılına kadar uzamıştır.⁴⁰ Bu tarihten itibaren Arnavutluk'un Osmanlı topraklarına katılma süreci hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir. Kanina ve Ergiri çevresinde bulunan feodal beyler kovularak, Ergiri Kasrı'na Osmanlı birliklerinin yerleşmesiyle birlikte uç merkezi haline getirilmiştir.⁴¹

1402 yılında Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden faydalanan Arnavutluk'taki feodal beyler, bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu durumu fırsat bilen Venedik bu feodal beyleri himaye altına almıştır.⁴² Venediklilerin bu tutumuna karşılık uç beyi Paşa Yiğit Bey, sürekli akınlar düzenlemiştir. Topraklarını ve itibarlarını kaybetmek istemeyen feodal beyler, Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluna gitmiştir.⁴³ Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyeti, politikasını ticaret üzerinde temellendiren Venedik'i memnun etmemiştir. Çünkü balkanlar doğu-batı ticareti için önemli bir noktadır. Özellikle Adriyatik Denizi

³⁷ Halil İNALCIK, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", 154-155.

³⁸ Bkz. (33), PAMUK, 341.

³⁹ Bkz. (18), KÜLÇE, 40-41.

⁴⁰ Bkz. (36), İNALCIK, 110.

⁴¹ A.g.m., PAMUK, 341.

⁴² Bkz. (37), İNALCIK, 156.

⁴³ A.g.m., İNALCIK, 111.

kıyısında bulunan Arnavutluk'taki Osmanlı egemenliği, Venedik'in siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehlikeye düşürmektedir.

Fetret döneminden galip gelerek kargaşa ortamına son veren I. Mehmed'in belirmesiyle birlikte Arnavutluk üzerine ikinci kez fetih hareketleri başlamıştır. Güney Arnavutluk'ta Musachia, İşkumbi, Devolli, Osumi havzaları ve Berat, Avlonya, Kanina, Ergiri Kasrı'nın fethi tamamlanmıştır. Venediklilerle yapılan savaşta Osmanlı Devleti'nin galip gelmesiyle birlikte, "Arvanid-ili Sancağı" kurulmuştur.⁴⁴ Bu dönemde Arnavud sancak merkezi Ergiri Kasrı'dır.⁴⁵

Arnavutluk'taki Osmanlı egemenliği 1430 yılında Sultan II. Murat tarafından Yanya'nın alınmasıyla birlikte daha da sağlamlaşmıştır.⁴⁶

Osmanlı Devleti'ni, Arnavutluk'ta en çok meşgul eden meselelerden biri İskender Bey'in isyanları olmuştur. İskender Bey'in bölgedeki faaliyetleri sebebiyle Kuzey Arnavutluk'un fethi gecikmiştir. Gjergj Kastriot veya İskender Bey, kuzeydeki Katolik Merdita Prenslere birisi olan Kastrioti ailesinin en küçük oğludur. Osmanlı Sarayında iç oğlanı olarak eğitim alan İskender Bey, ülkesine geri döndüğünde Kruja Vilayeti sınırları içindeki Misia nahiyesinde, valilik görevini üstlenmiştir. Misia Valiliğine atanan İskender Bey kısa bir süre içinde halkı isyana teşvik etmiştir. Venedik Cumhuriyeti, Ragusa Yönetimi, Napoli ve Macar Krallarıyla anlaşmalar yapmıştır.

1442 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı harekât düzenleyen Macar komutanı John Hunyadi, ikinci bir sefer için Balkan prenslerini koalisyona çağırmıştır. İskender Bey'inde katıldığı bu koalisyonda, Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir isyan için karar alınmıştır. Macarların ardından İskender Bey harekete geçerek, Özgür Arnavut Prensiği'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Kuzeyde başlayan bu isyan hareketleri orta Arnavutluk'ta da hissedilmeye başlanmış ve buradaki Arnavut yerel beyleri Türk sipahileri kovarak bölgenin yönetimini ele geçirmiştir. Osmanlı

⁴⁴ Bkz. (33), PAMUK, 342.

⁴⁵ Bkz. (37), İNALCIK, 157.

⁴⁶ A.g.m., PAMUK, 342.

Devleti'ne karşı bir isyan hareketi başlatan İskender Bey, feodal beylerin ve kabile reislerinin katılımıyla gerçekleşen bir toplantı düzenlemiştir. 1444 yılında Lezha'da (Leş) yapılan bu toplantıda yerel beyler ve kabile reisleri Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket ederek, feodal bir ordunun kurulması için gerekli askeri desteği sağlayacakları, kurulan ordunun ve Arnavut Birliği'nin başında İskender Bey'in bulunmasını kabul edecekleri yönünde kararlar alınmıştır.⁴⁷ İskender Bey'in Arnavut Birliği'ni ilan etmesiyle birlikte, Arnavutlular ilk kez belirli bir amaç doğrultusunda birlikte hareket etmeye başlamıştır. Yerel beyler, kabileler ve halkın katılımıyla bu hareket Arnavutların birlik olması yönünde atılmış önemli bir adımdır.

İskender Bey zamanla birlik üyelerinin haklarını ihlal etmeye başlamıştır. Yerel beylere ait olan topraklara girip, buralarda kendine bağlı garnizonlar kurmuştur. Ayrıca kendisine bağlı olmadığını düşündüğü beylerin topraklarını ellerinden alarak, söz konusu toprakları askeri başarılar gösteren kişilere vermiştir. İskender Bey'in birlikten bağımsız bu tutumu karşısında, yerel beyler yavaş yavaş birlikten çözülmeye başlamıştır. İlk olarak Peter Span ve George Duzhma ayrılmıştır daha sonra Arianite ve Dukagjinler izlemiştir. Hatta Dukagjin ailesi, Osmanlı devleti ile işbirliği içine girmiştir. İskender Bey'in Osmanlı ordularına karşı kazanmış olduğu zaferler Venedik için tehlikeli bir durum almıştır çünkü Venedik'in Arnavutluk sahillerinde kolonileri bulunmaktadır. Bunun üzerine Venedik, birliğin gücünü zayıflatmak için, birlik üyeleri arasında ayrılıkçı fikirler yaymaya başlamıştır. Böylece Birlik ve Venedik arasındaki ittifak sona ermiştir. Papa V. Nicholas, Arnavutların bu direnişini daha çok bir Katolik mücadelesi olarak görmek istemiştir. Bu sebeple İskender Bey'e yazdığı mektupta onu Hıristiyan mücadelesi kahramanı olarak nitelmiştir. İskender Bey, Papa'nın desteğini almış fakat kendisini hiç bir zaman din savaşçısı olarak görmemiştir. Birliğin diğer müttefikleri Ragosa Cumhuriyeti ve Napoli Krallığı ise beklenen desteği sağlamamıştır.⁴⁸

Gün geçtikçe zayıflayan Arnavut Birliği'nin, 1457 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı zafer kazanmasıyla birlikte, Balkan Devletleri yeniden İskender Bey'e destek

⁴⁷ Bkz. (20), BOZBORA, 90-93.

⁴⁸ A.g.k., BOZBORA, 96-97.

vermeye başlamıştır. Hatta Papa III. Calixtus, bu zafer sonrasında İskender Bey'i tebrik ederek, Türklere karşı düzenlenecek Haçlı Seferi'nde yer almasını teklif etmiştir. 1459 yılında Montra Kongresi'nde, Türklere karşı Haçlı Seferleri düzenlenmesine karar verilmiştir. Fakat söz konusu çalışmalar oldukça yavaş ilerlemiş ve bu sırada Türkler, Arnavutluk'a ikinci kez askeri çıkartma yapmıştır. Osmanlı Devleti ve İskender Bey arasında yapılan antlaşma ile üç yıl ateşkes ilan edilmiştir. İskender Bey bu sırada Napoli'ye giderek, Napoli Kralı Ferdinand'a çatışmaları bastırmakta yardım etmiştir. İskender Bey, 1462 yılında Arnavutluk'a dönmüş fakat karşısında zaferler kazanan Osmanlı ordusunu görmüştür. Bu olay sonucunda İskender Bey ve Osmanlı Devleti arasında 1463 yılında on yıllık barış anlaşması imzalanmıştır. Fakat Venedik'in Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açması ve II. Pius'un Haçlı Seferlerini ilan etmesi üzerine İskender Bey barış antlaşmasını tek taraflı olarak bozmuştur. II. Pius'un hayatını kaybetmesi üzerine Haçlı Seferleri başlamadan sona ermiştir. Haçlı Seferleri'nin gerçekleşmemesi üzerine Balkan Devletleri İskender Bey'e beklediği yardımı gerçekleştirmemiştir. Bunun üzerine 1468 yılında İskender Bey, Lezha'da (Leş) ikinci bir toplantı düzenlemek için harekete geçmiştir. Ancak 1468 yılında hastalanarak, hayatını kaybetmiştir. İskender Bey'in hayatını kaybetmesinden sonra İskender Bey'in yerine Lek Dukagjin, ardından John Kastriote geçmiş fakat başarılı olamamıştır. Sonrasında meydana gelen tüm ayaklanmalar 1506 yılında bastırılmıştır.⁴⁹ İskender Bey'in başlatmış olduğu bu hareket, Arnavut toplumlarının ilkel kabile örgütlenmesi sebebiyle aile çıkarlarını her şeyden üstün tutarak, kendi menfaatleri için gerektiğinde Batılı devletlerle işbirliği içine girmekten çekinmemiş olmaları sebep olmuştur. Ayrıca İskender Bey'in bağımsız hareketleri de Arnavut Birliği'nin kurulamamasındaki engellerden biridir.⁵⁰

Fatih Sultan Mehmed, Arnavutluk üzerine 1463 yılında sefere çıkarak, Venedik ile yaptığı savaşlar sonucunda Arnavutluk'un önemli şehirlerini ele geçirmiştir. Üç kez Arnavutluk seferine çıkan Fatih Sultan Mehmed, 1465 yılında İskender Bey'in ayaklanması üzerine İsa Bey'i göndermiştir. İsa Bey, Berat'ı kuşatan İskender Bey'i yenmiştir. İsa Bey'den sonra bölgeye gelen Fatih, Kroya (akçahisar)

⁴⁹ Bkz. (20), BOZBORA, 98.

⁵⁰ A.g.k., BOZBORA, 102.

Kalesini kuşatmış fakat ele geçirememiştir. Fatih, Elbasan'da Kale yaptırarak, burayı Arnavutluk seferleri için önemli bir üs haline getirmiştir.⁵¹ 1478 yılında Akçahisar, Drivasto, Leş, Jabyak, 1479'da ise İşkodra'nın fethi ile Arnavutluk'un fethi büyük ölçüde tamamlanmıştır.⁵²

1501 yılında Osmanlı ve Venedikliler arasında yapılan anlaşmaya göre Ülgün ve Bar limanları hariç, bütün Arnavutluk sahilleri özellikle Leş ve Dıraç Limanı Osmanlı Devleti'ne ait olmuştur.⁵³

1506 yılında Arnavutluk'taki isyanların bastırılması üzerine, Osmanlı Devleti bu topraklardaki hâkimiyetinin kalıcılığını sağlamak için birtakım ekonomik ve idari düzenlemeler yapmıştır. Arnavutluk; Delvine, Avlonya, Elbesan, Ohri, İşkodra, Prizren ve Dukagjin olmak üzere yedi sancağa bölünerek "Rumeli Vilayeti" adı altında toplanmıştır. Bu sancakların her biri ayrı kanunnameler ile yönetilmiştir.⁵⁴

1571'de Bar ve Ülgün'ün alınmasıyla birlikte Arnavutluk'un fethi tamamlanmıştır.⁵⁵ 16. yüzyılın sonuna kadar süren huzur ve refah ortamı, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda iç ve dış savaşlar sebebiyle içine düştüğü mali bunalım ve özellikle Viyana yenilgisiyle birlikte çözülme sürecine girmiştir. Miri arazilerin özel kişilere satılmasıyla ortaya çıkan malikâne sistemi, tımar sisteminin işlerliğini büyük ölçüde sonlandırmıştır. Bu durum tımarlı arazilerin sayısının azalmasına ve yönetsel ve askeri görevleri olan sipahilerin işlevlerini yitirmesine sebep olmaktadır. Tımarlı araziler iltizam usulü ile başta yüksek makamdaki devlet görevlileri olmak üzere, kapı kulları ve yerel taşra eşrafının eline geçmiştir. Söz konusu tımarlı araziler zamanla kişisel mülk halini alarak yine zenginleşen bir grup yaratmıştır. Bu durumdan en çok faydalananlar kapıkulları ve yerel eşraftır. Bir bölgede geçici görevde bulunan devlet görevlilerinin aksine bulunduğu bölgede kalıcı olan yerel eşraf çok sayıda iltizamlı toprağı elinde tutabilmiştir. Kapı kulları ise zamanla yerel

⁵¹ Halime DOĞRU, "Balkanlarda Osmanlı Fetihleri", 304.

⁵² Bkz. (33), PAMUK, 344.

⁵³ A.g.m., PAMUK, 344.

⁵⁴ Bkz. (20), BOZBORA,107-108.

⁵⁵ A.g.m., PAMUK, 346.

eşrafa katılarak bölgenin önemli kişileri haline gelmiştir. 17. yüzyılda mukataa sahibi kapıkulları ve zengin toprak sahibi yerel eşrafın birleşmesiyle ortaya çıkan Ayan sınıfı, devlet görevlerini üstlenmeye başlamıştır. Ayan usulüyle birlikte yerli nüfus sahibi kişiler kendi bölgelerinde idari yetkilere sahip olmuştur. Bu kesim 18. yüzyılda ortaya çıkan derebeylerin ilk aşamasıdır.⁵⁶

Gün geçtikçe güçlenen büyük malikâne sahibi zengin aileler diğer güçlü ailelerle rekabet içine girmiştir. Böylelikle söz konusu aileler askeri olarak yapılanma mecburiyetinde kalmıştır. Her malikâne sınırı içinde askeri gruplar meydana gelmiştir. 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıl sonuna kadar gücünü koruyan bu sınıf güçlendikçe eyalet ve sancak yönetimlerini idare etmeye başlamıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde iyice güçlenen yerel aileler, buldukları sancak ve eyaletlerin yönetimini ele geçirerek, buraları Osmanlı Devleti'ne bağlı resmi bir görevli olarak değil de, kendi aile toprakları olarak bağımsız biçimde yönetmiştir. Böylelikle bu dönemde birçok paşalık yönetimi ortaya çıkmıştır. Bağlı oldukları birimlerle yönetsel ilişkilerini koparan paşalıklar, sürekli olarak ekonomik ve siyasi çıkar sağlamak amacıyla birbirleriyle çatışma içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesini kaybetmesi sebebiyle yüzyılın ortasına kadar süren çatışma ortamı, kuzeyde İşkodra Paşalığı, güneyde ise Yanya Paşalığı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte kısmen sona ermiştir.⁵⁷

18. yüzyılda Arnavutluk'un kuzey bölümü birbirinden bağımsız yerel beylerin çatışma halinde olduğu bir bölge haline gelmiştir. Chaoushly ve Begolly aileleri arasındaki mücadeleler sebebiyle yirmi yıl boyunca iç çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin güçsüz durumda olması, İşkodra'nın güçlü ailesi Buşhati veya Buşatlı ailesinin bölgeyi kontrol altına almasıyla sonuçlanmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında bölgede otorite olan Mehmet Buşatlı, bu iki aileyi İşkodra'dan uzaklaştırmıştır. Mehmet Buşatlı'nın başarısı, Osmanlı Devleti tarafından İşkodra Valiliği ve Paşa unvanıyla ödüllendirilmiştir. Mehmet Buşatlı kısa bir zaman

⁵⁶ Bkz. (20), BOZBORA, 113. Mustafa AKDAĞ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri", 53.

⁵⁷ A.g.k., BOZBORA, 116-117.

sonra görevleri dışına çıkararak, çevresinde bulunan toprakları hâkimiyet altına almak istemiştir. Mehmet Buşatlı, 1768 yılından itibaren bu toprakları bağımsız olarak yönetmeye başlamıştır. Mehmet Buşatlı'nın 1775'te hayatını kaybetmesi üzerine, Osmanlı Devleti bölgedeki Buşatlı hâkimiyetine son vermek için, Köstenceli Mehmet Paşa'yı atamıştır. Halkın bu atamaya tepki göstermesi üzerine bu görev 1780 yılında Mehmet Buşatlı'nın küçük oğlu Mahmut Buşatlı'ya verilmiştir.⁵⁸ Mahmut Buşatlı, göreve geldiğinde, Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak, kuzey topraklarını işgale başlamıştır. 1785 yılında İllirya Konfederasyonu'nu kurmuş ve ardından 1786 yılında kendisini İşkodra ve Arnavutluk'un yöneticisi ilan etmiştir. Mahmut Buşatlı güney topraklarına doğru ilerlerken, kendisine vezirlik teklifinde bulunmuş fakat Buşatlı, bu teklifi kabul etmemiş ve bağımsız olarak hareketini sürdürmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti birliklerini Buşatlı üzerine göndermiş ve çatışma sonucunda Osmanlı ordusu yenilmiştir.⁵⁹

Mahmut Buşatlı'nın Arnavutluk'un bağımsız yöneticisi olmak için yabancı devletlerle işbirliği içinde olması, yerel beylerin ve Müslüman halkın tepkisini çekmiştir. Osmanlı Devleti ve Mahmut Buşatlı arasındaki gerginleşen ilişkiler sonucunda Osmanlı birlikleri İşkodra'ya gönderilerek, aralarında ikinci kez çatışma meydana gelmiştir. Bu sırada İşkodra valiliğine, Mahmut Buşatlı'nın kardeşi İbrahim Buşatlı atanmıştır. Osmanlı Devleti ve Mahmut Buşatlı arasındaki çatışmada İbrahim Buşatlı, Osmanlı birlikleri içinde yer almıştır. Fakat çatışma yine Osmanlı ordusunun mağlubiyetiyle sonlanmıştır.⁶⁰

Mahmut Buşatlı'nın ölümünden sonra Osmanlı Devleti'ne bağlılığıyla bilinen İbrahim Buşatlı, İşkodra sancak valiliği görevine getirilmiştir. İbrahim Buşatlı, görevde olduğu dönem boyunca Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmüştür. İbrahim Buşatlı'nın hayatını kaybetmesinden sonra 1811 yılında yerine Mustafa Buşatlı geçmiştir. Mustafa Buşatlı'nın göreve gelmesinden kısa bir zaman sonra Tepedelenli Ali Paşa, İşkodra Paşalığı'na bağlı olan orta Arnavutluk bölgesini

⁵⁸ Bkz. (18), KÜLÇE, 129.

⁵⁹ S. POLLO - A. PUTO, *The History of Albania From Its Origins to the Present Day*, 95-96. Bkz. (20), BOZBORA, 118-120.

⁶⁰ A.g.k., BOZBORA, 121.

kontrol altına almıştır. Tepedelenli Ali Paşa, İşkodra topraklarına yürümesi üzerine devamlı olarak Mustafa Buşatlı ile çatışmıştır. Osmanlı Devleti ise Mustafa Buşatlı ile yakın ilişkiler kurarak onu gün geçtikçe güçlenen Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı desteklemiştir.⁶¹

Güney Arnavutluk'ta, 18. yüzyıl sonlarında Tepedelenli Ali Paşa'nın egemenliğindeki Yanya Paşalığı ortaya çıkmıştır.⁶² Osmanlı tarihindeki en önemli siyasi kişiliklerden biri olan Tepedelenli Ali Paşa, 1743 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının öldürülmesi üzerine annesi Hanko ile birlikte Tepedelen'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Annesi ile birlikte sürgün hayatı yaşadktan sonra, yirmi beş yaşlarındayken annesinin teşvikiyle birlikte çeşitli çetelere katılmış ve zamanla çete lideri durumuna gelmiştir. Daha sonra çetelerin yardımıyla babasının toprakları olan Tepedelen'i ele geçirmiştir.⁶³ Ali Paşa, zamanla halkın yanında bir izlenim vererek, yerel beylerin desteğini almıştır. Özellikle tüm etnik grupların ve dinlerin desteğini almak için hareketini hiç bir zaman tek bir amaç üzerinde toplamamıştır. Fakat bölgede yaşayan halkın Bektaşî inanca yakın olması, Ali Paşa'nın desteğini bu yönde vermesine neden olmuştur. Ali Paşa, Yanya Paşalığı'nın kontrolünü ele geçirdikten sonra tımar sistemine son vererek,⁶⁴ tüm köyleri mülkiyeti kendisine ait olmak üzere çiftliklere dönüştürmüştür. Bu çiftliklere asker kesiminden kimse sahip olamamıştır. Böylelikle feodal sınıf ortadan kalkmıştır. Eski Sipahi sistemi yerine mutlak gücün kendisinde olduğu despotik bir yönetim tarzı getirmiştir.⁶⁵

Buşatlı ailesi ve Ali Paşa'ya bakıldığında yönetsel açıdan birbirinden farklı tutumda olduğu görülmektedir. Buşatlı ailesi, çevresindeki çiftliklere hiçbir zaman dokunmamış hatta kendisine verilen her destekte bu kişileri çiftlikle ödüllendirmiştir. Böylece çevresinde kendine bağlı güçlü bir feodal bir sınıf oluşturarak, üç kuşak boyunca yönetimi elinde tutmuştur.⁶⁶

⁶¹ Bkz. (20), BOZBORA, 123-124.

⁶² Bkz. (59), POLLO - PUTO, 99.

⁶³ Bkz. (18), KÜLÇE, 157-158.

⁶⁴ A.g.k., POLLO - PUTO, 99.102.

⁶⁵ A.g.k., BOZBORA, 126.

⁶⁶ A.g.k., BOZBORA, 127.

Tepedelenli Ali Paşa'ya 1785 yılında Paşa unvanı ve Delvine Mutasarrıflığı görevi verilmiştir. 1786'da Tırhala Sancak Mutasarrıflığı görevi, 1787 yılında ise Toskeriya ve Teselya'nın Dervenpaşalığına getirilmiştir.⁶⁷ 1788 yılında emrindeki kuvvetlerle birlikte Yanya'nın kontrolünü ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti, daha büyük olayların çıkmasını engellemek için 1788 yılında Ali Paşa'yı Yanya Valisi olarak görevlendirmiştir. Ayrıca oğlu Veli Paşa'yı Tırhala Mutasarrıflığına geçirmiştir.⁶⁸

Ali Paşa, 1809 yılında Berat'ı ele geçirmiştir.⁶⁹ Daha sonra Chameria, Avlonya, Delvine, Ergiri'yi ele geçiren Ali Paşa, 1810 yılına gelindiğinde Arnavutluk'un Toskalk bölgesinin idaresini kontrol altına almıştır.⁷⁰

1815 Viyana Kongresi sonucunda Avrupa'nın sınırlarının değişmeyeceği ve bu sınırlar içindeki hareketlerin desteklenmeyeceği şeklinde kararlar alınmasıyla birlikte Arnavutluk'taki Paşalıkların kaldırılması için gerekli ortam sağlanmıştır. Tepedelenli Ali Paşa bu durumda Osmanlı Devletine karşı Rusya ile işbirliği içinde olmuştur. Fakat olaylar Ali Paşa'nın beklediği şekilde gelişmemiştir. 1820 yılında II. Mahmut tarafından görevden alınmış ve İstanbul'a çağırılmıştır fakat Ali Paşa bu emirlere uymamıştır. II. Mahmut, ikinci bir fermanla Ali Paşa'nın ölümünü emretmiştir. 1820 yılında Sultan ve Ali Paşa arasında başlayan çatışmalar, 1822 yılında Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesiyle sonlanmıştır.⁷¹

Osmanlı Devleti, 1822 yılına kadar Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı Buşatlı ailesini desteklemiştir fakat Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesiyle bu birliktelik sona ermiştir. II. Mahmut, Yanya Paşalığına son verdikten sonra güneyde bulunan diğer Paşalıklara, Mehmet Reşit Paşa komutasında son verilmiştir. 1831 yılında İşkodra'ya doğru harekete geçen Mehmet Reşit Paşa ve Buşatlı ailesi arasındaki çatışmalar sonucunda Mustafa Buşatlı teslim olmuştur. Böylece 1831 tarihinde Arnavutluk'taki

⁶⁷ Bkz. (59), POLLO - PUTO, 99. Bkz. (20), BOZBORA, 127.

⁶⁸ A.g.k., POLLO - PUTO, 100. Bkz. (18), KÜLÇE, 159.

⁶⁹ A.g.k., POLLO - PUTO, 101.

⁷⁰ A.g.k., KÜLÇE, 162.

⁷¹ A.g.k., BOZBORA, 131-132.

Paşa yönetimleri son bulmuştur.⁷² Bu dönemde eskiden var olan askeri feodal yönetim tarzı yerine merkezi bürokratik yönetim tarzı yerleştirilmeye çalışılmıştır. 1832 yılında Osmanlı Devleti'nin çıkardığı kanunla tımar sistemi kaldırılmıştır. Arnavutluk; İşkodra, Manastır, Yanya ve Kosova olmak üzere dört vilayete ayrılmıştır. Eski sistemdeki gibi yerel valilerin atanması yerine İstanbul Hükümeti'nin merkezden atadığı kişiler görevlendirilmiştir. Paşalıklar dönemine ait özel mülk arazileri Osmanlı Devleti'nin korumasına bırakılmıştır. 1829'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Nizam-ı Cedid için yedi yıl zorunlu askerlik sistemi getirilmiş ve bu askerleri toplama görevi, merkezden atanan kişilerce yapılması kararlaştırılmıştır. Tanzimat öncesi II. Mahmut'un gerçekleştirmiş olduğu bu reformlar Arnavut halkının toplumsal yaşamının kökten değiştirmeye yönelik uygulamalar olup, kısa zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı birtakım ayaklanmaları da beraberinde getirmiştir. Bu ayaklanmalara zamanla Arnavut aydınlarının girişimiyle kültürel bir nitelik kazanmıştır. Tanzimat öncesi II. Mahmut'un reformlarına karşı gerçekleştirilen ayaklanmalar var olan koşulların düzeltilmesi ve mevcut yerel hakların korunması amacıyla, ortak bir siyasi amaçtan uzak olarak gerçekleştirilmiştir. Tanzimat reformlarının sonunda ortaya çıkan Arnavut aydın kesimi ile birlikte bu ayaklanmalar ulusal bir amaç doğrultusunda birleştirilmeye çalışılacaktır.⁷³

Tanzimat reformları ile birlikte güçlü bir merkezi bir yönetim kurmak ve devletin bütünlüğünü korumak amacıyla yeni düzenlemelere gidilmiştir. Fakat toplumun her alanında meydana gelen yenileşme hareketleri ile istenilen sonuç elde edilememiştir. Tanzimat reformlarıyla birlikte ortaya çıkan Genç Osmanlıların faaliyetlerinden etkilenen Arnavut aydın kesimi, İstanbul'da Arnavut dili, kültürü üzerinde çalışmalara başlamıştır. 19. yüzyılın başında Yanya ve İşkodra başta olmak üzere Güney ve Kuzey Arnavutluk'ta Albanoloji çalışmaları başlamıştır. Arnavutların dili, tarihi, kültürü, gelenek ve görenekleri hakkında eserler

⁷² Bkz. (20), BOZBORA, 134.

⁷³ A.g.k., BOZBORA, 135.

yazılmıştır.⁷⁴ Tanzimat Döneminden sonra Balkanlarda milli beraberlik ve modernleşme hareketleri gelişmeye başlamıştır.⁷⁵

1839 yılında Tanzimat Fermanı yayınlandıktan sonra Arnavut aydınları milli bir alfabe oluşturmak için harekete geçmiştir. Arnavut aydınlarından Naum Vekilharci, 1835 yılında düzenlemiş olduğu alfabetesini "Fort İ Shkurter Dhe İ Perdoçem Evetor" yani "Kısa ve kullanışlı Arnavutça alfabe" olarak 1844'te Bükreş'te yayınlamıştır. Bu alfabenin 22 Nisan 1845 tarihinde genişletilmiş hali bastırılmıştır. Fakat Fener Rum Patrikhanesi tarafından bu eserler toplatılıp, yakılmıştır. Naum Vekilharci, 1850'de Romanya'da Arnavut Kültür Ocağı'nı kurmuştur. Ancak Naum Vekilharci, Fener Rum Patrikhanesi'nin adamları tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Ancak Vekilharci'nin başlatmış olduğu bu çalışmalar sona ermemiştir. Jeronim De Rada, "L'Albanese d'italia" gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Ardından Johannes Von Hahn, Franz Bopp, C. Reinhold, Dhimiter Camarda, F. Miclosich, Zej Jubani, Auguste Dozon, Şemsettin Sami Frasheri gibi isimler izlemiştir.⁷⁶

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul'da bulunan Arnavut aydınları, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mithat Paşa ile birlikte Latin harflerine dayanan, Arnavut fonetiğine uygun bir alfabe hazırlamaya başlamıştır. Avlonyalı İsmail Kemal, Elbesanlı Kristoforidhi, Yanyalı Filâtlı Hoca Hasan Tahsin, İşkodralı Vasa Paşa'dan oluşan kurul, 1865, 1869 ve 1872'de Şemsettin Sami'nin de katılımıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Ancak İstanbul Hükûmeti'nin, Fener Rum Patrikhanesi etkisinde kalması sebebiyle söz konusu girişimlerden sonuç alınamamıştır.⁷⁷

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile birlikte Hıristiyanlara tanınan haklar, Hıristiyan halkın ulusçu taleplerini arttırmıştır. Bu talepler Batılı devletler tarafından desteklenmiştir. Sırp ve Bulgarların güçlenmesiyle sonuçlanan bu olay,

⁷⁴ Bkz. (26), ALPAN, 17.

⁷⁵ Halil İNALCIK, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", 383.

⁷⁶ A.g.k., ALPAN, 18.

⁷⁷ A.g.k., ALPAN, 18.

Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirmesiyle birlikte Arnavutları savunmasız bırakmıştır. Tanzimat Dönemi, Batılı devletlerin ilgisinin Arnavutluk üzerinde yoğunlaşmasına ve Arnavutluk için aralarında gizli planlar yapmalarına neden olmuştur.⁷⁸

1867 yılında bir araya gelen Rus Çarı ve Avusturya Başbakanı aralarındaki gizli anlaşmaya göre Kuzey Arnavutluk'u ayaklanacak olan Slavlara, Güney Arnavutluk'u ise Yunanlara paylaşmıştır. 1875-1876 yıllarında Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi açıdan oldukça zayıf olduğu dönemde Batılı devletler, Balkan uluslarının ayaklanması için gerekli ortamı sağlamıştır. Balkan ulusları ayaklandıktan sonra hükümeti reform yapmak mecburiyetinde bırakmışlardır. Rus Çarı ve Avusturya İmparatoru, Bohemya'da 1876 yılında gizlice tekrar bir araya gelerek, Osmanlı Devleti'nin bu ayaklanmaların sonucunda geri çekilmesi üzerine Teselya ve Epir'i Yunanistan'a, Kuzey Arnavutluk'u yeni kurulacak Sırbistan'a, Makedonya'yı ise Bulgaristan'a verilmesi şeklinde kararlar almıştır. Ayrıca 1877'de Budapeşte'de imzalanan gizli anlaşmaya göre Avusturya savaş sırasında Adriyatik'e inmek için Bosna Hersek'i topraklarına katacak, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan bağımsız olacak, Kosova Karadağ'a ve güney Arnavutluk Yunanistan'a verilecektir.⁷⁹

1877 yılında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması üzerine Rusların tarafında olan Bulgarlar, Sırlar, Karadağlılar, İşkodra, Kosova, Üsküp, Manastır'ı işgal etmiştir. Bu savaş sonucunda Ayestafanos Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Balkan topraklarının Hıristiyanlar arasında paylaşılması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk topraklarını savunamayacak kadar güçsüz olması nedeniyle, vatanlarını yabancı güçlerden kurtarmak isteyen Fraşarlı Abdül Bey, İşkodralı Vasa Paşa, Ergirili Yani Vreto, Tiranlı Sait Toptani, Priştinalı Ziya gibi Arnavut vatanseverler İstanbul'da bir araya gelerek, 1878 yılında Arnavut

⁷⁸ Bkz. (20) BOZBORA, 158.

⁷⁹ Bkz. (26), ALPAN, 18-19.

Ulusunun Haklarını Savunma Komitesi'ni kurmuşlardır. Bu komitede bir araya gelen Arnavut aydınları, Prizren'de bir kongre toplanması için karar almışlardır.⁸⁰

Abdül Frasheri önderliğinde Berlin Kongresinden üç gün önce 10 Haziran 1878 tarihinde Prizren'de toplanan kongreye beş yüzden fazla temsilci katılmıştır.⁸¹ Prizren Kongresi Kurultay'ının çalışmaları Arnavutluk'un tek vilayet altında toplanması ve bağımsızlığı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Berlin Kongresi'nde Arnavutluk topraklarının bir kısmının Balkan ulusları arasında paylaşılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında sınırların tespit edilmesi için oluşturulan komisyon çalışmalarına başlamadan, Arnavutlar bu karara tepki göstermiş ve kararı tanımamışlardır. Prizren Birliği, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ile birlikte Arnavutluk topraklarının kısa sürede paylaşılacağını anlamıştır. Bu nedenle işgalcileri Arnavutluk'tan göndermek ve bölgenin özerkliğini kazanmak için çabalarını arttırmıştır. Bu dönemde birliğin tüm şubeleri, Prizren'den gelen kararlar doğrultusunda birlikte mücadele vermiştir.⁸²

Berlin Kongresi'nde alınan kararlara göre Gusine ve Plava'nın Karadağ'a verilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmış ve buradaki askeri birlikler geri çekilmiştir. Ancak söz konusu bölgelere gelen işgalciler, güçlü Prizren Birliği ordusu ile karşılaşmışlardır. II. Abdülhamit direnişin bastırılması için Ahmet Muhtar Paşa'yı göndermiştir. Berlin Kongresine üye devletler, 2 Nisan 1880 tarihinde meseleyi çözüme kavuşturmak için bir araya gelmiştir. İtalyan temsilci, Hoti ve Gruda'nın Karadağ'a verilmesini teklif etmiştir, Babıâli'nin de onayı alınarak, bu iki bölgenin verilmesi kararlaştırılmıştır.⁸³ Ancak bu pazarlık Arnavutları memnun etmemiştir. Katolik, Ortodoks ve Müslüman olmak üzere tüm Arnavutlar birlikte savunmaya geçmiştir. Babıâli'ye bağlı olan İşkodra valisi, Karadağlılara çağrıda bulunarak bu bölgeleri teslim alabileceklerini, ordusunu çektiğini bildirmiştir. Ancak bölgeye

⁸⁰ Bkz. (26), ALPAN, 20.

⁸¹ A.g.k., ALPAN, 20.

⁸² Bkz. (20), BOZBORA, 194.

⁸³ A.g.k., BOZBORA, 199.

gelen Karadağlılar, şiddetli Arnavut direnişiyile karşılaşmıştır. Aynı dönemlerde Arnavut-Yunan sınır meselelerini sonuçlandırmak üzere Berlin'de başlayan görüşmelerde Prizren Birliği, Avrupalı hükümetlere ve Babıâli'ye Epir bölgesinin Arnavutlar için öneminden bahsederek, her durumda Yanya ve Preveze'nin savunulacağını bildirmiştir. Ancak Batılı devletlerin Ülgün'ün Karadağ'a verilmemesi üzerine İzmir limanının işgal edileceğini ifade etmesi üzerine, II. Abdülhamit harekete geçmiştir. Gizlice gerçekleştirilen operasyonlarla Arnavut direnişi kırılarak, Ülgün 1880 yılında Karadağ'a teslim edilmiştir.⁸⁴

Ülgün'ün kaybedilmesi üzerine birlik üyelerinin özerklik faaliyetleri hız kazanmıştır. Ancak II. Abdülhamit özerklik talepleriyle ilgilenmek yerine birliği ortadan kaldırma yollarını aramaya başlamıştır. Bunun üzerine Kosova'da birliğin güçlendirilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Birliğin başına Şeyh Ömer Prizreni getirilmiştir. Ayrıca birliğin içinde Abdül Frasherî, Süleyman Vokşu, Şuayip Spahiu başta olmak üzere özerklik taraftarı Arnavut vatanseverler de yer almaktadır. 1880 yılında Yeni Prizren Birliği'nin, kendisini geçici Arnavut hükümeti olarak ilan etmesi ile birlikte ilişkiler iyice gerginleşmiştir. II. Abdülhamit, Yunanistan ile sınır meselesinin halledilmemesi nedeniyle olaya hemen müdahale etmemiştir.⁸⁵

II. Abdülhamit, Yunanistan ile olan sınır meselesini çözdükten sonra artık birliğe ihtiyacı kalmamıştır. 7 Nisan 1881'de başlayan saldırılar, ekim sonuna kadar devam etmiş ve Prizren Birliği dağıtılmıştır.⁸⁶

1897 yılında Peja'da bir toplantı yapılmış ancak radikal kesim ve sultan taraftarı muhafazakâr kesim arasında bir uzlaşmaya varılamaması üzerine toplantı sonuç alınmadan sona ermiştir. Arnavut aydınlar, Makedonya'daki Bulgar çetelerin faaliyetlerinden dolayı bölgenin yabancı devletlerin müdahalesine maruz kalacağını tahmin etmiştir. Bu sebeple Arnavutluk'un geleceğini görüşmek üzere Peja'da ikinci bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonunda besa imzalanmış ancak Arnavutluk'un

⁸⁴ Bkz. (17), ALPAN, 74. Bkz. (20), BOZBORA, 199.

⁸⁵ A.g.k. ALPAN, 74. A.g.k., BOZBORA, 203-204.

⁸⁶ Bkz. (26), ALPAN, 20.

özerkliği konusunda bir gelişme olmamıştır. 1900 yılında Arnavut ulusçular yeni bir toplantı düzenlemeye girişmişlerdir ancak II. Abdülhamit bölgeye yabancı devletlerin ilgisini çekmek istemeyerek, toplantıdan vazgeçmelerini istemiştir. Bunun üzerine Peja Birliği üyeleri besa üzerinde anlaşarak, aralarındaki kan davalarına bir yıl ara vermişlerdir.⁸⁷

1899 yılında Prizren ve civarındakilerin katılımıyla birlikte yeni bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda kurulacak Prizren Hükümeti'nin programının esasları belirlenmiştir. Bu programa göre Prizren Hükümeti, bölgenin askeri, idari, mali tüm meseleleriyle kanunlara uygun olarak ilgilenecek ve Osmanlı Devleti'ne olan sadakatleri devam edecektir. Ancak Prizren Birliği'ni canlandırma yönündeki bu girişimler, II. Abdülhamit tarafından sonlandırılmıştır.⁸⁸

II. Abdülhamit, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından işgalinden sonra Bulgar ulusçuluğunun Makedonya'ya sıçraması üzerine uzun süre Makedonya meselesiyle meşgul olmuştur. Bölgedeki düzeni sağlamak için birtakım tedbirler almak zorunda kalan II. Abdülhamit'e, sürekli olarak Batılı devletlerin reform talepleri ve önerileri olmuştur Söz konusu reform talepleri toplumsal huzuru sağlayamadığı gibi, özellikle Kosova'daki Müslüman Arnavutların reform karşıtı hareketlerinin artarak devam etmesine neden olmuştur.⁸⁹

1903 sonlarına doğru reform karşıtı hareketler büyük ölçüde bastırılmıştır. Ancak söz konusu reformlar Arnavut haklarını hiçe sayıp, Hıristiyanlara geniş haklar verdiği için Slavlar güçlenmiştir. Bu durum Arnavutların yeniden harekete geçmesine neden olmuştur. Bu amaçla İngiltere ile yakın ilişkiler kurarak, İngiltere'nin desteğini sağlamayı amaçlamışlardır.⁹⁰

1905 yılından itibaren ulusal nitelikteki hareketler yeniden hız kazanmıştır. Arnavut aydınlarından İsmail Kemal ve arkadaşları özellikle Katolik Arnavutlar

⁸⁷ Bkz. (20), BOZBORA, 208-211.

⁸⁸ A.g.k., BOZBORA, 218.

⁸⁹ A.g.k., BOZBORA, 242.

⁹⁰ A.g.k., BOZBORA, 245-246.

arasında fikirlerini yaymaya çalışmıştır. 1905 yılında Manastır'da lise müdürlüğü yapan Bajo Topulli başkanlığında "Arnavutluk'un Özgürleştirilmesi" adı altında bir komite kurulmuş ve kısa sürede bu komitenin şubeleri açılarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Komite üyeleri 1906 yılında Bajo Topulli başkanlığında dağa çıkarak, silahlı çete örgütlenmesini başlatmıştır. Ardından güneyde kurulan yeni çeteler de bu hareketi izlemiştir. 1908 yılında Topulli'nin faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin kuvvetleriyle dağıtılmıştır.⁹¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ulusçu Arnavutluk Hareketi arasında bir ilişki gelişmeye başlamıştır. Ortak düşman olan Sultan'a veya Osmanlı Devleti'ne karşı Arnavut ulusçu hareketi ve İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetçi fikirleri aynı doğrultuda ilerlemeye başlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki'nin meşrutiyet sonucunda Arnavutluk'a özerklik sözünü yerine getirmemesi üzerine ittifakın seyri değişmiştir.⁹²

1908 yılında Reval'de buluşan Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward, ayaklanma halinde Arnavutluk topraklarının Sırp, Bulgar ve Yunanlara verilmesi için anlaşmışlardır. 12 Ekim 1912'de tarihindeki Balkan Savaşı'nda Arnavutların yoğun olarak yaşadığı yerler Sırp, Karadağlılar, Bulgarlar ve Yunanların işgaline uğramıştır. 10 Ekim'de Akova, 14 Ekim'de Kumanova, 15 Ekim'de Firzovik, 19 Ekim'de Gusiya ve Alasonya, 20 Ekim'de Görice ve civarı, 22 Ekim'de Gilan, 24 Ekim'de Kesriye, 26 Ekim'de Priştine ve Üsküp, 30 Ekim'de Prizren ve İpek, 1 Kasım'da Kalkandelen, 2 Kasım'da Köprülü ve Gostivar, 3 Kasım'da Preveze, 6 Kasım'da Luma, Kırçova, Debre bölgesi, 14 Kasım'da İşkodra'nın kuzey bölümü, 18 Kasım'da Manastır ve Leş, 19 Kasım'da Himara Limanı, Sazan Adası, 20 Kasım'da Preşova, Resne, Florina, 21 Kasım'da Ohri işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1912 tarihinde yenilgiyi kabul ederek ateşkes istemiştir.⁹³

⁹¹ Bkz. (20), BOZBORA, 252.

⁹² A.g.k., BOZBORA, 254.

⁹³ Bkz. (26) ALPAN, 21.

28 Kasım 1912 tarihinde Avlonya'ya gelen İsmail Kemal, 83 delegenin katılımıyla kurultayı açmış ve Arnavutluk'un istiklali kabul edilmiştir. 29 Kasım'da yapılan toplantıda geçici hükümet başkanı ve dışişleri bakanı olarak İsmail Kemal seçilmiştir.⁹⁴

17 Aralık 1912'de Londra'da toplanan Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk'un bağımsız devlet olması onaylanmıştır. Ancak Arnavutluk topraklarının yarısından fazlası Sırbistan ve Yunanistan'a teslim etmek zorunda bırakılmıştır. Kosova, Tetova, Üsküp, Debre, Manastır'ın kuzey bölümü ve İşkodra'nın batısı eski Yugoslavya'ya, Yanya ve Manastır'ın güney kısımları ise Yunanistan'a bırakılmıştır.⁹⁵

⁹⁴ Bkz. (26), ALPAN, 22.

⁹⁵ A.g.k., ALPAN, 22.

3. 19. YÜZYILDA BATILI SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI DÖNEMİ YERLEŞİM MERKEZLERİ

Doğu ve batı arasında, Balkanlarda bulunan Arnavutluk toprakları, Batılı seyyahlar tarafından, 19. yüzyıl öncesinde yoğun bir şekilde ziyaret edilmemiştir. 19. yüzyıldan itibaren dönemin oryantalist zihniyeti ile beraber, bu bölge önem kazanmıştır. Ancak gezginlerin bu toprakları ziyaret etmesinde, Tepedelenli Ali Paşa'nın güçlenerek tüm dünyada ilgi çeken bir paşa haline gelmesi etkili olmuştur. 19. yüzyılda Arnavutluk'u ve özellikle de Tepedelenli Ali Paşa'yı konu olan, Batılı seyyahlar tarafından yazılmış, otuzu aşkın seyahatname bulunmaktadır. Söz konusu seyahatnameler dönemin tarihsel olayları, tarihi kişilikleri, Arnavutların gündelik yaşamları, davranışları, kökenleri, Arnavutluk şehirleri, antik merkezler ve yapılara ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Bu açıdan seyyahların notlarından, bu yüzyıldaki Osmanlı kentinin yapısına ve yapılara dair önemli bilgilere ulaşılabilmektedir.

Batılı gezginlerin Arnavutluk ziyaretlerinin temel amacı genellikle Tepedelenli Ali Paşa ve onun topraklarını görme isteği olduğu için, söz konusu ziyaretler Ali Paşa'nın hâkimiyeti altındaki Arnavutluk'un güney topraklarında yoğunlaşmaktadır. Bu durum Batılı seyyahların Arnavutluk'un kuzeyinde yer alan şehirlere dair anlatımlarının daha sınırlı olmasına neden olmuştur. Batılı gezginlerin oryantalist bakış açısıyla birlikte özellikle saray ve konut mimarisine karşı oldukça fazla merak ve ilgilerinin olduğu görülmektedir. Arnavutluk'ta neredeyse tüm şehirlerde bölgenin yöneticisine veya paşasına ait bir saray veya köşk bulunmaktadır. Ancak Batılı seyyahların notlarından bu sarayların en görkemli örneklerinin Ali Paşa'ya ait saraylar olduğu anlaşılmaktadır. Bu sarayların güney topraklarında bulunması da, yine seyahatnamelerde güney şehirlerindeki yapıların daha detaylı bir şekilde aktarılmasına neden olmuştur. Ancak yine de özellikle kuzey bölgelerde tarih boyunca içe dönük bir yaşam süren Arnavutların, Osmanlı dönemindeki yerleşimlerini büyük ölçüde aydınlatmaktadır.

19. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Arnavutluk sınırları, günümüzdeki Arnavutluk sınırlarına kıyasla çok daha geniş bir alanı çevrelemektedir. Bu çalışmada Osmanlı dönemindeki sınırlar esas alındığı için Batılı seyyahların ziyaret etmiş olduğu bazı şehirler günümüzde farklı devletlerin sınırları içinde yer almaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetindeki Arnavutluk toprakları, İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya olmak üzere dört vilayetten oluşmaktadır. (Şekil 1)

Şekil 1: 19. yüzyılda Arnavutluk sınırları (N.Bozbor)

Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerini ziyaret eden Batılı gezginlerin seyahatnamelerinde, bu dönemdeki Arnavutluk sınırlarını gösteren haritalar yer almaktadır. (Şekil 2, 3, 4, 5)

Şekil 2: Arnavutluk haritası, 19.yy. başı (T.S.Hughes)

Şekil 3: Arnavutluk haritası, 19. yy. başı (J.C.Hobhouse)

Şekil 4: Arnavutluk, İyonya Adaları, Teselya, Makedonya ve Yunanistan haritası, 19. yy.başı (H.Holland)

Şekil 5: Arnavutluk haritası ve Edward Lear'ın seyahat güzergâhı, 19.yy.ortası (E.Lear)

3.1. İşkodra (İskenderiye, Shkodër)

Bugünkü İşkodra şehri, Osmanlılar tarafından "İskenderiye", Arnavutlar tarafından "Shkodra" ya da "Shkodër", İtalyanlar tarafından "Scutari", Sırp

tarafından ise "Skadar" olarak adlandırılmaktadır.⁹⁶ P. L. İnciciyan'a göre ise İskenderiye (İşkodra), Cihannüma adlı eserde Makedonyalı İskender'in şehirlerinden biri olarak geçer ancak şehrin bugünkü kullanılan ismi eski Skodra'nın uyarlanmış şeklidir. Yerli halk eski ismi olan Skodra'yı veya biraz değiştirilmiş hali olan Skadra'yı kullanmaktadır.⁹⁷

19. yüzyılda bu bölgeyi ziyaret eden gezginler, İşkodra şehrinin ismi için farklı ifadeler kullanmıştır. François Charles Hugues Laurent Pouqueville, 1806 yılında Arnavutluk şehirleri hakkında bilgi verdiği eserinde İşkodra'nın ismi için eskiden "Scodra" olan, "Scutari" veya "Iscodar" şehri ifadesini kullanmıştır.⁹⁸ İngiliz yazar Edmund Spencer, İşkodra'yı "Scutari", Antik Dönemde "Skodra", Türklerin ise "İskenderiye" dediği, "İskender'in kasabası" şeklinde tanımlamıştır.⁹⁹ Georgina Mackenzie ve Paulina Irby ise Türkler tarafından Arnavut kahramanı İskender ile ilişkili olarak "İskenderiye", Sırlar tarafından ise "Skadar" olarak adlandırıldığını ve eski adı olan Skadra'nın Arnavutlar arasında kullanılmaya devam ettiğini açıklamıştır.¹⁰⁰

3.1.1. 19. Yüzyıl Öncesinde İşkodra

Arnavutluk'un en büyük ve eski şehirlerinden biri olan İşkodra şehri ülkenin kuzeybatısında, Adriyatik Denizi kıyısında konumlanmaktadır. Şehrin görünümde önemli bir yere sahip olan ve üzerinde kalenin yer aldığı Taraboş Dağı, şehri çevreleyen alüvyal ovalara hâkimdir.¹⁰¹ İşkodra'nın kuzey ve doğu kısmı dağlarla kaplıken, gölün bulunduğu batı yönde Adriyatik Denizi kıyısına doğru düz bir alan yer almaktadır. Kıyılarda ise bataklıklara rastlanmaktadır.

⁹⁶ M. Türker ACAROĞLU, **Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, 43.

⁹⁷ P.L. İNCİCİYAN- H. H.ANDREASYAN, **Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası**, 67-71.

⁹⁸ François Charles Hugues Laurent POUQUEVILLE, **Travels in Epirus, Albania, Macedonia and Thessaly**, 26.

⁹⁹ Edmund SPENCER, **Travels in European Turkey**, Vol II, 141.

¹⁰⁰ G. M. MACKENZIE - A. P. IRBY, **Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe**, Vol II, 165.

¹⁰¹ Bkz. (35), KIEL, 226.

İşkodra aynı adı taşıyan gölün kıyısında, Buna (Bojana), Drin (Drinase) ve Kir Nehirlerinin birleştiği alanda yer almaktadır. İşkodra'nın önemli nehri olan Buna Nehri, Moraca ve Zetta çayları ile birleşip İşkodra Gölünü meydana getirerek, şehrin 28967. 40 m (18 mil) uzağında San Nikolo kasabası civarında Buyana limanı denilen yerden Adriyatik Denizine ulaşmaktadır.¹⁰² Şehirde yer alan bir diğer önemli nehir Drin ise Leş şehrinin yakınında bulunan Drin koyundan Adriyatik Denizine dökülür.

Tarih boyunca farklı uygarlıklar altında önemini koruyan İşkodra, M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda İlliryalıların merkezi olmuştur. M.Ö. 168 yılında önce Romalıların¹⁰³, 395 yılında ise Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir. M.S. 11- 13. yüzyıllar arasında bu topraklarda Bizans ve Zeta Sırp Prenslığı arasında mücadeleler yaşanmıştır. 1360-1393 yılında ise Sırp Balšić prensliğinin merkezi olmuştur. 1393 yılında Osmanlı kumandanı Kavala Şahin Paşa tarafından kuşatılmış ancak 1396 yılında George Stratsimirović şehri Venediklilere satmıştır. Venedikliler zamanında İşkodra, Kuzey Arnavutluk'un merkezi olarak takviye edilmiş, büyük ve zengin bir ticaret merkezi olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁰⁴

Fatih Sultan Mehmed'in (1444-1446, 1451-1481) yapmış olduğu birçok seferle (1474, 1478)¹⁰⁵ birlikte şehir kuşatılmış ve anlaşma yoluyla teslim alınmıştır. İşkodra şehri Venediklilerden anlaşma yoluyla teslim alındığında oldukça ıssız bir şehirdir. Ancak 1479'da Osmanlı hâkimiyetine girdikten kısa bir süre sonra şehir iyileşmeye ve Müslüman şehrine dönüşmeye başlamıştır.¹⁰⁶

16. yüzyılın sonunda İşkodra, Hıristiyan azınlığı içeren Müslüman kasabası haline gelmiştir. Bu yüzyılın ilk yarısında cami, medrese, hamam gibi yapı türleriyle zenginleşerek Osmanlı kenti karakterine bürünmüştür.¹⁰⁷

¹⁰² Bkz.(97), P. L. İNCİCİYAN, - H.H.ANDREASYAN, 69-70.

¹⁰³ İşkodra'nın Romalıların eline geçtiği tarih Necip Alpan'ın eserinde M.Ö. 148 olarak verilmiştir. Bkz. (17), ALPAN, 66. Machiel Kiel ise İşkodra'nın Romalıların eline geçtiği tarihi M.Ö. 168 olarak vermiştir. Machiel KIEL, "İşkodra", 433.

¹⁰⁴ Abdurrahman Nafiz GÜRMAN, **1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması**, 2.

¹⁰⁵ A.g.k. GÜRMAN, 2-3.

¹⁰⁶ Bkz. (35), KIEL, 227.

¹⁰⁷ A.g.k., KIEL, 227.

17. yüzyılda İşkodra, orta büyüklükte bir merkez olarak dikkat çekmektedir. Bu yüzyıldaki bilgilere Evliya Çelebi'den ulaşılmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Rumeli eyaletinde başlıca sancak beyi merkezi olan İşkodra'da, on beş mahalle, bin sekiz yüz bahçe içinde kâgir ev, 11 cami, 70 mescit bulunmaktadır. Her caminin medresesi yer almaktadır. Ayrıca Drin Nehri kıyısında 800 taş ev, cami, mescit, hamam, han ve 50 adet dükkân vardır.¹⁰⁸

18. yüzyılda Arnavutluk'ta, İşkodra ve Yanya Paşalığı olmak üzere iki önemli paşalık mevcuttur.¹⁰⁹ Birbiriyle sürekli çatışma halinde olan bu paşalar, hâkim oldukları bölgelerin gelişmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. İşkodra'nın ticari bir merkez olarak ön plana çıkması, 18. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki kargaşa ortamına son verip, paşalıkla ödüllendirilen Buşatlı ailesi ile mümkün olmuştur. Yönetimi üç kuşak boyunca elinde tutan Buşatlı ailesi, bazen batılı devletlerle Osmanlı aleyhine iş birliği içinde olmuş, bazen de ortak amaçlar doğrultusunda Osmanlı Devleti ile birlik olmuştur. 1756-1831 tarihleri arasında yönetimi elinde bulunduran Buşatlı ailesi zamanında İşkodra, onların yarı bağımsız başkenti olmuş ve ticari bir kent niteliği kazanmıştır.¹¹⁰ 18. yüzyılın ortasında kalenin doğusundaki düz ovada Buşatlı ailesinin yaptırmış olduğu Buşatlı Mehmet Paşa Camii (Kurşunlu Camii), bu yüzyıldaki şehrin merkez noktasını oluşturmaktadır.¹¹¹ Yerleşim merkezi Buşatlı Mehmet Paşa Camii çevresinde gelişmiştir.

3.1.2. 19. Yüzyılda İşkodra

Tanzimat dönemi öncesinde Arnavutluk İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya olmak üzere dört vilayete ayrılmıştır.¹¹² Bu vilayetlerden İşkodra, kuzey Arnavutluk topraklarını içine alan vilayetin merkezi olarak 19. yüzyılda önemini sürdürmüştür.

¹⁰⁸ Evliya ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, 9. Kitap, 222-224.

¹⁰⁹ Barbara JELAVICH, *Balkan Tarihi*, 92.

¹¹⁰ Bkz. (35), KIEL, 70.

¹¹¹ A.g.k. (35), KIEL, 228.

¹¹² Bkz. (20), BOZBORA, 135.

Ancak 1870 yılındaki Balkan demiryolu inşaatı İşkodra'yı bu hattın dışında bırakmış ve bu durum şehri olumsuz yönde etkilemiştir.¹¹³

3.1.2.1. Nüfus Yapısı

19. yüzyılda İşkodra'yı ziyaret eden gezginlerin, İşkodra'nın nüfusu hakkında aktarmış olduğu bilgiler şu şekildedir; Şehri 1809 yılında inceleyen John Hobhouse'a göre 27000 kişilik nüfusa sahip şehirde, halkın büyük çoğunluğu Türklere olmaktadır.¹¹⁴ 1848 yılında şehri ziyaret eden Edward Lear, İşkodra'nın az nüfuslu bir şehir olduğunu açıklamıştır.¹¹⁵ 1850 yılında Edmund Spencer'e göre Arnavutluk'un en gelişmiş ticari kasabası olan İşkodra, 20000 kişilik nüfusa sahiptir.¹¹⁶ 1853 yılında William Wingfield, İşkodra'yı binlerce kişinin yaşadığı paşalık başkenti olarak tanımlamıştır.¹¹⁷ 1865 yılında şehir hakkında bilgi veren Henry Fanshawe Tozer'e göre ülkenin en önemli noktası olan İşkodra, 27000 kişiyi içermektedir.¹¹⁸ Bayard Taylor ise şehrin nüfusu hakkında kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmış ancak nüfusun çok yoğun olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Batılı seyahatçilerin ifadeleri İşkodra'nın, 19. yüzyılın başından 1865 yılına kadarki süreçte 27000 kişilik nüfusunu koruduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu sayı göz önüne alındığında Arnavutluk'taki en yoğun nüfusa sahip şehirlerden biridir.

Batılı seyahatçilerin ifadelerinin yanı sıra farklı bir kaynaktan ulaşılan bilgiye göre şehrin nüfusu yüzyılın sonunda 36000'e ulaşmıştır. İşkodra, 36000 kişilik nüfusuyla balkan şehirleri içinde orta büyüklükte,¹²⁰ Arnavutluk'taki şehirler arasında ise kalabalık bir kenttir.

¹¹³ Bkz. (103), KIEL, 434.

¹¹⁴ J.C.HOBHOUSE, **A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople**, Vol I, 143.

¹¹⁵ Edward LEAR, **Journals of a Landscape Painter in Albania**, 142.

¹¹⁶ Bkz. (99), SPENCER, 141.

¹¹⁷ William Frederick WINGFIELD, **A Tour in Dalmatia Albania and Montenegro**, 155.

¹¹⁸ Henry Fanshawe TOZER, **Researches in the Highlands of Turkey**, Vol I, 280.

¹¹⁹ Bayard TAYLOR, **Travels in Greece and Russia**, 20.

¹²⁰ Rhoads MURPHEY, "17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri", 201.

3.1.2.2. Yerleşim Merkezi

İşkodra, göl kıyısında, Buna, Drin ve Kir Nehirlerinin birleştiği noktada yer almasından dolayı bölgede zaman zaman taşkınlar meydana gelmektedir. Özellikle ilkbahar, sonbahar ve kış aylarında, yağmur ve karların erimesiyle göl seviyesi beş ile sekiz metre arasında yükselmektedir. Bu durumdan en çok etkilenen Buşatlı Mehmet Paşa Camii olmuştur. Belirli dönemlerde sular altında kalan bu yapı, günümüzde İşkodra'da varlığını sürdüren tek Osmanlı camiidir. (Resim 1, Resim 2) 18. yüzyılda yerleşim merkezi Buşatlı Mehmet Paşa Camii çevresinde gelişmiştir. Ancak 1865 yılında meydana gelen taşkın sebebiyle yerleşim merkezi gölden çok uzak olmamakla birlikte kalenin 2 km kuzeyindeki yüksek alana taşınmıştır.¹²¹ Bu afet sonucunda sadece Buşatlı Mehmet Paşa Camii ayakta kalabilmiştir. Aynı dönemde, 1865 yılında şehri gezen İngiliz yazar Henry Fanshawe Tozer, İşkodra hakkında bilgiler verirken şehri yıkan bu duruma da değinmiştir. Buna Nehrinin, Kir ve Drin Nehirleriyle birleşerek şehirde su baskınlarına neden olduğunu aktarmıştır.¹²²

Resim 1: Buşatlı Mehmet Paşa Camii veya Kurşunlu Camii (H.1187 - M.1773), Nisan 2016 (A.Ateş)

¹²¹ Bkz. (35), KIEL, 228.

¹²² Bkz. (118), TOZER, 285.

Resim 2: Buşatlı Mehmet Paşa Camii'nin Drin ve Kir Nehri ile ilişkisi, Nisan 2016 (A.Ateş)

İşkodra'daki yerleşim merkezinin konumu belirleyen en önemli etken İşkodra Gölü ve bölgede yer alan Drin, Kir, Buna Nehirleri olmuştur. İşkodra Gölü, Buna ve Drin Nehirlerinin bulunduğu alan genellikle hastalıklar yayan, sağlıksız bir bölge olarak bilinmektedir. Bölge halkı bu sebeple yazın dağlardaki konutlarında hayatlarını sürdürmektedir.¹²³ 1831 yılında şehri inceleyen David Urquhart'ın aktardıkları bu durumu doğrulamaktadır. David Urquhart'a göre, Güneyde "bahçeler" olarak adlandırılan bir dış mahalle bulunmaktadır. Bu dış mahallede meyve ve kestane ağaçlarıyla gölgelenmiş birkaç saygın ev yer almaktadır. Ana yerleşim merkezi ise kalenin aşağısındaki tarafta bulunmaktadır ancak göl ve bu yerleşim merkezi arasında kalan bölge kolera salgını sebebiyle terk edildiği için bölge halkı dış mahallede bulunan bahçeli evlerde yaşamaktadır.¹²⁴ David Urquhart'ın bahsettiği "Bahçeler Dış Mahallesi" günümüzde Drin Nehri kıyısındaki "Bahçallék" bölgesi ile bağlantılı olmalıdır.

¹²³ Bkz. (104), GÜRMAN, 41.

¹²⁴ David URQUHART, *The Spirit of the East*, Vol II, 33-334.

19. yüzyılda İşkodra'daki yerleşim merkezi Batılı seyyahların gözünden farklı açılardan betimlenmiştir; Edward Lear'a göre "*İşkodra aynı isimli gölün güneyinde bulunur. Bu nokta iki nehir arasındadır. Bunlardan biri olan Boyana Nehri, tepeden ayrılan sırtın aşağısına doğru güneye ilerler, burada kale kalır, ovayı ve gölü kesen bu tepe, ikiye bölünür, kalenin doğusuna doğru derin yarığa yakın, içinde ve tepenin güneyinde, kasaba görünür.*"(1848)¹²⁵ Henry Fanshawe Tozer, 19. yüzyıldaki yerleşim merkezinin konumunu şöyle ifade etmiştir; "*...Sık ağaçlar, minareler ve yüksek yapılar ile pitoresk bir görüntü sergileyen yeni yerleşim merkezi, ovanın doğusundaki büyük bir alanı kaplamaktadır.*(1865)"¹²⁶ Johann Georg Von Hahn'a göre "*İşkodra'nın ana bölümü tepelerden aşağı göle ve tepeden arkaya doğru uzanan ovada bulunur. Kasaba, Buna'ya doğru batıya uzanır, bu nokta Rozafa ve Taraboş kayalıkları arasında gölden kaynaklanan kısımdan çok uzak değildir.*"(1854)¹²⁷

Benzer şekilde diğer gezginler Georgina Mackenzie ve Paulina Irby de ana yerleşim merkezinin 1609.30 m (1 mil) doğuda, alçak yamaçların tepelerinden ovanın ucuna doğru uzandığını ifade etmiştir. Yine G. Mackenzie ve P. Irby'ye göre ana yerleşim merkezi dışında Kir Nehri kıyısında evler ve bahçeler bulunmaktadır. Tabaki Mahallesi ise bu dönemde harap haldedir. (1861)¹²⁸ Johann Georg Von Hahn da Tabaki Mahallesinin tahrip edildiğini aktarmıştır. Hahn'a göre; "*Hafiz Paşa'nın Tanzimat Reformlarını İşkodra halkı üzerinde uygulamaya çalışması sonucunda isyan eden halk karşısında, 1835'te Hafiz Paşa Tabaki'yi paramparça etmiştir, hâlâ kalıntıları görülebilir. Sadece kurşun kaplı kubbeli, etkileyici bir üsluba sahip olmayan bir cami bulunur. İşkodra'nın geri kalan camilerinden söz etmeye deymez.*"¹²⁹

Alman bilgin Johann Georg Von Hahn, kalenin bulunduğu noktadan şehrin yayıldığı bölgeleri daha ayrıntılı olarak yansıtmıştır; "*Buradan benzersiz panoramik görüntü katılır. Kuzeyde arka planda güzel dağ sıralarıyla göl ve doğu ovası, sağda*

¹²⁵ Bkz. (115), LEAR, 131.

¹²⁶ Bkz. (118), TOZER, 285.

¹²⁷ Johann Georg Von HAHN, **The Discovery of Albania**, Çev. Robert Elsie, 69.

¹²⁸ Bkz. (100), MACKENZIE - IRBY, 165-181.

¹²⁹ Bkz. (127), HAHN, 70.

Buna Nehri ve ahşap harap köprü ve onun doğusuna doğru pazar yeri ve batı tarafında küçük bir dış mahalle bulunur. Doğuya doğru ve pazardan ayrılmış bir biçimde kasabanın ana bölümü 20 minare ve ağaçlı bahçelerle donatılmıştır. Güneydoğuya doğru Drin ovasını ve önlü arkalı dağ zincirini görebilirsiniz. Önünde Tabaki Mahallesi, verimsiz tepelerin güney yamaçları arasında ve Kir Nehri arasındadır, Kir Nehri kalenin batısından Buna'ya katılır.(1854)"¹³⁰ Osmanlı şehirlerinde genellikle mahallelerden oluşan yerleşim merkezi ile ticaret merkezi ayrı bölgelerde bulunmaktadır. Bu açıdan İşkodra'nın Osmanlı kenti özelliğine sahip olduğu söylenilebilir. Zira çarşının Taraboş Dağının eteklerinde, yerleşim merkezinin ise kalenin doğusuna doğru tepelerdeki yamaçlarda olduğu anlaşılmaktadır.

1861 yılında Georgina Mackenzie ve Paulina Irby, İşkodra gölünün kuzey, batı ve doğu yakasında Sırpların, güney ve güneydoğu bölümünde ise Arnavutların yaşadığını açıklamıştır.¹³¹

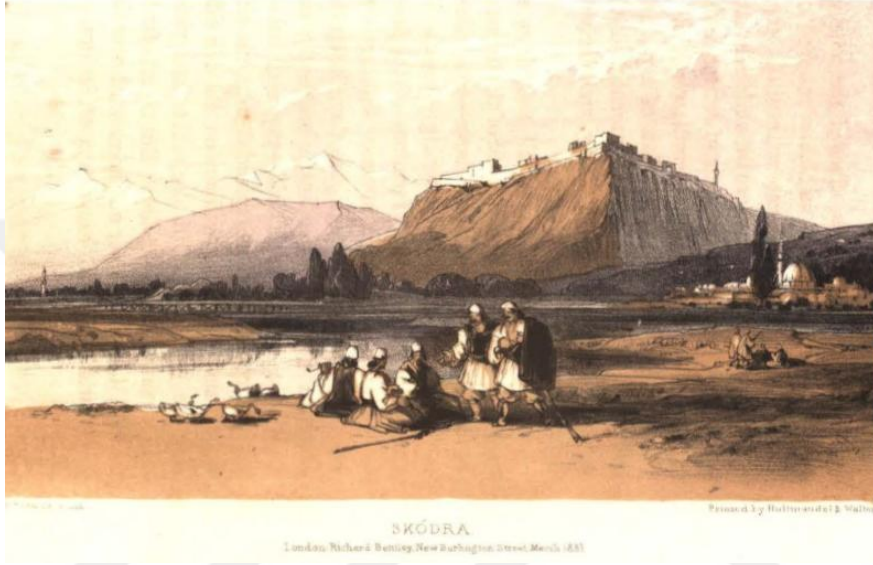
Seyyahların ifadelerinin yanı sıra, Edward Lear'ın Arnavutluk şehirlerini betimleyen resimleri, çoğunlukla bu yüzyılda şehrin durumu hakkında bilgiler veren diğer Batılı Gezginlerin ifadeleriyle tutarlı olup, şehri görsel açıdan yansıtan eserler olarak oldukça fazla önem taşımaktadır. Lear'ın 1848 yılına tarihlenen İşkodra resminin arka planında İşkodra Kalesi, İşkodra Kalesinin hemen aşağısında, Kir ve Drin Nehrinin birleştiği yerin kıyısında Buşatlı Mehmet Paşa Camii görülmektedir. Kalenin solundaki Bahçelik dış mahallesinde ise Johann Georg Von Hahn'ın da aktarmış olduğu gibi bir minare yükselmektedir. Ayrıca yine Hahn'ın bahsettiği Bahçelik Köprüsü, çok belirgin olmamakla birlikte, fark edilir. (Resim 3) Edward Lear'ın İşkodra resminde yapıların konumu aslına uygun bir şekilde resmedilmiştir. Bu resim dışında, yine Lear tarafından İşkodra'nın betimlendiği bir resim daha bulunmaktadır. (Resim 4) Söz konusu köprü'nün Edward Lear tarafından daha detaylı şekilde betimlendiği bir resim de bulunmaktadır.¹³² (Bkz. Resim 17)

¹³⁰ A.g.k., HAHN, 70.

¹³¹ Bkz. (100), MACKENZIE - IRBY, 165.

¹³² Bahçelik Köprüsü hakkındaki detaylı bilgilere diğer yapılar bölümünde Bahçelik Köprüsü irdelenirken, yer verilmiştir.

İşkodra'nın batı yönden yansıtıldığı farklı bir gravürde, bahsedilen Buşatlı Mehmet Paşa Camii sol alt köşede, İşkodra Kalesinin ufak bir bölümü sağ üst köşede, kalenin yer aldığı tepenin eteklerinde yayılan evler ve Bahçelik dış mahallesinde yükselen bir minareyi görmek mümkündür. (Resim 5)

Resim 3: Taraboş Dağı üzerindeki İşkodra Kalesi ve Kir Nehri kıyısındaki Buşatlı Mehmet Paşa Camii'nin görünümü, 1848 (E.Lear)

Resim 4: Edward Lear tarafından resmedilen İşkodra şehri, 1848 (R.Elsie)

Resim 5: 19. yüzyıla tarihlenen İskodra gravürü (Aug. Meylan)

İskodra'da, iç kalede Paşa'nın bir sarayı bulunmaktadır. Ancak bu saray hakkında Batılı seyyahların ifadeleri sınırlıdır. Seyyahlar yalnızca kale içinde paşanın konutunun bulunduğunu söylemekle yetinmiştir. Bu seyyahlar dışında yalnız Edward Lear, sarayın boyut ve pitoresklik açısından gösterişsiz, sıradan bir yapı olduğunu açıklamıştır.¹³³ Diğer seyyahların bu yapıdan bahsetmemesi ise görkemli bir yapı olmamasından kaynaklanmış olmalıdır.

İskodra'nın günümüzdeki durumuna bakıldığında ise şehir, büyük ölçüde kalenin kuzeydoğusuna doğru, göl kıyısı boyunca gelişim göstermiştir. 19. yüzyılda İskodra'nın dış mahallelerini oluşturan Tabaki ve Bahçelik mevkiisi de aynı şekilde günümüzde de şehrin dış mahallelerini oluşturmaktadır. 19. yüzyılda "Bahçeler" olarak anılan dış mahalle, şimdiki Arnavutça "Bahçallëk" olarak adlandırılan bölge olmalıdır. Bu iki dış mahalle ve kale bölgesi, şehirden çok uzak olmamakla birlikte ana yerleşim merkezinin dışında kalmaktadır. Kalenin güneydoğusunda ise Buşatlı Mehmet Paşa Camii civarında aralıklı evler görülmektedir. (Resim 6, 7)

¹³³ Bkz. (115), LEAR, 136.

Resim 6: Işkodra'da günümüzdeki yerleşim merkezinin Işkodra Gölünün kıyısında yayılımı, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 7: Kir Nehri kıyısındaki dağınık yerleşimler, Nisan 2016 (A.Ateş)

İşkodra şehri, günümüze gelen Osmanlı dönemi yapı sayısı göz önüne alındığında, Osmanlı kenti etkilerinin zayıf olduğu şehirlerden biridir. Osmanlı döneminden çok az yapı ayakta kalabilmiştir. Osmanlı döneminde düzenlemeler yapılan kale, kalenin hemen doğusunda bulunan Buşatlı Mehmet Paşa Camii (H.1187 - M.1773) ve şehrin biraz dışında, Kir Nehri üzerinde bulunan Mes Köprüsü, şehrin Osmanlı geçmişiini hatırlatan önemli eserlerdir. Kale içinde bulunan Fatih Sultan Mehmed Camii harap bir haldedir. Buşatlı Mehmet Paşa Camii (H.1187 - M.1773) ise yapılan restorasyonlar sonucunda iyi durumdadır fakat caminin bulunduğu bölgenin belirli dönemlerde sular altında kalması, yapının zarar görmesine neden olmaktadır.

3.1.2.3. Konut Mimarisi

Osmanlı döneminde İşkodra'da yaygın olarak çok katlı ve dış sofalı konut tipi görülmektedir. Bu konut tipinde genellikle sofa ön cephe boyunca uzanarak, avluya açılan yarı kapalı bir mekân etkisi yaratmaktadır. Dış sofada yiyecek kurutma, ipek böcekçiliği, dokumacılık gibi ev içi faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.¹³⁴ Bu evler genellikle ahır, depo, ambar olarak kullanılan taş zemin kat üzerinde ahşap karkas üst katlardan oluşmaktadır. İşkodra'daki evler geniş bir alanı kaplayacak şekilde tasarlanmıştır. Söz konusu bu evler hem güvenlik hem de mahremiyet duygusu sebebiyle yüksek avlu duvarlarıyla sokaktan ayrılmıştır. Bu yüzden İngiliz yazar, gezgin William Wingfield, yerleşim merkezine ulaştığında evlerin yüksek avlu duvarlarıyla gizlenmesi sebebiyle, yerleşim merkezinde olduğunu hemen kavrayamamıştır. Ayrıca Wingfield İşkodra ziyaretinde konakladığı evi, Antivari'de bulunan evlerle kıyaslamaktadır. İşkodra'daki evin çok daha büyük ve çitlerle çevrili olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Georgina Muir Mackenzie ve Adeline Paulina Irby ise İşkodra'daki evleri şu şekilde betimlemiştir; *"Belirli bir uzaklıktan İşkodra güzel bir görüntü sergiliyor*

¹³⁴ İşkodra konutları hakkında detaylı bilgi için bkz. Nur AKIN, **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, 173-183.

¹³⁵ Bkz. (117), WINGFIELD, 155-156.

olsa da daha yakından bakıldığında dağınık inşa edilmesinden dolayı bir kasabadan ziyade bir köy yığına veya 4500 evin, bahçenin ve avlunun birleşmiş haline benziyor... Beyaz evler ve parlak minareler ağaçlar arasından parlamaktadır."¹³⁶ Gezinlerin aktardığı bilgilerden İşkodra'da bulunan evlerin dağınık ve aralıklı bir şekilde yayılım gösterdiği ve duvarla çevrelenen bahçeler içinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

İşkodra'da dağlarda bulunan başıboş haldeki çeteler, kan davaları, karşıt gruplar arasındaki mücadelelerden dolayı kule evlerin yoğun olarak görülmesi beklenmektedir. Gezinler konutlardaki korumaya ilişkin sadece evlerin yüksek duvarlar içinde yer aldığını açıklamıştır. Oysaki böyle bir coğrafyada konutlar daha korunaklı olmalıdır. Her ne kadar güncel kaynaklar İşkodra'da kule evlerin varlığını ifade etse de,¹³⁷ Batılı gezginler İşkodra'da yer alan kule evlerden detaylı bir şekilde bahsetmemiştir.

3.1.2.4. Ticaret Merkezi

Arnavutluk tarih boyunca önem taşıyan başlıca iki güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bu güzergâhlardan ilki ve en önemlisi Via Egnatia'dır. Diğeri ise İşkodra'nın üzerinde yer aldığı, aynı zamanda "Venedikliler yolu" olarak da adlandırılan Via Dizenta'dır. Ticari ve askeri amaçlarla kullanılan bu yol, İşkodra'dan başlar ve yüksek dağlardan ilerleyerek Drin vadisinden, Kosova'ya ulaşmaktadır.¹³⁸ Arnavutluk ile İtalya arasındaki tarih boyunca süregelen ticari bağlar, 19. yüzyılda da kopmadan devam etmiştir. İtalya kıyılarıyla ve özellikle de Venediklilerle ticari ilişkiler gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple İşkodra'daki tüm tüccarlar Yunanca, Slavca, Arnavutça ve Türkçe konuşmaktadır.¹³⁹

İşkodra, Arnavutluk'taki en önemli göllerden biri olan İşkodra Gölünün kıyısında bulunmaktadır. Bu göl doğal güzelliğinin yanı sıra aynı zamanda 19.

¹³⁶ Bkz. (100), MACKENZIE - IRBY, 166,181.

¹³⁷ Bkz. (134), AKIN, 173.

¹³⁸ Bkz. (18), KÜLÇE, 35.

¹³⁹ Bkz. (115), LEAR, 140.

yüzyılda bölgeye gelir sağlayan ticari bir kaynaktır. Edmund Spencer'e göre İşkodra Gölünde, nehirlerin başlangıç noktasında ve su kaynaklarının tümünde bol miktarda balık bulunmaktadır. Bu balıklar yakalanıp, kurutulularak Arnavutluk'ta bulunan Osmanlı topraklarına, İyonya Adalarına ve İtalya'ya satılmaktadır. Bu faaliyetler bölge halkına, ihracat ve hazırlık aşamasında önemli gelir sağlamaktadır.¹⁴⁰ Bununla birlikte İşkodra Gölü ve Drin Nehrinden ulaşımda yararlanılmaktadır.¹⁴¹ İşkodra Gölünde, Türk vapurları ve Karadağ barçları hizmet vermektedir.¹⁴² Ayrıca bir efsaneye göre İşkodra Gölünde batık kasaba ve köyler bulunmaktadır. Bazı günlerde bu kasabalara ait evlerin çatıları dalgalar arasında fark edilebilmektedir.¹⁴³

Ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı çarşı bölgesi, kalenin bulunduğu tepenin eteğinde yer almaktadır.¹⁴⁴ Nehrin alçak ve sağlıksız bir bölgesinde bulunan Çarşı, modern şehrin 3218.60 m (2 mil)¹⁴⁵ uzağında inşa edilmiştir. Dükkân sıralarının bulunduğu çarşıda, dükkânlar erkenden açılmaktadır. Burada yüksek bir yaşam bulunmaktadır. Terzilerin tezgâhlarında ise görkemli, nakışlı giysiler sergilenmektedir.¹⁴⁶ Batılı seyyahlar tarafından bahsedilen İşkodra çarşısı günümüze gelememiştir.

3.1.2.5. İşkodra Kalesi

İşkodra'nın görünümünde en dikkat çeken niteliklerinden biri olan ve aynı zamanda şehrin en erken tarihli bölgesinde yer alan İşkodra Kalesi, daha çok Bizans ismi olan "Rozafa Kalesi" olarak bilinmektedir. Tarihi İlliryalılara kadar uzanan Rozafa Kalesi, İlliryalılar, Venedik ve Osmanlı döneminde gerçekleştirilen onarımlar içermektedir.

¹⁴⁰ Bkz. (99), SPENCER, 143.

¹⁴¹ Bkz. (118), TOZER, 152.

¹⁴² Bkz. (100), MACKENZIE - IRBY, 182.

¹⁴³ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 18.

¹⁴⁴ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 180. A.g.k., TOZER, 280.

¹⁴⁵ A.g.k., TOZER, 280.

¹⁴⁶ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 166.

Rozafa Kalesi, Buna Nehrine ve kasabaya hâkim bir konumdadır. Taş döşenmiş geniş ve dik bir yoldan kalenin girişine ulaşılır. Tepe üzerindeki yassı düzlükte büyük bir alana yayılmış olan bu kale, üzerinde yer aldığı tepenin formuna uyum sağlayarak düzgün olmayan üçgen biçimindedir. Kale, topografyaya bağlı olarak üç seviyede inşa edilmiştir. Bu sebeple kalenin içi üç bölüme ayrılmıştır.

17. yüzyılda Evliya Çelebi, İşkodra Kalesini ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre büyük gölün kıyısındaki sarp bir kaya üzerinde, dörtköşe, havalesiz, küçük bir kaledir. Hendeği olmayan kalenin, iki girişi bulunmaktadır. Kaleden göle ulaşan birkaç su yolunu sadece kale halkı bilmektedir. Kale içinde az sayıda ev, 7-8 Sarnıç, 100 nefer evi, buğday ambarı, cephanelik ve toplar bulunur. Ayrıca buradaki Sultan Mehmed Camii, kiremitle kaplı eski bir camidir.¹⁴⁷

1874 yılında barutların patlaması sebebiyle kalenin içi ve kışla tahrip olmuştur. Bu yüzden 19. yüzyılda Osmanlılar tarafından onarım görmüştür.¹⁴⁸

Şekil 6: İşkodra Kalesinin planı. (A.Meksi-A.Baçe)

¹⁴⁷ Bkz. (98), ÇELEBİ, 223.

¹⁴⁸ Bkz. (35), KIEL, 230-231.

Resim 8: Taraboş Dağı üzerindeki İşkodra Kalesinin, Buşatlı Mehmet Paşa Camii civarından görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 9: İşkodra Kalesinin içinde bulunan Fatih Sultan Mehmed Camii'nin kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 10: İşkodra Kalesinin içindeki bir dehlizden görünüm, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 11: İşkodra Kalesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

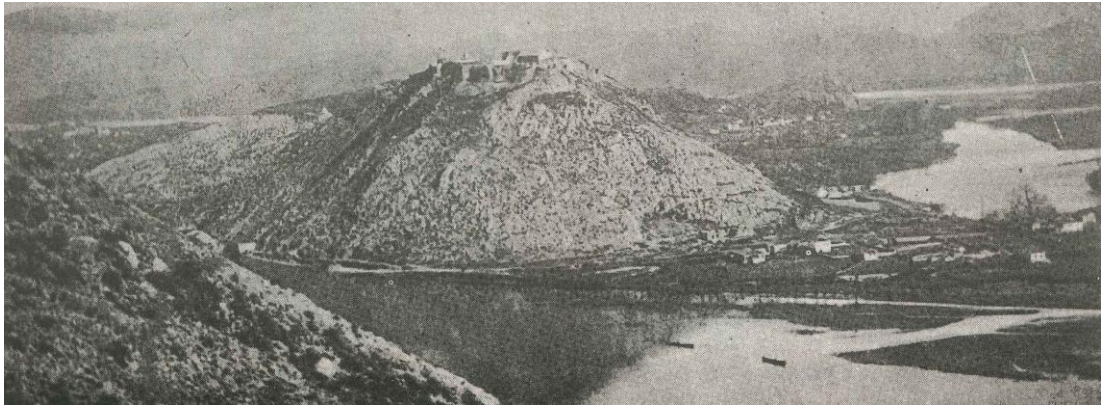
Resim 12: İşkodra Kalesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 13: İşkodra Kalesinin üzerinden Buna Nehrinin görünümü, Mayıs 2016 (A.Ateş)

19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden gezginlerin İşkodra'ya ulaştıklarında şehrin genel görünümünde ilk dikkatlerini çeken ve çoğunlukla hayranlıkla gözlemledikleri yapı kale olmuştur. Kayalık bir tepe üzerinde yer alan kale, çevresinde bulunan sarp dağlar ve tepelerle korunmaktadır.¹⁴⁹

Genellikle şehirlerin kuruluşunda başlangıç noktasını teşkil eden kale, aynı zamanda askeri teçhizatın bulunduğu, şehrin en güvenli bölümünü meydana getirmektedir. İşkodra şehrinde, 19. yüzyılda şehrin sur hattıyla çevrelenmediği ancak kaleye ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Seyyahların ifadelerinden 19. yüzyılın ortasında kalenin planında değişiklikler yapıldığı ve restore edildiği anlaşılmaktadır. Seyyahlarla tutarlı bir şekilde bilimsel yayınlar da kalenin 19. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından restore edildiğini doğrulamaktadır. Batılı seyyahların ifadelerine göre kale, 19. yüzyılda kötü bir onarım geçirmiş¹⁵⁰ ve özgün planında değişiklikler yapılmıştır. Venedikliler zamanında inşa edilen kare kuleler, burçlarla değiştirilmiştir.¹⁵¹

Resim 14: Yılmaz Önge tarafından çekilmiş olan İşkodra'nın eski bir fotoğrafı (E.H. Ayverdi)

¹⁴⁹ Bkz. (124), URQUHART, 331. Bkz. (100), MACKENZIE - IRBY, 181.

¹⁵⁰ Bkz. (117), WINGFIELD, 159.

¹⁵¹ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 179. A.g.k., WINGFIELD, 159.

Alman bilgin Johann Georg Von Hahn, kaleyi şu şekilde ifade etmiştir; *"...Rozafa genellikle Buna Nehrinden yaklaşık 122 m (400 feet) yükseklikteki kayalık tepeyi ifade eder. En az dik olan bölümü kuzeydoğudaki şehre karşı olan kısımdır. Buradan bir yol kaleye ulaşmaktadır. Kayalık tepenin zirvesi oldukça düzdür. Üzerindeki en içteki koruma, Venedik planına göre inşa edilmiştir. Burada askeri komutan ve paşanın evi bulunmaktadır."*¹⁵²

Seyyahlar arasında Rozafa Kalesi hakkındaki en detaylı bilgilere Georgina Mackenzie ve Paulina Irby'den (1861) ulaşılmaktadır, Georgina Mackenzie ve Paulina Irby'e göre bu kale ve bölge 700 yıl önce inşa edilmiştir. İşkodra kalesinin adı Rozafa'dır. Arnavutlara göre kalenin ismi kurucuları olan Roza ve kardeşi Fa'dan türemiştir. Ancak tarih ve söylencelere göre Sırbistan hükümdarı kurmuştur. Bir hikâyeye göre üç Sırp kardeş vardır; bunların en yaşlısı Merliavchevic, diğer kardeş Vukashine, Czar Dushan'ın altında Zeta Kralıdır ve bu kardeşler kalenin kurucularıdır. Kale, Buna Nehrine, deniz kıyısına ve iç taraftaki güzergâhlara hâkim bir noktada yer almaktadır. Kuşatmacılara dönük olarak konumlanmıştır. Tepenin eteğinde bulunan pazardan, kötü döşenmiş, geniş taş yol ile ulaşılan kalede, birkaç yer altı geçidi bulunmaktadır. Bu geçitlerden biri, gezginin kaleye ziyareti sırasında ortaya çıkarılmıştır. Ancak içine kimsenin girmeye cesaret edememesi sebebiyle tekrar gizlenmiştir. Bu gizli geçitler dışında kalenin iki ana girişi bulunmaktadır. Bu girişlerden arka tarafta bulunan daha küçüktür. Doğu taraftaki girişe St. Mark'ın aslanı işlenmiştir. Kale içinde harap evler yer almaktadır. Bu evler Türklere kışla ve cephanelik olarak hizmet etmektedir. Bir zamanlar Latin kilisesi olan cami ve konak ziyaretin gerçekleştiği dönemde yönetici tarafından tahliye edilmiştir. Ayrıca yerel bir efsaneye göre kalenin temelinde bir kadın gömülüdür. Kalenin dışındaki nem, efsaneye göre duvara gömülü olan bu kadının sütünü temsil etmektedir. Bu yüzden anneler, bebekleriyle birlikte bu yeri ziyaret etmektedir. Bu efsane sebebiyle Rozafa kalesi şanssızlıklarıyla ünlenmiştir. Kasabada meydana gelen yangın, kalenin şanssızlığıyla ilişkilendirilmiştir.¹⁵³

¹⁵² Bkz. (127), HAHN, 70.

¹⁵³ Bkz. (100), MACKENZIE-IRBY, 179-181.

Rozafa Kalesi'nin tarihi İlliryalılara kadar uzanmaktadır. Ancak bu kaleyi inceleyen gezginlerden Henry Fanshawe Tozer, yukarı Arnavutluk'un Sırp İmparatorluğu Rascia'nın bir parçası olduğu zamanlardan kalan eski Sırp surları olduğunu aktarmıştır.¹⁵⁴ Georgina Mackenzie ve Paulina Irby de aynı şekilde kaleyi Sırp'ların inşa ettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Günümüzde büyük bir bölümü tahrip olan kale içinde St. Stephan adlı Venedik katedrali olarak inşa edilen¹⁵⁶, Osmanlı fethinden sonra ise Fatih Sultan Mehmed Camii'ne¹⁵⁷ dönüştürülen yapının kalıntıları bulunmaktadır. (Bkz. Resim 9) Fatih Sultan Mehmed Camii hakkında, 1853'te bölgeyi gözlemleyen William Wingfield, muhafızların bulunduğu kale içinde yüksek bir minare yükseldiğini, büyük ve alçak olan bu yapının İşkodra'daki evler gibi düzenlenerek, Türk yöneticilerinin kullanımı için düzenlemeler yapıldığını aktarmıştır.¹⁵⁸ Georgina Mackenzie, Paulina Irby de bu camiden bahsetmiştir; bir zamanlar Latin kilisesi olan cami ziyaretin gerçekleştiği 1861 yılında yönetici tarafından tahliye edilmiştir.¹⁵⁹ Bunun dışında kalede Reşit Paşa'nın kışlası bulunmaktadır.¹⁶⁰

1848 yılında şehri ziyaret eden Edward Lear'ın ifadelerinden İşkodra Kalesinin tahrip olduğu anlaşılmaktadır; *"Kale tepenin zirvesinin tümünü kaplar ve bu surlar ve çok sayıda yıkık kuleler, eski günlerin büyük yayılımını ve gücünü gösterir."*¹⁶¹ Benzer şekilde 1865 yılında şehri ziyaret eden Henry Fanshawe Tozer, kalenin harap durumda olduğunu açıklamıştır.¹⁶²

¹⁵⁴ Bkz. (118), TOZER, 284.

¹⁵⁵ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 179.

¹⁵⁶ Bkz. (35), KIEL, 230.

¹⁵⁷ Ekrem Hakkı AYVERDİ, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, 4. Cilt, 401.

¹⁵⁸ Bkz. (117), WINGFIELD, 159.

¹⁵⁹ A.g.k., MACKENZIE-IRBY, 180.

¹⁶⁰ Bkz. (124), URQUHART, 334.

¹⁶¹ Bkz. (115), LEAR, 136.

¹⁶² A.g.k., TOZER, 284.

Resim 15: Edward Lear'ın gözünden İşkodra Kalesinin girişi, 1848 (R.Elsie)

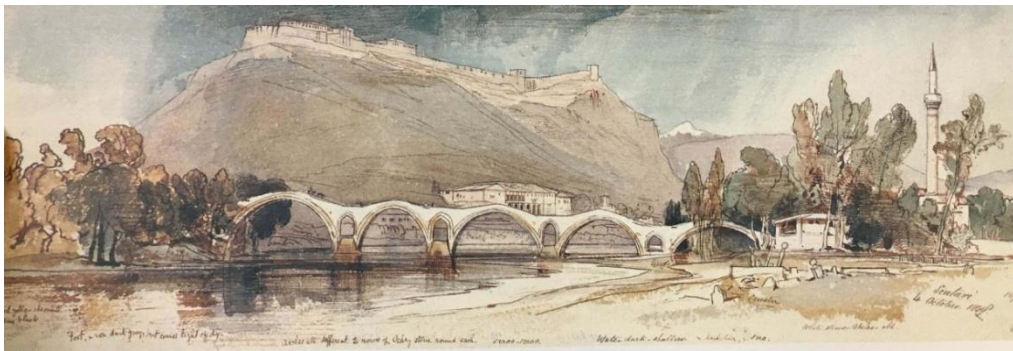

Resim 16: İşkodra Kalesinin girişinin görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.1.2.6. Diğer Yapı Türleri

İşkodra'da üç nehrin bulunması, çok sayıda köprü yapılmasını gerektirmiştir. Ancak bu köprülerin bazıları günümüze ulaşamamıştır. Günümüze gelemeyen köprülerin 19. yüzyıldaki durumlarına ilişkin bilgilere gravürler ve seyyahların ifadeleri sayesinde ulaşmak mümkün olmuştur. İngiliz yazar Henry Fanshawe Tozer'ın notlarından şehirde harap halde bulunan birçok köprünün olduğu anlaşılmaktadır. 1853 yılında İngiliz yazar William Wingfield, Drin Nehri üzerinde uzun ahşap bir köprü bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁶³

1848 yılında Edward Lear, Buna Nehri üzerinde bulunan görkemli bir köprüden söz etmektedir, bu köprü sivri kemerlerle düzensiz bir şekilde inşa edilmiştir. Bu yüzden gotik mimari üslubu etkisi hissedilmektedir.¹⁶⁴ 1854 yılında Johann Georg Von Hahn ise günümüze gelemeyen Bahçelik Köprüsünü şu şekilde açıklamıştır; *"Kir Nehri, kalenin batısından Buna Nehri katılır. Üzerinde Türk Taş Köprüsü bulunur, Köprü'nün diğer ayağı Bahçelik denen yeşillik dış mahallededir. Bu yapı tarif edilemeyecek derecede ilgi çekici değildir. Sütunları öyle orta derecede kemerlerle bölünmüş ki kendi başına ayakta kalabildiğine inanması çok zordur. Diğer hassas kemerler tabii ki ağırlıkları taşıyamaz ve bundan dolayı aralarında küçük boşluklar vardır. Köprüden çok bir bayırın çentikli tepesine benziyor."*¹⁶⁵

Resim 17: Edward Lear tarafından resmedilen Bahçelik Köprüsü, 1848 (E.Lear)

¹⁶³ Bkz. (117), WINGFIELD, 154

¹⁶⁴ Bkz. (115), LEAR, 141.

¹⁶⁵ Bkz. (127), HAHN, 70.

İşkodra Beyi Mehmet Buşatlı, kendi adına bir camiyle birlikte, Drin nehri üzerine 3 adet köprü inşa ettirmiştir. İşkodra Salnamesine göre Bahçelik veya Drin Köprüsünün inşasına 1304 (1889) yılında Bahri Paşa zamanında başlanmış, Abdülkerim Paşa zamanında tamamlanmıştır.¹⁶⁶ Ancak İngiliz manzara ressamı, gezgin Edward Lear, Bahçelik Köprüsünü 1848 yılında resmetmiştir. (Resim 17) Aynı şekilde 1854 yılında Johann Georg Von Hahn da bu köprüyü açıklamıştır. İki gezginin köprü hakkında bilgi verdiği tarih, İşkodra Salnamesinde geçen tarihten öncedir. Dolayısıyla köprünün inşa tarihi konusunda bir karışıklık olduğu veya İşkodra'da çok sayıda köprü bulunmasından dolayı bahsedilen köprülerin aynı köprüler olmadığını düşündürmektedir. Söz konusu köprülere dair izler yok olmuştur. Ancak bu köprüler dışında Kir Nehri üzerinde, yerleşim merkezinin dışında bulunan ve 18. yüzyıla tarihlenen Mes Köprüsü günümüze gelebilmiştir.

Arnavutluk'un güneyindeki Yanya Paşalığı'na kıyasla, İşkodra Paşalığı Batılı Gezginler tarafından daha az ziyaret edilmiştir. İşkodra'da dâhil olmak üzere Arnavutluk'un kuzey topraklarının büyük tehlikeler taşıdığı, Batılı seyyahların notlarından anlaşılmaktadır. Birçok gezgin Arnavutluk'un kuzey topraklarını kan davalarının devam ettiği, özellikle dağlarda yaşayan kabilelerin kendi yönetim sistemleriyle bölge yöneticilerinden bağımsız olarak yaşamlarını sürdürdükleri bir bölge olarak tanımışlardır.

1848 yılında İşkodra'yı ziyaret eden Edward Lear, İşkodra Arnavutlarının vahşilikleriyle meşhur olduğunu açıklar. Bu bölgeyi ise farklı ırklar, dinler ve sosyal sınıfların çarpıştığı, korku ve kavganın hâkim olduğu, iç savaşların yaşandığı bir yer olarak aktarmıştır.¹⁶⁷ 1865 yılında H. F. Tozer, İşkodra'da bulunan İngiliz konsolosla görüşmesinde, konsolos kendisine kan davalarının İşkodra'ya verdiği zarardan bahsetmiştir. İngiliz Konsolos, bu soruna bir türlü çözüm bulunamadığını, sadece bu ailelerden bazılarının sürgüne gönderilerek bu durumun engellenmeye çalışıldığını anlatmıştır. Ayrıca Konsolos, dağlarda ve ovalarda tehlikeler saçan başıboş halde

¹⁶⁶ Cevdet ÇULPAN, **Türk Taş Köprüleri**, 200.

¹⁶⁷ Bkz. (115), LEAR, 141,148.

gezen beş yüz kişiden söz etmiştir.¹⁶⁸ Mackenzie ve Paulina Irby'de (1861) benzer şekilde hiçbir bölgede buradaki kadar kavga ve şiddetin yaygın olmadığını aktarmıştır.¹⁶⁹

Arnavutluk topraklarının kuzeyinin daha az ziyaret edilmesinin bir diğer önemli sebebi de muhtemelen kara yolunu tercih eden gezginler için, bu bölgenin büyük tehlikeler taşımasıdır. Arnavutluk coğrafyasının engebeli ve neredeyse geçit vermeyen yapısına, ıssız yollar ve güvenilir olmayan hanlar eklenince, bölgedeki seyahat koşulları iyice zorlaşmaktadır.

Arnavutluk'un kuzeyindeki İşkodra-Prizren güzergâhı ana yol ve posta yoludur. Aynı zamanda Prizren ve daha iç kesimlerde bulunan şehirler ile Adriyatik kıyısı arasında ticari bir güzergâhtır.¹⁷⁰ Ancak Prizren-İşkodra yolu gibi özellikle iç kesimdeki güzergâhlarda bulunan hanlar hırsız ve haydutların bulunduğu tehlikeli bölgelerdir. Bölge yöneticileri bu bölgeyi güvenli hale getirmede yetersiz kalmıştır. Georgina Mackenzie ve Paulina Irby (1861) İşkodra-Prizren güzergâhında bulunan hanlardan detaylı olarak bahsetmiştir. G. Mackenzie ve P. Irby'e göre Sachat Büyük Han, geniş ve yüksek bir arazide, dağ geçişine ve tüm yönden geçişlere hâkim bir noktada bulunmaktadır. Ancak bu han, hırsız ve haydutların uğrak yeridir. Zaptiyeler, hancı ve haydutlarla iş birliği içindedir. M. Hecquard'ın da, Prizren ve İşkodra paşalığı arasındaki sınırda bulunduğunu açıkladığı Vlet Han, yine hırsızlarıyla meşhur bir handır. Kısa fakat tehlikeli bir güzergâh üzerinde bulunmaktadır.¹⁷¹ H. F. Tozer, (1861) İşkodra-Prizren güzergâhının aşılmasını engelleyen zorluklardan bahsetmektedir. Dukagin Kabilesinin ve Mirditalıların bulunduğu bölümün rotanın en zorlayıcı bölümü olduğunu ileri sürmüştür. H. F. Tozer'e göre bölge halkı aşırı dik ve engebeli yolları istila ederek bu yolları geçilmez hale getirmiştir. Vezir Han ise harap durumdadır. Ancak eski dönemlerde İşkodra-

¹⁶⁸ Bkz. (118), TOZER, 281-282.

¹⁶⁹ Bkz. (100), MACKENZIE - IRBY, 172.

¹⁷⁰ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 130-131. A.g.k., TOZER, 290.

¹⁷¹ A.g.k., MACKENZIE - IRBY, 1142-146.

Prizren güzergâhındaki en büyük hanlardan biridir. Ayrıca bu güzergâhta belirli aralıklarla daha küçük ölçekli hanlar bulunmaktadır.¹⁷²

3.2. Dıraç (Dıraç, Durrës)

Şehir, Antik Dönemde "Epidamnos" veya "Dyrrachium", Osmanlı döneminde "Dıraç", Arnavutlar tarafından "Durrës", İtalyanlar tarafından ise "Durazzo" olarak adlandırılmaktadır.¹⁷³

19. yüzyılda Dıraç'ı ziyaret eden Batılı seyyahlardan François Charles Hugues Laurent Pouqueville ve Edward Dodwell, "Durazzo" ismini kullanmıştır. Ancak Pouqueville, şehrin Antik Dönemdeki isminin "Epidamnos" ve "Dyrrachium" olduğunu, Dodwell ise "Epidamnos" veya "Dyrrachion" olarak ifade etmiştir.¹⁷⁴

3.2.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Dıraç

Dıraç, Orta Arnavutluk'ta, Adriyatik Denizi kıyısında yer alan en önemli liman kentlerinden biridir. Şehir, kuzeyde Lezhë, kuzeydoğuda Dibër, güneydoğuda Tiran ve batıda Adriyatik Denizi ile çevrelenmiştir. Şehrin doğusundaki düz alanlardan sonra Adriyatik Denizi kıyısıyla birleşen batı kısımda yükselti artmaktadır. Yükseltinin arttığı bu sırt önceki devirlerde ana karadan ayrı bir ada durumundayken, sonradan karayla bütünleşerek yarımada haline gelmiştir.

Şehrin kuruluşu M.Ö. 7. yüzyıla rastlamaktadır. Şehir, M.Ö. 627 yılında Korint ve Corcyra'dan (Korfu) gelen Yunan koloniler tarafından kurulmuştur. Bu dönemde "Epidamnos" olarak adlandırılan şehir, Adriyatik Denizi kıyısında liman kenti olarak önem kazanmıştır. Epidamnos, bataklıkların bulunduğu sağlıksız bir bölge olmasına rağmen nüfusu artarak, zenginleşmiştir.¹⁷⁵

¹⁷² Bkz. (118), TOZER, 290.

¹⁷³ Pars TUĞLACI, *Osmanlı Şehirleri*, 340. Bkz. (35) KIEL, 94.

¹⁷⁴ Edward DODWELL, *A Classical and Topographical Tour Through Greece*, Vol I, 22. Bkz. (98), POUQUEVILLE, 26.

¹⁷⁵ Sina DUBOVOY, "Durrës", 198.

M.Ö. 168 yılında Romalıların hâkimiyetine giren şehir, bu dönemde "Dyrrachium" olarak adlandırılmıştır. M.S. 2. yüzyılda 15000 kişi kapasiteli amfiteyatrosu inşa edilerek, liman ve kale güçlendirilmiştir. Şehir, Via Egnatia üzerinde önemli bir yer haline gelmiştir.¹⁷⁶

Arnavutluk'taki en önemli tarihi güzergâh olan Via Egnatia; Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra "Sol Kol" ismini almıştır. Bu yol, Roma'dan Brindisi'ye uzanan Via Appia'nın devamıdır. Brindisi'den Adriyatik Denizini geçerek, Arnavutluk'a ulaşır. Arnavutluk'ta, Dyrrachium ve Apollonia olmak üzere iki başlangıç noktası vardır. Buradan Lychnidos (Ohri), Herakleia (Bitola), Edessa ve Pella üzerinden Selanik'e, Pange Dağını dolaşarak Amphipolis (Yeniköy), Philippos ve Neapolis'den (Kavala) ilerleyerek Kypsela, (İpsala) Perinthos'dan, Konstantinopolis (İstanbul) veya Hellespont'a (Çanakkale) doğru yönelmektedir.¹⁷⁷ (Şekil 7) M.S. 345 yılında şiddetli bir depremle birlikte şehir ve surlar tahrip olmuştur. Bu tarihten itibaren şehir düşüşe geçmiştir. 478 yılında Ostrogotlar Dıraç'a saldırarak şehri yağmalayıp, talan etmiştir.¹⁷⁸

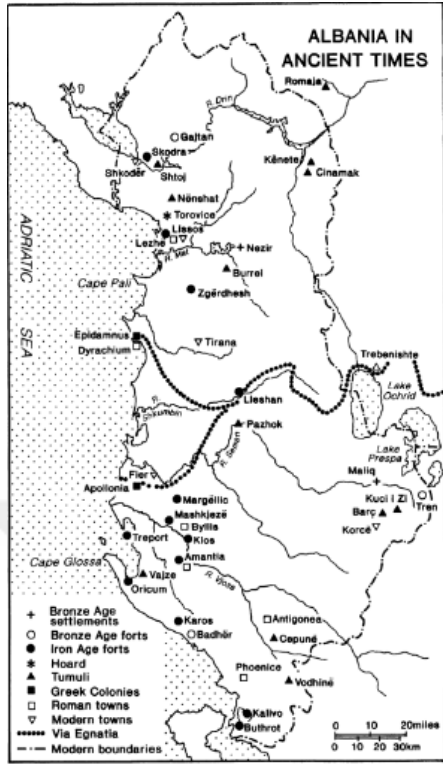
Bizans İmparatoru Anastasius (491-518) hâkimiyetinde tekrar iyileşmeye başlayan şehir, onarılarak, yeniden inşa edilmiştir. Daha sonra istilacı Slavların bölgeye girmesiyle birlikte yerel halk dağlara kaçmıştır. Ancak bu dönemde surlar zarar görmemiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Bkz. (175), DUBOVOY, 198.

¹⁷⁷ Anna AVRAMEA, "M.Ö. 2. Yüzyıl ile M.S. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşlevi", 5.

¹⁷⁸ A.g.k., DUBOVOY, 198.

¹⁷⁹ A.g.k., DUBOVOY, 200.

Şekil 7: Via Egnatia güzergâhı (T. Winniffrith)

13. yüzyıla gelindiğinde Dıraç, 1273 yılında Sicilyalı Anjouvinler'in hâkimiyetindeyken şiddetli bir depremle harap olmuş ve nüfus azalmıştır. Bu dönemden sonra şehrin yeniden imarı sırasında, 1274-1285 yıllarında yeni surlar inşa edilmiştir. Ancak yeni surların kapladığı alan yarıdan daha aza indirilmiştir. Eski şehrin kuzey yarısı, sur dışında kalmıştır. Limanı korumak amacıyla deniz kenarına yeni bir kale inşa edilmiştir.¹⁸⁰

1368 yılında Feodal Bey Charles Thopia, 1468 yılında Dıraç'ı almış ve C. Thopia'nın öldüğü 1388 yılına kadar Dıraç onun başşehri ve donanmasına üs olmuştur.¹⁸¹ Ölümünden sonra Thopia'nın oğlu tarafından Venedik'e bırakılmıştır. Venedikliler tarafından surların onarımı sırasında Dıraç, biraz daha küçültülmüştür. (1403) Bu dönemde Venedikliler bölgedeki iskânı arttırmak amacıyla vergi

¹⁸⁰ Bkz. (35), KIEL, 94-95.

¹⁸¹ Machiel KIEL, "Dıraç", 522.

muhafiyeti sağlamıştır.¹⁸² Ancak kıtlık, veba salgınları, bataklıklardan yayılan sıtma sebebiyle nüfus kademeli olarak azalmıştır. Bu dönemde surlar ve Venediklilerin inşa ettirdiği burç büyük ölçüde tahrip olmuştur.¹⁸³ Dıraç, Venedik kolonisi haline geldiği 1392 yılı ve Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1501 yılları arasında az nüfuslü bir yerleşim merkezidir.¹⁸⁴

Dıraç, 1501 yılında, II. Bâyezîd zamanında Venediklilerden alınarak Osmanlı toprağı haline getirilmiştir. Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde nüfusu 1000 kişiden oluşmaktadır.¹⁸⁵ Şehir alındığında Elbasan sancağına bağlanarak, imar faaliyetlerine başlanmıştır; bu dönemde surlar iyice daraltılmış ve Bizans Kilisesi Fetih Camii'ne çevrilmiştir. Sağlıksız konumu nedeniyle çok yoğun bir yerleşimden söz edilemeyen Dıraç'ta, yerleşimler iç kesimlerde ve özellikle de Kavalye'de (Kavajë) yoğunlaşmaktadır.¹⁸⁶ Dıraç'ın da bulunduğu Leş ve Avlonya arasında kalan kıyılar kışın bataklık halindedir. Yazın ise bölgeden bataklık humması salgınları yayılmaktadır. Bundan dolayı Dıraç'ta düzlük alanlarda yerleşimler bulunmamaktadır.¹⁸⁷

1606 yılında İtalyanların Dıraç'a saldırmasıyla birlikte şehir tekrar yıkıma tanık olmuştur.¹⁸⁸ Bu yüzyılda şehri ziyaret eden Evliya Çelebi Dıraç'ı, Elbasan ve diğer vilayetlerin iskelesi olarak tanımlar. Evliya Çelebi'ye göre Rumeli'ye ve Avrupa'ya tuz buradan gönderilmektedir. Seyahatnameye göre II. Bayezid zamanında inşa edilen kalenin içinde 150 ev, 1 cami, dizdar, 150 kale neferi bulunmaktadır.¹⁸⁹

18. yüzyılda Dıraç'ta ilk olarak Fransız ve Alman Konsoloslukları olmak üzere yabancı konsolosluklar açılmıştır. Bu dönemde tekrar iyileşmeye başlayan şehirde tuz ticareti yeniden önem kazanarak, yüzyılın ortasına kadar devam

¹⁸² A.g.k., KIEL, 95.

¹⁸³ Bkz. (175), DUBOVOY, 200.

¹⁸⁴ Traian STOIANOVICH, "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", 226.

¹⁸⁵ Bkz. (181), KIEL, 522.

¹⁸⁶ Bkz. (35), KIEL, 95.

¹⁸⁷ Bkz. (184), STOIANOVICH, 229.

¹⁸⁸ A.g.m., DUBOVOY, 200.

¹⁸⁹ Evliyâ ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, 13. Kitap, 13.

etmiştir.¹⁹⁰ Ancak 18. yüzyılda baş liman olan ve birçok konsolosluk açılan Dıraç, yerini kısa bir süre sonra İşkodra'ya bırakmıştır.¹⁹¹

3.2.2. 19. Yüzyılda Dıraç

Dıraç, Tanzimat reformları sırasında Elbasan sancağından ayrılarak İşkodra vilayetine bağlı sancak merkezi haline getirilmiştir.¹⁹² 1310 (1892) tarihli İşkodra vilayeti salnamesine göre 550 ev, 9 han, 1 hamam, 3 cami, 1 medrese, 1 rüşdiye, 2 sıbyan mektebi, 3 Hıristiyan İlkokulu, 4 kilise bulunmaktadır.¹⁹³

3.2.2.1. Nüfus Yapısı

19. yüzyılda şehri ziyaret eden Batılı gezginlerin, Dıraç'ın nüfusu hakkındaki anlatımları oldukça sınırlıdır. 1854 yılında Johann Georg Von Hahn, şehrin 200 ev ve 1000 kişilik nüfusa sahip olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁴ Edward Dodwell'e göre ise halkın büyük çoğunluğu Türklerden oluşmaktadır.¹⁹⁵

1310 (1892) tarihli İşkodra Vilayeti Salnamesine göre ise şehrin nüfusu 4785'tir. Nüfusun 3018'i Müslüman, 1520'si Ortodoks Yunan, 199'u Katolik ve diğerlerinden oluşmaktadır.¹⁹⁶

3.2.2.2. Yerleşim Merkezi

Stratejik bir noktada bulunan Dıraç, Osmanlı hâkimiyetindeki Arnavutluk şehirleri arasında oldukça az nüfusa sahiptir. Bu durum muhtemelen şehrin bataklıklarla kaplı, sağlıksız bir bölgede konumlanmasından kaynaklanmıştır. Buna bağlı olarak şehirde yerleşim dokusu oldukça seyrek. Bölge halkı ülkenin iç

¹⁹⁰ Bkz. (175), DUBOVOY, 200.

¹⁹¹ Bruce MCGOWAN, "Ticaret", 861.

¹⁹² Bkz. (181), KIEL, 523.

¹⁹³ Bkz. (35), KIEL, 96.

¹⁹⁴ Bkz. (127), HAHN, 39.

¹⁹⁵ Bkz. (174), DODWELL, 23.

¹⁹⁶ Bkz. (35), KIEL, 96.

kesimlerinde hayatlarını sürdürmektedir. Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerinde de şehirde sürekli küçülmeye gidilmiştir.

Yerleşim merkezini ve Dıraç'ın bulunduğu bölgenin topografyasını Johann Georg Von Hahn detaylı bir şekilde açıklamıştır; "*Pali Burnu kuzeydeki tepelerin ucunda görülebilmektedir. Bu tepe kuzey-güney doğrultusunda 12874.40 m (8 mil) uzanarak aşağıda kıyıya doğru uzanır. Buranın güney ucunda Dıraç bulunmaktadır. Bu tepeler kıyı şeridinden yaklaşık 6437.20 m (4 mil) sonra başlar. Antik Dönemde ada durumunda olan bu tepe, daha sonra alüvyonlu toprakla birleşerek yarımadaya dönüşmüştür. Dıraç'ı iç tarafa bağlayan kumlu ova, deniz seviyesinden sadece biraz yüksekliktedir. Öyle alçaktır ki tepelerin yakınında yağmur toplanmasıyla birlikte fırtınalar süresince bu alana etki eden tuzlu su oradan çıkamaz. Bunun sonucunda lagünler oluşur. Bu göller yazları kuruyarak kasaba ve kasabanın etrafında ateşli hastalıkların yayılmasına sebep olur. Yazın sonunda yıkıcı etki yapar.*" Ayrıca Hahn, burada eski dönemlerde bir kanalın bulunduğunu ve iki körfezi birbirine bağlayan bu kanaldan kadirgayla geçilebildiğini belirtmiştir.¹⁹⁷

Bayard Taylor, şehre ulaştığında ilk izlenimlerini şu şekilde yansıtmıştır; "*...Masif Venedik surlarıyla korunan, yamaçtaki sıradışı pitoresk kasaba üzerinde minarelerin ince gövdesi yükselir.*"¹⁹⁸

Dıraç, bataklıklarla dolu sağlıklı bir bölgede bulunması nedeniyle burada yoğun bir yerleşimden söz edilememektedir. Bu yüzden Dıraç'ta Osmanlı dönemindeki yerleşimler daha çok güneyde yer alan Kavalye'de yoğunlaşmaktadır.¹⁹⁹ Şehri ziyaret eden gezginlerin, Arnavutluk'taki diğer şehirlerin aksine Dıraç'taki yerleşim merkezinden detaylı bir şekilde bahsetmemeleri de büyük ihtimalle yoğun bir yerleşimin olmamasından kaynaklanmaktadır. Alman bilgin Johann Georg Von Hahn, kasabanın yüksek surlarla çevrili ve tepeye doğru uzanan küçük bir üçgen şeklinde olduğunu

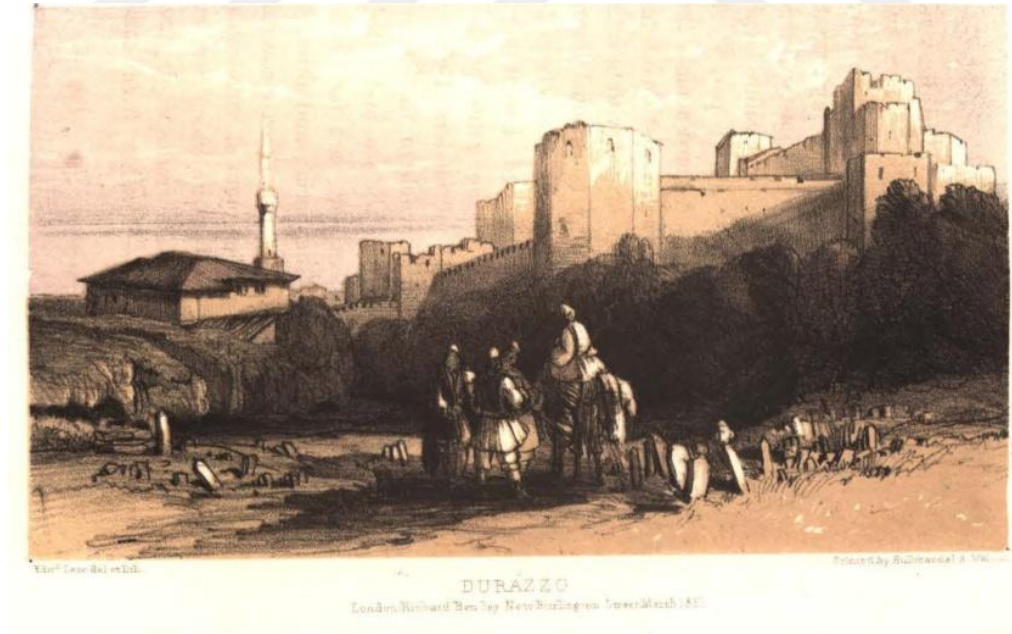
¹⁹⁷ Bkz. (127), HAHN, 38.

¹⁹⁸ Bkz. (119), TAYLOR, 20.

¹⁹⁹ Bkz. (157), AYVERDİ, 393.

açıklamıştır. Hahn'a göre Çarşının bulunduğu sokak deniz kıyısındaki limandan kara kapısına kadar uzanır. Çarşı Sokağı dışındaki tüm sokaklar dar, çarpık ve oldukça kirlidir. Hahn'ın Dıraç hakkındaki notlarından surlarla çevrili şehrin, Kara Kapısı ve Deniz Kapısı olmak üzere iki ana kapısının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kara Kapısının dışında bir dış mahalle bulunmaktadır. Şehirde ise 200 ev yer almaktadır.²⁰⁰

İngiliz Şair ve Ressam Edward Lear da aynı şekilde şehrin surlarla çevrili olduğunu açıklamıştır. Lear'a göre şehir, denize doğru uzanan tek bir sokağın yer aldığı şekilde daraltılmıştır. Buradaki evler ise iç bölgedeki Gegaların evlerine göre oldukça düzenlidir. Ayrıca İç kesimlerdeki zeytin bağları arasında dağınık halde köyler bulunmaktadır.²⁰¹ Edward Lear'ın, 1848 yılına tarihlenen Dıraç resminde şehri çevreleyen surlar ve surların hemen dışında bir cami görülmektedir. (Resim 18) Bu cami günümüze büyük ölçüde değişime uğrayan Fatih Camii (1502-1503) olmalıdır.

Resim 18: Dıraç şehir surları ve muhtemelen Fatih Camii (1502- 1503), 1848 (E.Lear)

²⁰⁰ Bkz. (127), HAHN, 39.

²⁰¹ Bkz. (115), LEAR, 164-166.

Resim 19: Fatih Camii'nin (1502-1503), Nisan 2016 (A.Ateş)

Edward Dodwell'e göre şehirde kale, saray ve 4 Cami yer almaktadır.²⁰² Ayrıca Edward Lear, surların dışındaki dış mahallede bulunan, aynı zamanda kendisinin de konakladığı bir hanın varlığından bahsetmektedir.²⁰³

Osmanlı kenti etkilerinin 19. yüzyılda ve günümüzde en az hissedildiği şehirlerden biri Dıraç'tır. Diğer şehirlerin aksine şehir surlarıyla çevrelenmiştir. Anadolu'daki Osmanlı kentlerine bakıldığında genellikle az nüfuslu yerleşim merkezlerinin sur içinde gelişim gösterdiği görülmektedir. Dıraç'taki surla çevreleme de muhtemelen az nüfuslu, seyrek bir yerleşim dokusuna sahip olması ve ticari fonksiyonuyla öne çıkan bir şehir olmasından dolayı güvenlik ihtiyacının üst seviyede olması sebebiyle gerçekleşmiştir.

Günümüzdeki Dıraç şehri, bataklıkların kurutulmasıyla birlikte daha sağlıklı bir hale getirilmiştir. Yerleşim merkezi ise güneyde Adriyatik Denizi kıyısı boyunca,

²⁰² Bkz. (174), DODWELL, 23.

²⁰³ Bkz. (115), LEAR, 165.

kuzeyde ise denizle karanın birleştiği yerdeki yükseltiden dolayı, bu yükseltinin doğusundan itibaren yayılım göstermiştir. Dıraç şehrinin fiziki yapısı göz önüne alındığında bilhassa ana yerleşim bölgesinin merkezinde birbirini dik kesen sokaklardan meydana gelen, oldukça düzenli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Yükseltinin arttığı doğu ve batı yönde ise düzenli form bozulmuştur. Özellikle batıdaki engebeli bölgelerde coğrafya ve yerleşim merkezi bütünleşmiştir. Şehrin merkezindeki bu düzenli yapı büyük ihtimalle erken dönemlerde yoğun bir yerleşim dokusunun olmaması sebebiyle gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde bataklıkların kurutulmasıyla birlikte bölge daha sağlıklı bir hale getirilmiş ve böylece yeni ve düzenli bir şehir kurmaya imkân sağlanmıştır. Dıraç, İtalya ile olan tarihi geçmişi ve ticari bağları nedeniyle güçlü İtalyan mimarisi etkilerinin hissedildiği bir şehirdir. 19. yüzyılda Edward Lear tarafından ifade edilen bu durum, günümüzde de fark edilmektedir. Şehirde Osmanlı mimari etkisinin aksine, İtalya kıyılarının sayfiye kentlerinin atmosferi sezilir. Aynı zamanda Arnavutluk'un başkenti olan Tiran'a yakınlığı sebebiyle başkentin sayfiye yeri durumundadır.

Dıraç'ta Osmanlı döneminden günümüze gelen yapılar arasında, surların yakınında bulunan ve büyük ölçüde özgünlüğünü kaybeden Fatih Camii (1502-1503) ve Osmanlı döneminde düzenlemeler yapılan şehir surlarının bir kısmı bulunmaktadır.

Resim 20: Dıraç şehrinde bir sokağın görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.2.2.3. Ticaret Merkezi

Dıraç, Via Appia'nın devamı olan tarihi Via Egnatia'nın başlangıç noktasını oluşturması ve sürekli olarak devam eden ticari, siyasi ilişkiler sebebiyle İtalya ile güçlü bağları bulunmaktadır. Bu ilişkiler, şehrin mimarisinden, halkın konuştuğu dile kadar kültürün tüm unsurlarına yansımıştır. İngiliz Edward Lear, şehrin çarşısını açıklarken buradaki İtalyan etkisinden bahsetmiştir. Lear'a göre çarşı sırasının üzeri eski hasırlarla değil, zengin asma kafesli çardakla kısmen kapatılmıştır. Bu durum sahneye İtalyan bir hava vermektedir. Dıraç'ın esnafı ise İtalya ile olan ticari ilişkiler veya eskiden Venediklilerin burada bulunması sebebiyle İtalyanca konuşmaktadır.²⁰⁴ Lear'ın bahsettiği durum günümüzde de gözlenebilmektedir. Şehirde güçlü İtalyan mimari etkisi hissedilmektedir. Ayrıca bölge halkı Arnavutçanın yanı sıra İtalyanca konuşmaktadır.

Lear'a göre şehrin ticari merkezini oluşturan çarşı, kalenin (veya burcun) bulunduğu sokakta yer alır. Kale bu sokağın sonunda bulunmaktadır.²⁰⁵ Alman Johann Georg Von Hahn, çarşının bulunduğu sokağın limandaki deniz kapısından, kara kapısına kadar uzandığını açıklamıştır.²⁰⁶

Şehir, antik güzergâhta bulunan bir liman kenti olması dolayısıyla yerleşim merkezinden ziyade ticari işleviyle öne çıkmaktadır. Bu nedenle birçok Batılı gezgin Dıraç Limanı üzerinden yürütülen ticari faaliyetleri açıklamıştır. Bu gezginlerden Edward Dodwell'e göre nüfus üstünlüğüne sahip olan Türkler çarık ve terlik ticareti yapmaktadır.²⁰⁷ Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'ye (1806) göre Slavlar, Dıraç Limanı üzerinden Arnavutluk'un kuzeyinden temin edilen mısır, yağ, tütün, Türk-derisi, kereste almaktadır. Karşılığında ise İtalya'nın kuzeyindeki Brescia'da üretilen ıskariat (kumaş türü), şayak (kumaş türü), cam ve ateşli silah sağlamaktadır.²⁰⁸

²⁰⁴ Bkz. (115), LEAR, 166-167.

²⁰⁵ A.g.k., LEAR, 167.

²⁰⁶ Bkz. (127), HAHN, 39.

²⁰⁷ Bkz. (174), DODWELL, 23.

²⁰⁸ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 28.

Şehrin ticari faaliyetlerini en detaylı olarak açıklayan kişi ise Alman bilgin Johann Georg Von Hahn'dır. Hahn'a göre Dıraç'ta öncelikle Trieste olmak üzere Avusturya, güneydeki bölgelerle ve doğu İtalya kıyılarıyla ticaret yapılmaktadır. Bu limanda en çok Avusturya bayrakları görülmektedir. Limandan ihraç edilen mallar ise şu şekildedir; Trieste'ye kışları 400-500 fiçı ve yazları 2 okka yelken malzemesi gönderilmektedir. Ancak 10 yıl önce bu ihracat şu ankinin 6 katıdır. 40000 - 50000 Trieste'ye, Kotor Körfezine, daha az olmak üzere Dalmaçya limanlarına ve çok az miktarda İyonya adalarına gönderilmektedir. 15000 - 20000 yulaf ve 4000 - 5000 keten tohumu, az miktarda çavdar, arpa, fasulye ve darı Trieste'ye gönderilir. Post ve derilerden 20000 - 25000 parça kuzu derisi, 3 balya oğlak derisi, 20 balya dana ve öküz derisi, 80 balya kuzu ve keçi derileri Trieste ve Venedik'e iletilmektedir. Gemi inşası için kullanılan ahşap ise önceki dönemlerde Mısır, Malta ve Tunus'a oldukça fazla oranda ihracat yapılmasına rağmen azalmıştır. Bundan dolayı 20000 meşe Dıraç kıyılarından İshëm'e kadar olan alanda daha iyi fiyatlarla satılmayı beklemektedir. 150000 parça Korint fiçıları, Patras'a ve yakacak için Malta'ya yollanmaktadır. Ana ihraç maddesi olan Zeytinyağı ise Trieste'ye gönderilir. Ortalama 15000 ornen hasat verimi bulunur. Ancak bu toplam hasatı yansıtmamaktadır çünkü Rumelinin merkezi, Sırbistan gibi iç bölgelerin tüketimi de söz konusudur. Peklin, Kavaya, Tiran ve Elbasan, Arnavutluk'un zeytinlerinin bol olduğu bölgelerdir. Avlonya, Ülgün ve Bar'dan ihracatın hepsi Avusturya'ya gider. Dıraç civarında ise iyi türde tütün yetiştirilir. Bu tütünler, Venedik'e gönderilir. Avusturya-Macaristan 3000 ile 5000 balya Venedik ve Milano'daki fabrikalar için alır. Yün, Venedik ve Trieste'ye gönderilir. İki kere kesilmiş (Lara Angellina) 20000 - 25000 okka Dibra'dan gelir. 20000 okka yıkanmış yün, 10000 - 12000 okka yıkanmamış yün, Glover yünü (Lara Calcinata) gönderilir. 40000 - 50000 mal, Fiume (Rijeka) ve Trieste'ye, yaklaşık 1000 sığır boynuzu Venedik ve Trieste'ye ihraç edilmektedir.²⁰⁹

19. yüzyılın ikinci yarısında Gezinlerin aktardığı bilgilerden limanın iyi durumda olmadığı anlaşılmaktadır. Yüzyılın başında, 1806 yılında Fransız François

²⁰⁹ Bkz. (127), HAHN, 41- 42.

Charles Hugues Laurent Pouqueville, Dıraç Limanının önceki dönemlerde ve 19. yüzyılın başında elverişli bir liman olduğunu aktarmıştır.²¹⁰ Ancak 1850 yılında Edmund Spencer'ın Dıraç'a ilişkin ifadeleri Pouqueville'den farklıdır; "*Antik Dyrachium'da, Elbassan gibi, harabe yığınları vardır; bir zamanlar Yunan ve Roma gemileriyle dolan geniş liman şimdilerde yüzyıllarca birikmiş kum tepeleri sebebiyle güvensizdir.*"²¹¹ 1854 yılında Johann Georg Von Hahn ise denizcilerin güvensiz olması dolayısıyla liman hakkındaki şikâyetlerinden bahseder. 1846 yılının Şubat ayında bir felaket yaşanmıştır, bu felaket sonucunda kumsala batan 20 geminin hurdası sahilde görülebilmektedir. Ayrıca Hahn, buradaki güvensiz durumun iyileştirilmesi için hiç bir çaba gösterilmediğini ve limanda güvenlik bile olmamasına rağmen 1 dolar ücret alındığını açıklamıştır.²¹² Ticari fonksiyonuyla öne çıkan Dıraç'ta yüzyılın ortasında limanın bakımsız bir halde ve harabe yığınları sebebiyle güvensiz olması oldukça ilginç bir durumdur. Bu durum muhtemelen Osmanlı Devleti'nin limandan ziyade, bölgede bulunan tuz yataklarına ilgi göstermesinden kaynaklanmıştır. Bunun dışında Osmanlı Devleti, Arnavutluk topraklarını fethetmeye güneyden başlamıştır. Güneyde bulunan Avlonya Liman kenti 1417 yılında, kuzeydeki Dıraç Liman kenti ise 1501 tarihinde fethedilmiştir. Dolayısıyla Avlonya'nın daha erken bir tarihte alınması, aynı zamanda Avlonya'nın Adriyatik kıyısında ele geçirilen ilk liman olması nedeniyle ayrı bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Avlonya, Akdeniz'e gerçekleştirilen seferlerde de önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan Osmanlı döneminde Avlonya'da bataklıkların kurutulması yönünde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan Dıraç, Avlonya'nın gerisinde kalmış olmalıdır.

²¹⁰ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 24.

²¹¹ Bkz. (99), SPENCER, 138.

²¹² Bkz. (127), HAHN, 39.

Resim 21: Dıraç Limanı, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.2.2.4. Şehir Surları

Dıraç şehrinin kurulduğu M.Ö. 7. yüzyılda şehrin surlarla çevrili olduğu bilinmektedir. Ancak günümüze gelen surların büyük bir bölümü Bizans ve Osmanlı zamanında inşa edilmiştir. Mevcut surların en erken döneme ait izleri, Bizans İmparatoru Anastasios (491-518) dönemine rastlamaktadır.

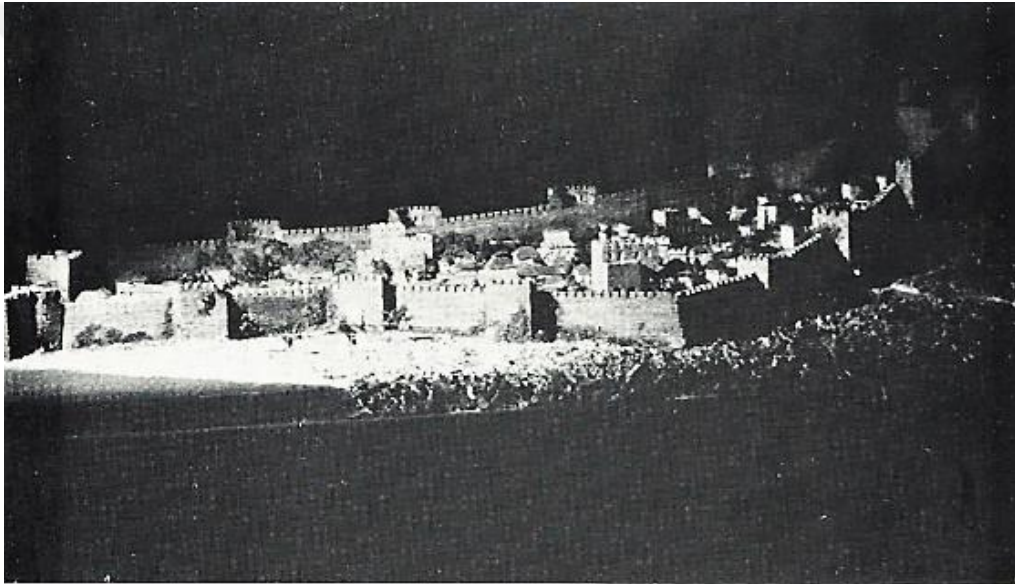
Bizans İmparatoru Anastasios dönemine ait surlar 1000 m'lik bir alanı çevrelemektedir. Surlar, Güneydoğudan kuzeybatıya doğru devam eden sıralı tepelerin hattını takip eder. Bu surlar sahildeki tepeler üzerinde ve şehrin doğusundaki ovada bulunmaktadır.²¹³

Şehir surları, Dıraç 1273 yılında Sicilyalı Anjouvinler'in hâkimiyetindeyken şiddetli bir depremle harap olmuştur. 1274- 1284 yılları arasında yeni surlar inşa edilirken surların kapladığı alan yarıdan daha aza indirilerek, şehrin kuzeyi sur dışında bırakılmıştır. Bu dönemde deniz saldırılarına karşı korunmak için kıyıya kale

²¹³ Bkz. (35), KIEL, 94.

inşa edilmiştir.²¹⁴ 1403 yılında Venedikliler zamanında ise surların onarımı sırasında surların kapladığı alan biraz daha küçültülmüştür.²¹⁵

Osmanlı Devleti, 1501 yılındaki fethinden sonra şehirde imar faaliyetlerine başlamıştır. Tepede yer alan iç kale ve Anjouvin Kalesi arasında kalan alan surlarla çevrilmiştir. Bu dönemde surların kapladığı alan biraz daha daraltılmıştır.²¹⁶ Bizans surlarının güneybatıda varlığını koruyan bölümü daha sonraki dönemde gerçekleşen Osmanlı müdahalesiyle birlikte, inşa edilen yeni surlara dâhil edilmiştir.²¹⁷

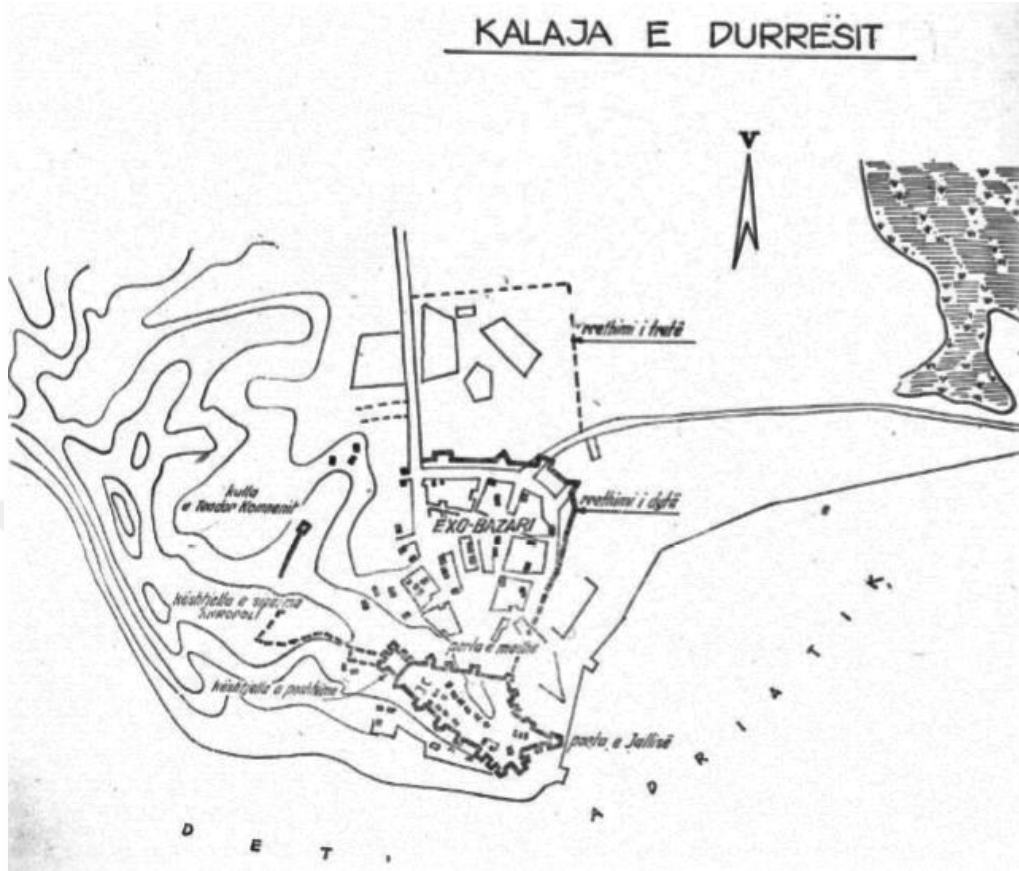
Resim 22: Dıraç surları maketi. (M.Kiel)

²¹⁴ A.g.k., KIEL, 94-95.

²¹⁵ A.g.k., KIEL, 95.

²¹⁶ A.g.k., KIEL, 95.

²¹⁷ Bkz. (181), KIEL, 522.

Şekil 8: Dıraç surlarının planı. (A.Meksi-A.Baçe)

19. yüzyılda Batılı gezginlerin Dıraç Şehir Surlarına ilişkin anlatımları oldukça sınırlıdır. 1806 yılında surlarla çevrili şehri inceleyen Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'e göre modern Durazzo, Dyrrachium kalıntıları üzerine inşa edilmiştir. Şehir, Türk üslubunu yansıtan ve top takılmış surlarla çevrelenmiştir. Kaleler gibi duvarlar da özgün şehri çevreler. Bu çift çevirme 11. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir.²¹⁸

Edward Lear'e göre ise Dıraç burnunda bir zamanlar önemli şehrin antik kalesi bulunmaktadır. Oldukça yüksekte yer alan kale, masif gri kuleleriyle şehre tepeden bakar. Norman üslubunda inşa edilen kale, kötü bir onarım geçirmiştir. Surlar, yamaçtan aşağı deniz kıyısına doğru uzanır, daha sonra ise şehir surları

²¹⁸ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 27.

katılmaktadır. Çeşitli bölümlerde hanedan arması ile ilgili motifler yer alır. Alçak kabartma baykuş motifi oyulmuştur, bu sahnenin birleşimi oldukça zarif ve hoştur. Ayrıca Edward Lear, şehrin bu zamana kadar gördüğü Arnavut manzaralarına hiç benzemediğini aktarmıştır.²¹⁹ Edward Lear'ın Dıraç surlarını betimlediği bir resmi bulunmaktadır. (Resim 23)

Resim 23: Edward Lear'ın betimlemesiyle Dıraç surları, 1848 (R.Elsie)

Resim 24: Dıraç Surları, Nisan 2016 (A.Ateş)

²¹⁹ Bkz. (115), LEAR, 165.

Resim 25: Venedik Kulesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 26: Dıraç şehir surları, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 27: Dıraç surlarının üzerindeki giriş, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 28: Dıraç surları üzerindeki burç, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.3. Elbasan (İlbasan, Elbasani)

Elbasan şehri, Osmanlı döneminde "İlbasan", Arnavutlar tarafından ise "Elbasani"²²⁰ olarak adlandırılmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre şehrin adı tüm kayıtlarda İlbasan olarak geçtiği için, Elbasan adının kullanımı yanlıştır. Aynı zamanda İlbasan, bir ili tutan manasına gelmektedir.²²¹

3.3.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Elbasan

Elbasan, Arnavutluk'un merkezinde, İşkumbi Nehrinin (Antik Genusus) civarındaki düzlük alanda yer almaktadır. İşkumbi Nehrinin iki kıyısındaki düzlük alanlardan sonra yükselti artmaktadır. Verimli topraklarda yer alan şehir, zengin zeytin ormanlarına sahiptir. Elbasan'da yetiştirilen zeytinler özellikle İtalya ve Avusturya'ya ihraç edilmektedir. Bunun yanı sıra Elbasan'da üretilen sarı tütünler tüm Balkanlarda meşhurdur.²²²

Şehrin içinden geçen İşkumbi Nehri, bölgeye coğrafi katkısı dışında Arnavutluk'taki etnik bir ayrım olan "Toska" ve "Gegalar" arasındaki sınırı çizmektedir. İşkumbi Nehrinin kuzeyinde Gegalar, güneyinde ise Toskalar yaşamaktadır. Bu ayrım iki halkın yaşayış biçimleri, dilleri, karakterleri ve fiziksel özelliklerine yansımıştır. 19. yüzyılda Batılı gezginlerin seyahatnamelerinde söz konusu Toskalar ve Gegalar arasındaki ayrıma geniş yer verilmiştir.

Şehir, Roma döneminde Via Egnatia üzerindeki önemli bir noktada yer almasından dolayı zengin bir pazar bölgesidir. Daha sonra Gotlar tarafından tahrip edilen şehir, Bizans İmparatorları tarafından yeniden inşa edilmiştir. Elbasan, her ne kadar art arda gelen yıkımlara sahne olmuş olsa da, önemini Via Egnatia üzerindeki konumuna borçludur.²²³

²²⁰ Bkz. (173), TUĞLACI, 342. Anonim, **Portrait of Albania**, 30.

²²¹ Bkz. (157), AYVERDİ, 397.

²²² Constantin Anastasi CHEKREZI, **Albania Past And Present**, 175-176.

²²³ A.g.k., Anonim, 37. A.g.k., TUĞLACI, 342.

Osmanlı Devleti, bu bölgeye ilk kez Arnavutluk'ta güçlü bir aile ve aynı zamanda Dıraç prensi olan Thopia'nın çağrısı üzerine girmiştir. Çandarlı Hayreddin Paşa, 1385 veya 1386 yılında Elbasan yöresinde, Savra Ovasında kuzey Arnavutluk prenslerinden Balşa'yı yenmiştir.²²⁴ Daha sonra Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481, ö.886-1481) 1465 yılında yüz elli bin kişilik ordu ile Elbasan'a girmiştir. Fatih Sultan Mehmed, İskender Bey'in Akçahisar Kalesinde uzun süre dayanabileceğini düşünerek, Arnavutluk ve özellikle de Kruja'yı denetim altında tutmak amacıyla Elbasan Kalesini inşa ettirmiştir. Muhafız asker, cephane ve zahire yerleştirdikten sonra geri dönmüştür. 1467 yılında Balaban Paşa'nın Kruja'yı zapt etmesi üzerine İskender Bey, Balaban Paşa'yı yenerek Elbasan'ı kuşatmıştır. Bu olaydan sonra Fatih Sultan Mehmed, ikinci kez bu topraklara girmiştir.²²⁵

Elbasan, Osmanlı topraklarına dâhil olduktan sonra Ohri Sancağına bağlanmış ve kısa bir zaman sonra sancak ve sancak merkezi haline getirilmiştir.²²⁶ Bugünkü mevcut şehir Sultan Mehmed II. tarafından 1466'da kurulmuştur. Bu bölge kuzey Arnavutluk'un korunması için oldukça önemli bir noktadır.²²⁷

1528 yılına ait Osmanlı kayıtlarına göre biri sur içinde ve diğeri sur dışında olmak üzere toplamda 108 haneden oluşan, iki müslüman bölgesi bulunmaktadır. Hıristiyan halk ise 174 haneden oluşmaktadır. Hıristiyan halk iki gruba ayrılmıştır. İlk grup 73 haneden oluşan ve II. Mehmed tarafından bölgeye sürgün edilen kişilerin soyundandır. İkinci grup ise kendi hür iradeleriyle bölgeye gelip yerleşmiştir. Bu ikinci grup 97 haneden oluşmaktadır. Bahsedilen grupların dışında 4 hanelik diğer bir grup Elbasan Köprüsü ve Kalesinin bakımı ile görevlendirilmiştir. Tüm halk, %38'i Müslüman olmak üzere toplamda 1500 kişiden oluşmaktadır. 1569 yılına ait Osmanlı kayıtlarına göre ise şehir, 7 Müslüman Mahallesi ve 230 haneden meydana gelmektedir. Hıristiyan halk ise 177 haneden oluşmaktadır. Müslüman nüfusunun hızla arttığı şehirde, bu yüzyılda şehir sur dışında gelişmeye başlamıştır. Bu yayılma en fazla nehre doğru güney ve doğu tarafta meydana gelmiştir. Güney yöndeki sur

²²⁴ Bkz. (173), TUĞLACI, 342. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 1, 205.

²²⁵ A.g.k., TUĞLACI, 342-243.

²²⁶ Machiel KIEL, "İlbasan", 80.

²²⁷ Bkz. (35), KIEL, 108.

önünde, surlara paralel biçimde konumlanan Uzun Çarşı ve bu sokaktaki Türbe, Hasan Balizâde Camii, Bıçakçızâde Camii ve şehrin güneyinde günümüzde de ayakta olan Nâzır Camii (Xhamia e Nazireshes) bulunmaktadır.²²⁸

17. yüzyılda Evliya Çelebi şehri ziyaret etmiştir. Seyahatnameden ulaşılan bilgilere göre; şehirde 18 Müslüman Mahallesi, 10 adet Rum Mahallesi, Arnavut Mahallesi ve Latin Gayrimüslim Mahallesi yer almaktadır. 46 cami, 24 mescit, medrese, dârülhadis, hafız yurdu, çocuk mektebi, 11 tekke, 3 misafir yemekhanesi, Hünkâr İmareti, Sinan Paşa İmareti, Tekke İmareti, 3 hamam, 430 çeşme²²⁹, 11 han, 900 dükkân vardır. Kale içinde 460 ev, kalenin etrafında ise bir saat mesafeye kadar iki-üç katlı şahnişinli, kiremitli, içinde suları akan şadırvanlı, fiskiyeli muhteşem saraylar bulunmaktadır. Kaldırımli sokakların kenarlarından temiz sular akar, caddenin iki tarafında dut, çınar, söğüt, üzüm ağaçları yer alır. Şehir, ağaçlar ve bağ bahçe içinde evlerle çevrelenmiştir.²³⁰ Bu yüzyılda Elbasan, 1150 haneyle birlikte, kale etrafında yayılmış bir görünüm sergilemektedir.²³¹

18. yüzyılda Elbasan, ticaret ve esnaf merkezi olarak İşkodra'dan sonra ikinci büyük şehir olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde nüfusu 30000'e ulaşmıştır.²³²

3.3.2. 19. Yüzyılda Elbasan

Elbasan, Tanzimat döneminde önce Prizren Vilayetine, ardından İşkodra'ya ve daha sonra da Manastır'a bağlanmıştır.²³³ 1291 (1874-75) tarihli Prizren Vilayeti Salname'sine göre şehirde 32 mahalle, 25 cami, 2 kilise, 6 tekke, 480 dükkân, 2 hamam yer almaktadır.²³⁴

²²⁸ Bkz. (35), KIEL, 108-110.

²²⁹ Şehirde Sultanahmet Camii'nin mimari olan Sedefkâr Mehmet Ağa'nın 40 çeşmesi bulunmaktadır.

²³⁰ Bkz. (189), ÇELEBİ, 15-18.

²³¹ Bkz. (173), TUĞLACI, 343.

²³² A.g.k., KIEL, 110.

²³³ Bkz. (226), KIEL, 80.

²³⁴ A.g.k., KIEL, 110.

Elbasan, Arnavutluk'un kuzey topraklarını denetim altında tutan bir bölgede ve Via Egnatia güzergâhı üzerinde yer alması sebebiyle Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir pozisyonudur. 19. yüzyılda şehri ziyaret eden Batılı gezginler, Elbasan'ın önemli konumunu şu şekilde ifade etmiştir; Henry Fanshawe Tozer'e göre; *"Dağ girişine bakan ve İşkodra, Dıraç, Berat ve Ohri yollarının birleştiği noktada bulunmasından dolayı önemli bir pozisyonudur"*²³⁵ François Charles Hugues Laurent Pouqueville, Elbasan'ın ticari ilişkiler için çok uygun bir konumda ve Adriyatik - Selanik Körfezi arasındaki güzergâh üzerindeki önemli bir noktada bulunduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte Pouqueville, Elbasan'ın Berat'ın kuzeyine 68220 m (12 fersah), Akçahisar'ın güneyine 56850 m (10 fersah), Ohri'nin batısına 102330 m (18 fersah), Dıraç'ın doğusuna ise 68220 m (12 fersah) mesafede bulunduğunu belirtir.²³⁶

Johann Georg Von Hahn ise şehrin tarihi Via Egnatia güzergâhı üzerinde yer almasına dikkat çeker; *"...Kurt paşa köprüsünün doğusundan bakılırsa kuzey güney yönde uzanan dağ zincirinin muhteşem görüntüsü görülebilir. En uzaktaki ve civarındaki dağlardan en yüksekte olan, onlardan nehirle bölünür. Kasabanın arkasındaki Krashtes Dağı da denilen tepeler, Cradle Dağıdır. Sağda Shushicës Dağı arkasında Polisit dağı ve biraz mesafede Mbelishtës Dağı bulunur. Bu dağlık bölge, Antik Roma yolu Via Egnatia'nın geçtiği, antik Candavia'nın batı kenarını oluşturur."*²³⁷

3.3.2.1. Nüfus Yapısı

19. yüzyılın başında, 1806 yılında Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville, şehrin nüfusunun 4000'i aşmadığını belirtmiştir.²³⁸ 1850 yılında Edmund Spencer'e göre erken dönemlerde 50000 olan nüfus, 3000-4000'e azalmıştır.²³⁹ 1854 yılında Johann Georg Von Hahn, şehrin 2000 Müslüman, 200

²³⁵ Bkz. (118), TOZER, 202.

²³⁶ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 24.

²³⁷ Bkz. (127), HAHN, 49.

²³⁸ A.g.k., POUQUEVILLE, 23.

²³⁹ Bkz. (99), SPENCER, 97.

Ortodoks ve Katolik haneye sahip olduğunu açıklar.²⁴⁰ 1865 yılında Henry Fanshawe Tozer'e göre ise nüfus 10000 kişiden oluşmaktadır. Nüfusun çoğunluğu müslüman, az bir kısmı Hıristiyan olmak üzere, Gega Arnavutlardan oluşmaktadır.²⁴¹ Batılı gezginlerden ulaşılan bilgilere göre 19. yüzyılın ilk yarısında nüfusun değişikliğe uğramadığı ancak yüzyılın ikinci yarısından sonra nüfusta büyük ölçüde bir artış meydana geldiği anlaşılmaktadır.

1874-75 tarihli Kāmûsü'l-a'lâm'a göre ise bu yüzyılın sonunda halkın sayısı 3500'ü Hıristiyan, geri kalanı Müslüman olmak üzere 20000'dir.²⁴²

3.3.2.2. Yerleşim Merkezi

Alman bilgin Johann Georg Von Hahn'ın 1854 yılında Elbasan hakkındaki açıklamaları mahallerin yayıldığı bölgeler hakkında fikir vermektedir; *"Elbasan 2,000 Müslüman, 200 Ortodoks ve Katolik haneye sahiptir. İkincisi, 80 kişiden oluşan ve Arnavutça konuşan hane, kalenin içinde ve onların ana kilisesi çevresindedir. Vlak dili konuşulan evler dış mahallededir. Ve kasabada çok sayıda çingene vardır. Bu kişiler başka bir yerde kendilerini Müslüman ve demirci olarak tanıtır."*²⁴³ J. G. V. Hahn'ın ifadelerinden kale içinde Hıristiyan Arnavutların, şehrin dış mahallesinde ise Vlak dilini konuşan halkın yaşadığı anlaşılmaktadır. Henry Fanshawe Tozer ise banliyölerin 1865 yıllarında, şehrin en önemli bölgelerini oluşturduğunu aktarır.²⁴⁴

İngiliz yazar, öğretmen ve gezgin Henry Fanshawe Tozer, Elbasan'ı şu sözlerle betimler; *"Parlak kurşunla kaplanmış minareler ve büyük saat kulesi dikkat çeken nesnelere. Evlerin etrafını çeviren ağaçlar incir, servi ve kavaklar diğer oryantal şehirlere göre daha dikkat çekicidir. Bunların yanında kuleler ve duvarlar göze çarpar. Ve bütün şehir zeytin korularıyla çevrilidir. Kuzeye doğru güzel ağaçlık*

²⁴⁰ Bkz.(127), HAHN, 45.

²⁴¹ Bkz. (118), TOZER, 202.

²⁴² Bkz. (35), KIEL, 110.

²⁴³ A.g.k., HAHN, 45.

²⁴⁴ A.g.k., TOZER, 203.

tepeler aşığı ovaya iner ve arkasında yükselen yüksek dağ burayı Tiran ve İskender Bey'in ülkesinden ayırır.²⁴⁵

Resim 29: Edward Lear'ın gözüyle Elbasan İşkumbi Vadisi, 1848 (R.Elsie)

Edmund Spencer (1850) ve Henry Fanshawe Tozer'in (1865) Elbasan hakkındaki açıklamalarından, 19. yüzyılın ikinci yarısında şehrin, oldukça harap durumda olduğu anlaşılmaktadır. Edmund Spencer'e göre; *"Kasaba tamamen melankolik bir resim sunar; kalenin, küçük kulelerin, surların, çeşmelerin, kamu yapılarının, pazarların, evlerin hepsi harabe içinde uzanır. Müslümanların gurur kaynağı cami bile burada çürümeye maruz kalmıştır."*²⁴⁶ Henry Fanshawe Tozer'e göre ise; *"Şehrin içindeki sokaklardan geçerken alçak ahşap evler, çökecek gibi çürük çatılar ile yoksul bir görünümü vardır... Ülke akıllarda kırık köprüler ve*

²⁴⁵ Bkz. (118), TOZER, 203.

²⁴⁶ Bkz. (99), SPENCER, 97.

neredeysse at sırtında geçilmeyen yollarla melankolik bir hava bıraktı. Bu durum apaçık ihmal ve çürümeyi gösterir."²⁴⁷

Aynı zamanda yüzyılın ikinci yarısında Elbasan'ın, salgın hastalıklar ve susuzluk sorunlarıyla mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Edmund Spencer, Elbasan'da yer alan İşkumbi Nehri akışının, çöp yığınlarıyla engellendiğini ve oluşan göletlerin halka ölüm saçtığını aktarmıştır. E. Spencer, şehirde salgın hastalıklarla boğuşan halkı ise şöyle betimlemiştir; *"Elbasan vebanın ikamet yeridir, halkın yüzündeki hastalıklı sarı tonu bunu yeterince kanıtlar."* Bununla birlikte Spencer, Elbasan'da Roma döneminde kullanılan bir su kemerinin varlığından söz etmektedir. Spencer'e göre 1850'lerde harap durumda olan ve sadece pitoresk manzaraya harabe olarak hizmet eden bu su kemeri tekrar kullanılarak susuzluk sorunu ve salgın hastalıklar engellenebilir.²⁴⁸

Günümüzde Makedonya'ya komşu olan şehir, özellikle Makedonya sınır kapısına olan yakınlığı sebebiyle ticari işlevini sürdürmektedir. Yerleşim merkezi ise büyük ölçüde İşkumbi Nehrinin kuzeyindeki düzlük alanlarda yayılım göstermiştir. Osmanlı Kalesi, şehrin merkez noktasını oluşturmaktadır. Kalenin bulunduğu merkezden yayılım söz konusudur. Şehirdeki Osmanlı döneminden günümüze gelen yapılar, restorasyonlar sonucunda büyük ölçüde özgünlüğünü kaybetmiştir. Harap bir haldeki kale içinde Hünkâr Camii (1490-1500) ve hamam bulunmaktadır. Kalenin dışındaki güney yönde ise Nazirehës Camii (1599) yer alır. Öte yandan kaleyi enlemesine kesen Egnatia Sokağı (Via Egnatia), şehrin Antik güzergâh üzerinde yer aldığını vurgulamaktadır.

3.3.2.3. Ticaret Merkezi

Arnavutluk'un merkezindeki stratejik bir noktada bulunan Elbasan'daki ticari faaliyetlere ilişkin en detaylı bilgilere Alman bilgin Johann Georg Von Hahn'dan ulaşılmaktadır. Hahn'a göre Elbasan'ın en önemli ticari ilişkileri Trieste liman kenti

²⁴⁷ Bkz. (118), TOZER, 205-206.

²⁴⁸ Bkz. (99), SPENCER, 97-98.

ile gerçekleştirmektedir. Elbasan'daki üç tüccar ailenin, Trieste'de bağlantıları bulunmaktadır. İthal mallar, Rus ve Avusturya demiri ve diğer ürünler, Dıraç yoluyla ulaşmaktadır. Ancak bunların çoğu özellikle de İngiliz ve Alman ürünleri, Manastır'dan ithal edilmektedir. Bununla birlikte Korfu, İngiliz mallarını Avlonya yoluyla Arnavutluk'a ihracata başlamıştır. Bunun dışında Elbasan'ın, Selanik ve İstanbul ile ticari açıdan çok fazla ilişkisi yoktur ve hatta yakındaki Berat şehriyle hiç ticaret yapılmamaktadır.²⁴⁹

Johann Georg Von Hahn, ticari ilişkilerin yanı sıra, şehirdeki ticari faaliyetlerin gerçekleştiği çarşı bölgesini de betimlemiştir; "... şehirde çok fazla ticari faaliyet vardır ve ülkedeki diğer çarşılardan farklı görünmese de pazar oldukça geniştir. Dar birleşimler tahtayla veya kumaşla kaplanmış ki bu alçak düz görünümlü tezgâhlar ve rafların arasında uzanır. Ama hala yer vardır. İnsanlar kaldırım taşı üzerinde bile satış yaparlar. Çarşının olduğu günler insanlar renkli kıyafetleriyle dar yollarda doluşurlar. Ama hepsi uygun hareket eder, neredeyse hiç ses çıkarmazlar. Daha geniş sokakların ortasından 2-4 adım genişliğinde derecikler akar. Bu sokaklar aynı zamanda hayvanlara da geçiş sağlar. İki tarafında da yarım adım yüksekliğinde yayalar için kaldırımlar bulunur."²⁵⁰ Henry Fanshawe Tozer ise çarşıdaki Gega Arnavutların giysilerine dikkat çeker. H. F. Tozer'e göre çarşıların, çok renkli bir görünümü vardır. Oturanların parlak elbiseleri, kırmızı ceket ve beyaz etek Gegalar arasında oldukça yaygındır. Altında gevşek beyaz pantolonlar, bellerinde ise görkemli bezemelere sahip silahlar bulunur.²⁵¹

Arnavutluk'un verimli topraklarında yer alan Elbasan, tarımsal faaliyetler için oldukça elverişli bir konumdadır. 1806 yılında François Charles Hugues Laurent Pouqueville, halkın yağma hareketlerinden vazgeçerek tarım ve ticaretle uğraştığını belirtmiştir.²⁵² Ancak 1865 yılında Henry Fanshawe Tozer'ın aktardıkları, Pouqueville'den farklıdır. Tozer, Elbasan halkının tarımsal faaliyetlerde bulunmadığını ve II. Mahmut'un merkezîyetçi politikaları sonucunda şehrin bu

²⁴⁹ Bkz. (127), HAHN, 46.

²⁵⁰ A.g.k., HAHN, 46.

²⁵¹ Bkz. (118), TOZER, 205.

²⁵² Bkz. (98), POUQUEVILLE, 23.

duruma geldiğini savunmuştur. Tozer'e göre bu politikalar sonucunda İmparatorluğun uzak bölümleri felçli hale gelmiştir.²⁵³ Bununla birlikte Tozer, Elbasan'ın bulunduğu bölgenin erken dönemlerden itibaren işlendiğini, Yunan kolonileri olan Epidamnos (Dıraç) ve Apollonia'nın, Berat ve daha güneyindeki ovalardan elde edilen ürünlerin ihracatıyla birlikte refaha kavuştuğunu eklemiştir.²⁵⁴ Tozer'e göre Elbasan, erken dönemlerde zengin bir şehirken, II. Mahmut'un reformlarıyla birlikte kargaşaların yaşandığı, birçok yapının tahrip olduğu kötü bir hale gelmiştir.

Batılı gezginlerin aktardığı bilgiler, 19. yüzyılda Elbasan'ın oldukça kötü bir durumda olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Tanzimat Reformları öncesindeki II. Mahmut'un düzenlemeleri Arnavutluk'ta büyük ayaklanmalara sebep olmuştur.²⁵⁵ Arnavutluk'ta yapılan tüm reformlar, isyan hareketleriyle karşılık bulmuştur. İsyanlar, şehirdeki birçok yapının tahrip olmasına yol açmıştır.

3.3.2.4. Kale

Elbasan Kalesi, Fatih Sultan Mehmed tarafından, kuzey Arnavutluk ve Via Egnatia'yı kontrol altında tutmak amacıyla, askeri üs olarak 1466 yılında inşa edilmiştir.²⁵⁶ Kalenin, M.S. 6. yüzyılda yıkılan Antik Scampa surlarının kalıntıları üzerinde yer aldığı düşünülmektedir.²⁵⁷

17. yüzyılda Eviya Çelebi, Elbasan Kalesini ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre kale düz bir alanda, İşkumbi Nehri yakınında yer almaktadır. Dörtgen şeklinde tasarlanan kale 10.20 m (15 arşın) yüksekliğe sahiptir. Hendeği iki adam boyu derinlikte, 34 m (50 arşın) enindedir. Kalenin etrafı ise 2400 adım uzunluğundadır. Kalede toplamda 50 adet burç bulunmaktadır.²⁵⁸ Machiel Kiel'e göre Evliya

²⁵³ Bkz. (118), TOZER, 205-207.

²⁵⁴ A.g.k., TOZER, 205.

²⁵⁵ Bkz. (20), BOZBORA, 154.

²⁵⁶ Bkz. (97), İNCİCİYAN-ANDREASYAN, 76.

²⁵⁷ Bkz. (35), KIEL, 108.

²⁵⁸ Bkz. (189), ÇELEBİ, 15.

Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgiler gerçek bilgilerin iki katıdır.²⁵⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi ise Evliya Çelebi'den ulaşılan ölçülerin abartılı olmasının sebebinin, kalenin çevresinin etrafında bulunan burçlar da hesaba katılarak ölçülmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi'den ulaşılan bilgilere göre ise kale için iki farklı ölçü mevcuttur. Bunlardan Babinger'e göre olan 327 x 236 m, Karaiskay'a göre ise 308 x 348 m'dir.²⁶⁰

Oldukça hızlı bir şekilde inşa edilen surlar, dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Surların dört köşesinde, her biri top ve mazgallı siperlerle korunan, büyük dairesel kuleler yer alır. 26 kuleden sadece 8 tanesi korunabilmiştir. Bu kulelerin ikisi güney sur hattında, altı tanesi ise batı yöndeki sur sırasındadır. Kalenin güney, batı ve doğu hattında bulunan üç kapısı yer almaktadır. Kapılardan sadece güney surları üzerinde yer alan "Pazar Kapısı" günümüze gelebilmiştir. Kapılar ve kuleler 19. yüzyıldaki Tanzimat ayaklanmaları sırasında yıkılmıştır. Surlar, düzensiz bir şekilde yerleştirilen taşlarla oluşturulmuş, kaba bir yapıya sahiptir.²⁶¹ Surların etrafı hendekle çevrelenmiştir ancak bu hendekler günümüzde tamamen doldurulmuştur.

Elbasan Kalesinin durumuna özellikle yüzyılın ikinci yarısında şehri ziyaret eden Batılı seyyahlardan ulaşılmaktadır. 1850 yılında Edmund Spencer, kalenin harap durumda olduğunu belirtmiştir.²⁶² 1854 yılında Johann Georg Von Hahn, kalenin yer aldığı bölgenin Antik Scampis kalıntıları üzerinde bulunmasını tartışır; *"Kale hendeklerle çevrilidir ve sadrazam tarafından yıkılmıştır. Ve görünümünde özel bir şey yoktur. Hiçbir yerinde Antik Dönemin dev taşlarına ait izleri bulamıyorum. Planı veya düz alandaki konumu değil, çevredeki tepelerin uygun konumu buranın Antik (bölge) olduğunu temsil eder. Kimse tepelerdeki Antik duvarlarla ilgili bir şey bilmiyor. Fakat modern kasaba ve Antik Scampis arasındaki mesafe çok fazla olamaz. Ben de Leake gibi, Ohri Gölünden kıyı düzlüklerine giden dağ geçitlerini içinde bulunduran Ortaçağ Albanon'u için geçerli olan şeyin burada da geçerli olduğuna inanıyorum. Farlati, Elbasan'ın Alban Piskoposunun idari*

²⁵⁹ Bkz. (35), KIEL, 111.

²⁶⁰ Bkz. (157), AYVERDİ, 397.

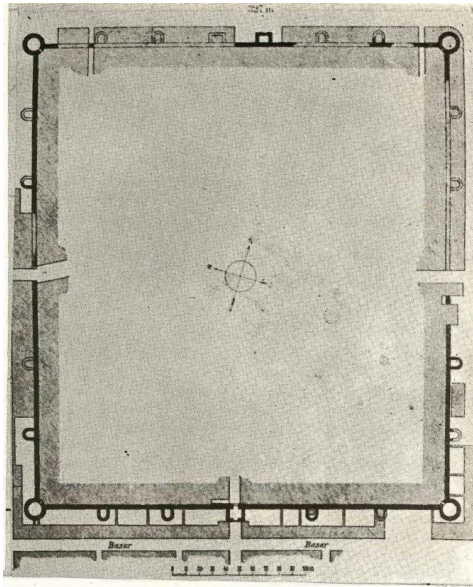
²⁶¹ A.g.k., KIEL, 111.

²⁶² Bkz. (99), SPENCER, 97.

merkezi olduğunu bildirir. Ptolemy tarafından Antik Albanopolis, Arnavut kabilelerinin başkenti olarak geçer, ben coğrafyacı gibi buranın Scampis olduğunu iddia edemem, çünkü ikisini farklı lokasyonlarda bildirir."²⁶³

Henry Fanshawe Tozer, 1865 yılında kaleyi incelemiştir; "Kare şeklindeki ve duvarlarla çevrili olan eski şehrin çevresi 1609.30 m (1 mil) geçmez. Tuğla örülü duvarlar Venedikliler tarafından yapılmış gibi görünür, duvarlar ve aralıklı olarak onun üzerinde yer alan kuleler harap durumdadır. Sultan Mahmut zamanında Reşit Paşa tarafından alındığı zaman parçalanmıştır. Bu dönem Beylerin katliamları ve Mustafa Paşa'nın düşüşü sırasında oldu. Bu dönemde Arnavutluk'un bütün korunaklı yerleri yerle bir edilmişti".²⁶⁴ Johann Georg Von Hahn ve Henry Fanshawe Tozer'in açıklamaları, kalenin yüzyılın ikinci yarısında büyük ölçüde tahrip olduğunu göstermektedir.

Günümüzde büyük bir bölümü harap halde olan kale içinde, Hünkâr Camii (Xhamia Mbret), Saat Kulesi ve Sinan Paşa Hamamı yer almaktadır. Ancak bu yapılar, özellikle de Hünkâr Camii, büyük ölçüde özgünlüğünü kaybetmiştir.

Şekil 9: Elbasan Kalesinin Planı (E.H.Ayverdi)

²⁶³ Bkz. (127), HAHN, 49.

²⁶⁴ Bkz. (118), TOZER, 203.

Resim 30: Elbasan surları üzerinde yer alan güney kapısı, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 31: Güney kapısının kale içinden görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 32: Elbasan surları ve saat kulesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 33: Elbasan sur sırası üzerindeki burç, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 34: Elbasan Surlarının görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 35: Kale içindeki Hünkâr Camii, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 36: Kale içindeki hamam, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.3.2.5. Diğer Yapı Türleri

Arnavutluk'ta nehirlerin bol olması sebebiyle Osmanlı döneminde inşa edilmiş birçok köprü bulunmaktadır. Henry Fanshawe Tozer, İşkumbi Nehri üzerinde yer alan iki ayrı köprüden bahsetmiştir. H. F. Tozer'e göre köprülerden ilki tek ve yüksek kemerlidir. Bu köprünün parapeti bulunmamaktadır ve oldukça dar bir yapıya sahiptir. H. F. Tozer, bu köprüyü "pitoresk Türk Köprüsü" olarak ifade eder. İkinci köprü ise üç gözlü ve taştan inşa edilmiştir.²⁶⁵ Bu köprüler dışında Johann Georg Von Hahn, Kurt Paşa köprüsünden bahseder. Hahn'a göre "*Kasabanın güneydoğu ucunda beş dakikadan daha az mesafede, İşkumbi Nehrinin üzerinde taş köprü bulunmaktadır. Elbasan haritalarımıza göre bu nehirden çok uzakta konumlanır. Köprü Berat'ta iyi bilinen Kurt Paşa tarafından inşa edilmiştir. Ali Paşa'nın gençlik yıllarında etkin rol oynamıştır. Sekiz büyük gözü, birkaç tane de küçük gözü vardır ve bunlar nehrin iki kenarındaki çalılıkların içindedir. Türklerin ve belkide Bizanslı*

²⁶⁵ Bkz. (118), TOZER, 200-201.

köprü mimarlarının en büyük endişesi kemerler üzerinde mümkün olduğunca az baskı yaparak ve sütunlarda baskıyı hafifletmek içindi. Kemerdeki kilit taşı sıklıkla zemin taşı olarak hizmet eder veya sonunda sütun zeminin altındadır. Kemer açıklıkları iki tarafta kademeli olarak azalır. Zemin bir sonraki kemere doğru yükselir. Gezgın, Türk köprüsündeki kaç açıklığın olduğunu bilmek için, kaç tepeyi geçtiğini saymalıdır. Sütunlara bir büyük ve uzun ve iki daha küçük olan nişler açılmıştır. Bu köprülere belirli bir zerafet verir. Fakat bu Elbasan Köprüsü bana öyle görünmedi. İşkodra yakınındaki Kir nehri üzerindeki köprü güzel bir örnekti. Taşdan inşa edilmiş olup da o köprünün sadeliği ve zerafeti ile karşılaştırılacak hiç bir şey bilmiyorum. İlahi bir nefes gibi görünüyor. Harika bir gün batımında gördüğümü itiraf etmeliyim. Küçük nehirler üzerindeki tek kemerli Türk köprüleri genellikle gerçekten çekici olmak için çok yüksek, cesur ve dayanıksızdır. 5-6 metre genişliğinde ve parapetsiz 40, 50 ve daha fazla yükseklikte köprüler vardır. Sadece baş dönmesine karşı hassas olmayan kişiler, düşmeden onlar üzerinde gidebilir"²⁶⁶

Johann Georg Von Hahn tarafından bahsedilen Kurd Ahmet Paşa Köprüsü, 1780 yılında Kurd Ahmet Paşa tarafından, burada daha önceki dönemde bulunan ahşap bir köprünün yerine inşa edilmiştir. Ancak köprü 12 gözlü olarak bilinmektedir.²⁶⁷ Kurt Ahmet Paşa Köprüsü, günümüze ulaşamamıştır.

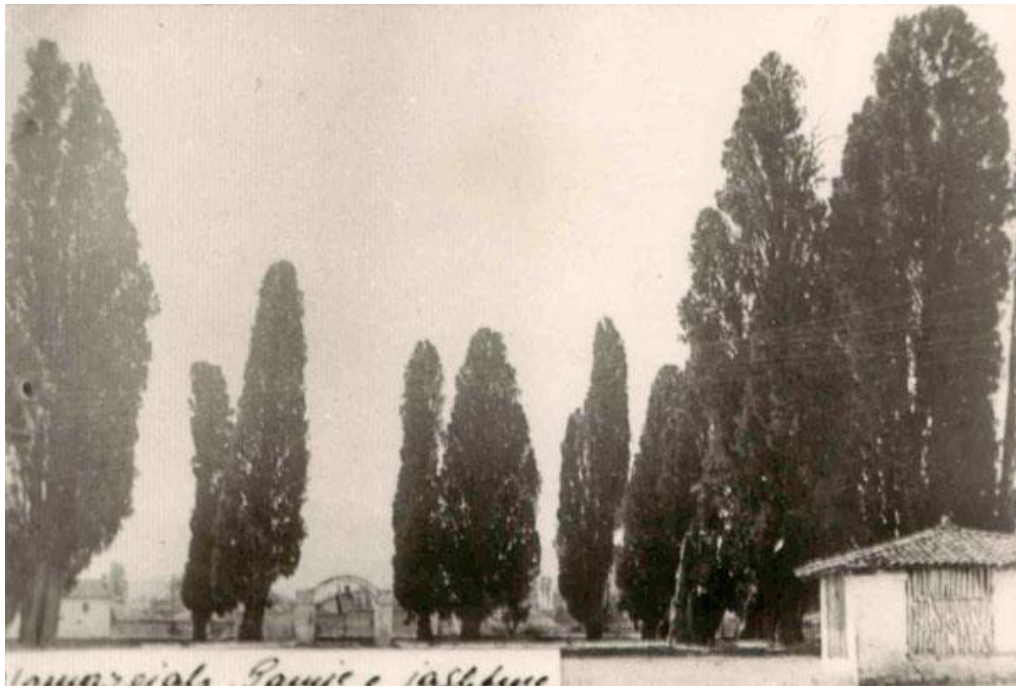

Resim 37: Elbasan, Kurt Paşa Köprüsü (R.Elsie)

²⁶⁶ Bkz. (127), HAHN, 48.

²⁶⁷ Bkz. (35), KIEL, 128.

Johann Georg Von Hahn, Elbasan'da köprüye giden yol üzerinde bulunan bir Namazgâh'tan bahseder; "*Köprüye giden yol üzerinde, dikdörtgen kare biçiminde 5 adım yüksekliğinde duvarla ve servi ağaçlarıyla çevrelenmiş yerden geçtim. Bu yer Müslüman halkın büyük ve küçük bayramlarını kutlaması içindir. Kasabada, bayram günlerinde gerçekleşecek dini törenleri karşılayacak kapasitede cami yoktur. Beyaz sakallı birkaç tane molla daire içinde sigara içiyordu. Arka planda cami vardır. Arnavutluk'ta nadir olan gerçekten büyüleyici oryantal bir görünüme sahiptir.*"²⁶⁸

Resim 38: Elbasan'da bulunan Namazgâh (R. Elsie)

Henry Fanshawe Tozer, şehre girerken yol kenarındaki Müslüman mezarlıklarına değinir. Tozer'e göre bu mezarların sayıları nüfusun önceki dönemlerde daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tozer, burada bulunan, ismini belirtmediği bir şeyhin türbesinden söz eder. Kiremit çatıyla örtülü türbe, zeytin korularıyla kaplanmıştır. Elbasan şehrinin hemen kenarında yer almaktadır.²⁶⁹

²⁶⁸ Bkz. (127), HAHN, 48.

²⁶⁹ Bkz. (118), TOZER, 201.

3.4. Berat (Arnavud Belgrad, Berati)

Antik Dönemde "Antipatreia", Latince "Antipatrea", erken Bizans döneminde ise "Güzel şehir" manasına gelen "Pulcheriopolis" olarak bilinen şehir, Arnavutlar tarafından "Berati" olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı döneminde Tuna Nehri kıyısındaki Belgrad şehriden ayırt edilmesi için "Arnavud Belgrad" ismi kullanılmıştır. Şehrin adı Evliya Çelebi'nin Seyâhatnâmesi'nde "Büyük Şehir", "Cihad Yeri", Kale-i İrem-Âbad", "Belgrad-ı Hurrem-Âbad" olarak geçer.²⁷⁰ Günümüzde kullanılan Berat ismi, Slavca "Beyaz kasaba" manasındaki beli-grad kelimesinden türemiştir.²⁷¹

19. yüzyılda şehri ziyaret eden Batılı seyyahların, şehrin ismi hakkındaki görüşleri şu şekildedir; İngiliz gezgin Thomas Smart Hughes şehrin, Bizans tarihçileri tarafından "Balagrada" veya "Balagrita", 19. yüzyılda ise "Arnaout Belgradej" olarak adlandırıldığını ve Tuna Nehri kıyısında yer alan önemli şehirden ayrıldığını ifade etmiştir.²⁷² William Martin Leake'e göre "Arnavut Berat", Belgrad'ın bozulmuş şeklidir.²⁷³ Henry Fanshawe Tozer, Berat isminin slavca Belgrad'ın bozulmuş şekli olduğunu ve beyaz kale veya güzel kale manasına geldiğini, erken Bizans döneminde ise Pulcheriopolis olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.²⁷⁴ Fransız Pouqueville'ye göre 5. yüzyılda Theodosius zamanında "Pulcheriopolis", Bulgarlar tarafından "Beligrad" ismi kullanılmıştır, Türkler ise "Arnaut-Beligrad" ismini kullanarak, Tuna üzerindeki şehirden ayırmıştır. 19. yüzyılda ise "Berat" adı kullanılmıştır.²⁷⁵ İngiliz Edmund Spencer, Berat'ın Antik Dönemdeki "Antipatria" olduğunu açıklamıştır.²⁷⁶ David Urquhart ise şehrin isminin "Berat", "Arnaout Belgrade" olduğunu aktarmıştır.²⁷⁷

²⁷⁰ Bkz. (189), ÇELEBİ, 5.

²⁷¹ Robert ELSIE, **Historical Dictionary of Albania**, 46. Bkz. (173), TUĞLACI, 327.

²⁷² Thomas Smart HUGHES, **Travels In Sicily Greece and Albania**, Vol I, 258.

²⁷³ William Martin LEAKE, **Travels In Northern Greece**, Vol I, 359.

²⁷⁴ Bkz. (118), TOZER, 221.

²⁷⁵ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 21.

²⁷⁶ Bkz. (99), SPENCER, 154.

²⁷⁷ Bkz. (124), URQUHART, 305.

3.4.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Berat

Arnavutluk'un güneyinde yer alan Berat, batıda Fier, Ballsh, kuzeyde Kuçova, Elbasan, doğuda Gramsh ve Skrapar, güneyde ise Tepedelen ile sınır oluşturmaktadır. Berat, Tomori Dağının batısında ve Osum Nehri kıyısında konumlanmıştır. Vadide kurulmuş olan şehir, Osum Nehri tarafından ikiye ayrılmıştır. Bu nehrin kıyılarında düzlük alanlardan sonra yüksek tepelerle çevrelenmiştir. Dokuma sanayisi ve zeytinciliğin ön plana çıktığı şehir, aynı zamanda önemli bir tarım merkezidir; tahıl, pamuk, tütün, meyve ve zeytin üretimi yapılmaktadır.

Berat, M.Ö. 4. veya 3. yüzyılda kurulmuştur. Ortaçağda Osmanlı Devleti hâkimiyetinden önce sırasıyla Bizans İmparatorluğu, Epir Despotluğu, ardından güney İtalya'daki Anjouvinler, yeniden Bizans İmparatorluğu, Sırp Devleti ve 14. yüzyılın sonu, 15. yüzyılın başında Arnavut Prensleri bu bölgeye hâkim olmuştur.²⁷⁸

Şehrin Osmanlı Devleti tarafından fethi 1417 yılında Avlonya ile birlikte Adriyatik Denizi kıyılarının ele geçirilmesi sırasında gerçekleşmiştir. 1431-1432 yılına ait nüfus kayıtlarına göre Berat'ın nüfusu 175 hane, 32 dul kadın, 63 bekâr olmak üzere toplamda yaklaşık 1000 kişiden oluşmaktadır. Bu bilgilere göre Berat, Arnavutluk'ta yer alan Orta çağ kentlerine göre orta büyüklükte bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Bu dönemde Rumeli eyaletine bağlı Avlonya Sancağının merkezi haline getirilmiştir. 1455 yılında Evrenosoğlu İsa Bey kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, İskender Bey ile çarpışmasında galibiyet kazanmıştır. Bu dönemden sonra şehir hızla gelişmeye başlamıştır. 1492 yılında II. Bayezid, Arnavutluk seferi sırasında şehri ziyaret ederek, şehrin islami karaktere dönüşmesi için yeni yapıların inşa edilmesini ve kendi adına bir cami yapılmasını istemiştir.²⁷⁹

16. yüzyılda, 1506-1520 yıllarına ait nüfus kayıtlarına göre Berat, 561 haneden oluşmaktadır. Söz konusu verilere göre bu dönemde Berat, Arnavutluk ve

²⁷⁸ Bkz. (35), KIEL, 48.

²⁷⁹ A.g.k., KIEL, 48-49.

Osmanlı Balkan şehirleri arasındaki en büyük merkezlerden biridir. 1583 tarihli nüfus kayıtlarına göre ise 650 Müslüman hane ve 400 Hıristiyan hane ile birlikte nüfus yaklaşık 6000-7000 civarındadır.²⁸⁰ Yüzyılın sonunda Müslüman nüfusun arttığı görülmektedir.

17. yüzyılda şehri gezen Evliya Çelebi, Berat hakkında oldukça detaylı bilgiler aktarmıştır. Seyahatnameye göre 30 cami, 17 mescit, 5 medrese, 3 Mektep, 3 tekke, 2 çeşme, 5 han, 3 imaret ve yüzden fazla saray bulunmaktadır. Seyahatnamede şehirde bulunan otuz camiden; iç kaledeki Bayezid Han Camii, dış kalede Bayezid Camii, şehrin merkezinde Bayezid Veli Camii, Gazi Mudar Paşa Camii, Hünkâr Camii, Çelebi Hüseyin Paşa Camii ve Moşka Camii'nin ismi geçmektedir.²⁸¹

18. yüzyıla kadar Berat'ta bulunan esnaf sınıfı, Fatih Sultan Mehmed'in çıkardığı bir fermana dayanılarak sefere katılma ve şehri saldırılara karşı koruma hizmeti karşılığında vergiden muaf tutulmuştur.²⁸² 18. yüzyılda ticaret ve zanaat gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemde 3000 ev bulunan şehirde, nüfus yaklaşık 14000-16000 kişiden oluşmaktadır. 18. yüzyılın sonunda ise Berat, Kurd Ahmed Paşa tarafından idare edilmiştir.²⁸³

²⁸⁰ Bkz. (35), KIEL, 49.

²⁸¹ Ayrıca seyahatnameden 17. yüzyılda şehrin yayılım gösterdiği alanlara da ulaşılabilmektedir; iç kalede; 40-50 ev ve Bayezid Han Camii, dış kalede; 200 viran Rum evi, Bayezid Camii ve 8 kilise yer almaktadır. Kayalık tepenin aşağısında bir kat daha sur sırası vardır. Bu sur hattı içindeki aşağı kale kısmında 70-80 ev, 80 dükkân, Kazancılar Çarşısı, su kulesi, Kazancılar Çarşısının başında Osum Nehri üzerinde dokuz gözlü bir köprü bulunmaktadır. Büyük Varoş olarak adlandırılan asıl yerleşim merkezinde ise 5000 ev bulunmaktadır. "Kuru Varoş" (Gorica bölgesi) olarak adlandırılan çoğunlukla Rum ve Arnavut gayrimüslimlerin yaşadığı bölgede ise 200 ev bulunmaktadır. Evliya Çelebi'den ulaşılan bilgiler doğrultusunda yerleşim merkezinin farklı noktalarda yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Yerleşimler iç kale, dış kale, aşağı kale, büyük varoş ve kuru varoş bölgesinde görülmektedir. Ancak şehrin merkezini, Evliya Çelebi'nin şehrin merkezinde bulunduğunu ifade ettiği ve günümüzde de varlığını koruyan II. Bayezid Camii (Xhamia Mbretit) oluşturmaktadır. Bu durumda 17. yüzyılda yerleşim merkezi farklı noktalarda gelişim gösterse de ana yerleşim merkezinin kalenin güneydoğusundaki düzlük alanda II. Bayezid Camii civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Çelebi şehrin 30 Mahalleden oluştuğunu belirtir. 10 Mahalle gayrimüslim, 1 mahalle de Yahudilere ayrılmıştır. Çok sayıda Latin gayrimüslim vardır. Bkz. (189), ÇELEBİ, 5-8.

²⁸² Muhteşem GİRAY, "Berat", 474.

²⁸³ A.g.k., KIEL, 51.

3.4.2. 19. Yüzyılda Berat

19. yüzyılda Berat'a, güçlü Arnavut aile Vrioni (Viryon-zâdeler) hâkim olmuştur.²⁸⁴ Tepedelenli Ali Paşa, 1809 yılında Berat Kalesini, Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'nın elinden aldıktan sonra tüm Toskalık bölgesini ele geçirmiştir. Tanzimat döneminde ise reform karşıtı ayaklanmalar meydana gelmiş ve şehir iki kez kuşatılıp, bombalanarak büyük zarar görmüştür. Yüzyılın sonunda, 1306 (1888-89) yılına ait Yanya Vilayeti Salnamesi'ne göre 16 cami, mescitler ve 1 medrese bulunmaktadır. Bu camilerden, Sultan Beyazid Camii, Uzgurzâde Ahmed Camii, İbrahim Paşa Camii, Ömer Paşa Camii, Hüseyin Ağa Camii, Gorak Camii, Koca Kasım Camii, Abdullah Efendi Camii, Atik Hüseyin Camii olmak üzere dokuz caminin ismi geçmektedir.²⁸⁵

3.4.2.1. Nüfus Yapısı

Yüzyılın başında, 1804 yılında şehri ziyaret eden William Martin Leake'ye göre Berat'ta 400 Hıristiyan hane ve 600 Müslüman hane bulunmaktadır.²⁸⁶ 1806 yılında François Charles Hugues Laurent Pouqueville'e göre Berat'ın nüfusu 6000 kişiden oluşmaktadır, halkın üçte biri Müslümandır.²⁸⁷ 1813 yılında Thomas Smart Hughes, halkın çoğunluğunun Müslüman olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸ 1865 yılında Henry Fanshawe Tozer'e göre ise, Berat'ın nüfusu 6500 kişiden oluşmaktadır, nüfusun çoğunluğu Müslüman Toska olmak üzere geri kalanı Hıristiyan Arnavut, Valak ve Bulgarlardan oluşmaktadır.²⁸⁹ Seyyahların şehrin nüfus durumu hakkında aktarmış olduğu bilgiler birbirinden farklıdır. Söz konusu bilgilere göre Müslüman nüfusun zamanla bölgede üstünlük sağladığı ve nüfusta bir artış meydana geldiği görülmektedir. Ancak 18. yüzyıla ait nüfus kayıtları ile 19. yüzyılda Batılı gezginlerin aktardığı bilgiler karşılaştırıldığında, 19. yüzyılda nüfusun büyük oranda

²⁸⁴ Bkz. (35), KIEL, 52.

²⁸⁵ A.g.k., KIEL, 52.

²⁸⁶ Bkz. (273), LEAKE, 360.

²⁸⁷ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 21.

²⁸⁸ Thomas Smart HUGHES, *Travels in Sicily Greece and Albania*, Vol II, 255.

²⁸⁹ Bkz. (118), TOZER, 221.

azaldığı anlaşılmaktadır. Yine de farklı seyyahlar tarafından verilen bu bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

3.4.2.2. Yerleşim Merkezi

Batılı seyyahların ifadelerinden 19. yüzyıldaki yerleşim merkezinin, 17. yüzyılda olduğu gibi farklı noktalarda geliştiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yerleşim merkezinin geliştiği bölgeler farklı isimlerle anılmaktadır. Osum Nehri tarafından bölünen vadinin kuzey kıyısındaki Berat Kalesinin yer aldığı tepe "Kalaja", kalenin bulunduğu tepenin eteği "Mangalem", nehrin güney kıyısındaki bölge ise "Gorica" olarak adlandırılmaktadır. 19. yüzyılda kalede, Mangalem bölgesinde, Mangalem bölgesinin güneydoğusundaki düzlük alanda ve nehrin diğer tarafındaki Gorica bölgesinde yerleşimler bulunmaktadır.

Kale içinde Paşanın sarayı, Yunan Kilisesine bağlı Arnavut 250 hane²⁹⁰ ve Hıristiyan Toskaların evleri bulunmaktadır.²⁹¹ Burada bulunan Paşanın sarayı, kışlalar ve evlerle çevrelenmiştir.²⁹² William Martin Leake, İbrahim Paşa ile Berat Kalesi içinde bulunan Paşanın sarayında görüşmüştür. Leake, bu sarayın kalenin bir köşesinde bulunduğunu, üç veya dört kattan oluştuğunu ve genel Türk zevkine uygun olarak inşa edildiğini açıklamıştır. Bunun birlikte Ali Paşa'nın saraylarının ihtişamına kıyasla, bu sarayın oldukça mütevazı ve görkemsiz olduğunu aktarmıştır. Ancak yine Leake'ye göre sarayın inşası için Kalyvia Vadisindeki bir tapınağın kalıntıları Berat'a taşınmıştır.²⁹³ Saray dışında kale içinde cami ve yıkık minare kalıntısı bulunmaktadır.²⁹⁴ Kale kapısının iç ve dış duvarının çevresinde Yunan Mahallesi yer almaktadır.²⁹⁵ Gezginlerin notlarından kale içinde Müslüman yerleşimi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Kalenin yer aldığı tepenin eteklerinde ise Muhtar Paşa'nın en büyük oğlu olan Hüseyin Paşa'nın ikamet ettiği eski saray yer alır.²⁹⁶ Edward Lear, Hüseyin

²⁹⁰ Bkz. (273), LEAKE, 360. Bkz. (98), POUQUEVILLE, 21.

²⁹¹ A.g.k., LEAKE, 354.

²⁹² Bkz. (99), SPENCER, 155.

²⁹³ A.g.k., LEAKE, 355-372.

²⁹⁴ Bkz. (118), TOZER, 221.

²⁹⁵ A.g.k., LEAKE, 354, 360.

²⁹⁶ Bkz. (288), HUGHES, 257.

Paşa Sarayının Berat'taki en pitoresk saray olduğunu, görkemli avluların ve sofaların alışıldığı gibi görevlilerle dolu olduğunu belirtmiştir.²⁹⁷ Günümüzde Berat şehrinde, Mangalem Mahallesinde "Eski Saray" olarak bilinen bir yapı bulunmaktadır. (Resim 39) Bu yapı konumu itibarıyla, T.S. Hughes ve W.M. Leake'nin bahsettiği saray olabilir. Ancak bunun tespit edilebilmesi için daha somut kanıtlar gerekmektedir.

Resim 39: Mangalem bölgesindeki "Eski Saray" olarak bilinen yapı, Nisan 2016. (A.Ateş)

Yüzyılın başında 1806 yılında F. C. H. Pouqueville sur içinde yerleşimlerin bulunduğunu, aşağı kasabanın başıboş bir halde olduğunu aktarmıştır.²⁹⁸ Ancak kale içinde yerleşimler olsa da, bölgede nüfus üstünlüğüne sahip olan Müslümanların yaşadığı ana yerleşim merkezinin Berat Kalesinin yer aldığı tepenin eteklerinden, (Mangalem bölgesi) doğuya doğru yayılım gösterdiği seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır. William Martin Leake'ye göre; *"Ana Türk Mahallesi tepenin eteğinden başlar ve oradan kalenin bulunduğu tepenin uçurumuna doğru yukarı yükselir...(1804)."*²⁹⁹ Thomas Smart Hughes'e göre *"...Şehir vadiden yüksek*

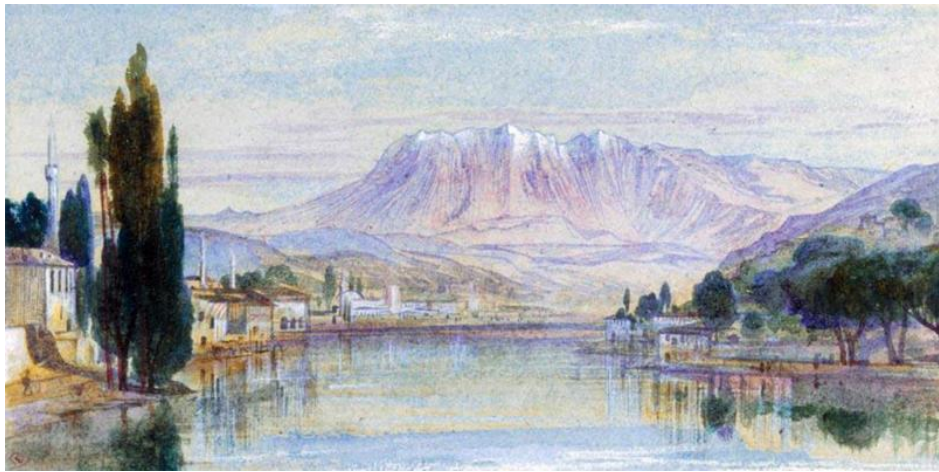
²⁹⁷ Bkz. (115), LEAR, 190.

²⁹⁸ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 21.

²⁹⁹ Bkz. (273), LEAKE, 360.

konumdadır. Akropolis'in güneydoğu tarafına doğru yayılır... Büyük şehirde 13 adet Türk Camii bulunur.(1813)"³⁰⁰ Edward Lear'e göre "Şehir başlıca akropol veya kalenin bulunduğu tepenin üzerinde yükseldiği gibi nehrin sağ kıyısına yerleşmiştir. Evler veya camiler birbiri üzerinde, kalenin yamacındaki bu muazzam kayaların uçurumu ve aşağıda su kenarı bulunan, dik çıkıntılara istiflenmiştir.(1848)"³⁰¹ Henry Fanshawe Tozer'e göre ise "Şehir eski dağ eteğine yerleşmiştir oradan doğu taraftaki ormanlık vadinin dışarı açıldığı alan boyunca yayılır.(1865)"³⁰²

İngiliz manzara ressamı ve gezgin Edward Lear'ın Arnavutluk'taki birçok şehrin betimlemesine yer verdiği "Journals of a landscape painter in Albania" isimli eserinde Berat şehrinin resmi bulunmaktadır. Batılı seyyahların da aktarmış olduğu şehirdeki nüfus üstünlüğüne sahip olan Müslümanların yaşadığı ana yerleşim merkezinin konumu, bu resimde görsel olarak yansıtılmıştır. Aynı zamanda bu resimde arka planda Tomor Dağları, vadiye hâkim konumda Berat Kalesi, Osum Nehrinin üzerinde yer alan Kurt Ahmet Paşa Köprüsü ve yerleşim merkezinin içinde yükselen iki minare dikkat çekmektedir. (Resim 41) Bu resmin yanı sıra Lear tarafından farklı açılardan betimlenen Berat resimleri de bulunmaktadır. (Resim 40, 42, 43)

Resim 40: Edward Lear tarafından resmedilen Berat şehri, 1848 (R.Elsie)

³⁰⁰ Bkz. (288), HUGHES, 255, 260.

³⁰¹ Bkz. (115), LEAR, 188.

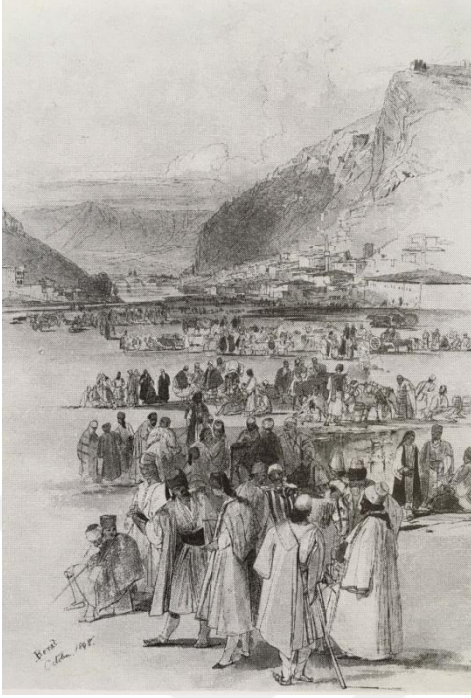
³⁰² Bkz. (118), TOZER, 218.

Resim 41: Berat Kalesi, Kurt Paşa Köprüsü ve kalenin eteklerindeki yerleşim merkezinin görünümü, 1848 (E.Lear)

Resim 42: Edward Lear'ın kaleminden Berat şehri, 1848 (R.Elsie)

Resim 43: Edward Lear'ın gözünden Berat halkı, 1848 (E.Lear)

Resim 44: Berat şehrini ikiye ayıran Osum Nehri, Nisan 2016. (A.Ateş)

Resim 45: Osum Nehri üzerindeki Kurt Paşa Köprüsü ve sağ tarafta günümüze ulaşan geleneksel Türk konutları, Nisan 2016 (A.Ateş)

Hıristiyan Arnavutların ve Yunanların yaşadığı Kale, Müslümanların yaşadığı Mangalem Mevkisi ve Mangalem Mevkisinin güneydoğusundaki ana yerleşim merkezi dışında Osum Nehrinin diğer tarafında, Gorica (Goritza) olarak adlandırılan bölgede de yerleşimler bulunmaktadır. Nehrin güney veya sol kıyısındaki tepenin eteğindeki düzlük alanda gelişen bu bölge, Hıristiyanların yaşadığı büyük bir dış mahalledir.³⁰³ Gorica'da 60 Hıristiyan hane bulunmaktadır, Hıristiyan aile sayısı toplamda 400'dür. Buradaki Spiragri tepesinin bulunduğu yamaçta İsmail Paşa tarafından inşa ettirilen saray yer almaktadır. İsmail Paşa Sarayı, savaş sırasında kaleden ateş edilmesi sonucunda büyük zarar görmüştür. İsmail Paşa, bu savaşta hayatını kaybetmiştir, saray ise o zamandan beri bakımsız haldedir.³⁰⁴

³⁰³ Bkz. (273), LEAKE, 354, 381. Bkz. (118), TOZER, 218. Bkz. (288), HUGHES, 255.

³⁰⁴ A.g.k., LEAKE, 360.

Resim 46: Osum Nehrinin güney kıyısındaki Gorica bölgesi, Nisan 2012. (Ş.Sönmezer)

Thomas Smart Hughes'in eserinde yer alan, Charles Cockerell'in resmettiği Berat resmi Hıristiyanların yaşadığı Gorica bölgesinden resmedilmiştir. Bu resimde arka planda Tomor dağları ve yukarıda, sağ üst köşede sarp tepe üzerindeki Berat Kalesi ve Berat Kalesinin aşağısında bir Kilise görülmektedir. Ardından iki kıyıyı birbirine bağlayan Kurd Ahmet Paşa Köprüsü ve karşı kıyıda yerleşim merkezi içinde yükselen iki minare dikkat çekmektedir. (Resim 47)

Resim 47: Charles Cockerell tarafından resmedilen Berat şehri, 1813. (T.S. Hughes)

Yerleşim merkezi günümüzde de büyük ölçüde Osum Nehrinin kuzeyinde yayılım göstermiştir. Yerleşimler Osum Nehrinin kuzeyinde bulunan kalede, kalenin kuzey batısı ve güney doğusu olmak üzere iki ayrı yöndeki düzlük alanlarda, nehir kıyısında gelişmiştir. Nehrin diğer tarafındaki Gorica Mevkisinde ve Gorica'nın batısında da daha küçük bir alanda yayılan yerleşimler bulunmaktadır. Osmanlı tarihi dokusu özellikle kale içinde, Mangalem Mevkisinde ve Gorica'da büyük ölçüde korunmuştur.

Berat, günümüze gelen çok sayıda Osmanlı dönemi yapıları ile, Osmanlı kent karakterinin büyük ölçüde korunduğu şehirlerden biridir. Şehirdeki Osmanlı dönemi yapılarının kalenin bulunduğu tepenin doğusundaki bölgede yoğunlaştığı görülmektedir. Kale içinde sadece minaresi günümüze gelen Hünkâr Camii veya Kırmızı Camii (15.yy.), yerleşim merkezi içindeki Kurşunlu Camii (1553-1554), Mangalem bölgesinde bulunan Bekârlar Camii (15.yy.) ve şehir merkezinde bulunan II. Bayezid Camii (H.1248, M.1832-33) ve bununla birlikte II. Bayezid Külliyesi içinde yer alan Halveti Tekkesi ve Han günümüze gelen önemli Osmanlı eserleridir.

3.4.3.3. Konut Mimarisi

Berat, 18. ve 19. yüzyıldan günümüze ulaşan konut mimarisiyle Osmanlı karakterini büyük ölçüde korumaktadır. "Bin Pencere Şehir" olarak adlandırılan Berat, Ergiri (Gjirokastra) ile birlikte iki müze kent olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş plan şemasına sahip Berat konutları, genellikle iki katlı olarak tasarlanmıştır.³⁰⁵ Bu evlerde zemin kat hizmet katı olarak kullanılmaktadır. Üst katta bulunan açık sofaya dışarıda bulunan merdivenle ulaşılır. Sofa, evin odalarına geçiş sağlamaktadır. Erken devirlerde yalın olan sofalar, geç dönemlerde çardakların mimariye dâhil olmasıyla birlikte zenginleşmeye başlamıştır. Genellikle sofanın iki yanında yer alan çardaklar, sofanın kotundan yükseltilerek ve dışa taşırılarak cepheye hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Zaman içinde farklılaşan ihtiyaçlar doğrultusunda sofa küçülmeye ve yapının bünyesine dâhil olan kapalı bir mekâna

³⁰⁵ Berat konutları hakkında detaylı bilgi için Bkz. (305), AKIN, 191-196. Nur AKIN, "Arnavutluk'ta İki Müze-Kent Berat ve Ergiri'de Koruma", 70.

dönüşmeye başlamıştır. Günümüzde gözlenebilen Berat evleri genellikle iç ve orta sofalı plan şemasını yansıtmaktadır. Berat evleri, yatay yönde gelişim göstermiştir. Aynı zamanda Berat konutları, iç mekânda zengin ahşap bezemelere sahiptir. Bu bezemeler özellikle tavanlar ve yüklükler başta olmak üzere diğer bölümlerdeki detaylarda bulunmaktadır.

Thomas Smart Hughes'ın eserinde Charles Cockerell, Berat şehrini resmetmiştir. Resmin ön planındaki (sağ ve sol alt köşede) iki ev, Geleneksel Türk konutlarının özelliklerini sergilemektedir; evlerin ikisi de ağaçlık bahçe içinde yer almaktadır, bu bahçelere geniş saçaklıkla gölgelenen iki kanatlı kapıdan ulaşılmaktadır. Resmin sağ alt köşesinde yer alan evin detayları daha belirgindir. Bu ev Berat'taki birçok ev gibi iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin katta taş revak tarafından desteklenen ahşap bezemeli üst kattan oluşmaktadır. Çıkma yapan üst kat konsollarla desteklenmiştir. Yine geleneksel Türk konutu özelliğini yansıtan biçimde yukarıda daha küçük boyutlu tepe pencereleri ve aşağıda ahşap kapakları olan pencereler olmak üzere iki sıra pencere dizisi bulunmaktadır. Üst katta görülen bezemeler kalemişi olmalıdır. Çatının altında bezemeli saçaklık kullanılmıştır. (Bkz.Resim 47)

19. yüzyılda Berat'ın Arnavutluk'ta yer alan şehirlere göre oldukça iyi durumda olduğu seyyahların aktardıklarından anlaşılmaktadır; Thomas Smart Hughes'e göre; "*Ülkenin hoş ve gelişmiş bir görünümü vardır, insanları daha medenidir.*"³⁰⁶ Henry Fanshawe Tozer ise şehrin durumunu şu şekilde ifade etmiştir; "*Berat, Manastır'dan ayrıldığıımızdan beri gördüğümüz şehirlere göre iyi durumdadır. Birçok ahşap ev etkileyici dış görünümü sahiptir ve bu evler yaşanılabilir görünüyor.*"³⁰⁷ Edmund Spencer ise Müslüman mahallesindeki temiz bahçeli, çeşmeleri bulunan evlerin mimarisine hayran kalmıştır.³⁰⁸ Berat, İşkodra-Yanya arasındaki önemli arter üzerinde bulunması ve Avlonya Limanıyla olan

³⁰⁶ Bkz. (288), HUGHES, 254.

³⁰⁷ Bkz. (118), TOZER, 219.

³⁰⁸ Bkz. (99), SPENCER, 155.

ilişkisi sebebiyle gelişmiş ve canlı bir kent görünümü sunmaktadır. Bu yüzden evler oldukça bakımlıdır.

Arnavutluk'un neredeyse tüm bölgelerinde görülen "kule evler", gezginlerin dikkatini çeken bir diğer yapı türüdür. Arnavutların doğuştan gelen savaşçı karakterleri tarih boyunca yaşayış biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Arnavutlar, aile içi örgütlenmelerin hâkim olduğu toplum düzenine sahiptir. Bölgeye gelen farklı güçler karşısında bile var olan düzenlerini koruyabilen Arnavutlar, kabileleler, feodal beyler veya etnik gruplar arasında sık sık mücadeleler, kan davaları yaşanmıştır. Böyle bir coğrafyada savunma ve korunma gereksinimi ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu ihtiyaçlar konutların mimari karakterlerine yansımıştır. Arnavutluk'un neredeyse tüm bölgelerinde görülen kule evler bu ihtiyaçlar sonucunda doğmuştur. İngiliz gezgin Thomas Smart Hughes, Tepedelen üzerinden Berat'a yaklaşırken bu güzergâhta yer alan kule evlerden şu şekilde bahsetmiştir; *"Onların inşası Ali Paşa'nın fethinden önceki güvensizlik duygusuna hizmet eder. Her ev kule gibi inşa edilmiştir. İkinci katta yer alan giriş, en azından temelden 2.74 m (3 yard) yukarıda yer alır. Aileden biri girmek veya çıkmak isterse halat merdiven indirilip, çekilir. Gökyüzünden ışık sağlamak için birkaç mazgal pencere dışında açıklık yoktur..."* Ayrıca Thomas Smart Hughes bu evlerin koyu kırmızı taş malzemedan aralıklı olarak inşa edildiğini açıklamıştır.³⁰⁹ Aynı güzergâhta yer alan Berat üzerinden Tepedelen'e doğru ilerleyen Henry Fanshawe Tozer de bu kule evlere değinmiştir; *"...Güneye doğru tek tük dağınık taş evler, renkleriyle güçlülükle topraktan ayırt edilebilir, onlar halkın vahşi yaşamını gösterir, kalelerine benzerlik gösterir, yapılarda seyrek pencereler yukarıda yer alır"*³¹⁰

Arnavutluk'ta koruma çalışmalarının başladığı ilk şehirlerden biri olan Berat'ta, 1961 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla "Müze Kent" ilan edilerek koruma çalışmaları programlı hale getirilmiştir. Üç Mahallede toplamda dört yüz evin restorasyonu gerçekleştirilmiştir.³¹¹ Günümüzde geleneksel Türk konutları ile öne çıkan

³⁰⁹ Bkz. (288), HUGHES, 254.

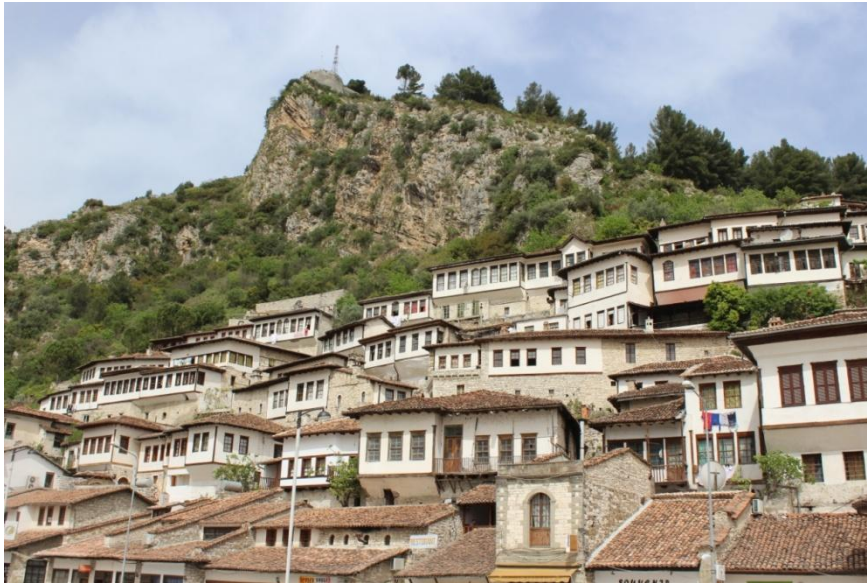
³¹⁰ Bkz. (118), TOZER, 226.

³¹¹ Bkz. (305), AKIN, 70.

şehrin görünümü Anadolu kentlerinden farksızdır. "Eski Kasaba" olarak anılan bölge, Kale içi, Mangalem Mevkisi ve nehrin diğer tarafındaki Gorica bölgesinde restore edilen çok sayıda geleneksel Türk konutu yer almaktadır.

Resim 48: Mangalem bölgesindeki 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın başından günümüze ulaşan geleneksel Türk-Osmanlı konutları, Nisan 2016. (A.Ateş)

Resim 49: Geleneksel Türk konutları, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 50: Berat'ta bir ev, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 51: Berat Kalesi içindeki bir sokak, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 52: Gorica bölgesindeki geleneksel Türk konutları, Nisan 2016. (A.Ateş)

3.4.3.4. Ticaret Merkezi

Osmanlı Döneminde Arnavutluk'un merkezinde yer alan Berat, çevresindeki şehirlere yakınlığı ve bu şehirlere giden güzergâh üzerinde bulunması sebebiyle önem kazanmıştır. 19. yüzyılda Arnavutluk'un önemli şehirlerinden biri olan Yanya yolu, Berat Kalesi önünden buraya bağlanmaktadır.³¹² İngiliz gezgin Edmund Spencer, Berat'ın konumunu şu şekilde ifade etmiştir; *"Berat, güçlü kalesiyle, iki güçlü şehir olan İşkodra ve Yanya arasında Arnavutluk'un merkezinde bulunur, onların geçişlerine hâkimdir."*³¹³ Thomas Smart Hughes ise Tepedelen'e ise 12 saat mesafede bulunduğunu belirtmiştir.³¹⁴ William Martin Leake, Berat-Avlonya güzergâhına dikkat çeker. Bu güzergâhın geniş ve tozlu bir yol olduğunu belirtmiştir. Leake, burada çamur kaplı, yorgun, ticari mal taşıyan hayvanları farketmiştir. Hayvanların çektiği arabalar ahşap, saman ve kasabanın kullanımı için diğer ticari

³¹² Bkz. (273), LEAKE, 353.

³¹³ Bkz. (99), SPENCER, 155.

³¹⁴ Bkz. (288), HUGHES, 254, 261.

mallarla yüklenmiştir.³¹⁵ William Martin Leake'nin aktardıkları, Berat- Avlonya yolunun önemli bir ticari güzergâh olduğunu ve Berat halkının ihtiyaçlarının Avlonya Liman kentinden getirilen mallarla sağlandığını göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde şehrin ticari merkezini oluşturan birçok çarşının adı geçmektedir. Bu çarşılardan Kazancılar Çarşısı, Debbağhane Çarşısı ve Hüseyin Paşa tarafından inşa ettirilen 100 dükkândan oluşan bir çarşı Osum Nehri kıyısında yer almaktadır. Kazancılar Çarşısı, Osum Köprüsünden başlamaktadır. Ayrıca Saraçhane, Haffafhâne, Debbağhâne ve Gazazlarlar Çarşısı ve 5 han bulunmaktadır. Seyahatname'ye göre Berat halkının çoğu ticaretle uğraşır. Esnaf olan kısım ise gazaz, saraç, kuyumcu, haffah, kazancı ve debbağdır.³¹⁶ Evliya Çelebi'nin aktardıkları Berat'ın ticari fonksiyonu ön plana çıkan bir şehir olduğunu ve büyük bir esnaf sınıfının bulunduğunu göstermektedir.

19. yüzyılda Batılı gezginlere göre Berat Çarşısı, kalenin bulunduğu tepenin eteğinde, Osum Nehri kıyısında bulunmaktadır.³¹⁷ Berat'ın son derece hoş, ferah ve nehre yakın bir bölgesinde konumlanan geniş çarşı sırası, şehrin başından sonuna kadar uzanmaktadır.³¹⁸ Ticari malların çok bol olduğu çarşıya Makedonya, Konstantinopolis ve Avlonya Limanından ithal edilen ticarî mallar getirilmektedir.³¹⁹ Ayrıca şehirde zengin arazi sahipleri ve İtalya ile ticari ilişkilerde bulunan tüccarlar yaşamaktadır.³²⁰ 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin aktardığı Osum Nehrinin kenarında bulunan Kazancılar Çarşısı, Debbağhane Çarşısı ve Hüseyin Paşa tarafından inşa ettirilen 100 dükkândan oluşan çarşının yer aldığı ticari merkezin konumu 19. yüzyılda da korunarak aynı bölgede gelişmiştir. Bununla birlikte 17. yüzyılda ticari öneme sahip olduğu anlaşılan şehrin bu fonksiyonu 19.yüzyılda da devam etmiştir.

³¹⁵ Bkz. (273), LEAKE, 363.

³¹⁶ Bkz. (189), ÇELEBİ, 7-8.

³¹⁷ Bkz. (115), LEAR, 188. Bkz. (288), HUGHES, 256

³¹⁸ A.g.k., HUGHES, 256-257. A.g.k., LEAR, 188.

³¹⁹ A.g.k., HUGHES, 256-57.

³²⁰ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 21.

İngiliz Edward Lear, ticari bölgede bulunan bir hanın varlığından bahseder. Bu han büyük, temiz ve yenidir. Seyyahın konaklamış olduğu hanın köşesinde bulunan bir odadan çarşı bölgesi görülmektedir.³²¹

3.4.3.5. Kale

Tarihi İlliryalılara kadar uzanan Berat Kalesi, Osum Nehrinin kuzey kıyısında, Tomor Dağı'nın kolu üzerinde yer almaktadır. Kalenin bulunduğu kayalık ve sarp tepe Osum Nehrinden 187 m yükseklikte olup,³²² şehrin kurulduğu vadi, yerleşim merkezi ve Osum Nehrine hâkim bir konumdadır.

Kale, farklı dönemlere ait izler taşımaktadır. Bu izlerden ilki M.Ö. 4. yüzyılda, İlliryalılar dönemine rastlamaktadır. Bu döneme ait kalıntılar surlar üzerinde gözlenebilmektedir. Daha sonraki izler İmparator Justinian dönemine aittir. Günümüzdeki izlerin büyük bölümü ise 13. yüzyılın başındaki Epir Despotluğu dönemine aittir. 1205 yılında Despot Michael Commenos'un monogramı ana girişte görülebilmektedir. Yapı üzerinde 1280'lerde Anjou Krallığı hâkimiyeti döneminde onarımlar gerçekleşmiştir. 14. yüzyılın ikinci yarısında ise Arnavut Prenslikleri döneminde, şehir Muzakiler tarafından yönetildiği zaman gerçekleşmiştir. Bu dönemde kulelerin bir kısmı restore edilmiş, bir kısmı ise yeniden inşa edilmiştir, nehir kıyısındaki köprübaşından iç kalenin güney ucundaki surla iki kalkan duvarla bağlanmıştır.³²³

Kale üzerinde yer aldığı araziden dolayı düzensiz bir biçimde inşa edilmiştir. Kaleyi oluşturan surlar, tepenin dış kenar hattını takip eder. Surların uzunluğu toplamda 1430 m'dir³²⁴. Değişik formdaki 24 kuleyle güçlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti, 1417 yılında şehri fethettiği sırada kale çok fazla tahrip olmadığı için, onarıma ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak 1455 yılında İskender Bey

³²¹ Bkz. (115), LEAR, 188.

³²² A. KUŞ - F. ŞİMŞEK, v.d., **Rumelide Osmanlı Mirası**, 50. Bkz. (35), KIEL, 53.

³²³ A.g.k., KIEL, 53.

³²⁴ A.g.k. (322), KUŞ-ŞİMŞEK, v.d., 50. A.g.k., KIEL, 53.

kuşatması sırasında surlar büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu yüzden zarar gören bölümler onarılmıştır. Erken Osmanlı dönemine ait izler duvarların güney ucunda gözlenebilmektedir³²⁵. Bunun yanı sıra Ana girişte Osmanlı dönemine ait bazı izler bulunmaktadır. Günümüzde kapalı olan bu girişte Osmanlı üslubunda çift tuğla kemer kullanılmıştır. Bu kemerlerden aşağıdaki yuvarlak kemer, yukarıdaki ikinci kemer ise sağır kemerdir. Muhtemelen Osmanlı döneminde, alınlıkta onarım kitabesi bulunmuş olmalıdır.

Kalede Erken Osmanlı dönemine ait diğer izler ise tonozlu geçitlerdir. Kalenin güney yamacından nehre doğru uzanan geçit, savaş sırasında güvenli olarak nehre inmek için tasarlanmıştır. Erken Osmanlı döneminin duvar işçiliği burada gözlenebilmektedir, tuğla kullanılmadan hafif, işlenmiş taşlarla inşa edilmiştir. Nehre inen batı kalkan duvarının büyük bölümü 15. yüzyılda inşa edilmiştir.³²⁶

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Berat Kalesini ziyaret etmiştir. Seyahatnameye göre kale bu dönemde harap durumdadır. Kalenin etrafı 2600 adımdır, dört kapısı bulunmaktadır. Etrafı uçurum olduğu için hendek yoktur. Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilerden Berat Kalesinin; İç Kale, dış kale ve tepenin eteğinde surlarla çevrili aşağı kale bölümlerinden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Batıya bakan büyük kale duvarının bir köşesinde, etrafı 800 adım uzunluğunda iki girişi olan bir iç kale bulunmaktadır. Aşağı kale ise büyük köprübaşındaki kale kapısından Kazancılar Çarşısının kapısına kadar 800 adımdır. Kale duvarını su döver. Kalenin bazı bölümlerinden 70-80 basamakla su kenarına ulaşılır. Çekebeni kayalarının (güneydeki kayalık kısım) içinden, 1060 adımlık merdivenle nehre ulaşılmaktadır.³²⁷

18. yüzyılda Kurd Ahmet paşa zamanında kalede onarımlar gerçekleşmiştir. 1768 yılında gerçekleşen bu onarım sırasında bazı kuleler, alçak dörtkenarlı burçlar olarak yeniden inşa edilmiştir. Küçük bloklar halinde kesme taş duvarlar 3 m kalınlıktadır. Burçlar toprakla doldurulmuştur. En güneydeki burç farklı formdadır.

³²⁵ Bkz. (35), KIEL, 54.

³²⁶ A.g.k., KIEL, 54.

³²⁷ Bkz. (189), ÇELEBİ, 5-6.

Bu burç altıgen planlı ve 3 mazgal pencereye sahiptir, vadiye ve şehre hâkim bir konumdadır. Diğerleri düzenli aralıklarla sur hattında yer alır.

Tepedelenli Ali Paşa, savunma yapılarının inşasına oldukça fazla önem vermiştir. Berat, Yanya Paşalığının merkezi olduğu için savunma yapılarının en çok inşa edildiği şehirlere biridir. Bu yapılar en fazla 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında inşa edilmiştir. Berat, Tepedelenli Ali Paşa tarafından, 1809 yılında ele geçirildikten hemen sonra kalede restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.³²⁸ 1813 yılında kaleyi ziyaret eden İngiliz gezgin Thomas Smart Hughes'in aktardıkları bu durumu doğrulamaktadır. Hughes'e göre Berat Kalesi, İbrahim Paşa döneminde, Ali Paşa tarafından tahrip edildiği için surlarda restorasyon çalışmaları yürütülmektedir.³²⁹

19. yüzyılda Batılı gezginlerden Berat Kalesiyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Berat Kalesi, Antik Antipatria sitesinin kalıntılarının bulunduğu mevkide,³³⁰ 457.2 m (500 yard) uzaklıkta³³¹ vadiye hâkim kayalık tepe üzerinde yer almaktadır.³³² Kalenin yer aldığı yüksek kayalık tepe, Osum Nehri üzerinde yükselmektedir. Kalenin asıl gücü, konumundan kaynaklanmaktadır.³³³

Berat Kalesinin surları, arkasında yer alan Tomor Dağı ile bir tür paralel kenar oluşturmaktadır.³³⁴ 468 m (512) yard uzunluğunda³³⁵ iki sıra halinde surlar³³⁶ yer almaktadır. William Martin Leake'ye göre kale, Türk üslubunda güçlü mazgalı siperlerle korunmaktadır. Yükseltilmiş duvarlara kare kuleler yerleştirilmiştir. Fakat yalnızca iki veya üç tane küçük türde toplarla silahlandırılmıştır. Kalenin kuzeydoğusu bağ bahçe ile kaplıdır. Burada küçük kale Paşa tarafından son

³²⁸ Entela MUÇO, **Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Emlakı**, 131.

³²⁹ Bkz. (288), HUGHES, 258-259.

³³⁰ Bkz. (273), LEAKE, 221.

³³¹ A.g.k., HUGHES, 258.

³³² A.g.k., LEAKE, 361. Bkz. (115), LEAR, 187. Bkz. (118), TOZER, 221.

³³³ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 21.

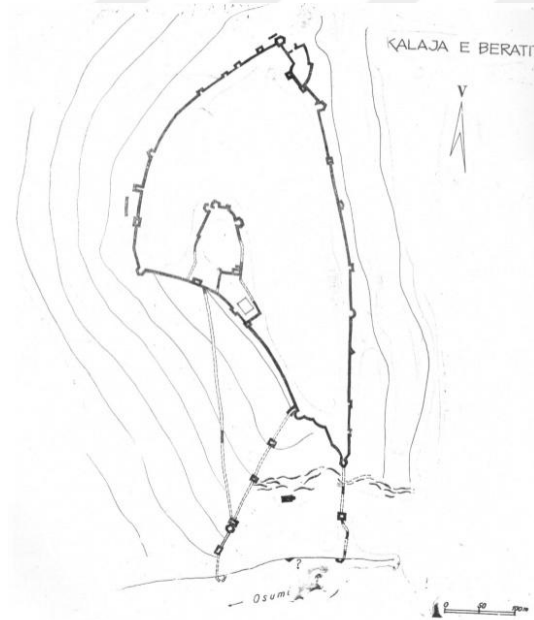
³³⁴ A.g.k., LEAKE, 361.

³³⁵ A.g.k., POUQUEVILLE, 21.

³³⁶ A.g.k., TOZER, 221.

zamanlarda inşa edilmiştir.³³⁷ Güneybatı köşeden taş bir merdivenle nehir kıyısına ulaşmaktadır.³³⁸

Batılı gezginler, surlarda bulunan Antik Döneme ait izlere dikkat çekmektedir. Thomas Smart Hughes, iç kalenin büyük girişinin civarında antik Yunan dönemine ait kalıntıların bulunduğunu aktarmıştır.³³⁹ William Martin Leake ise surlardaki Antik Döneme ait izlerin yanı sıra Berat'ın antik site üzerinde bulunmasını tartışır; *"Duvarlardaki helenik kalıntılar, onların nehre doğru uçurum üzerindeki ve Epirin en güçlü bölümü olan İllirya ovasına doğru ilerleyen vadinin girişindeki konumu, kalenin antik site üzerinde bulunduğunu kanıtlamaya yeter. Fakat tarihte ismini yeterince kesin olarak kanıtlayacak delil yoktur. Olasılıklar burada bulunan Antipatria'yı kesinlikle destekler. Tarihçiler tarafından dar geçitte bulunan, büyük ve korunaklı bir şehir olarak tanımlanmıştır. M.Ö 200'de Apustius tarafından alınmıştır..."*³⁴⁰

Şekil 10: Berat Kalesinin planı (A.Meksi-A.Baçe)

³³⁷ Bkz. (273), LEAKE, 359-360.

³³⁸ Bkz. (118), TOZER, 221.

³³⁹ Bkz. (288), HUGHES, 259.

³⁴⁰ A.g.k., LEAKE, 361-362.

Resim 53: Berat Kalesinin yer aldığı tepenin nehir kıyısından görünümü (A.Ateş)

Resim 54. Berat Kalesinin girişı, Nisan 2016. (A.Ateş)

Resim 55: Berat Kalesinde içteki giriş, Nisan 2016. (A.Ateş)

Resim 56: Kale içindeki Hünkâr Camii veya Kırmızı Camii'nin kalıntısı (Xhamia e Kuqe, 15.yy.) Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 57: Hünkâr Camii veya Kırmızı Camii'nin minaresi Nisan 2016. (A.Ateş)

3.4.3.6. Diğer Yapı Türleri

Şehrin görünümde dikkat çeken yapılardan biri de, şehrin iki kıyısını birbirine bağlayan Kurd Ahmet Paşa Köprüsü'dür. 19. yüzyılda David Urquhart, Edmund Spencer, Thomas Smart Hughes, William Martin Leake ve Henry Fanshawe Tozer'den, 8 gözlü, taş köprü'nün iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır.³⁴¹ Osum Köprüsü, aynı zamanda şehirdeki birçok yapıyı inşa ettiren Kurd Ahmed Paşa tarafından daha önce burada bulunan köprü'nün yerine 1777-1778 yıllarında, kesme taştan yeniden inşa edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen restorasyon sonrasında özgün yapısı değişikliğe uğramıştır, güney taraftaki orjinal malzemesi kesme taş olan iki gözün onarımı sırasında tuğla kullanılmıştır.³⁴² Günümüzde Berat şehrinin önemli eserlerinden biridir.

³⁴¹ Bkz. (288), HUGHES, 255. Bkz. (115), LEAR, 186. Bkz. (273), LEAKE, 360. Osum Köprüsünü 17. yüzyılda ziyaret eden Evliya Çelebi, 9 gözlü olduğunu belirtmiştir. 19. yüzyılda İngiliz gezgin Thomas Smart Hughes, köprü'nün 8 gözlü olduğunu açıklamıştır. Ancak Berat Köprüsü'nün günümüzde 7 gözlü olduğu yerinde tespit edilmiştir.

³⁴² Bkz. (322), KUŞ-ŞİMŞEK, v.d., 51. Bkz. (35), KIEL, 75.

Resim 58: Kurd Ahmet Paşa Köprüsü (1777-1778), Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 59: Kurd Ahmet Paşa Köprüsü, Nisan 2016. (A.Ateş)

3.5. Tepedelen (Tepedelen, Tepelenë)

Osmanlı döneminde "Tepedelen" olarak adlandırılan şehirde günümüzde Osmanlı döneminde kullanılan isminin uyarlanmış şekli olan "Tepelena" veya "Tepelenë" ismi kullanılmaktadır.

3.5.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Tepedelen

Arnavutluk'un güneyinde yer alan Tepedelen, batıda Avlonya ve Mallakstra, kuzeyde Berat, doğuda Përmet, güneyde ise Ergiri tarafından sınırlanmıştır. Şehir, doğuda Vjosa ve Drin Nehirlerinin birleşimi ve kuzeybatıda ise Bentza Nehri ile üç yönden çevrelenmiştir. Güneyde ise sarp dağların alçalarak nehir seviyesinden yüksekte üçgen şeklinde düzlük bir alan oluşturduğu bölgede konumlanmıştır. Küçük bir dağ yerleşmesi olan Tepedelen, Klisure (Këlcyrë) geçidinin batı girişinde³⁴³, Arnavutluk'un güneyindeki iki önemli vadiye ve güzergâha hâkim bir mevkide konumlanmıştır. Tepedelen dağlık bir bölgede konumlandığı için bölge halkı hayvancılıkla uğraşmaktadır. Aynı zamanda hayvanların yünlerinden dokumacılık yapılmaktadır.

II. Bayezid (1481-1512) tarafından 1482 yılında fethedilen Tepedelen, önemli geçişleri kontrol altına almak ve dağlı kabilelere karşı düzenlenecek harekâtlara karşı üs olarak kullanılmak üzere, korunaklı bir mevkide kurulmuştur.³⁴⁴

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Tepedelen'i ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'den ulaşılan bilgilere göre Tepedelen, 897 yılında (1491-1492) Sultan Bayezid döneminde Gedik Ahmet Paşa tarafından fethedilmiştir.³⁴⁵ Avlonya toprağında voyvodalıktır, yüzelli akça kaza ve seksen köyden ibarettir. Kale içinde 40 avlusuz ev, varoшта ise 200 avlulu ev bulunmaktadır. Ayrıca yıldız tarafında lonca cemiyeti köşkü vardır. Bu dönemde Tepedelen'de 1 cami, 6 dükkân, 1 han, 1 hamam, 1

³⁴³ Bkz. (35), KIEL, 243.

³⁴⁴ A.g.k., KIEL, 243.

³⁴⁵ Machiel Kiel, bu bilginin yanlış olduğunu belirtir. A.g.k., KIEL, 245.

medrese, 1 mektep yer almaktadır.³⁴⁶ Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilerden Tepedelen'in, 17. yüzyılda küçük ölçekli bir kasaba görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.2. 19. Yüzyılda Tepedelen

Güney Arnavutluk'ta Bektaşiliğin yayılması 19. yüzyıla rastlamaktadır. Bektaşiliği güney Arnavutluk'ta yayarak Osmanlı Devleti aleyhine kullanmak isteyen Ali Paşa zamanında Tepedelen çevresinde çok sayıda Bektaşi Tekkesi kurulmuştur.³⁴⁷

Yüzyılın sonunda 1306 (1888-89) yılına ait kayıtlara göre bu dönemde Ali Paşa ve II. Bayezid tarafından inşa ettirilen 2 cami, 30 dükkân, tekkeler, Vjosa Nehri üzerindeki köprü ve Ali Paşa Konağı kalıntıları bulunmaktadır.³⁴⁸

3.5.2.1. Nüfus Yapısı

19. yüzyılda Batılı gezginlerden Tepedelen'in nüfusu hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. 1804 yılında William Martin Leake'ye göre 80-90 Müslüman aile ve küçük bağımsız Hıristiyan dış mahallesi bulunmaktadır.³⁴⁹ 1812-13 yıllarında Henry Holland, nüfusun tamamen Arnavut olmak üzere, 100 evden daha fazla olmadığını belirtmiştir.³⁵⁰ 1831 yılında David Urquhart'a göre ise 150 Arnavut ve 8 Yunan aile yer almaktadır.³⁵¹ Söz konusu bilgilere göre Tepedelen'de nüfus büyük ölçüde Arnavutlardan oluşmaktadır. Ancak şehirde Yunan azınlığı da bulunmaktadır. 1830'dan sonra nüfusta bir artış meydana geldiği görülmektedir.

³⁴⁶ Bkz. (189), ÇELEBİ, 312.

³⁴⁷ Bkz. (20), BOZBORA, 72-73.

³⁴⁸ Machiel KIEL, "Tepedelen", 476.

³⁴⁹ Bkz. (273), LEAKE, 30, 48.

³⁵⁰ Henry HOLLAND, *Travels in the Ionian Isles Albania Thessaly Macedonia During the Years 1812-1813*, 496.

³⁵¹ Bkz. (124), URQUHART, 298.

Batılı seyahatlardan ulaşılan bilgilerin yanı sıra yüzyılın sonunda 1306 (1888-89) yılına ait kayıtlara göre bu dönemde kasabanın nüfusu 1800 kişidir.³⁵²

3.5.2.2. Yerleşim Merkezi

Birçok Batılı gezgin, Osmanlı tarihindeki önemli siyasi kişiliklerden biri olan Ali Paşa'nın dünyaya geldiği bu şehri ziyaret etmiştir. Ali Paşa, yaşadığı dönemde tüm dünyanın ilgisini çeken ve askeri zekâsıyla hayranlıkla takip edilen bir kişi olmuştur. Birçok Batılı gezginin Tepedelen'i ziyaret etmesinin temel sebebi buranın Ali Paşa'nın doğduğu şehir olmasıdır. Şehir adeta Ali Paşa ile özdeşleşmiştir. Tüm Batılı gezginler eserlerinde Tepedelen'in Ali Paşa'nın doğduğu topraklar olduğunu yinelemiştir.³⁵³ Bu gezginlerden Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville, Tepedelen'i şöyle açıklar; *"Tepedelen'in Titopolis'in yeri olduğu söylenir fakat bana göre bu modern kasaba Ali Paşa'nın doğum yeri olmasından dolayı meşhurdur."*³⁵⁴

Ali Paşa'nın hâkim olduğu Arnavutluk'un güney toprakları arasında Tepedelen ve Yanya şehirlerinin ayrı bir önemi olmuştur. Yanya özellikle stratejik konumuyla ticari, siyasi açılardan öne çıkarken, Tepedelen ise Ali Paşa'nın doğduğu topraklar olarak önem kazanmıştır. Ali Paşa, doğduğu bu topraklarda mevcut yapıların korunması, onarılması için birçok Avrupalı mimar ve mühendisi topraklarına davet etmiştir. Ancak Tepedelenli Ali Paşa'nın başkenti olan Yanya büyük bir gelişme gösterirken, Tepedelen küçük ölçekli, müstahkem bir kasaba olarak varlığını sürdürmüştür.

Kale içinde Ali Paşa'nın ihtişamlı bir sarayı yer alır. Ali Paşa'nın kendisine başkent olarak seçtiği Yanya dışında, dünyaya geldiği Tepedelen'de bulunan bu sarayı da oldukça görkemlidir. Tepedelen Sarayı, Viyosa ve Drin Nehrinin birleştiği

³⁵² Bkz. (348), KIEL, 476.

³⁵³ Bkz. (114), HOBHOUSE, 97. Bkz. (118), TOZER, 227. Bkz. (350), HOLLAND, 495.

³⁵⁴ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 61.

manzaraya karşı kayalık bir tepe üzerinde konumlanmıştır.³⁵⁵ Edward Lear, sarayın konumu şu sözlerle açıklar; "...Vjosa ve Bentza Nehirlerinin kavuşmasıyla uzun Tepedelen burnu oluşur, harap saray, duvarlar ve gümüş renkli cami bu sahneye değişik bir hayalci romantizm havası verir, Arnavutluk'taki en yüce ve aynı zamanda yalın yapılardan biridir ve kesinlikle antik ve modern ilişkisi ile doludur."³⁵⁶ Aynı zamanda Edward Lear'ın Tepedelen'i betimleyen resimleriyle, kale içinde yer alan saray kompleksinin konumu görsel olarak yansıtılmıştır. (Resim 60, Resim 61)

Resim 60: Tepedelen, 1848 (E.Lear)

³⁵⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 496. Bkz. (115), LEAR, 304.

³⁵⁶ A.g.k., LEAR, 304.

Resim 61: Edward Lear tarafından resmedilen Tepedelen, 1848 (R.Elsie)

Geniş bir alanı kaplayan³⁵⁷ sarayın yer aldığı bu arazi Ali Paşa'nın oğlu olan Veli Paşa'ya aittir.³⁵⁸ Bu saray Ali Paşa'nın babasına ait bir konağın bulunduğu alana, eski kalıntıların üzerine inşa edilmiştir. 1818 yılında sarayda yangın meydana gelmiştir.³⁵⁹ Tepedelen Sarayı, Ali Paşa'nın Yanya'daki Büyük Sarayı ile eşit boyuttadır.³⁶⁰ Thomas Smart Hughes, 1813 yılında Tepedelen'i ziyaret etmiş ve sarayın son zamanlarda inşa edildiğinin açıklamıştır.³⁶¹ Sarayın mimari, Ali Paşa'nın baş mimarı olan Korytza'dan Peter'dir.³⁶² William Martin Leake'nin bahsettiği bu mimar, Ali Paşa'nın birçok sarayını inşa eden Petro Korçari'dir. Sarayın bitişiğinde büyük bir cami bulunmaktadır.³⁶³ Bu yapılar üçlü toplar takılı yüksek surlarla korunmaktadır.³⁶⁴

³⁵⁷ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 61.

³⁵⁸ Bkz. (350), HOLLAND, 496.

³⁵⁹ Bkz. (288), HUGHES, 249.

³⁶⁰ A.g.k., HOLLAND, 496.

³⁶¹ A.g.k. HUGHES, 249.

³⁶² Bkz. (273), LEAKE, 223.

³⁶³ A.g.k. HOLLAND, 496. A.g.k. LEAKE, 52. Bkz. (114), HOBHOUSE, 99.

³⁶⁴ A.g.k., LEAKE, 52.

Kulede bulunan kapıdan girildiğinde sarayın avlusuna ulaşılır. Avlu iki taraftan sarayla, diğer iki taraftan ise yüksek duvarlarla çevrelenmiştir.³⁶⁵ Saray, Ali Paşa'nın birçok sarayı gibi oldukça korunaklı bir şekilde inşa edilmiştir. Sarayda güvenlik önlemlerine ayrı bir önem verilmiştir. Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'nin aktardıkları Tepedelenli Ali Paşa'nın sarayındaki güvenlik önlemlerinin boyutunu göstermektedir; *"Saray'da hapisanelerdeki gibi soğuk bir hava vardır. Gün batarken kapılar kapanır ve barikat kurulur, silahlı askerler nöbetleri devralır, meşhur Molossian cinsi köpekler avluda serbest bırakılır ve onların ulumaları havada yayılır."*³⁶⁶

Edward Finden'in gravüründe Ali Paşa'nın Tepedelen'deki Sarayı betimlenmiştir. William Purser'in resminden yola çıkılarak hazırlanan bu gravürde sarayın yanında Batılı gezginlerin de aktarmış olduğu gibi büyük bir cami yer almaktadır. Bu cami Ali Paşa tarafından inşa ettirilen cami olmalıdır. Arnavut askerlerinin bir kısmı sıralanmış, diğer kısmı ise dağınık biçimde sarayın önündeki açık alanda beklemektedir. Saray, zemin kat daha alçak, çıkma yapan üst kat daha yüksek olmak üzere iki katlı olarak tasarlanmıştır. Geniş bir saçaklıkla gölgelenen yapının, ön cephesinin iki ucu ana bedenden dışarı taşırılarak, cepheye hareketli bir görünüm kazandırılmıştır. Oldukça büyük ölçekli tasarlanan yapıda, zemin katta yuvarlak kemerli revak tarafından desteklenen sofa bulunmaktadır. İki kollu merdivenle üst katta bulunan sofaya ulaşılmaktadır. Sofa burada üç dilimli kemerlerle dışarı açılan yarı kapalı bir mekân etkisi yaratmaktadır. Sarayın zemin katında üst kata göre daha küçük boyutlu ve az pencere yer almaktadır. Yapının duvarlarını süsleyen bezemeler kalemşi olmalıdır. Tepedelen Sarayı, bezemeleri, kurgusu ve mimari ayrıntılarıyla geç dönem geleneksel Türk konutunun özelliklerini sürdürmektedir. Öte yandan saraydaki Oryantalizm etkisi dikkat çekicidir. (Resim 62)

³⁶⁵ Bkz. (114), HOBHOUSE, 97.

³⁶⁶ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 61.

Resim 62: William Purser'in resmine dayanan, Edward Finden'in gravüründe betimlenen Tepedelen Sarayı, 19.yüzyılın başı (R.Elsie)

Tepedelen Sarayı'nın bahçe tasarımı Batılı bahçıvanlar tarafından hazırlanmıştır. William Martin Leake, bu görevi Fransızlara, Thomas Smart Hughes ise İtalyanlara atfetmektedir. Thomas Smart Hughes, sarayın geniş bahçesinin Korfu'daki Fransız ordusundan kaçan ve Ali Paşa tarafından kendi hizmetinde çalışmak üzere kabul edilen iki İtalyan olduğunu ve bu iki İtalyanın sarayın bahçesini İtalyan üslubunda tasarladığını açıklar.³⁶⁷ William Martin Leake ise sarayın bahçesinin Fransızlar tarafından hazırlandığını belirtir. William Martin Leake sarayın bahçesinde kümes hayvanlarının gezdiğini ve bahçenin ihmal edildiğini aktarmıştır. Ayrıca sarayın bahçesinde iki köşk bulunmaktadır.³⁶⁸

Tepedelen Sarayı birçok salondan meydana gelmiştir. Geniş odalar kalemışı bezemeli duvarlar ve bezemeli çini, mermerle döşeli zeminle oldukça görkemli bir

³⁶⁷ Bkz. (288), HUGHES, 251.

³⁶⁸ Bkz. (273), LEAKE, 52.

dekorasyona sahiptir. Değerli kumaşlarla döşenen divanlar odaları çevrelemektedir. Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville, kendisinin konakladığı odanın bulunduğu salonu şu şekilde yansıtmıştır; "...Çok büyük ölçüdeki salon Fransa, Lyons üretimi brokarlı divanla çevrelenmiştir, etrafa beyaz mermerden kare şekli oluşturan çeşmeler inşa edilmiştir, dikkat çekici sayıdaki çeşmelerin etrafında yükselen sütunlar tavanı desteklemektedir."³⁶⁹ John Hobhouse ise Ali Paşa ile görüştüğü saraydaki kabul odasınının Hollanda çinilerine benzer bezemeli çinilerle döşeli, ortasında çeşme bulunan geniş bir oda olarak ifade etmiştir.³⁷⁰

Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'nin sarayda bulunduğu dönemde restorasyon çalışmaları sürdürülmektedir. Bu restorasyon çalışmaları sırasında Ali Paşa'nın servetini sakladığı bodrum ve yer altı depolarına kemerler inşa edilmiştir.³⁷¹ F. C. H. Pouqueville'den yıllar sonra sarayı ziyaret eden Thomas Smart Hughes ise Ali Paşa'nın servetini sakladığı yerin bir kule veya dikdörtgen şeklinde dev bir yapı olduğunu açıklamıştır. Üç kat yüksekliğindeki bu yapı, ağır kapılarla sağlam, korunaklı olarak inşa edilmiştir. Bu bölümün anahtarı sadece Ali Paşa'da bulunmaktadır.³⁷² Harem bölümü ise sarayın kuzey yönünde, oldukça geniş olarak tasarlanmıştır. Özellikle Bentza'ya açılan kısımda olmak üzere tüm yönlerde yüksek duvarlarla korunmaktadır. Ali Paşa'nın karısı, Sali Bey'in annesi ve altmış kadın burada yaşamaktadır.³⁷³

Tepedelen Sarayı, kurgulanış biçimiyle Yanya'daki görkemli saray örneklerini sürdürmektedir. Ali Paşa'nın Sarayları genellikle göl, nehir gibi su kenarında, manzaraya karşı yüksek bir alanda konumlanmıştır. Sarayların etrafı yüksek surlarla çevrelenmiştir. Ali Paşa'nın güvenini kazanmış Arnavut askerler olası saldırılara karşı hazır olarak avluda bekletilmektedir. Sarayların yanında bir cami ve diğer köşkler bulunur. Harem kısmı ise mahremiyet duygusu sebebiyle girişten en uzak noktada yer almaktadır.

³⁶⁹ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 61.

³⁷⁰ Bkz. (114), HOBHOUSE, 101.

³⁷¹ A.g.k., POUQUEVILLE, 61.

³⁷² Bkz. (288), HUGHES, 251.

³⁷³ Bkz. (350), HOLLAND, 498.

Ali Paşa'nın öldüğü tarihten sonra, 1848 yılında sarayı ziyaret eden Edward Lear, sarayın harap durumda olduğunu şu sözlere ifade etmiştir; *"Surlarla çevrili alanın sonunda nehre çıkma yapan yalnız cami bulunur. Geçmişteki ihtişamlı günlere tanıklık eder ve bunun arkasındaki tüm alan kuzey ve batıya bakan burca kadar Ali'nin yıkılmış sarayını temsil eden kalıntı yığınlarıyla doludur."*³⁷⁴ (Resim 63) 1865 yılında Henry Fanshawe Tozer de benzer şekilde sarayın harap bir halde olduğunu aktarmıştır.³⁷⁵

Resim 63: Tepedelen, 1857 (E.Lear)

19. yüzyılda Tepedelen'in görünümünde en fazla dikkat çeken yapılar kale ve Ali Paşa Sarayı'dır. Thomas Smart Hughes şehrin mimarisini şöyle değerlendirmiştir; *"Tepeden'de 200 ev bulunur. Nüfus sadece Arnavut'tur. Ali Paşa'nın babasının Konağı üzerine inşa ettirdiği saray dışında, bunlar mimari güzelliğe sahip değildir."*³⁷⁶ Ancak Thomas Smart Hughes'in aksine William Martin Leake, Tepedelen'de hoş yerel evlerin bulunduğunu belirtir.³⁷⁷

³⁷⁴ Bkz. (115), LEAR, 306.

³⁷⁵ Bkz. (118), TOZER, 227.

³⁷⁶ Bkz. (288), HUGHES, 249.

³⁷⁷ Bkz. (273), LEAKE, 30-31.

19. yüzyılda Batılı seyyahların Tepedelen'deki yerleşim merkezine dair ifadelerinden yoğun bir yerleşmenin olmadığı ve küçük ölçekli bir kasaba görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. İçinde Ali Paşa'nın saray kompleksinin yer aldığı kale ve kalenin dışında yerleşimler bulunmaktadır. İngiliz gezgin Edward Lear surların dışından itibaren şehri şöyle betimlemiştir; *"Surların dışında sefil durumdaki çarşı sokağı yer alır. Çarşının arkasında derviş türbelerinin de yer aldığı kabristan bulunur. Bunların dışında han, birkaç baraka ve bölgenin yöneticisinin konutu yer alır. Bir zamanların ünlü Tepedelen'inde sadece bunlar bulunur."*³⁷⁸ 19. yüzyılın başında salgın hastalıklarla mücadele eden şehirde, ana yerleşim merkezi dışında Bantza tepesinin batı ucunda Yunanların yaşadığı bir dış mahalle yer almaktadır.³⁷⁹

1809 yılında İngiliz yazar ve gezgin John Cameron Hobhouse kasabanın oldukça kirli ve kötü durumda olduğunu belirtmiştir.³⁸⁰ İngiliz gezgin Henry Holland, 1812-1813 yılında Tepedelen'i küçük ve perişan bir şehir olarak tanımlamıştır.³⁸¹ İngiliz Edward Lear'ın 1854 yılına tarihlenen Tepedelen'i betimlediği resimleri bulunmaktadır. (Resim 64, 65)

Resim 64: Edward Lear tarafından betimlenen Tepedelen, 1857 (E.Lear)

³⁷⁸ Bkz. (115), LEAR, 305.

³⁷⁹ Bkz. (273), LEAKE, 53.

³⁸⁰ Bkz. (114), HOBHOUSE, 97.

³⁸¹ Bkz. (350), HOLLAND, 496.

Resim 65: Tepedelen vadiden görünüm, 1857 (E.Lear)

19. yüzyılda şehirden ziyade küçük ölçekli bir kasaba görünümünde olan Tepedelen, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Osmanlı dönemine ait yapılardan sadece kale harap bir halde günümüze ulaşmıştır. Şehrin ana caddesinin ismi, Arnavutluk tarihinde (Gjergj Kastrioti Skënderbeu veya Türkçe bilinen ismiyle İskender Bey ile birlikte) ulusal kahraman ilan edilen Tepedelenli Ali Paşa'dan kaynaklanmıştır. Bu durum Tepedelen'in 19. yüzyılda olduğu gibi, halen Ali Paşa ile ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Resim 66: Tepedelenli Ali Paşa Caddesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 67: Kalenin önündeki meydan, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.5.2.3. Ticaret Merkezi

Tepedelen'i ziyaret eden Batılı seyyahların kasabada en fazla üzerinde durdukları yapı türü saray ve kale olduğu için, ticari merkez hakkındaki anlatımları çok zayıftır. Yalnızca Edward Lear'ın notlarında çarşının, Arnavutluk'taki diğer şehirlerde olduğu gibi kalenin hemen önünde yer aldığı açıklanmıştır. Bununla birlikte Lear, kendi ifadesiyle çarşının "sefil" bir halde olduğunu aktarmıştır.³⁸² Ayrıca Batılı seyyahların notlarında, Arnavutluk'taki diğer şehirlerin aksine Tepedelen'deki ticari faaliyetlere dair bir iz bulunamamıştır.

3.5.2.4. Kale

Tepedelen Kalesi, kuzeybatıda Bentza Nehri, doğuda Vjosa ve Drin Nehirlerinin birleşimi ile çevrelenmektedir. Güneyde ise sarp dağların alçalarak nehir seviyesinden yüksekte üçgen plato oluşturduğu bölgenin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır.

³⁸² Bkz. (115), LEAR, 305.

Tepedelen Kalesi, iki ayrı dönemde inşa edilen yapıları içinde bulundurmaktadır. Bu yapılardan ilki II. Bayezid döneminde, ikincisi ise Tepedelenli Ali paşa döneminde inşa edilmiştir. II. Bayezid döneminde inşa edilen kalenin kalıntıları, 19. yüzyılda Ali Paşa tarafından inşa edilen kalenin içindeki ufak bir bölümden ibarettir. II. Bayezid'in inşa ettirmiş olduğu kalenin Roma dönemindeki "Antigonia" şehrinin bulunduğu bölgede yer aldığı düşünülmektedir. Bu kale, 56 x 40 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Nehir seviyesinden 50 m yüksekte bulunur.³⁸³ II. Bayezid dönemi kalesinin, güney ve batı köşeleri çokgen kulelerle güçlendirilmiştir.

17. yüzyılda Evliya Çelebi, II. Bayezid dönemi kalesini ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre Ergiri Nehri kenarında, etrafı 600 adım olan küçük bir kaledir. Hendeği yoktur. Duvarları oldukça kalındır ve duvarlar 27.20 m (40 arşın) yüksekliktedir.³⁸⁴

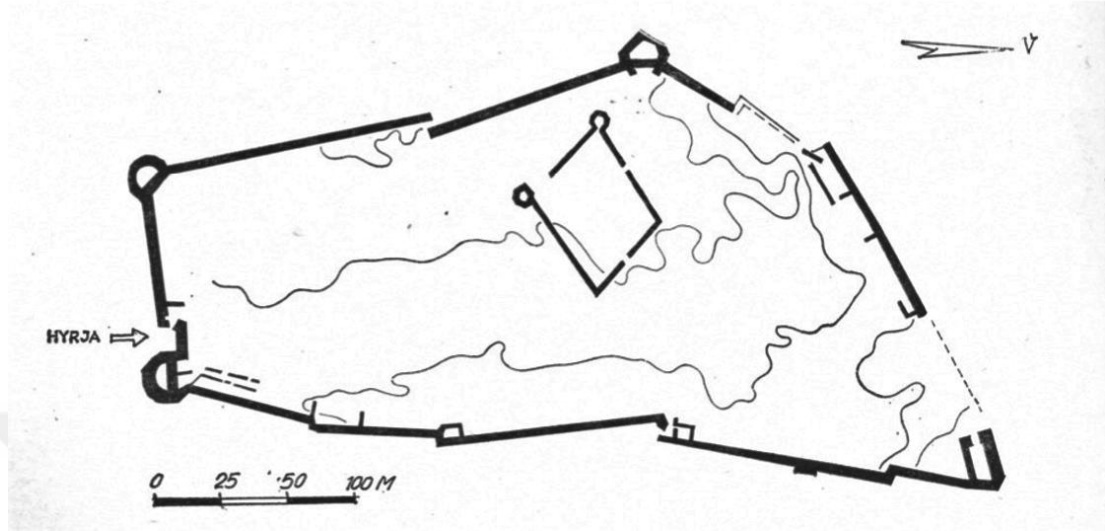
Ali Paşa'nın 19. yüzyılda inşa ettirmiş olduğu ikinci kale ise daha geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu kale aynı zamanda Ali Paşa'nın inşa ettirdiği son yapılardan biridir.³⁸⁵ Ali Paşa'nın hâkimiyetinin son yıllarında 1820'lerde inşa edilen bu kale, tamamlanamamıştır. Kalenin formu arazinin yapısına göre şekillenmiştir. Doğuda yer alan uzun sur sırası Vjosa Nehrine doğru uçurum hattını takip eder. Kuzeybatıda ise arazinin eğimli yapısı sebebiyle sur hattı düzensizdir. Kale azami 395 m'lik ikizkenar bir alanı kuşatmıştır. Uzunluğu 110-185 m arasında değişmektedir. En zayıf noktalar olan doğu, güneybatı ve kuzeybatı köşeler sekizgen ve altıgen burçlarla güçlendirilmiştir. Duvarların kalınlığı 5 m'dir. Yüzeyi düzgün kesilmiş sağlam taşlarla kaplanmıştır. Duvarların içinde ise kaba ve işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Kaleye güneyde büyük ölçekli, doğu ve batıda ise daha küçük boyutlu olmak üzere, üç kapıdan ulaşılmaktadır. Güneyde bulunan kapı "Vezir Kapısı" olarak adlandırılır ve bu kapıdan başlayan yol güneyde Ali Paşa'nın başkenti olan Yanya'ya ulaşmaktadır. Kapıların yanında yer alan nişlerde ise kitabeler bulunmaktadır.³⁸⁶

³⁸³ Bkz. (35), KIEL, 243-245.

³⁸⁴ Bkz. (189), ÇELEBİ, 313.

³⁸⁵ Bkz. (328), MUÇO, 133.

³⁸⁶ A.g.k., KIEL, 246-247.

Şekil 11: Tepedelen Kalesinin planı (A.Meksi-A.Baçe)

Ali Paşa, bağımsız bir devlet kurmak istediği Arnavutluk'ta, paşalığının tüm bölgelerinde savunma amaçlı yapılar inşa ettirmiştir. Ali Paşa'nın 19. yüzyılda inşa ettirmiş olduğu kalelerin birçoğu harap bir halde günümüze ulaşmıştır. Ali Paşa, özellikle askeri yapıların inşasında Fransız, İtalyan mimar ve mühendisleri görevlendirmiştir. Ancak 1812 yılından sonra Ali Paşa'nın baş mimari Petro Korçari olmuştur. Petro Korçari, Korça, Permet, Ergiri, Yanya ve Dibra bölgelerinden bu yapıların inşasında çalışmak üzere ustalar getirtmiştir. Ayrıca Ali Paşa ülkenin farklı bölgelerinden gelen köylüleri kalelerin, yolların ve sarayların inşasında çalıştırmıştır.³⁸⁷

Tepedelen Kalesi, Arnavutluk'taki diğer kaleler gibi konumu sebebiyle gezginler tarafından hayranlıkla karşılanmıştır. Buradaki kalelerin genellikle sarp bölgede yer alan konumu, Arnavutluk'un eşsiz coğrafyası ile birleşince pitoresk bir görünüm sunmaktadır. William Martin Leake, kalenin konumunu şöyle açıklamıştır;

³⁸⁷ Bkz. (328), MUÇO, 131-132.

"kale ve vezirin sarayı yassı çıkıntıda bulunur. Nehre karşı uçurumlarla çevrilidir. Uzaktan oldukça azametli görünür. Arkasındaki görkemli sahneyle uyumludur."³⁸⁸

19. yüzyılda gezginlerden ulaşılan bilgilere göre; nehir kenarında üçgen biçimli tepenin dış hattını takip eden surlara,³⁸⁹ üçlü toplar takılmıştır.³⁹⁰ Kuledeki kapıdan girildiğinde vezirin sarayının avlusuna ulaşılmaktadır. Avlu iki yönden saray, diğer iki yönden ise yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. John Hobhouse kaleye girdiğindeki ilk izlenimlerini şu şekilde açıklamıştır; "...ilk girişte bize birkaç yüzyıl önce feodal kral için yapılmış gibi göründü." yine John Hobhouse'ye göre avluda çok sayıda gruplar halinde sıralanmış askerler bulunmaktadır. Tören giysileri içinde askerler ve süslenmiş atlar yer alır.³⁹¹

19. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgenin büyük ölçüde zarar gördüğü anlaşılmaktadır; 1848 yılında Edward Lear sur içini şöyle betimlemiştir; "*Tepedelen'in güçlü ve yüksek duvarlarına doğru, yığınların ve kale kalıntılarının sırası üzerinde yürüdüm, surların çevrelediği alan içinde çok az yapı olmasına rağmen hala ayaktadır... Kapılardan içeri girdim ve sokaklar boyunca -hiçbir şey daha üzücü ve kasvetli olamaz. Taş yığınları ve çöken duvarlar, çok dar yoldan geçerken ve tek tük oymalı taş pencereler veya terkedilmiş evlerin kapı aralığındaki kolonlar ile tamamen tarifsiz bir şekilde yıkım ve tahribatın melankoli havası dikkati çeker.*"³⁹²

1865 yılında Henry Fanshawe Tozer'e göre ise; "...Bazı yerleri parçalanmış ve mazgal pencereleri yıkılmış olsa da iyi durumda ve güçlü biçimde inşa edilmiştir, köşeler çokgen kulelerle desteklenmiştir."³⁹³ Tepedelen Kalesi, Ali Paşa'nın hâkimiyetinde bulunan diğer şehirlerdeki kaleler gibi Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesinden sonra harap bir hale gelmiştir.

³⁸⁸ Bkz. (273), LEAKE, 30.

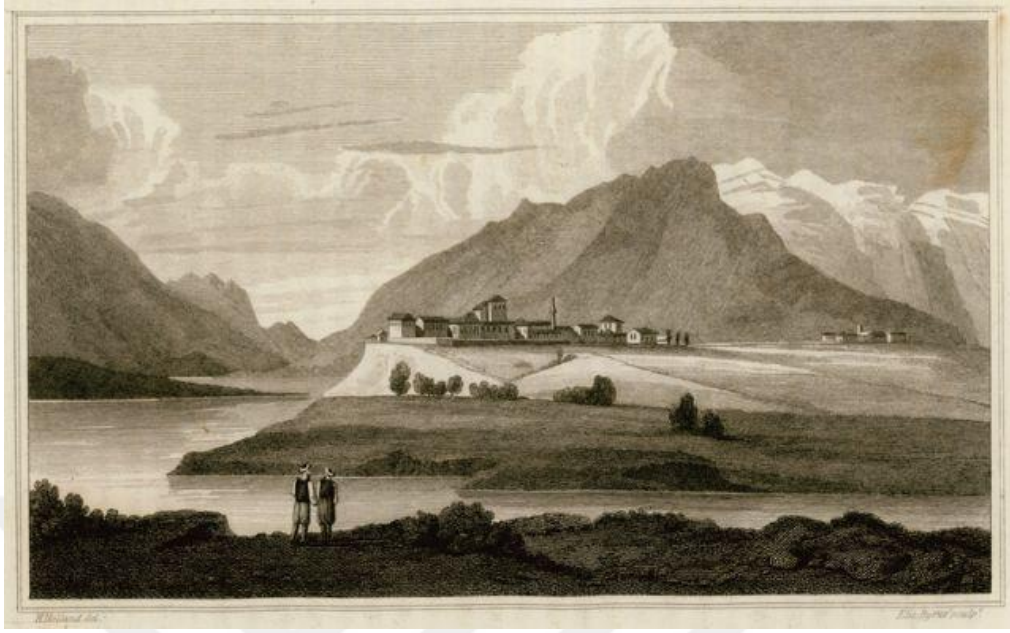
³⁸⁹ Bkz. (118), TOZER, 227.

³⁹⁰ Bkz. (273), LEAKE, 52.

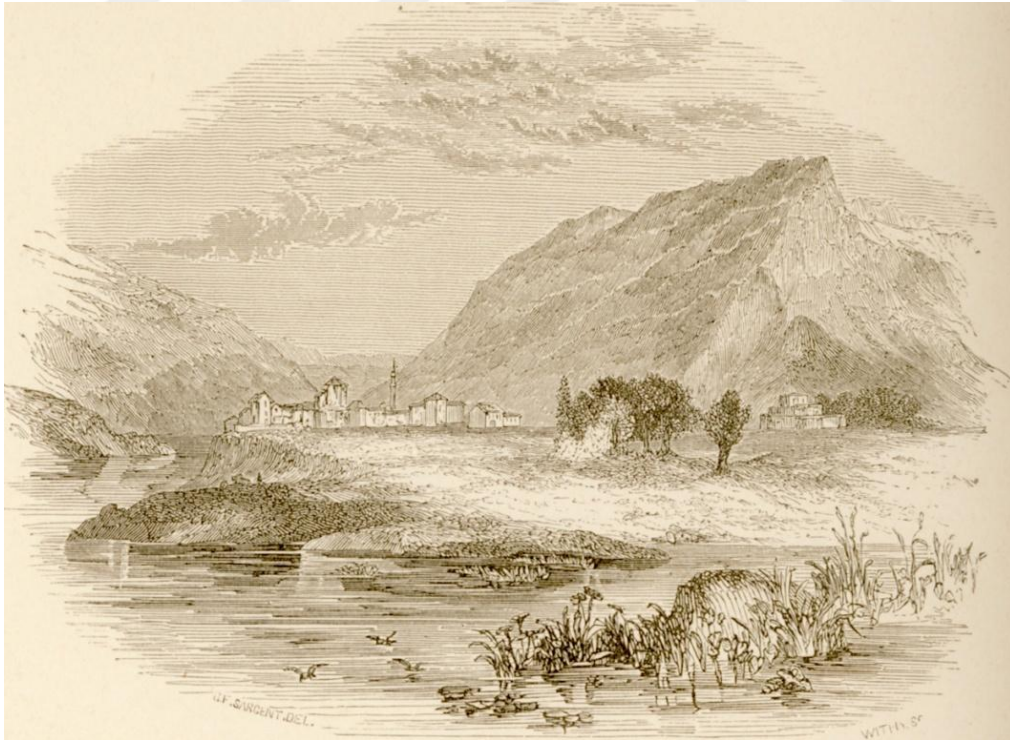
³⁹¹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 97.

³⁹² Bkz. (115), LEAR, 305.

³⁹³ A.g.k., TOZER, 227.

Resim 68: Tepedelen ve kalenin görünümü, 1812-1813. (H.Holland)

Resim 69: Tepedelen ve kalenin görünümü, 19.yy. (C.Wordsworth)

Resim 70: Kalenin girişinden Vjosa Nehrinin görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 71: Tepedelen Kalesinin güney girişi, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 72: Tepedelen Kalesinin güney girişinin görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 73: Kale içindeki kalıntılar, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.5.2.5. Diğer Yapı Türleri

Tepedelen'de yer alan yapılardan bir diğeri, oldukça hızlı bir akıma sahip olan Vjosa Nehri üzerindeki köprüdür. Vjosa Köprüsü, 19. yüzyılda tüm çabalara rağmen defalarca yıkılmıştır. Köprünün mimarı, Tepedelen Sarayını inşa eden aynı zamanda Ali Paşa'nın baş mimarı olan Korytza'dan Peter'dir. (Petro Korçari)³⁹⁴ Thomas Smart Hughes, köprünün benzer türdekilere göre oldukça iyi bir biçimde inşa edildiğini ve erken imparatorluk dönemine ait olduğunu belirtir.³⁹⁵

William Martin Leake, 1801 yılında meydana gelen bir sel baskınından bahsetmektedir. Bu sel baskını sonucunda tahrip olan Vjosa Köprüsü'nün, gezginin şehri gezdiği 1804 tarihinde sadece kâgir ayakları nehir üzerinde kalabilmiştir. Vjosa Nehrinin akıntısıyla yıkılan kemerler, Yunan bir mühendis tarafından geçici ve kötü bir biçimde onarılmıştır. Ancak yine William Martin Leake'ye göre kâgir ayaklar ve sivri kemerlere sahip bu köprünün onarımı yeterince sağlam değildir. Köprünün kemerleri ahşapla takviye edilmiştir. Bölge halkı Viyosa Nehrinin yeniden taşmasından endişelendiği için, derviş köprünün üzerinde kurban kesmiştir.³⁹⁶

William Martin Leake, köprü onarımının yeterince sağlam olmadığı şeklindeki görüşüyle haklı çıkmıştır. Çünkü 1812-13 yıllarında şehri ziyaret eden Henry Holland, kışın yaşanan sel baskını sonucunda bu köprünün bir kez daha yıkıldığını belirtmiştir. Henry Holland'a göre köprü bu tarihten önce iki veya üç kez yıkılmıştır, ancak Ali Paşa köprünün yeniden yıkılmaması için çok fazla çaba göstermiştir. Hatta köprünün onarılması için Avrupalı mühendislerle danışmıştır. Ali Paşa, Henry Holland'a köprünün onarımıyla ilgili düşüncelerini sormuştur. Henry Holland ise Vjosa Nehri akışının çok hızlı olduğunu ve buraya tekneler için iskele yapılması gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁷ Aynı tarihlerde 1813 yılında şehri ziyaret eden Thomas Smart Hughes, köprünün iki yıl önce şiddetli bir akıntıyla harap hale geldiğini, ancak köprünün defalarca yıkılmasına rağmen Ali Paşa'nın onarılması için

³⁹⁴ Bkz. (273), LEAKE, 223.

³⁹⁵ Bkz. (288), HUGHES, 248.

³⁹⁶ A.g.k., LEAKE, 52.

³⁹⁷ Bkz. (350), HOLLAND, 496.

uğraştığını aktarmıştır.³⁹⁸ Ancak anlaşılıyor ki Ali Paşa'nın tüm çabaları sonuçsuz kalmıştır. 1865 yılında şehri ziyaret eden Henry Fanshawe Tozer, köprünün ayaklarının nehir tarafından tahrip edildiğini belirtmiştir.³⁹⁹ 19. yüzyıl boyunca defalarca yıkılan bu köprünün kalıntıları günümüzde gözlenebilmektedir.

Resim 74: Vjosa Nehri üzerindeki köprü, Nisan 2016. (A.Ateş)

Bektaşilik, Ali Paşa tarafından büyük ölçüde desteklenmiştir. Arnavutlukta Bektaşi nüfusun özellikle Ali Paşa'nın hâkimiyeti altında bulunan güney topraklarında yayıldığı görülmektedir. Arnavutluk'un kuzey ve doğusunda ise Sünni İslam inancı yaygındır. 19. yüzyılda Tepedelen civarında pek çok Bektaşi Tekkesi kurulmuştur. William Martin Leake, Terobushin Dağı yönünde tekke bulunduğunu açıklamıştır.⁴⁰⁰ Bu tekke Bektaşi Tekkesi olmalıdır. Bunun dışında Tepedelen'in güneybatısında günümüzde de varlığını koruyan bir su kemeri bulunmaktadır. Bu su kemeri Tepedelen'e 10 km uzaklıkta yer alan Berçe köyü yakınlarındadır. Bu su kemerinin yakınında iki Bektaşi Türbesi bulunmaktadır. Bu iki türbenin yanında bulunan yapı kalıntılarının Bektaşi Tekkesine ait olduğu düşünülmektedir.⁴⁰¹

³⁹⁸ Bkz. (288), HUGHES, 249.

³⁹⁹ Bkz. (118), TOZER, Vol I, 228.

⁴⁰⁰ Bkz. (273), LEAKE, 31.

⁴⁰¹ Bkz. (322), KUŞ - ŞİMŞEK, v.d., 114.

3.6. Ergiri (Ergiri Kasrı, Gjirokastër)

Ergiri, Bizanslılar tarafından "Gümüş Kale" manasına gelen "Argyrokastron", Osmanlılar tarafından "Ergiri" veya "Ergiri Kasrı", Arnavutlar tarafından "Gjirokastra" veya "Gjirokastër", İtalyanlar tarafından ise "Argirocastro" olarak adlandırılmaktadır.⁴⁰²

3.6.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Ergiri Kasrı

Arnavutluk güneyinde yer alan Ergiri, batıda Saranda ve Delvina, kuzeyde Tepedelen, doğuda Përmet, güneyde ise Yunanistan tarafından sınırlandırılmıştır. Ancak günümüzde Yunanistan'a ait olan bu topraklar Osmanlı döneminde Arnavutluk sınırları içinde yer almaktadır. Ergiri, Yanya'nın 100 km kuzeybatısında, Berat'ın 80 km güneyinde bulunmaktadır. Dropull (Dropulli) vadisinde, Gjeri Dağının eteklerinde, Drin Nehrinin batısında yer alan şehir, derin yarıklarla bölünen sarp ve dağlık bir bölgede konumlanmıştır.

Ergiri, Osmanlı fethinden önceki dönemlerde Kral Gjin Zenebizi'nin ikametidir. 14. yüzyılın sonlarında Zenebiziler, Osmanlı Devletinin vasalı haline gelmiştir. Kral Gjin Zenebisi, Ankara Savaşı'nda Timur'a karşı Yıldırım Bayezid'in tarafında yer almıştır.(1402)⁴⁰³

Ergiri'nin Osmanlı Devleti tarafından fethi 1417 yılında gerçekleşmiştir. 1431 yılında Arvanid Sancağının kurulmasıyla birlikte buranın merkezi haline getirilen şehir, daha sonra bu rolünü Avlonya'ya bırakmıştır. Ancak Osmanlı döneminde kaza merkezi olmaya devam etmiştir.⁴⁰⁴ Yüzyılın ilk yarısında, 1431 tarihindeki kayıtlara göre 121 hane, 15 bekâr, 27 dul ve yetim olmak üzere nüfus tamamen Hıristiyandır. Bu dönemde nüfus yaklaşık 700-800 kişiden oluşmaktadır.⁴⁰⁵

⁴⁰² Bkz. (271), ELSIE, 167. Bkz. (157), AYVERDİ, 395.

⁴⁰³ Bkz. (35), KIEL, 138.

⁴⁰⁴ Machiel KIEL, "Ergirikasrı", 298. A.g.k., KIEL, 138.

⁴⁰⁵ A.g.k., KIEL, 138.

1520'lerde Ergiri'de 143 hane bulunmaktadır. 991 (1583) yılına ait nüfus kayıtlarına göre ise Ergiri'nin nüfusu toplamda 1500 kişi olmak üzere, 65 Müslüman, 232 Hıristiyan hane, 66 Hıristiyan bekârdan oluşmaktadır. Bunun dışında 16. yüzyılda yerleşim merkezi kale içinde yayılmıştır, kale dışında ise sadece küçük bir dış mahalle yer almaktadır.⁴⁰⁶

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Ergiri'yi ziyaret ederek detaylı incelemelerde bulunmuştur. Evliya Çelebi'den ulaşılan bilgilere göre Bayezid Veli tarafından fethedilen şehirde; 8 cami, 7 mescit, 3 tekke, 2 medrese, 5 mektep, 200 dükkân, 5 çeşme, 5 han yer almaktadır.⁴⁰⁷ 200 dükkân ve 5 hanın bulunması Ergiri'nin ticari açıdan önemini göstermektedir.

3.6.2. 19. Yüzyılda Ergiri Kasrı

Ergiri, 1812 yılında Tepedelenli Ali Paşa tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁰⁸ 19. yüzyılda Yanya Vilayetine bağlı Ergiri Sancağının merkez şehri haline getirilmiştir.⁴⁰⁹

1306 (1888-89) yılına ait Yanya Vilâyeti Salnâmesine göre 1415 ev, 336 dükkân, 1 rüşdiye, çok sayıda mektep, 9 han bulunmaktadır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Bkz. (35), KIEL, 138.

⁴⁰⁷ Söz konusu yapılardan kale içinde bulunan Bayezid Camii, Hızır Ağa Camii, Hacı Ferhad Camii, Tekke Camii, Memi Paşa Camii, Palur Camii, Vatoş Camii, Nermi Efendi, Votoş, Memi Bey, Alay Bey tekkeleri, Bayezid Han ve Memi Paşa Medreselerinin ismi geçmektedir. Seyahatnameden Ergiri'deki yapı sayıları dışında, yerleşim merkezi hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. Kale içinde sarnıcı bulunan 200 ev ve Bayezid Veli Camii yer almaktadır. Kale içindeki yerleşimin yanı sıra kalenin doğu kapısından aşağıya doğru yokuş üzerinde gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. "Küçük Varoş" olarak bilinen bu mahalle 200 evden oluşmaktadır. Kalenin kuzeyinde 40 dükkândan oluşan kale çarşısı ve çarşısının aşağısında "Memi Bey Varoşu" olarak adlandırılan "Büyük Varoş" bulunur. Ayrıca Sekiz varoş Mahallesi yer alır. Bu mahallelerden Palor, Vatoş, Menalat Mahallelerinin ismi geçmektedir. Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilere göre bu yüzyılda şehrin kale dışında da gelişim gösterdiği ve çok sayıda mahalle, çarşı, dini yapılarla birlikte gelişmiş bir Müslüman-Osmanlı şehri görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 12. Kitap, 308-309.

⁴⁰⁸ Bkz. (271), ELSIE, 167.

⁴⁰⁹ Bkz. (173), TUĞLACI, 343. A.g.k., KIEL, 140.

⁴¹⁰ A.g.k., KIEL, 140.

3.6.2.1. Nüfus Yapısı

19. yüzyılda şehri gezen birçok Batılı seyyah, Ergiri'nin nüfus yapısını açıklamıştır. 1804 yılında şehri ziyaret eden William Martin Leake, yaklaşık 2000 Müslüman aileden oluştuğunu belirtmiştir.⁴¹¹ 1806 yılında François Charles Hugues Laurent Pouqueville'ye göre 2000 Türk aile ve 60 Hıristiyan aileden oluşmaktadır.⁴¹² 1809 yılında John Hobhouse'ye göre çoğunluğu Türk olmak üzere 20000 kişi bulunmaktadır.⁴¹³ 1812-1813 yıllarında Henry Holland'a göre 4000 ev, 140 Yunan hane ve çoğunluğu Türk, Arnavut olmak üzere şehrin toplam popülasyonu 20000 kişidir.⁴¹⁴ 1813 yılında Thomas Smart Hughes'e göre Ergiri'nin nüfusu 15000'den fazla değildir.⁴¹⁵ 1831 yılında David Urquhart'a göre 2000 Arnavut, 200 Yunan bulunmaktadır.⁴¹⁶ 1836-38 yıllarında Robert Walsh, çoğunluk ve daha varlıklı bölüm Türkler olmak üzere Arnavut, Yunan ve Yahudilerle birlikte mevcut nüfusun tahmini 150000 olduğunu aktarmıştır.⁴¹⁷ 1865 yılında Henry Fanshawe Tozer'e göre ise şehir 10000 kişiden oluşmaktadır.⁴¹⁸

Batılı seyyahlardan ulaşılan bilgilerin dışında Pars Tuğlacı bu dönemde şehirde çoğunluğu Müslüman, geri kalanı Hıristiyan olmak üzere 8100 kişinin yaşadığını belirtir.⁴¹⁹ Gezginlerin 19. yüzyılda aktarmış olduğu bilgilere göre 1809 yılında nüfusta büyük bir artış meydana gelmiştir. Ancak 1813 yılında nüfus azalmaya başlayarak, 1865 yılında 10000 kişiye kadar düşmüştür. Robert Walsh'ın aktarmış olduğu sayı ise bu yüzyılın nüfus durumu hakkında bilgiler veren diğer gezginlerle bağdaşmayan, çok abartılı bir sayıdır.

⁴¹¹ Bkz. (273), LEAKE, 25.

⁴¹² Bkz. (98), POUQUEVILLE, 64-65.

⁴¹³ Bkz. (114), HOBHOUSE, 90.

⁴¹⁴ Bkz. (350), HOLLAND, 484.

⁴¹⁵ Bkz. (288), HUGHES, 238.

⁴¹⁶ Bkz. (124), URQUHART, 234.

⁴¹⁷ Robert WALSH, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor*, 81.

⁴¹⁸ Bkz. (118), TOZER, 229.

⁴¹⁹ Bkz. (173), TUĞLACI, 343.

3.6.2.2. Yerleşim Merkezi

Ergiri, derin yarıklarla bölünen sarp bir arazide konumlanmıştır. Arazinin yapısı yerleşim merkezinin dağılımını biçimlendiren doğal bir etkidir. Yerleşim merkezi, şehrin bulunduğu araziden dolayı dağınık bir biçimde yayılım göstermiştir.

Kale içinde paşanın sarayı, cami ve askerlerin kaldığı 5000 kişilik bir karargâh yer almaktadır.⁴²⁰ Ali Paşa, Ergiri'nin yöneticisi olunca kale içine yeni bir saray inşa ettirmiştir. Bu saray oldukça büyük ölçekli olarak tasarlanmıştır. Sarayın özellikle harem bölümü çok hızlı inşa edilmiştir. İngiliz gezgin Henry Holland, bu sarayın odalarındaki bezemelerin Türk saraylarının genel üslubunda ancak çok hızlı ve özensiz yapıldığını belirtmiştir.⁴²¹ Thomas Smart Hughes, Ali Paşa'nın oğlu olan Sali Bey ile sarayın bitişiğinde yer alan küçük bir köşkte görüşmüştür.⁴²² Bu köşkte çok sayıda Arnavut askeri bulunmaktadır.⁴²³

Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesinden sonra Arnavutluk'un diğer şehirlerinde olduğu gibi saray harap duruma gelmiştir. 1848 yılında E. Lear, Ali Paşa'dan sonra sarayın parçalanıp yıkıldığını ancak kalıntıların eski gücüne ve önemine tanıklık ettiğini ifade etmiştir, bununla birlikte Edward Lear şunları eklemiştir; "*siyah harap saray tüm zirve boyunca yayılır ve onurlu kuleler çürümüş de olsa aşağıdaki evlerin üzerinde bulunur.*"⁴²⁴ Ergiri'yi ziyaret eden Batılı seyyahların aktardığı bilgilerden, kale içinde bölge halkının değil, yalnızca ailesiyle birlikte Ali Paşa'nın ve askerlerin konakladığı anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda Gjeri Dağının üç ayrı yükseltisi üzerinde yoğunlaşan şehir⁴²⁵, sokakları oluşturan derin yarıklarla bölünmüştür. Robert Walsh, Ergiri'yi şu sözlerle açıklamıştır; "*...Bu yerin sonunda uçurumun zirvesinde Ergiri yer alır. Kayalar üzerindeki yarıklara inşa edilmiştir. Bundan dolayı sokaklar derin ve geniş*

⁴²⁰ Bkz. (288), HUGHES, 239.

⁴²¹ Bkz. (350), HOLLAND, 488-489.

⁴²² A.g.k., HUGHES, 240.

⁴²³ A.g.k., HOLLAND, 489.

⁴²⁴ Bkz. (115), LEAR, 311-312.

⁴²⁵ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 64. A.g.k., HOLLAND, 484. A.g.k., LEAR, 312.

yarıklarla bölünür ve bu durum diğer kasabalardan ayrı bir karakter verir."⁴²⁶ Bir diğer gezgin Edward Lear ise şehri şu şekilde yansıtmıştır; ""Kasabanın tümü belirgin şekilde yükselen üç farklı dağ sırasına veya kayanın çıkıntısına inşa edilmiştir ve genişleyerek -derin dağ geçitleri veya sel kanalları ile ayrılan- ovanın içine doğru uzanır...Kasaba başlıca dağ çıkıntılarının veya dağ kolunun kenarında ve dağ yamacındadır. Birçok ev pitoresk bir şekilde aşağıya yayılmıştır. Arnavut kasabalarında olduğu gibi hoş ağaçlarla karışır. Kayanın en yüksek çıkıntısında veya merkezinde ana dağ ayrılır. Ve sadece su kemeriyle bağlanır."⁴²⁷

Henry Holland'a göre ise "Şehir Arnavutluk'taki en önemli ve büyük şehirlerden biridir. Vadinin batı tarafında birkaç derin dağ geçidinin birbirine yaklaştığı bu yerde tuhafça dağ yamacına yerleşmiştir. Şehir birkaç farklı noktada oluşur. Ev grupları bölünmüş tepeler ve ayrı yarıklardaki dar sırtlarının zirvesini kaplar. Mesken sayısı tahminen 4000'dir..."⁴²⁸

Şehrin bulunduğu üç tepeden kuzeydekinde görkemli evler bulunmaktadır.⁴²⁹ Bu dönemde Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğu ana yerleşim merkezi dışında aşağı bölümdeki vadinin ucunda 60 ailenin yaşadığı Hıristiyan dış mahallesi yer alır.⁴³⁰

İngiliz şair ve ressam Edward Lear tarafından betimlenen Ergiri resmi ile şehrin 19. yüzyıldaki görünümü yansıtılmıştır. Bu resimde şehrin topografyası ve konutların derin yarıklarla bölünen engebeli bir arazide, birbirlerinden ayrı bir biçimde konumlanışı görülebilmektedir. Ayrıca günümüzde varlığını koruyan Pazar Camii (H. 1168, 1754-55) ve şehre hâkim konumdaki kale, resmin önemli öğelerini oluşturmaktadır. (Resim 75)

⁴²⁶ Bkz. (417), WALSH, 81.

⁴²⁷ Bkz. (115), LEAR, 311.

⁴²⁸ Bkz. (350), HOLLAND, 484.

⁴²⁹ A.g.k., LEAR, 312.

⁴³⁰ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 64-65.

Resim 75: Edward Lear'ın gözünden Ergiri şehri, 1848. (R.Elsie)

Resim 76: Pazar Camii'nin şehir içindeki konumu, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 77: Pazar Camii (H. 1168, 1754-55) Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 78: Pazar Camii'nin kitabesi, Nisan 2016. (A.Ateş)

Robert Walsh şehrin sokaklarını ayrıntılı biçimde tasvir etmiştir; "Evlerin büyüklüğü ve yapısı Arnavutluk'un diğer kasabalarına göre daha üstün bir niteliktedir. Evler sıralı ve sokakların formunu yansıtan biçimde dizilmemiştir. Tek başlarına bağımsız bir şekilde yer alırlar. Bazen bir uçurumun tepesinde, bazen sarp bir kayalığın yanında, bazen de bir kayanın arasında gizlidir. Ama çoğunlukla dağ geçitlerinin tabanında bulunurlar ve böylece dağların dar boğazları sokakları oluşturur. Kenarda meyve ağaçları sıralanmıştır, çalılar sarkar ve asma bahçeleri

bulunur. Böylece her yol romantik bir dağ vadisi şeklini alır.⁴³¹ Bir diğer gezgin Edward Lear sokakların çok dar ve kirli olduğunu belirtmiştir.⁴³² Henry Holland ise sokakların topografyadan dolayı dik yokuşlar şeklinde olduğunu açıklamıştır.⁴³³

Ergiri'nin etkileyici coğrafyası birtakım olumsuz özellikler de taşımaktadır. Özellikle dağ geçitlerinde veya dağları bölen yarıklarda konumlanan evler, olası sel baskınlarına karşı savunmasızdır. Robert Walsh bu durumu şöyle açıklamıştır; *"Aniden karların erimesiyle veya şiddetli yağmurlarla korkutucu biçimde gelen sular geride sökülmüş ağaçlar, su altında kalmış evler ve boğulmuş vücutlardan başka bir şey bırakmazlar."*⁴³⁴ Thomas Smart Hughes de şehre büyük zarar veren bu duruma değinmiştir; *"...Dağdan gelen sellere karşı büyük tehlikeler içerir, şiddetli yağmurlar ve eriyen karlar bazen her şeyi alır götürür, yaklaşık üç yıl önce korkunç su baskını altmış evden fazlasını, yaşayanlarla birlikte sürüklemiştir, kalenin kuzeyine uzanan derin dağ geçidindeki kalıntılar bu afeti doğrular.(1813)"*⁴³⁵

Yerleşim merkezi günümüzde Gjeri Dağı ve Drin Nehri arasındaki eğimli arazide kuzeybatı, güneydoğu istikametinde yayılım göstermiştir. Gjeri Dağı eteklerinden Drin Nehrine doğru ilerleyen üç yükselti üzerinden, Drin Nehrine paralel biçimde gelişmiştir. Yoğunlaşan nüfus ve iskân, dağınık ve kesintili yerleşim şeklini ortadan kaldırmıştır. 1961 yılında müze kent ilan edilen şehirde, Osmanlı yapılarından medrese, kale ve 19. yüzyılda Edward Lear'ın resminde de yer alan Pazar Camii (H. 1168, 1754-55) (Bkz. Resim 75, 76, 77, 78) günümüze ulaşabilmiştir.

3.6.2.3. Konut Mimarisi

Ergiri, günümüzde de varlığını koruyan etkileyici taş evleriyle Arnavutluk şehirleri arasında ayrı bir karaktere sahiptir. Yönetim ve ticaret merkezi olması

⁴³¹ Bkz. (417), WALSH, 81.

⁴³² Bkz. (115), LEAR, 312.

⁴³³ Bkz. (350), HOLLAND, 487.

⁴³⁴ A.g.k., WALSH, 81.

⁴³⁵ Bkz. (288), HUGHES, 238.

nedeniyle şehirde güçlü toprak sahipleri yaşamaktadır. 18. ve 19. yüzyıldan günümüze ulaşan zengin tüccarların ve güçlü toprak sahiplerinin yaşadığı konakların korunaklı mimarisi belirli ihtiyaçlar sonucunda doğmuştur. Bu evlerin mimarisini belirleyen ana etkenler güvenlik ihtiyacı ve buldukları coğrafya olmuştur. Arnavutluk'ta tarih boyunca süregelen etnik gruplar veya kabileler arasındaki mücadeleler bu evlerin savunma ihtiyacını arttırmıştır. Bunun sonucunda savunma karakteri vurgulanan, kale gibi korunaklı kule evler inşa edilmiştir. Halkın yaşayış biçimiyle birlikte konutların mimarisi şekillenmiştir. Batılı gezginler, karşıt gruplar veya aileler arasındaki mücadelelere dikkat çekmiştir. Bu gezginlerden Henry Fanshawe Tozer'e göre; *"Buradaki evlerin çoğu taştan ve sağlam inşa edilmiştir. Güvenli olması için tasarlanmıştır. Kan davası sistemi hiçbir yerde buradaki kadar şiddetli değildir. Şimdilerde azalmış olsa da..."*⁴³⁶ Edward Lear ve William Martin Leake, karşıt ailelerin ayrı tepelerde birkaç yard aralıklarla konutlarının bulunduğunu ve bu kavgaların devam ettiğini aktarmıştır.⁴³⁷ Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville ise konutların mimarisinin Ergiri halkı arasındaki düşmanlığa iyi uyum sağladığını ve bu yüzden taş malzeme kullanılarak oldukça sağlam inşa edildiğini belirtmiştir.⁴³⁸

Kule evlerin mimarisini belirleyen ikincil etken konutların bulunduğu coğrafyadır. Ergiri'nin topografyasına bakıldığında dağlık ve sarp bir araziye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum avlu ölçülerini daralttığı gibi konutun oturduğu tabanın veya zemin katın yüksekliğini de arttırmaktadır, sofa düzlük bir arazide bulunan bir konuta göre daha yüksekte yer almaktadır. Kule evler sağır taş duvarlı zemin kat, üzerinde kışlık ara kat ve genellikle yazlık olarak kullanılan ahşap karkas üçüncü bir kattan meydana gelmektedir. Kule evlerde güvenlik sebebiyle merdiven yapının içerisine dâhil edilmiştir. Söz konusu evlerin geç dönemdeki gelişmiş örneklerinde sofa zamanla yapının bünyesine dâhil edilerek, pencerelerle dışarı açılan kapalı bir mekâna dönüşmüştür. Bu evler yalın dış görünümüne karşı iç mekânda görkemli bezemelere sahiptir. Bununla birlikte sokaktan yüksek avlu

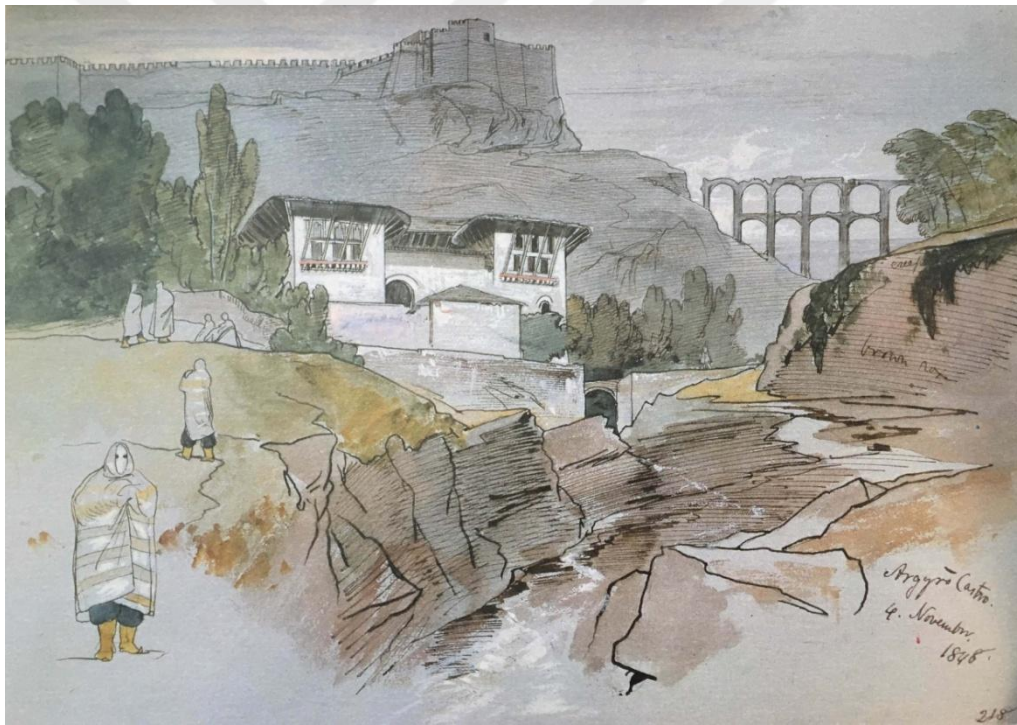
⁴³⁶ Bkz. (118), TOZER, 229.

⁴³⁷ Bkz. (115), LEAR, 312. Bkz. (273), LEAKE, 27.

⁴³⁸ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 64.

duvarlarıyla ayrılırlar. Ergiri konutlarının en önemli özelliği dikey yönde gelişmesidir. Aynı zamanda bu konutları diğer Arnavutluk şehirlerinden ayıran en önemli özellik çatılarda da taş malzeme kullanılmasıdır. Mimaride özellikle taş malzemenin kullanıldığı şehirde, gri renkli bir görünüm hâkimdir.

Şehri ziyaret eden Thomas Smart Hughes, bu konutların sakinlerinin bölgenin soylu sınıfını oluşturduğunu ve genellikle hoş evlerin mal sahiplerinin Türkler olduğunu açıklamıştır.⁴³⁹ Edward Lear'ın Ergiri resminde bahsedilen kule evlerden biri detaylı olarak görülebilmektedir. (Resim 79) Ayrıca buradaki evlerin sayısı yaklaşık 4000'dir.⁴⁴⁰

Resim 79: Edward Lear'ın fırçasından Ergiri şehri, 1848. (E.Lear)

Edward Lear'a göre Ergiri evleri, gruplar halinde veya tek olarak inşa edilmiştir. Konutlar buldukları topografyadan dolayı birbirlerinden çoğu kez

⁴³⁹ Bkz. (288), HUGHES, 236.

⁴⁴⁰ Bkz. (350), HOLLAND, 484.

kayalıklarla ayrılmıştır.⁴⁴¹ Taş malzeme kullanılarak oldukça sağlam inşa edilen konutların⁴⁴² savunma karakteri ön planda olduğu için küçük mazgal pencereler açılmıştır. Güvenlik nedeniyle kulelerle desteklenmiş ve yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. Bu yüzden konutun girişine ulaşmak kolay değildir.⁴⁴³

François Charles Hugues Laurent Pouqueville Ergiri konutlarını şu şekilde yansıtmıştır; *"...Taştan inşa edilmişlerdir, konutlar mazgal pencerelere sahiptir ve liderin zenginliğine uygun olarak savaş durumu için surlarla çevrelenmiştir, kuleleri yanındadır. Ulaşımı ne kadar zorsa ev o kadar değerlidir."*⁴⁴⁴ Thomas Smart Hughes ise evleri şöyle ifade etmiştir; *"...Evler bitişik değildir, çeşitli yerlerde bulunur. Bazıları tepeye hâkimdir, diğerleri altındaki kayalardadır. Birçoğu uçurum tepesi üzerinde, fakat büyük çoğunluğu taşlık tepedeki düz alanda bulunur."*⁴⁴⁵

İngiliz Ressam Edward Lear ise Ergiri konutlarını şu şekilde betimlemiştir; *"Ergiri'nin genel görünümü çok etkileyicidir; fakat evlerden oluşan parlak üçgen şeklindeki alan, bize dağ tarafından evlerin oluşturduğu büyük bir piramit gibi görünür, fakat yaklaşıncaya bu görünüm bozulur, üç bölüme ayrılmıştır... Evlerin tümü beyaza boyanmış ve arabesk resimlerle bezenmiştir ki bu tüm evlere renklerin en hoş karakterini verir."*⁴⁴⁶

Ergiri 1961 yılında "Müze Kent" ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Bu tarihten itibaren şehrin yapıları hakkında araştırmalar başlamıştır. Kültürel Anıtlar Enstitüsü'ne bağlı olarak kurulan restorasyon atölyesi, 1973'ten itibaren önemli restorasyon faaliyetlerini üstlenmiştir. Ergiri'de birincil ve ikincil grupta olmak üzere 700 anıt eser yer almaktadır.⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Bkz. (115), LEAR, 311-312.

⁴⁴² Bkz. (118), TOZER, 229. Bkz. (98), POUQUEVILLE, 64.

⁴⁴³ A.g.k., POUQUEVILLE, 64.

⁴⁴⁴ A.g.k., POUQUEVILLE, 64.

⁴⁴⁵ Bkz. (288), HUGHES, 236.

⁴⁴⁶ Bkz. (115), LEAR, 311,313,314.

⁴⁴⁷ Bkz. (305), AKIN, 70.

Resim 80: Ergiri'de bir kule ev, Nisan 2012. (Ş.Sönmezer)

Resim 81: Ergiri evi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 82: Kule ev, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 83: Ergiri'de kule evler, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 84: Ergiri evleri, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 85: Ergiri konutlarının kaleden görünümü, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 86: Ergiri evleri, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.6.2.4. Ticaret Merkezi

Ergiri'nin ticaret merkezi, üç ayrı yükselti üzerinde yayılım gösteren şehirde, bu yükseltiiler üzerindeki yerleşmeleri birbirine bağlayan dağ geçitlerinin kesişme noktasında bulunmaktadır. Arazinin dik yapısı sebebiyle yüksek bir alanda yer alan çarşı⁴⁴⁸, büyük bir alanı kaplamaktadır. Aynı zamanda ülke içindeki ticaretin deposu olarak görülmektedir.⁴⁴⁹ Edward Lear, burada bulunan iki handan bahsetmiştir. Özellikle hanlardan birinin çok iyi durumda olduğunu açıklamıştır. Bu han yeni, temiz sofa ve merdivenlere sahiptir. Handaki yeni ve geniş ahşap oda ise büyük penceresi kale ve ağaçların manzarasına açılmaktadır.⁴⁵⁰

Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türkler ticaretle ilgilenmişlerdir. Ancak Robert Walsh ve Thomas Smart Hughes, Ergiri'nin Ali Paşa tarafından ele

⁴⁴⁸ Bkz. (115), LEAR, 312.

⁴⁴⁹ Bkz. (288), HUGHES, 237.

⁴⁵⁰ A.g.k., LEAR, 312-313.

geçirilmesinden sonra ticaretin zarar gördüğünü ifade etmiştir. Robert Walsh tüccarların yağmalandığını ve halkın katledildiğini belirtir.⁴⁵¹

Ergiri'nin çarşısı büyük ölçüde 17. ve 18. yüzyılda şekillenmiştir. Ancak 19. yüzyılda meydana gelen bir yangın sonucunda buradaki yapılar yok olmuştur. Yangın sonrasındaki onarımlarla dükkânlar yeniden ayağa kaldırılmıştır. Bu yüzden günümüzdeki yapılar, 19. yüzyılın ikinci yarısına ve 20. yüzyılın başına tarihlenmektedir.⁴⁵² Kaleye giden yol üzerinde karşılıklı dükkân sıralarından oluşan ve birbiriyle kesişen birkaç sokaktan meydana gelen çarşı, Osmanlı tarihi dokusunu büyük ölçüde korumaktadır.

Resim 87: Ergiri arastası, Nisan 2016 (A.Ateş)

⁴⁵¹ Bkz. (288), HUGHES, 238.

⁴⁵² Bkz. (305), AKIN, 71.

Resim 88: Pazar Camii'nin sokağında bulunan arasta, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 89: Kaleye giden yol üzerindeki arasta, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 90: Ergiri çarşı bölgesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.6.2.5. Kale

Ergiri Kalesi, dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan şehirde, Gjeri Dağının eteklerinde, şehre ve yanındaki iki diğer yükseltiyeye hâkim sarp bir tepe üzerinde konumlanmıştır.

Osmanlı dönemindeki ilk inşa faaliyetleri, II. Bayezid tarafından 1492 yılında, burada bulunan Ortaçağ kalesinin yeniden inşa edilmesiyle gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda ise Tepedelenli Ali Paşa tarafından şehrin ele geçirildiği 1812 ve Ali Paşa'nın hâkimiyetinin sona erdiği 1821 yılları arasında yeniden inşa edilerek, geliştirilmiştir.⁴⁵³

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda kaleyi ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre kalenin uzunluğu 1400 adımdır. Kadırğa gibi uzun ve ensiz bir yapıdır. Kalede üçer kat, iki adet demir kapı yer alır. Kale içinde Bayezid Veli Camii bulunmaktadır.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Bkz. (35), KIEL, 141.

⁴⁵⁴ Bkz. (407), ÇELEBİ, 308.

Kalenin uzun ve dar planı arazinin yapısından kaynaklanmıştır. Kalenin üzerinde bulunduğu topografyanın dar uzun yapısı, kalenin planını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu yüzden Ergiri Kalesinin planı girişten itibaren iki yana doğru gelişim göstermiştir.

Ali Paşa döneminde inşa edilen kalenin uzunluğu 500 m, genişliği ise 80 m'dir.⁴⁵⁵ Kalenin batı ucunda oldukça büyük, düzensiz, siperli bir burç, doğu tarafında ise daha küçük boyutlu, iki çokgen burç yer almaktadır. Uzun kanatlar ise dörder, düzensiz burçla savunulmaktadır. Kalenin iç mekânında ise iki avlu ve çok sayıda tonozlu dehliz bulunmaktadır.

19. yüzyılda birçok Batılı seyyah Ergiri kalesini ziyaret etmiş ve farklı açılardan kaleye dair gözlemlerini yansıtmıştır. Batılı gezginlere göre Ergiri Kalesi şehre hâkim bir tepede⁴⁵⁶, eski kale bölgesi üzerinde yer almaktadır.⁴⁵⁷ 1812 yılında Ali Paşa tarafından inşa ettirilen bu kale⁴⁵⁸ üzerinde bulunduğu zeminden dolayı dar ve uzun olarak tasarlanmıştır.⁴⁵⁹ Kalenin duvarları oldukça kalındır.⁴⁶⁰ Kale içinde cephanelik ve ambarlar bulunmaktadır. Bu cephanelik ve ambarlar yerin altındaki kayaların içine oyulmuştur.⁴⁶¹ Ayrıca Thomas Smart Hughes ve Robert Walsh odalardan birinde bulunan rüzgâr, su veya buhar gücü olmadan çalışan bir değirmenden bahsetmektedir. Yunanlar tarafından icad edilen bu değirmen 24 saatte bir kez çevrildiğinde 42000 kez dönerek 1400 okka un öğütmektedir.⁴⁶²

David Urquhart, kaleyi şu şekilde betimlemiştir; *"Ergiri Kalesi veya Gümüş Kale çakıllı kayaç kümesi üzerine oturur. Tepenin arkasına eğimli uzanır. Bunun*

⁴⁵⁵ Bkz. (35), KIEL, 141.

⁴⁵⁶ Bkz. (124), URQUHART, 234. Bkz. (118), TOZER, 230. Bkz. (350), HOLLAND, 484.

⁴⁵⁷ A.g.k., HOLLAND, 485.

⁴⁵⁸ A.g.k., TOZER, 230. A.g.k., HOLLAND, 484. Bkz. (115), LEAR, 315.

⁴⁵⁹ A.g.k., HOLLAND, 488.

⁴⁶⁰ A.g.k., HOLLAND, 488.

⁴⁶¹ Bkz. (288), HUGHES, 239.

⁴⁶² A.g.k., HUGHES, 239-240. Bkz. (417), WALSH, 82.

*çevresinde... kasaba yayılır.*⁴⁶³ Robert Walsh'e göre ise "*Arnavutlukta en önemli ve büyük kalelerden biridir.*"⁴⁶⁴

Tepedelenli Ali Paşa, hâkim olduğu bölgeleri kendisine ait yapılarla donatmıştır. Ali Paşa, bir şehri ele geçirdiğinde öncelikle şehirde kale inşa ettirmiş veya var olan kaleyi güçlendirip, geliştirmiştir. Daha sonra kale inşasını, saray ve diğer yapılar izlemiştir. Özellikle kalelerin inşasının birincil amacı savunma, güvenlik ihtiyacı olmasına karşın bu yapılar aynı zamanda Ali Paşa'nın gücünü göstermek amacıyla inşa edilen yapılar olmalıdır. İngiliz gezgin Henry Holland, Ergiri'yi ziyaret etmeden önce Ali Paşa'nın kendisine defalarca kaleyi dikkatle incelemesini tembihlemesi, Ali Paşa'nın gücünü gezginler üzerinden tüm dünyaya göstermek istemesiyle alakalı olabilir. Bu yüzden Ali Paşa kalelerin inşasına ayrı bir önem vermiştir. Bunun için baş mimarı Petro Korçari dışında birçok yabancı mimar ve mühendisi bu kalelerin inşasında görevlendirmiştir. Bunun yanı sıra Ali Paşa, inşa ettirdiği yapılar hakkında gezginlerin görüşlerine de başvurmuştur. Bu gezginlerden Henry Holland, Ergiri Kalesinin daha fazla geliştirilebileceğini düşündüğünü açıklamıştır.⁴⁶⁵

İngiliz gezgin Henry Holland, kalenin inşası henüz tamamlanmadan burayı ziyaret etmiştir. Henry Holland'ın aktarmış olduğu bilgilerden kalenin inşa süreciyle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir; kale inşasına başlandığı tarihten 9 ay gibi kısa bir süre içinde neredeyse tamamlanmıştır. Ancak kalenin inşası hızlı olarak gerçekleştiği için bu durum gezginler tarafından kalenin bazı bölümlerinde gözlenmiştir.⁴⁶⁶ Kalenin inşası için 2000 işçi görevlendirilmiştir. Henry Holland'ın ziyareti sırasında kaleye takılmak üzere toplar getirtilmiştir.⁴⁶⁷ Aynı şekilde kalenin inşası tamamlanmadan burayı ziyaret eden bir diğer gezgin Thomas Smart Hughes, 40 topun kaleye takıldığını ancak 45 topun daha kaleye takılmak üzere burada

⁴⁶³ Bkz. (124), URQUHART, 234.

⁴⁶⁴ Bkz. (417), WALSH, 81.

⁴⁶⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 485.

⁴⁶⁶ A.g.k., HOLLAND, 488. Bkz. (288), HUGHES, 239.

⁴⁶⁷ A.g.k., HOLLAND, 488. A.g.k., HUGHES, 485-88.

bulduğunu aktarmıştır.⁴⁶⁸ Kalede yer alan topraklar İngiliz ve Fransız üretimidir.⁴⁶⁹

Robert Walsh, kaleyi şu sözlerle betimler; "*Burası 80 parça İngiliz ve Fransız ağır silahlarıyla korunur bu nedenle belki de bu kale Avrupa'daki en güvenli ve en yüce dağ kalelerinden biri olarak kabul edilir.*"⁴⁷⁰ Thomas Smart Hughes'e göre ise "*...Dağ tarafına dönen kısımdaki kalenin ucu yalnızca güneybatı uçta bulunan büyük bir toprakta korunmaktadır; diğerlerinin arasında İngiliz ve Fransız ağır topları bulunur, çok sayıda pirinçten yapılmış top ile hepsi birlikte güneydoğu köşedeki platform üzerindeki top arabalarında bulunur.*"⁴⁷¹

Batılı gezginler tarafından Ergiri şehri çok kez resmedilmiştir. Söz konusu resimler, yazılı anlatımlar dışında şehri görsel olarak da anlamaya yardımcı olmaktadır. Ergiri ile ilgili resim ve gravürlerde genellikle kalenin resmedildiği görülmektedir. Aynı zamanda diğer şehirlere göre Ergiri Kalesinin oldukça kapsamlı olarak incelenmesi, kalenin seyyahlar üzerinde bıraktığı etkiyi göstermektedir. Resimlerde genellikle kale tüm heybetiyle, aşağıda dağınık bir halde yer alan evlerin üzerinde yükselmektedir. (Resim 91, 92, 93)

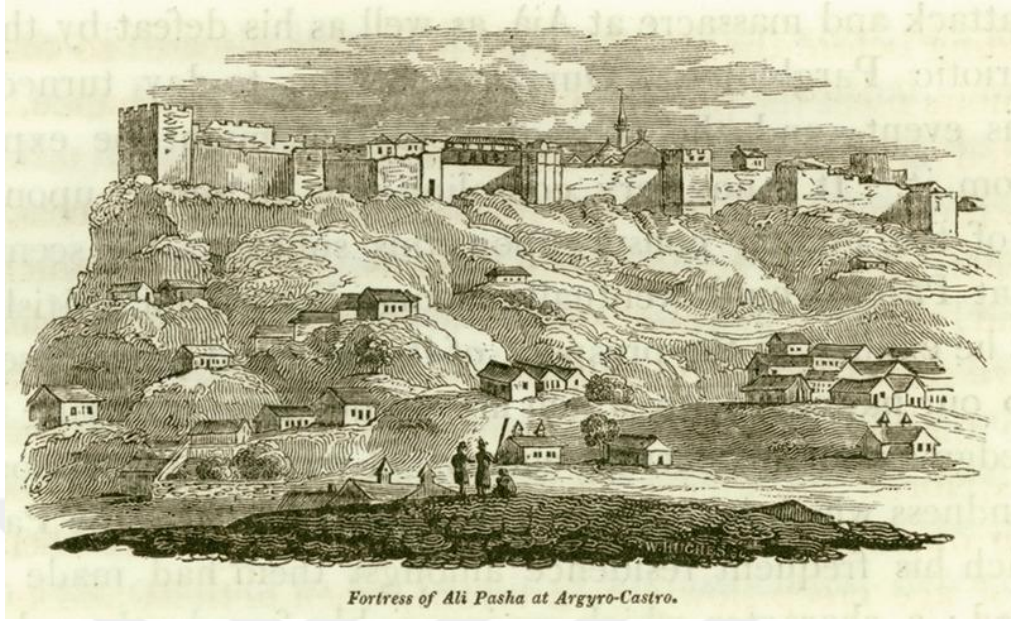
Günümüzde müze olarak hizmet veren kale içinde Bektaşî Türbesi ve saat kulesi bulunmaktadır. Bunun dışında kalenin yer aldığı Evliya Çelebi Sokağı, şehrin Osmanlı geçmişi vurgulamaktadır.

⁴⁶⁸ Bkz. (288), HUGHES, 240.

⁴⁶⁹ Bkz. (350), HOLLAND, 488. A.g.k., HUGHES, 240. Bkz. (417), WALSH, 81.

⁴⁷⁰ A.g.k., WALSH, 82.

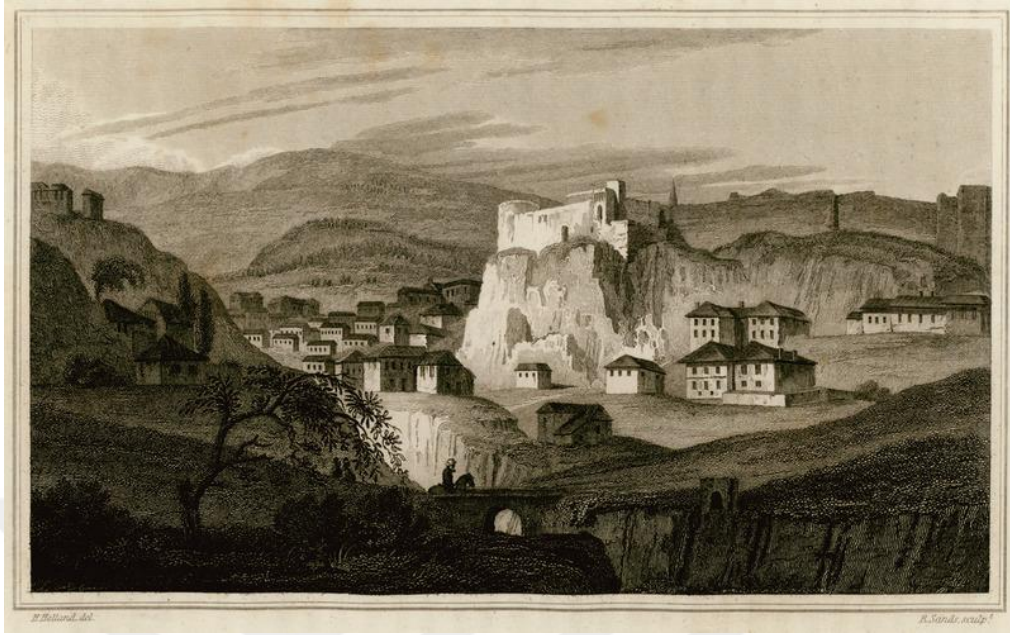
⁴⁷¹ A.g.k., HUGHES, 240.

Resim 91: Ergiri Kalesi, 1813 (T.S.Hughes)

Resim 92: Ergiri şehri ve kalesi, 19. yy. (C.Wordsworth)

Resim 93: Ergiri şehrinin görünümü, 1812-1813 (H.Holland)

Resim 94: Ergiri Kalesi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

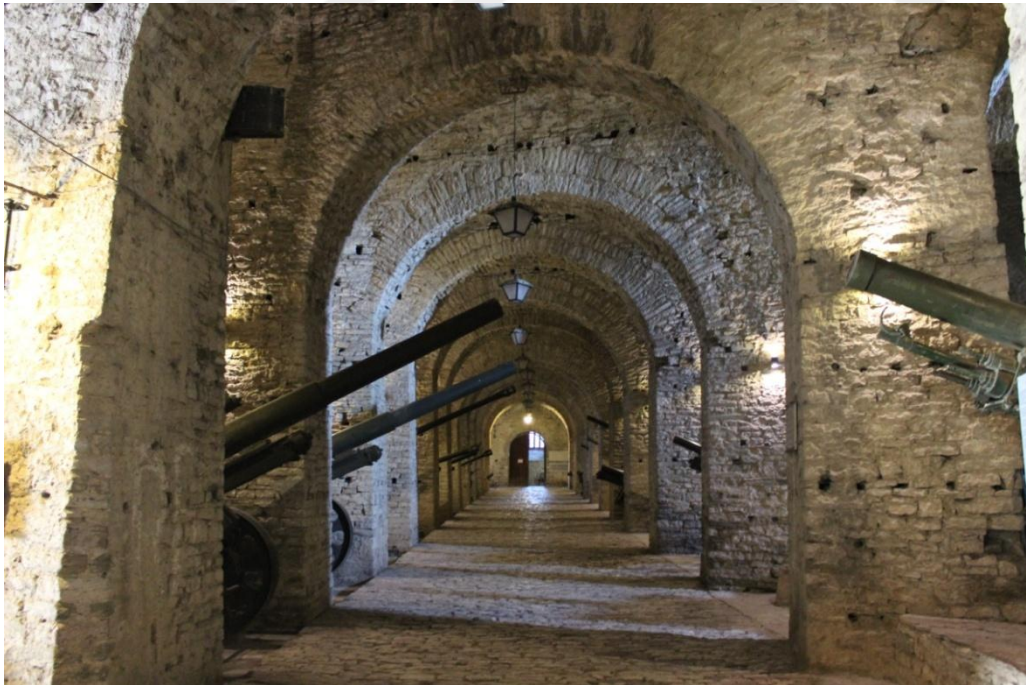
Resim 95: Ergiri Kalesinin görünümü, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 96: Ergiri Kalesinin girişi, Nisan 2012, (Ş.Sönmezer)

Resim 97: Ergiri Kalesinin girişı, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 98: Günümüzde müze olarak hizmet veren kalenin içinden görünüm, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 99: Kale içindeki saat kulesi, Nisan 2012 (Ş.Sönmezer)

Resim 100: Kale içindeki Bektaşî Türbesi, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.6.2.6. Diğer Yapı Türleri

19. yüzyılda şehrin genel görünümünde dikkan çeken yapılardan biri su kemeridir. Su kemeri, kale ile aynı dönemde, 1812 yılında inşa edilmiştir. Kalenin batısındaki büyük burcun olduğu tarafta yer almaktadır. Sopot Dağından su taşıyan bu yapı, iki kat yüksekliğinde ve güçlü kemerlerden inşa edilmiştir. Deprem sebebiyle tahrip olan yapıda, 1930'larda sadece birkaç sütun ve kemer ayakta kalabilmiştir. 1967'de ise bazı sütun kalıntıları bulunmaktadır.⁴⁷² Ancak su kemeri günümüzde tamamen yıkılmıştır.

Ergiri'yi ziyaret eden Batılı gezginler söz konusu su kemerinden bahsetmiştir. Gezinlere göre şehrin su ihtiyacı, batıdaki tepede bulunan su kemeri ile sağlanmaktadır.⁴⁷³ Bu yapı, Ergiri Kalesi ile birlikte şehrin her noktasından görülebilmektedir.⁴⁷⁴ François Charles Hugues Laurent Pouqueville, buradaki evlerin sarnıçlarının bulunduğunu ve kasabadaki çeşmelere su kemeri ile Sapoti kaynağından su taşındığını aktarmıştır.⁴⁷⁵ 1848 yılında şehri ziyaret eden Edward Lear'ın ifadelerinden su kemerinin bu dönemde tahrip olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁶ Günümüze ulaşamayan su kemeri, Edward Lear ve William Leighton Leitch tarafından resmedilmiştir. (Resim 101, 102)

⁴⁷² Bkz. (35), KIEL, 141.

⁴⁷³ Bkz. (288), HUGHES, 239. Bkz. (417), WALSH, 82.

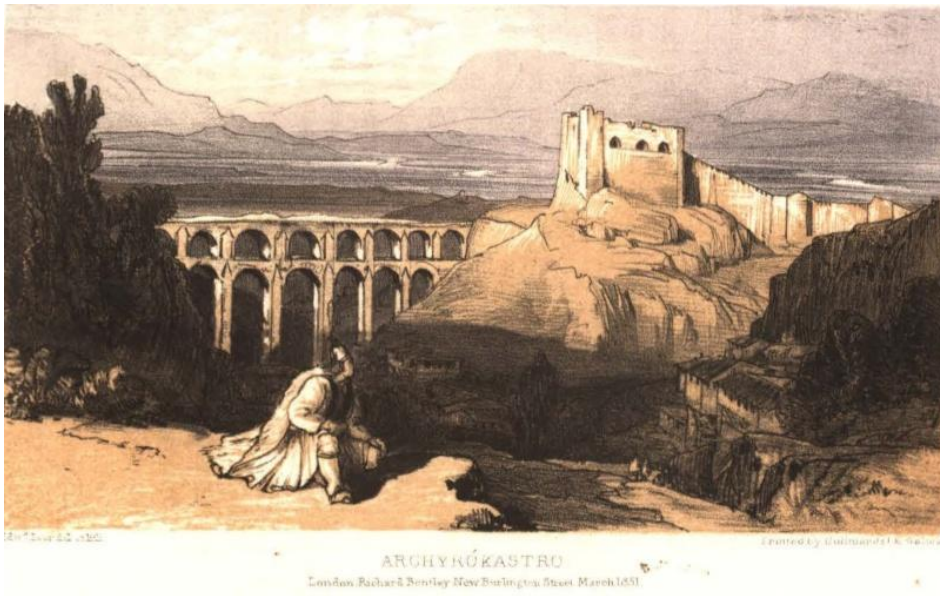
⁴⁷⁴ Bkz. (115), LEAR, 315.

⁴⁷⁵ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 64.

⁴⁷⁶ A.g.k., LEAR, 315.

Resim 101: William Leighton Leitch tarafından betimlenen Ergiri şehri, 19.yy.
 (R.Walsh)

Resim 102: Edward Lear'ın gözünden Ergiri Kalesi ve su kemeri, 1848 (E.Lear)

Dropull Vadisinde, Drin Nehri üzerinde bir köprü bulunmaktadır. Bu köprü, yüksek ve tek kemerli olarak inşa edilmiştir.⁴⁷⁷ Edward Lear ve Henry Fanshawe Tozer'in bahsettiği bu köprü H.Holland ve C.Wordsworth'un Ergiri resimlerinde görülebilmektedir. (Resim 92, 93)

3.7. Delvina (Delonia, Delvinë)

Osmanlı döneminde "Delonia" olarak adlandırılan şehir için,⁴⁷⁸ Arnavutlar "Delvinë" veya "Delvina" ismini kullanmaktadır. Delvinë, Arnavutça'nın Toska diyalektiğinde koyunların yaşadığı yer manasına gelmektedir.⁴⁷⁹ 19. yüzyıldaki seyahatnamelerde ise genellikle "Delvino" ismi kullanılmıştır.

3.7.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Delvina

Avlonya iline bağlı olan Delvina, Arnavutluk'un güneyindeki Kuzey Epir bölgesinde yer almaktadır. Kuzedoğuda Gjirokastra (Ergiri), güneybatıda ise Sarande şehri ile çevrelenmiştir. Acroceraunian Dağlarının batı sırasının yer aldığı şehir, üç ayrı yükseltinin eteklerinden düzlükler boyunca; batı, kuzeydoğu ve güneydoğu istikametinde gelişmiştir. Verimli bir ovaya ve Kalasa Nehri Vadisinden güney Arnavutluk kıyılarına açılan bölgede bulunmaktadır.

Delvina'nın Osmanlı dönemi öncesindeki tarihi hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Ancak şehrin tarih boyunca önem taşıyan Kuzey Epir bölgesinde yer alması, önceki dönemlerde de önemli bir şehir olduğunu düşündürmektedir. Orta Çağ ve tüm Osmanlı dönemi boyunca denizden Arnavutluk'un içlerine giden yol üzerinde, Bistricë ve Kala Vadisini koruyan stratejik bir noktada bulunmaktadır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Bkz. (115), LEAR, 229.

⁴⁷⁸ Bkz. (35), KIEL, 92.

⁴⁷⁹ Skender RIZA, "Delvine", 147.

⁴⁸⁰ Gianclaudio MACCHIARELLA, "Byzantine - Ottoman Delvina", 51.

Şehir, 11. ve 13. yüzyıllar arasında Cemhal tepesinde, kale içinde yeniden kurularak, "canlı şehir" olarak anılmıştır.⁴⁸¹ Osmanlı Devleti öncesindeki İspanyol etkisi, 1360'lı yıllarda Arta ve diğer kuzey Epir şehirlerinden gelen paralı askerlerin yağmaları ile ilişkilendirilebilir. Yahudi topluluğunun Delvina'ya yerleşmesi ise II. Bayezid'in İspanya'dan sürülen Yahudi topluma yardımcı olan politikası ile 1491'de gerçekleşmiştir.⁴⁸²

Osmanlı Devleti ilk olarak 1432 yılında Sinan Paşa'nın tarafından gerçekleştirilen akınlarla bölgeye ayak basmıştır. Ancak şehrin fethi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Korfu seferi sırasında, Delvina doğumlu, Arnavut vezir Ayas Paşa'nın⁴⁸³ çabalarıyla Arnavut İsyanı bastırıldıktan sonra 1537 yılında gerçekleşmiştir.⁴⁸⁴ Daha sonra sancak haline getirilerek, sancağın merkezi olan Delvina, Arnavut isyancılarına karşı yapılan harekâtlarda üs olarak kullanılmıştır.⁴⁸⁵ Osmanlı hâkimiyetine girdikten kısa bir süre sonra imar faaliyetlerine başlanan şehirde, ilk yapılar oldukça mütevazı olarak kale içine, sonraki dönemlerde ise kale civarına daha görkemli yapılar inşa edilmiştir.⁴⁸⁶ İdari merkez olan Delvina, kısa sürede yeni yapılarla donatılmıştır. Birkaç yıl içinde tarım şehriden, askeri kasabaya dönüşmüştür. Aynı zamanda dini ve ticari merkez konumuna ulaşan şehirde, bu dönemde nüfus ikiye katlamıştır.⁴⁸⁷

17. yüzyılda Evliya Çelebi şehri ziyaret etmiştir. Seyahatnamede "Delvine Varoşu" olarak adlandırılan yerleşim merkezi kalenin doğusundadır. Burada aralarında mesafe bulunan 100 ev bulunmaktadır. Her evin demir kapılı büyük kuleleri vardır. Seyahatnamede, kaleden çıkarken sağda bulunan Hünkâr Camii'nin adı geçmektedir. Ayrıca şehirde birçok cami ve mescidin yanı sıra 3 medrese, 3 sıbyan mektebi, 3 tekke, 1 hamam, 3 han, 10 çeşme, 80 dükkân yer almaktadır. 3 han ve 80 dükkânın bulunması şehrin ticari açıdan önemini göstermektedir. Bunun

⁴⁸¹ Bkz. (479), RIZA, 147. Bkz. (480), MACCHIARELLA, 51-52.

⁴⁸² A.g.m., MACCHIARELLA, 51-52.

⁴⁸³ A.g.m., MACCHIARELLA, 51.

⁴⁸⁴ Bkz. (35), KIEL, 92.

⁴⁸⁵ A.g.m., RIZA, 147.

⁴⁸⁶ A. CARDACCI - A. VERSACI, "A Study For The Conservation of The Architectural Islamic Complex of Xhemal in Delvina (Albania)", 309.

⁴⁸⁷ A.g.m., CARDACCI-VERSACI, 309.

dışında Evliya Çelebi, şehrin geçim kaynağının zeytin ve zeytinyağı satmak olduğunu açıklamıştır.⁴⁸⁸

16. 17. ve 18. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altındaki şehirde, endüstri ve tarım faaliyetleriyle gelişimini sürdüren şehir, dini ve ticari merkez olarak önem kazanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, Rumelideki topraklarına müdahale etmek için stratejik bir konumdadır. 18. yüzyıl sonuna kadar ekonomisi gelişmeye devam etmiştir.⁴⁸⁹ 18. yüzyılda Delvina, özellikle Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'da yayılan Halveti merkezi durumuna gelmiştir.⁴⁹⁰ Daha sonraki zamanlarda Halveti Tarikatı yerini Bektaşiliğe bırakmıştır.

3.7.2. 19. Yüzyılda Delvina

1811 yılında, Ali Paşa tarafından Delvina ele geçirilmiştir. Delvina, deniz yolundan Arnavutluk'un içlerine, Ergiri ve Yanya gibi önemli şehirlere ulaşan güzergâh üzerinde yer alır. Günümüzde de kullanılan bu antik yol, 19. yüzyılın başında Tepedelenli Ali Paşa tarafından restore edilmiştir.⁴⁹¹

1306 (1888-89) tarihli Yanya Vilayeti Salnamesine göre şehirde Beyezid Veli Camii, Siyavuş Paşa Camii, Hacı Ali, Hayder Baba Camii, Mustafa Paşa Camii, Avanos Bey Camii, Hacı Ali Efendi Camii, Ali Paşa Camii ve Ahmet Bey Camii olmak üzere 9 cami ve birkaç medrese yer almaktadır.⁴⁹² Farklı bir çalışmada ise şehirdeki yapı sayısı 259 dükkân, 50 imalathane, 12 cami, 14 han ve birkaç atölye olarak geçmektedir.⁴⁹³ Bir başka kaynakta ise 19. yüzyılın sonunda Yanya vilayetinin merkezi olan şehirde, 400 dükkân ve iş yeri yer aldığı ifade edilmiştir.⁴⁹⁴ Söz konusu bilgiler bu yüzyılda Delvina'nın ticari fonksiyonu ön plana çıkan, gelişmiş bir şehir

⁴⁸⁸ Bkz. (407), ÇELEBİ, 305-306.

⁴⁸⁹ Bkz. (480), MACCHIARELLA, 51.

⁴⁸⁹ Bkz. (35), KIEL, 52.

⁴⁹⁰ Bkz. (271), ELSIE, 182.

⁴⁹¹ M. BORIANI - M. GIAMBRUNO, "The Architectural Islamic Complex in the Area of Delvina, A Problem of Conservation, Protection and Valorization of Albanian Cultural Heritage", 51.

⁴⁹² A.g.k., KIEL, 92.

⁴⁹³ A.g.m., MACCHIARELLA, 52.

⁴⁹⁴ Bkz. (479), RIZA, 147.

olduğunu göstermektedir. Bunun dışında Delvina, Tanzimat reformlarına karşı yürütülen ayaklanmalarda oldukça fazla önem kazanmıştır. 1878 yılında Prizren Arnavut Birliği'nin merkezi olmuştur.⁴⁹⁵

3.7.2.1. Nüfus Yapısı

Delvina'nın nüfusu hakkında seyyahlardan ulaşılan bilgiler oldukça sınırlıdır. 19. yüzyılın başında 1804 yılında şehri ziyaret eden William Martin Leake'ye göre kasabanın halkı çoğunlukla Müslüman Arnavut'lardan oluşmaktadır. Ayrıca şehrin doğusunda yaşayan 30 Yunan aile bulunmaktadır.⁴⁹⁶ 1809 yılında John Cameron Hobhouse ise şehirde 8000 kişinin yaşadığını aktarmıştır.⁴⁹⁷ Hobhouse'nin aktardıkları dikkate alındığında, Delvina'nın Arnavutluk'taki şehirler arasında, orta ölçekli bir şehir görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

1306 (1888-89) tarihli Yanya Vilayeti Salnamesine göre Delvina'da 2200 kişi yaşamaktadır.⁴⁹⁸ Farklı bir çalışmada ise şehrin nüfusunun yüzyılın sonunda 7500 olduğu açıklanmıştır.⁴⁹⁹

3.7.2.2. Yerleşim Merkezi

Yüzyılın başında şehri ziyaret eden İngiliz yazar, topograf ve diplomat William Martin Leake, şehre ulaştığındaki ilk izlenimlerini şu şekilde betimlemiştir; *"Şehir güneydoğu yönündeki yüksek dağ sırasının, alçak tepesinin açılışında bulunur, toprak dağ geçidinin her tarafında boldur, baharda derecikle aşağı akar, pürüzlüdür, zeytin ve diğer meyve ağaçlarını taşır."*⁵⁰⁰ William Martin Leake'ye göre Türk evleri tepe tarafında, akıntının her iki tarafında bulunmaktadır. 3218.60 m (2 mil) mesafede her zamanki gibi Arnavut kasabaları bulunur. Bunlar aileler arasındaki kavgalar sebebiyle birbirinden uzak inşa edilmiştir. Arnavut toplulukları aralarındaki

⁴⁹⁵ Bkz. (479), RIZA, 147.

⁴⁹⁶ Bkz. (273), LEAKE, 18.

⁴⁹⁷ Bkz. (114), HOBHOUSE, 86.

⁴⁹⁸ Bkz. (35), KIEL, 92.

⁴⁹⁹ A.g.m., RIZA, 147.

⁵⁰⁰ A.g.k., LEAKE, 18-19.

çatışmalar nedeniyle birbirlerinden ayrılmıştır. Yunanlar sadece doğudaki dış mahallede, "Laka" olarak adlandırılan bölgede oturur. Burada yaklaşık 30 aile vardır, bunların on tanesi "Kyr Khrist" ile aynı soyadı taşır. Bunun dışında Leake, kasabanın kuzey tarafında portakal, servi ve kavak ağaçlarının yer aldığı bahçeler içinde, güzel evlerin bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁰¹

Fransız tarihçi ve diplomat François Charles Hugues Laurent Pouqueville Delvina'daki yerleşim merkezini şu şekilde açıklamıştır; *"600 ev 5685 m (1 fersah) alanın üzerinde dağınık olarak bulunur. Eğimli birkaç tepe zeytin, limon ve nar ağaçları tarlalarıyla kaplıdır. Boşluğun ortasında pazar veya varochi (Hristiyan dış mahallesi) bulunur."* Yine Pouqueville'ye göre kasabanın doğusundaki tepeler çok sayıda hoş evle bezenmiştir. Fakat bitişik ova boş ve yalındır.⁵⁰² James John Best ise Delvina'yı şöyle yansıtmıştır; *"Delvino'ya yaklaşım özellikle çarpıcıdır. Hoşça dağlık ülkede bulunur. Cesur yüzler ve derin dağ geçitleri, ağaçlarla kaplıdır. Oldukça güzel görünümün sonsuz çeşitliliğini oluşturur. Ana evler birbirinden biraz mesafeli olarak inşa edilmiştir ve duvarlarla çevrilidir. Onlara bağımsız askeri yapı görünümü verir."*⁵⁰³

William Martin Leake, François Charles Hugues Laurent Pouqueville ve James John Best, evlerin birbirlerine mesafeli olarak inşa edildiğini aktarmıştır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin de belirttiği bu durum, 19. yüzyılda devam etmiştir. Evlerin bu şekilde inşa edilmesi Arnavut aileler arasında süregelen çatışmalardan kaynaklanmıştır. Bu yüzden Evliya Çelebi ve James John Best'in dikkat çektiği gibi, evler oldukça korunaklı inşa edilmiştir.

William Martin Leake, Delvina'nın girişindeki yüksek bir tepede, Selim Bey Koka'nın terkedilmiş sarayı olduğunu aktarmıştır. Kasabanın kuzeyinde bahçeler içindeki evlerin bulunduğu bölgede ise Paşa'nın Sarayı bulunmaktadır. Ancak bu

⁵⁰¹ Bkz. (273), LEAKE, 18-19.

⁵⁰² Bkz. (98), POUQUEVILLE, 33.

⁵⁰³ James John BEST, **Exursion in Albania; Comprising a Description of the Wild Boar, Deer and Woodcock Shooting in That Country; and a Journey from Thence to Thessalonica & Constantinople, and Up to the Danube To Pest**, 107.

saray harabe halindedir. Mustafa Paşa ve Ali Paşa arasında 7 yıl süren savaştan dolayı şehirde bulunan birçok ev harap hale gelmiştir. Savaş, Ali Paşa'nın Delvina'ya sahip olmasıyla sonlanmıştır.⁵⁰⁴ Muhtemelen bu sarayların harap hale gelmesine bahsedilen savaş sebep olmuştur. François Charles Hugues Laurent Pouqueville ise Hıristiyanların yaşadığı dış mahallede Chiamara ve Delvina baş psikoposunun mütevazı bir konağının bulunduğunu açıklamıştır.⁵⁰⁵

19. yüzyılın ikinci yarısında Henry Fanshawe Tozer, Delvina'yı yeşil yamaçlarda çınarların ortasında ve akıntılar içinde hoş ve gelişmiş bir şehir olarak tanımlar. Ancak dağınık ve biraz harap olduğunu ekler.⁵⁰⁶

James John Best, çok sayıda cami gözlemlediğini bu yüzden çok sayıda Müslüman yaşadığını düşündüğünü açıklamıştır.⁵⁰⁷ William Martin Leake ise şehrin 8 veya 10 küçük camisi bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁸ Söz konusu camilerden kale çevresinde iki ve Rusan bölgesinde bir olmak üzere sadece üç adet cami günümüze ulaşmıştır. Camilerden ilki kalenin içinde yer alır. Sadece duvar kalıntıları günümüze gelen bu cami, Evliya Çelebi'nin kaleden çıkarken sağda bulunduğunu belirttiği "Hünkâr Camii" olmalıdır. Söz konusu yapının 15. yüzyılın ikinci yarısında, II. Mehmet (1444-1446, 1451-1481, ö.886-1481) döneminde inşa edilen "Fatih Camii" olduğu düşünülmektedir.⁵⁰⁹ Farklı bir çalışmada ise yapı II. Mehmet (1444-1446, 1451-1481- ö. 886/1481) veya II. Bayezid (1481-1512) dönemine atfedilmektedir.⁵¹⁰ Cami, Arnavutluk'taki erken dönemlerde görülen küçük ölçekli, kare planlı, yalın bir plan şemasına sahiptir. (Resim 103, 104)

⁵⁰⁴ Bkz. (273), LEAKE, 18-19.

⁵⁰⁵ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 33.

⁵⁰⁶ Bkz. (118), TOZER, 231.

⁵⁰⁷ Bkz. (503), BEST, 107.

⁵⁰⁸ A.g.k., LEAKE, 18.

⁵⁰⁹ Bkz. (486), CARDACCI - VERSACI, 309.

⁵¹⁰ Bkz. (480), MACCHIARELLA, 53.

Resim 103: Harap bir haldeki Delvina Kalesi ve Hünkâr veya Fatih Camii, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 104: Hünkâr veya Fatih Camii kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş)

Delvina'da kale çevresinde bulunan diğer önemli cami ise "Xhemal Külliyesi" içinde yer alan camiidir. Kalede yer alan camiyle birlikte, bu iki yapının Arnavutluk'taki en eski camiler olduğu iddia edilmiştir. Ancak özellikle kalenin yer aldığı tepede bulunan cami tamamiyle kalıntı halindedir. Xhemal Külliyesi içinde bulunan camii ise harap bir halde ancak kalede bulunan camiye göre daha iyi durumdadır. Minaresi yıkılan cami, yaklaşık 11 x 11 m ölçülerinde, kare planlıdır. "Xhemal", "Xher-Mëhallë" veya "Xher-Māhāl" olarak adlandırılan bu yapı topluluğu; kalenin güneydoğusunda arazinin engebeli yapısı sebebiyle dağınık halde bulunmaktadır. Külliye; cami, medrese, halveti tekkesi, türbeler, hamam ve çeşmeden oluşmaktadır.

Resim 105: Xhemal Camii Kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 106: Xhemal Külliyesi içindeki medrese bölümünün kalıntısı, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 107: Xhemal Külliyesi içindeki türbelerden biri, Nisan 2016. (A.Ateş)

Delvina'nın dışındaki Rusan bölgesinde ise "Gjin Aleksî Camii" bulunmaktadır. Cami ve dört adet türbeden oluşan bu yapı topluluğu, Arnavutluk'taki önemli camilerden biridir. Şehirde bulunan önemli yapılardan bir diğeri de "Baba Haziz Tekkesi"dir. Kalenin kuzeybatısında bulunan bu yapı, 16. yüzyılın sonunda Halveti Tekkesi olarak kurulmuştur.⁵¹¹

Günümüzdeki yerleşim merkezi çoğunlukla kalenin doğusundaki düzlük alanda gelişmiştir. Kalenin batısında ise daha seyrek olmak üzere, yerleşimler bulunmaktadır. Aynı zamanda şehirde farklı özellikleriyle ön plana çıkan bölgeler bulunmaktadır. Bu bölgeler arasında Müslüman yerleşimlerinin yayıldığı düşünülen kale çevresi, şehrin dışında batı yöndeki Rusan bölgesi ve günümüz şehir merkezinin güneydoğusunda bulunan Leyla Malo Mevkisi sayılabilmektedir. "Scutari, Berat, Delvina – Albania Domani" adlı araştırmada bulunan Delvina şehri haritasında bu bölgelerin yayıldığı alanlar görülebilmektedir. (Şekil 12) Ancak Osmanlı dönemi yapıları şehir merkezinin batısında yoğunlaşmaktadır.

Şekil 12: Delvina (R.Gabaglio,S.Pistidda)

⁵¹¹ Gjin Aleksî Camii ve Baba Haziz Tekkesi hakkında detaylı bilgi için bkz. (480), MACCHIARELLA, 54-55.Bkz. (491), BORIANI - GIAMBRUNO, 51-52.

Leyla Malo bölgesi, şehir merkezinin güneydoğusundaki yamaç üzerinde bulunmaktadır. Burada bahçe içinde, alçak katlı beyaz evler yer almaktadır. İtalyan hâkimiyeti döneminde sağlık merkezi olarak kullanılmıştır. Bunun dışında çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Vergoi Köyünde, 18. veya 19. yüzyıldan günümüze ulaşan iki türbe ve iki kulla (kule ev) bulunmaktadır.

3.7.2.3. Ticaret Merkezi

İngiliz gezgin William Martin Leake, çarşının kalenin aşağısında perişan bir halde bulunduğu aktarmıştır.⁵¹² Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'ye göre ise kalenin aşağısındaki çukur bölgenin ortasında yer almaktadır.⁵¹³ Leake ve Pouqueville'nin aktardığı bilgilere göre çarşı, kalenin yer aldığı tepeden aşağıya doğru, alçak düzlükte bulunduğu anlaşılmaktadır. Ticaret merkezinin konumu, diğer şehirlerde de olduğu gibi kale ile ilişkilendirilmiştir. Ancak bu iki seyyahın ifadeleri, şehrin Ali Paşa tarafından alındığı 1811 yılından önceki dönemi yansıtmaktadır. James John Best'e göre ise "*Çarşı genellikle Türk kasabalarında bulunan mallarla doludur.*"⁵¹⁴

William Martin Leake, şehirdeki önemli üretim faaliyetlerinden bahsetmiştir. Leake'ye göre şehirde yaşayan Hıristiyanlar şarap üretir. Ayrıca ayakkabı ve Arnavut kılıçları, namluları dışında silahların tüm bölümü ve tüfekler burada yapılmaktadır.⁵¹⁵

3.7.2.4. Kale

Delvina Kalesi, Bistricë Nehri ve Kalasa Vadisine hâkim bir noktada, modern şehir merkezinin dışında, güneybatıda bulunan bir tepenin üzerinde yer alır. Kalenin planı büyük ölçüde arazinin yapısına göre şekillenmiştir.

⁵¹² Bkz. (273), LEAKE, 20.

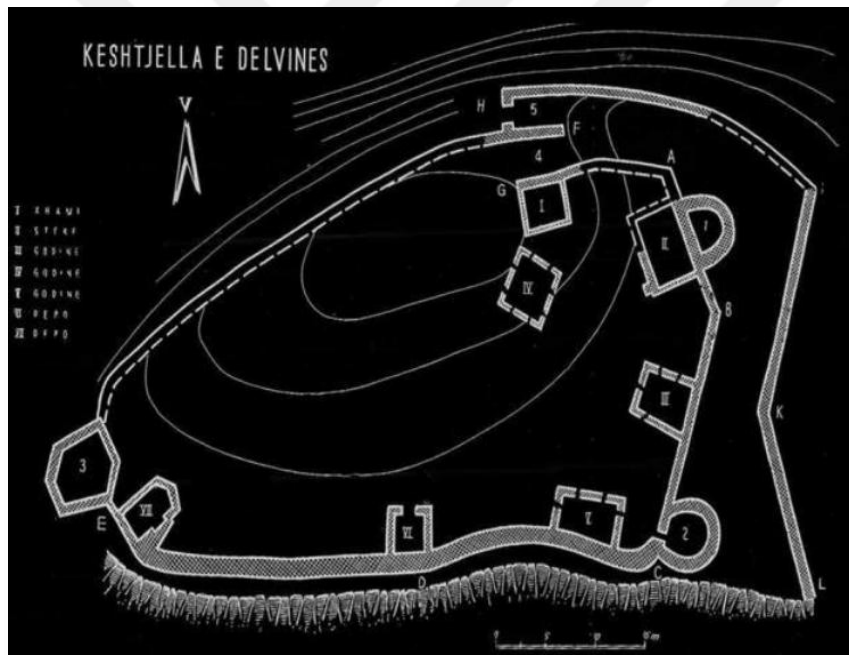
⁵¹³ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 33.

⁵¹⁴ Bkz. (503), BEST, 107.

⁵¹⁵ A.g.k., LEAKE, 20.

Kale, 500 m uzunluğundaki sur hattı ile çevrelenmiştir. Kaleye, doğu tarafta bulunan patika yoldan ulaşılmaktadır. Dairesel planlı beş adet kuleden sadece ikisi kalıntı halinde günümüze gelebilmiştir.⁵¹⁶

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Delvina Kalesini ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre sivri bir kaya üzerinde, beşgen şeklinde bir kaledir. Etrafı 600 adım uzunluğundadır. Hendeği bulunmayan kalenin, doğu tarafta kapısı yer alır. Kalede dizdar, kethüdâ ve imama ait üç ev bulunmaktadır. Ayrıca 1 mescid, zahire ambarı, cephan mahzeni, su sarnıcı ve kaleden çıkarken sağ tarafta küçük Hünkâr Camii yer almaktadır.⁵¹⁷

Şekil 13: Delvina Kalesinin planı (A.Versaci-A.Cardaci)

19. yüzyılın başında William Martin Leake ve François Charles Hugues Laurent Pouqueville, seyahatnamelerinde Delvina Kalesinden bahsetmiştir. 1804 yılında Leake'e göre kale; *"Tepenin başlangıcı, konik kayada dağ geçidi üzerinde*

⁵¹⁶ Bkz. (480), MACCHIARELLA, 52.

⁵¹⁷ Bkz. (407), ÇELEBİ, 305.

*planlanlanan, kötü onarım görmüş kaleyle taçlandırılmıştır.*⁵¹⁸ 1806 yılında Pouqueville'ye göre ise; *"Kale bağımsız yükseklikte bulunur. Yalnızca çok dar patika yoldan ulaşılır. Uçurumlarla sınırlandırılmıştır. Pazarın bulunduğu çukur alana hâkimdir."*⁵¹⁹

Günümüzde harap halde bulunan kaleye, çalılarla kaplı patika yoldan güçlükle ulaşılabilir. Arnavutluk'taki şehirlerde bulunan kaleler arasında en kötü durumdaki kalelerden biridir. Kaleye ait kalıntıların çoğu çalılarla gizlenmiştir. Ancak kaledeki Hünkâr Camii'nin kalıntıları görülebilmektedir.

Resim 108: Delvina Kalesinin kalıntıları, Nisan 2016 (A.Ateş)

⁵¹⁸ Bkz. (273), LEAKE, 20.

⁵¹⁹ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 33.

Resim 109: Delvina Kalesinin kalıntıları, Nisan 2016 (A.Ateş)

Resim 110: Delvina Kalesinin kalıntıları, Nisan 2016 (A.Ateş)

3.8. Yanya (Yanya, İoannina)

Osmanlı döneminde "Yanya" olarak adlandırılan şehre, Yunanlar tarafından "İoannina" veya "Giannena"⁵²⁰ denilmektedir. Şehrin ismi oldukça tartışmalıdır. Bir görüşe göre Yanya ismi, "Joanni" adında bir Bizans prens veya prensesinden kaynaklanmaktadır. Diğer görüşe göre ise günümüzde Aslan Camii'nin yer aldığı bölgede bulunan Yoannis Prodromos Manastırı'ndan türemiştir.⁵²¹

3.8.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Yanya

Yanya, Osmanlı Döneminde Arnavutluk sınırları içindeki en önemli şehirlerden biridir. Ancak günümüzde Yunanistan'ın kuzeybatısında, Arnavutluk sınırına yakın bir bölgede konumlanmaktadır. Kuzeydoğuda Kastoria, doğuda Grevena, Trikala, güneydoğuda Arta, güneyde Preveza, güneybatıda İgoumenitsa, kuzeybatıda ise Arnavutluk topraklarıyla sınırlandırılmıştır. Aynı zamanda Epir bölgesinde, Pamvotida veya Pamvotis Gölünün batı kıyısında yer almaktadır. Bu göle Erken devirlerde Akerusia, ve bu gölden çıkan akarsuya da Akeron denilmektedir. Bu akarsu Kokikos adlı dere ile birleşerek denize dökülmektedir.⁵²² Oldukça yüksek bir plato üzerinde bulunan şehrin etrafı sarp dağlarla çevrelenmiştir. Pindus Dağlarının kolunu oluşturan Mitsikeli Dağları, Pamvotis Gölünü kuzeydoğudan çevrelemektedir. Diğer taraftan Kuzey Yunanistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Yanya, endüstri ve ticaret merkezidir.

Şehrin hangi tarihte kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Bizanslılar tarafından kurulmuştur. Şehir hakkındaki ilk kayıtlar M.S.9. yüzyıla rastlamaktadır.⁵²³ Yanya, 10. yüzyıl başlarında I. Bulgar Devleti'nin çarı I. Simeon (893–927) tarafından ele geçirilmiştir.⁵²⁴ Ardından 1081 yılında İtalya'dan gelen

⁵²⁰ Reggina MOUSTERAKI, *Epirus Parga Igoumenitsa Syvota Ioannina*, 89.

⁵²¹ Onur KABAK, *Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice)*, 64.

⁵²² Bkz. (97), İNCİCİYAN-ANDREASYAN, 81.

⁵²³ Allen BROOKS, *Castles of Northwest Greece From the Early Byzantine Period to the eve of the First World War*, 244.

⁵²⁴ A.g.k., KABAK, 64.

Normandiyalıların saldırısına maruz kalmıştır. Robert Guiscard, Bizans İmparatoruna saldırmış ve oğlu ile birlikte günümüzde Arnavutluk toprakları olan kuzey Epir kıyılarını ele geçirmiştir. Guiscard, 1081 yılında İtalya'daki isyanı bastırmak üzere İtalya'ya geri dönse de, Bohemond Yanya'yı ele geçirmiştir. Bu sürede Bohemond, surları, iç kaleyi restore ettirmiş ve ikinci iç kaleyi inşa ettirmiştir. Bu kısa süreli Norman hâkimiyetinden sonra, şehir 1084 yılında yeniden Bizans topraklarına katılmıştır. Bu sürede Michael Comnenus tarafından şehir yeniden kurulmuştur.⁵²⁵

13. yüzyıldaki gelişmeler şehrin giderek önem kazanmasına neden olmuştur. 1204 yılındaki 4. Haçlı Seferi sırasında İstanbul, Latinler tarafından yağmalanmıştır. Başkentini yağmalanmasıyla birlikte I. Michael Comnenus Dukas (1205 – 1215) Epir bölgesine gelerek, Epir Despotluğu'nu kurmuştur. Comnenus, Yanya'ya gelenlere vatandaşlık vermiş ve kasabanın içinde yerleşecekleri bir alan tahsis etmiştir. Bu sürede şehirdeki inşa faaliyetleri de devam etmiştir; yeni sur duvarları inşa edilmiştir. Bununla birlikte Yanya, Epir'de, Arta'dan sonra ikinci başşehir durumuna gelmiştir. Epir Despotluğu'nun sınırları kısa sürede genişlemeye başlamıştır. 1290 dolaylarında Bizans, Epir topraklarına savaş açarak, Yanya şehrini kuşatmış ancak sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵²⁶

1318 yılında şehir tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiştir. Yanya halkına vergi muhafiyeti, mal, mülk edinme ve yerel yönetim hakkı gibi birçok hak verilmiştir. Bu sürede Kefalonya Kontu olan İtalyan Orsini ailesinden Nicholas Orsini, Epir Despotu olan Tomas'ı öldürterek Epir'i ele geçirmiştir. Ancak kuzey Epir bölgesinde bulunan Yanya, Bizans hâkimiyetinde kalmaya devam etmiştir. Nicholas'tan sonra yerine geçen İoannis Orsini, Bizans İmparatorluğu tarafından mağlup edilmiştir. Bu sırada kuzey Epir bölgesi Arnavut kabileleri tarafından istila edilmiş ve aynı zamanda isyanlar çıkmaya başlamıştı. Söz konusu sebeplerden dolayı Bizanslılar, Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istemiştir. Bölgeye gelen Türk birlikleri sayesinde güvenlik tekrar sağlanmıştır.⁵²⁷

⁵²⁵ Bkz. (523), BROOKS, 244.

⁵²⁶ Bkz. (521), KABAK, 65-66. A.g.k., BROOKS, 244.

⁵²⁷ A.g.k., KABAK, 66. A.g.k., BROOKS, 244.

Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan iç çatışmalarla birlikte bölgede Sırp istilası başlamıştır. 1348 yılında Epir ve Teselya bölgesi Stephan Duşan'ın hâkimiyetine girmiştir. Stephan Duşan, Bulgar Devleti ile birlik olarak, sınırlarını genişletmiştir. Daha sonra, yönetimi kardeşi Symeon Uroş'a vermiştir. Her ne kadar Symeon Uroş, Epir ve Teselya bölgesini ele geçirmiş olsa da, Yanya dışındaki Epir topraklarının büyük bir bölümü Arnavut şefleri olan Ghin Boua ve Peter Ljosh'a'nın kontrolü altında bulunmaktadır. Symeon, Yanya'nın yönetiminde ise damadı Thomas Preljubovic'i görevlendirmiştir. Fakat Preljubovic, Yanya'yı ağır vergilere tabi tutmuş ve sert bir şekilde yönetmiştir. Daha sonra Yanya üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Muzaki, Zenebisi, Malkasi gibi Arnavut kabileleri ve Arta'nın yöneticileri olan Peter Ljosh'a, Ghin Boua ile savaşmıştır. Preljubovic, Arnavut akınlarından korunmak için Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı birliklerinin yardımıyla birlikte Yanya çevresindeki bazı bölgeler geri alınmıştır. 1384 yılında, Timurtaş Paşa, birlikleriyle beraber Arta'yı ele geçirmeye çalıştıysa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵²⁸

1384 yılında Preljubovic'in öldürülmesiyle birlikte, eşi Yanya'da esir tutulan Floransalı Esau Buondelmonti ile evlenmiş ve şehrin yönetimi Buondelmonti'ye geçmiştir. Bundelmonti'nin 1411 yılında ölümünün ardından ise İyonya adalarında güçlenen İtalyan Tocco ailesinden I.Carlo Tocco, 1411 yılında Yanya'yı ele geçirmiştir. 1429 yılında Carlo Tocco'nun hayatını kaybetmesiyle birlikte, kardeşi Leonardo, Arta ve Yanya'yı miras olarak ele geçirmiştir.⁵²⁹

Şehrin Osmanlı Devleti tarafından alınması, Sultan II. Murad dönemine rastlamaktadır. Sultan II. Murad tarafından, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa, Yanya üzerine gönderilmiştir. Şehir, Yanya halkının isteği üzerine Bizans dönemindeki II. Andronikos'un tanıdığı imtiyazların aynı şekilde devam etmesi şartıyla, 1430 yılında, barış yoluyla teslim alınmıştır.⁵³⁰

⁵²⁸ Bkz. (523), BROOKS, 246. Bkz. (521), KABAK, 67.

⁵²⁹ A.g.k., BROOKS, 246. A.g.k., KABAK, 68.

⁵³⁰ A.g.k., BROOKS, 246. A.g.k., KABAK, 68-69.

Yanya, 1611 yılında eski Tırhala piskoposu Dionysius Syklosophos'un öncülüğünde başlatılan bir isyanla derinden sarsılmıştır. Kilise tarafından görevden alınan Dionysius, Venedik'in desteğiyle, yanına aldığı köylülerle birlikte Türk köylerine saldırmıştır. Müslüman halkı katlettikten sonra Yanya'ya saldırmış ve Osman Paşa'nın sarayını ateşe vermiştir. Osmanlı birliklerinin isyanı bastırmasından sonra Piskopos ve taraftarları öldürülmüştür. Bu isyan sonucunda alınan kararlar, 1613 tarihinde sur içinde yaşayan Hıristiyan halkın yarısı, 1618 yılında ise sur içinde yaşayan Hıristiyanların tamamı kale dışına çıkarılmıştır. Kale içine ise Müslüman ve Yahudiler yerleştirilmiştir.⁵³¹

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Yanya'yı ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'den ulaşılan bilgilere göre bu dönemde kale içinde dört Müslüman Mahallesi ve Kaplan Paşa Camii, Hüseyin Paşa Camii, Aslan Paşa Camii ve kiliseden camiye dönüştürülen Fethiye Camii olmak üzere dört cami bulunmaktadır. Bu camiler dışında yedi adet mescit yer almaktadır. Yanya şehrinde toplamda ise 18 Cami, 12 Mahalle Mescidi, 6 Medrese, 11 Mektep, 7 Tekke, 3 Han, 2 Hamam, 1900 dükkân bulunmaktadır.⁵³² Erken devirlerden itibaren ticari öneme sahip olan Yanya, 17. yüzyılda bu özelliğini sürdürmüştür. Özellikle şehirde 1900 dükkân bulunması şehrin ticari açıdan önemini yansıtmaktadır.

18. yüzyılda Yanya şehri, 1788 yılında⁵³³ Tepedelenli Ali Paşa tarafından ele geçirilmesiyle birlikte, tarihindeki en önemli dönemlerden birini yaşamıştır. Ali Paşa'nın başkenti olan Yanya, kısa sürede zengin ve güçlü bir şehir haline gelmiştir. Ali Paşa'nın hâkimiyetinden kısa bir süre sonra imar edilmeye başlanan şehirde, göle

⁵³¹ Yanya'nın fethi hakkında detaylı bilgi için bkz. Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması", 75-106.

⁵³² Evliya Çelebi'den ulaşılan bilgilere göre kale içinde dört Müslüman mahallesi, sekiz yüz kâgir, bahçesiz ev ve güney tarafta göle bakan kısımda büyük konaklar yer almaktadır. Kale içinde gayrimüslim yoktur. Kale dışındaki asıl yerleşmeler ise kalenin güney ve batısında yoğunlaşmaktadır. Burada 18 Müslüman, 14 gayrimüslim ve 4 Yahudi Mahallesi yer almaktadır. Şehir içinde 4000 bahçe içinde, geniş avlulu saray bulunmaktadır. Aynı zamanda Yanya şehri, geniş bir alana yayılmıştır. 260 cadde bulunan şehrin uzunluğu 2500, eni 2200 adımdır. Burada Rum ve Arnavut gayrimüslimler yaşamaktadır. Bu yüzyılda gelişmiş bir Osmanlı şehri görünümünde olan Yanya'da, bu dönemde yerleşim merkezi gölün içine uzanan yarımada'daki kalede ve kale dışında güneye ve batıya doğru genişlemiştir. Bkz. (407), ÇELEBİ, 298-301.

⁵³³ Bkz. (20), BOZBORA, 128.

uzanan yarımada içindeki bölgeye, hendeklerle çevrelenen sur duvarları ve yarımada'nın güneydoğusunda bulunan iç kaleye saray inşa edilmiştir. Kalenin dışındaki Litharitz tepesine, Ali Paşa'nın iki oğlu olan Muhtar Paşa ve Veli Paşa'ya ait saraylarla birlikte, üç saray daha inşa edilmiştir. İnşa edilen yapılarla birlikte kentin görünümünü büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır.

3.8.2. 19. Yüzyılda Yanya

Ali Paşa'nın giderek güçlenmesi ve Yanya'yı neredeyse yarı bağımsız bir şekilde yönetmesi, II. Mahmut'u endişelendirmiştir. Yanya Paşalığı ve İşkodra Paşalığına son vermek isteyen II. Mahmut, derhal girişimlere başlamıştır. II. Mahmut'un birlikleri, Ali Paşa hâkimiyetindeki Preveza ve Arta'yı 1820 yılında kuşatmıştır. Daha sonra Yanya'ya giren birlikler, Ali Paşa'nın güçlü savunmasıyla karşılaşmıştır, 20000 asker 1821 yılında Yanya topraklarına girmiştir. Aynı yıl içinde, Ali Paşa'nın savunmasının temelini oluşturan kale bölgesinin girişlerine hâkim olan Litharitz bölgesinin, Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilmesiyle birlikte, dengeler değişmeye başlamıştır. II. Mahmut'un birlikleri kale içini bombardımana tutmuş ve 1822 Ocak ayının sonunda kaleye girmiştir. Ali Paşa, Pamvotis Gölündeki Nisi adasına sığınmıştır. Ancak 1822 yılının Şubat ayında başı kesilerek öldürülmüştür. 1870 yılında İç Kale ve Ali Paşa'ya ait birçok yapı yakılmıştır. Yönetim merkezi kalıcı olarak surların dışına taşınmıştır. İç kale ise askeri sığınak olarak kullanılmıştır.⁵³⁴

Bu dönemde şehirde 3 Cami, 6 Medrese, Tekke, Kütüphane, İdadi, İptidaî, Sıbyan Mektepleri, Rus İdadîsi ve kız mektebi, Ulah Rüştıyesi ve göldeki yarımada'da Tepedelenli Ali Paşa'nın yaptırmış olduğu kale bulunmaktadır. Sultan Süleyman Camisinin 1895 yılında onarımı gerçekleşmiştir. 1855-65 yıllarında Rüşdiye Mektebi, 1889'da İdaî Mektebi, 1873, 1876, 1894, 1893, 1894, 1895, 1896 yıllarında Rum Mektepleri inşa edilmiştir. Ayrıca Kışla, 1865 yılında Hastane, 1867'de Hükümet Konağı, 1871'de nehir üzerine köprü inşa edilmiştir. 1846'da

⁵³⁴ Bkz. (523), BROOKS, 248.

Vaniko Köprüsü ve 1868'te Ayasranrandi İskelesindeki alanın onarımı gerçekleşmiştir. 1878 yılında telgraf hattı çekilmiş ve 1879 yılında Telgraf Binası inşa edilmiştir. 1858 yılından itibaren Hıristiyanlar için kiliseler yapılmış ve daha önceki dönemlerde yapılmış olan kiliselerin onarımına izin verilmiştir.⁵³⁵

3.8.2.1. Nüfus Yapısı

19.yüzyılda Yanya halkının büyük çoğunluğu ticaretle uğraşan ve bölgenin varsıl kesimini oluşturan Yunanlardan oluşmaktadır. Yunanlar dışında asker sınıfını oluşturan Arnavutlar, Türkler ve Yahudiler bulunmaktadır. Farklı zamanlarda Yanya'yı ziyaret eden gezginlerin bölgenin nüfusuyla ilgili aktarmış olduğu sayılar birbirinden farklı olmakla birlikte, bu sayılara göre nüfus yüzyılın başında artmış ancak Ali Paşa'nın hayatını kaybettiği 1822 yılından sonra nüfusta büyük bir azalma meydana gelmiştir.

1804 yılında şehri ziyaret eden William Martin Leake'ye göre 1000 Müslüman, 2000 Yunan ve 200 Yahudi hane bulunmaktadır. Müslüman ailelerin sayısı bu evlerin sayısından daha çok değildir, Yunanlar 3000 aile ve Yahudiler ise ortalama her hane için 4 kişiden daha az değildir.⁵³⁶ 1809 yılında John Cameron Hobhouse'ye göre 8000 hane bulunmaktadır. Halkın sayısı 35000'den fazla değildir. Halkın onda biri Müslüman, geri kalanı Hıristiyan ve Yahudilerden oluşmaktadır.⁵³⁷ 1812-13 yılında Henry Holland'a göre şehrin nüfusu, bölge halkının aktarmış olduğu bilgilere göre 30000'dir. Halk, büyük çoğunluğu Yunanlar olmak üzere, Türk, Arnavut ve Yahudilerden oluşmaktadır.⁵³⁸ 1813 yılında Thomas Smart Hughes, halkın sayısı 40000 kişiden oluştuğunu belirtmiştir.⁵³⁹ 1817 yılında Thomas Robert Jolliffe'ye göre 30000-40000 kişilik nüfusun büyük çoğunluğu Yunan olmak üzere Türk, Yahudi ve Arnavutlardan oluşmaktadır.⁵⁴⁰ 1850 yılında Edmund Spencer, Ali

⁵³⁵ Bkz. (173), TUĞLACI, 406-407.

⁵³⁶ William Martin LEAKE, **Travels in Northern Greece**, Vol IV, 139.

⁵³⁷ Bkz. (114), HOBHOUSE, 70.

⁵³⁸ Bkz. (350), HOLLAND, 134-135.

⁵³⁹ Bkz. (288), HUGHES, 25.

⁵⁴⁰ Thomas Robert JOLLIFFE, **Narrative of an Excursion From Corfu Smyrna Comprising a Progress Through Albania and the North of Greece with Some Account of Athens**, 49.

Paşa zamanında Yanya'da 40000 kişinin yaşadığını ancak Ali Paşa döneminden sonra bu sayının yarısının azaldığını açıklamıştır.⁵⁴¹ 1865 yılında Henry Fanshawe Tozer'e göre ise Yanya nüfusu 22000-25000 arasındadır. Ancak Ali Paşa zamanında nüfus 35000'dir. Bölge halkı Hıristiyan Yunan, Müslüman ve Yahudilerden oluşmaktadır. Hıristiyan Yunanların sayısı, Müslümanların üç katıdır. Ayrıca önemli sayıda Yahudi bulunmaktadır.⁵⁴² Söz konusu bilgilere göre 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra nüfus azalmış olsa da Yanya, Arnavutluk'taki diğer şehirlerle kıyaslandığında en yoğun nüfuslu bölgelerden biridir.

Batılı seyyahların aktarmış olduğu bilgilerin yanı sıra, Pars Tuğlacı yüzyılın sonunda Yanya'nın nüfusunun 35000'i bulunduğunu açıklamıştır.⁵⁴³

3.8.2.2. Yerleşim Merkezi

19. yüzyılda Yanya şehri, Batılı seyyahlar tarafından Arnavutluk'un başkenti olarak kabul edilmektedir. Tarih boyunca önem taşıyan Epir bölgesinde yer alan şehrin, Batıların gözündeki önem kazanması Tepedelenli Ali Paşa ile gerçekleşmiştir. Ali Paşa'nın, Yanya'yı başkent olarak seçmesindeki en önemli etken buranın önemli bir ticari merkez olmasıdır. Yanya merkezli Epir bölgesine birçok devlet hâkim olmaya çalışmıştır. Epir bölgesi, Venedik ve diğer İtalyan kent devletleri için Balkanlar ve doğu ticaretinde, Osmanlı Devleti için batıya yayılmak ve ticari faaliyetleri gerçekleştirmek için, Bizans İmparatorluğu için ise batı ile ticari ilişkiler gerçekleştirme açısından önemli bir noktadır.⁵⁴⁴ Aynı zamanda Yanya, Adriyatik ve İyonya Denizi sahillerinden güney Arnavutluk, Yunanistan ve Makedonya'ya ulaşan altı ticari yolun kesiştiği bir noktada bulunmaktadır.⁵⁴⁵ 19. yüzyılda Yanya, Ali Paşa denetiminde bu ticari önemini sürdürmüştür. Ali Paşa güney Arnavutluk'ta yeni yollar ve köprüler inşa ettirmiştir. Bu dönemde Zagor yolları ve Ambraki Körfezinde

⁵⁴¹ Bkz. (99), SPENCER, 182.

⁵⁴² Bkz. (118), TOZER, 186.

⁵⁴³ Bkz. (173), TUĞLACI, 406.

⁵⁴⁴ Melek DELİLBAŞI, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya*, 175.

⁵⁴⁵ Bkz. (328), MUÇO, 48.

kanal inşa ettirmiştir, tarihi Via Egnatia yolunun onarımı gerçekleşmiştir. Yanya ve Preveze arasında posta teşkilatı kurdurtmuştur.⁵⁴⁶

19. yüzyılda birçok Batılı seyyah tarafından ziyaret edilen şehirde, Batılı gezginlerin Yanya'ya ilişkin ifadeleri diğer şehirlere kıyasla oldukça detaylıdır. Seyahatnamelerden ulaşılan bilgilere göre Yanya şehri, Pamvotis Gölünün batı kıyısında konumlanmaktadır. Uzunluğu 3218.60 m (2 mil) olan şehrin genişliği farklı noktalarda değişse de hiç bir yerde 1609.30 m'yi (1 mil) aşmamaktadır.⁵⁴⁷

Henry Holland'a göre; *"...Avrupa'nın diğer bölümündeki aynı popülasyonlu şehirlerden daha büyüktür."*⁵⁴⁸ Henry Fanshawe Tozer'in Yanya'nın genel görünümüne dair açıklaması şu şekildedir; *"...Gölün batı kıyısında, suyun içine doğru uzanan kayalık bölge üzerine inşa edilen iç kaleyle birlikte, kentin kendisi bulunur. Bunların arkasındaki yapılar yamaçlar üzerinde kademeli olarak yükselir, Türk kasabalarının karakteristiğinde olduğu gibi, parlayan kubbeler ve minareler, kara çatılar ve yeşillikler pitoresk bir birliktelik oluşturur."*⁵⁴⁹

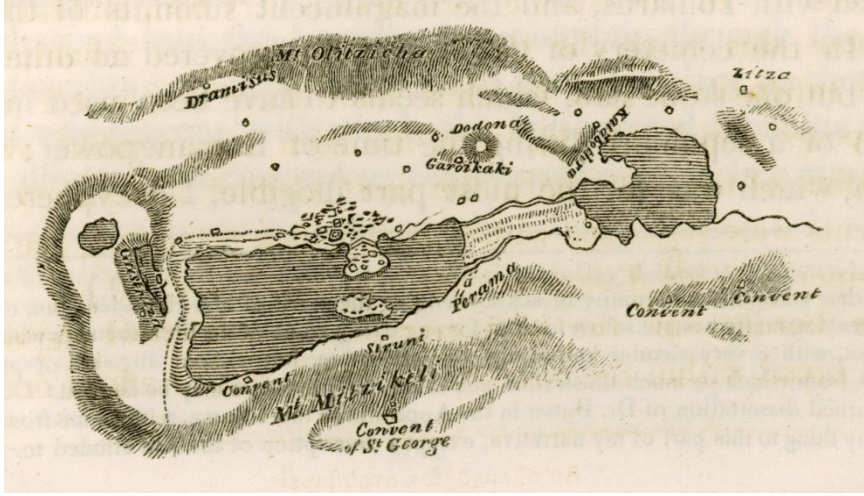
Bu dönemde yerleşim merkezi surlarla çevrili yarımada içinde ve surların önünde yayılmıştır. Seyahatnamelerde, yerleşim merkezinin yayıldığı bölgeleri gösteren şehir haritaları bulunmaktadır. (Şekil 14, 15) Özellikle Fransız coğrafyacı Jean Denis Barbié du Bocage'nin haritası, yerleşim merkezinin bulunduğu alanı ayrıntılı bir şekilde yansıttığı için ve şehirdeki ana yapıların konumunu gösterdiği için oldukça önemlidir. (Şekil 16)

⁵⁴⁶ Bkz. (328), MUÇO, 167.

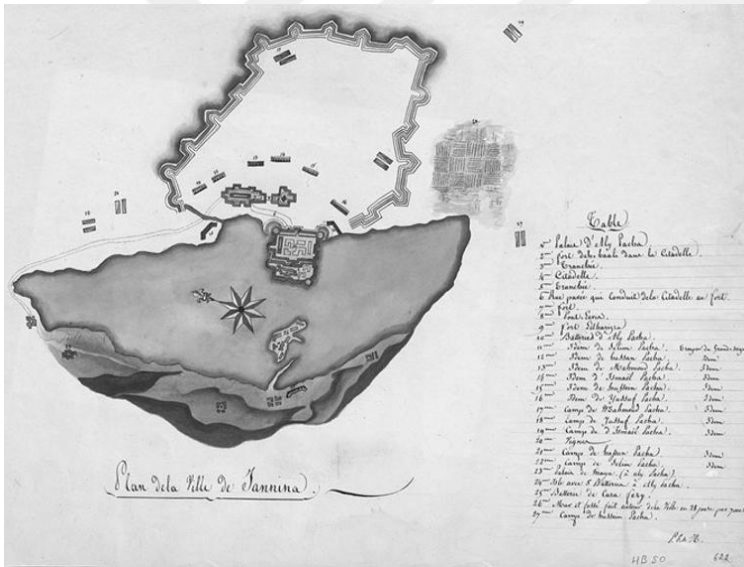
⁵⁴⁷ Bkz. (272), HUGHES, 455. Bkz. (114), HOBHOUSE, 68.

⁵⁴⁸ Bkz. (350), HOLLAND, 131.

⁵⁴⁹ Bkz. (118), TOZER, 185.

Şekil 14: Yanya şehri görünümü, 1813. (T.S.Hughes)

Şekil 15: Carl Peter Von Heidenstam, Yanya haritası, 1820-1821. (R.Paxinou)

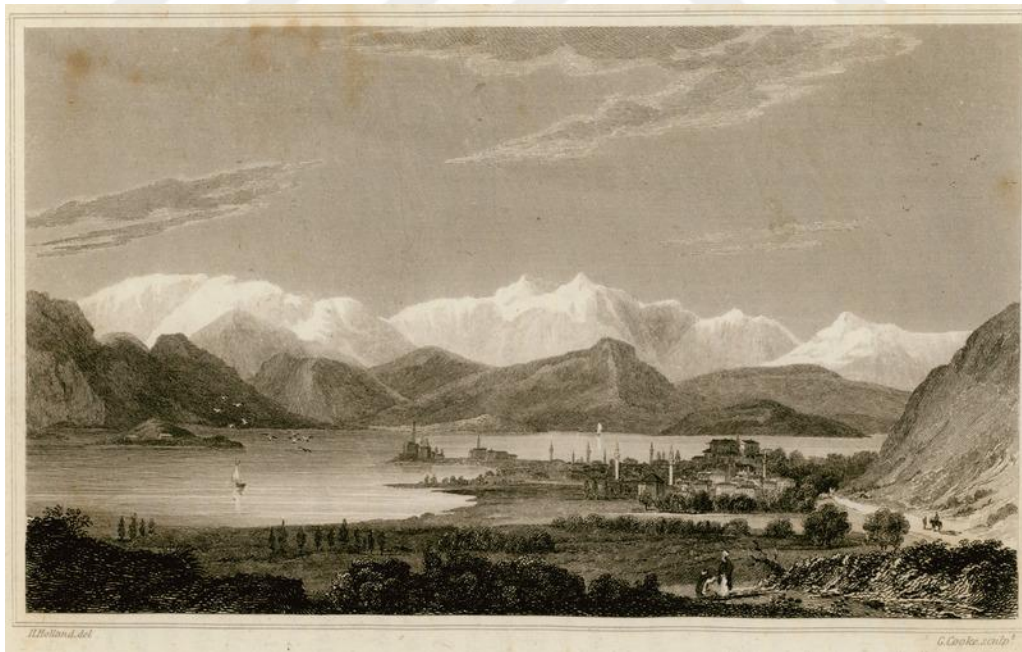

Şekil 16: Barbier du Bocage tarafından yapılan Yanya şehrinin planı, 1820 (R.Paxinou)

Yanya'nın genel görünümünün resmedildiği birçok resim ve gravür bulunmaktadır. Söz konusu resimlerde genellikle dağlarla çevrili ve göl kıyısındaki şehir, uzaktan ve ana hatlarıyla betimlenmiştir. (Resim 111, 112, 113, 114, 115, 116)

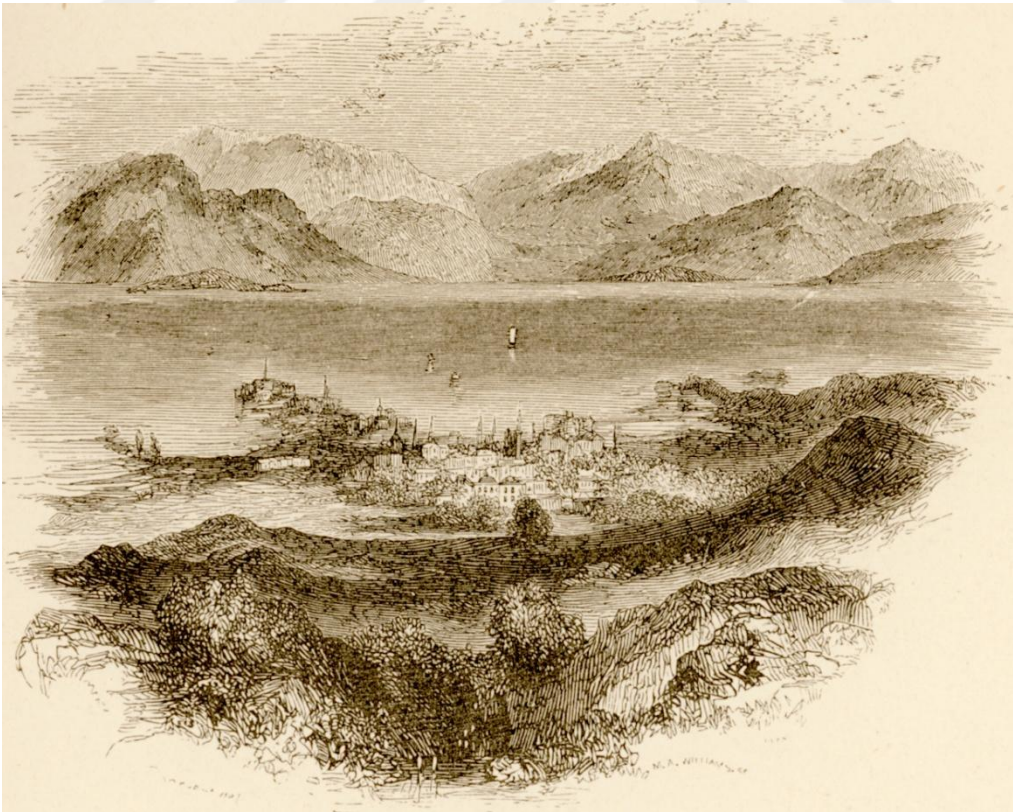
Resim 111: Nisi Adasından Yanya'nın görünümü, 1813 (T.S.Hughes)

Resim 112: Yanya şehrinin kuzeyden görünümü, 1812-1813 (H.Holland)

Resim 113: Yanya şehrinin kuzey taraftan görünümü, 19.yy. (C.Wordsworth)

Resim 114: Yanya, 19.yy. (C.Wordsworth)

Resim 115: Yerleşim merkezi, 19.yy. (W.Haygarth)

Resim 116: Yanya, 19.yy. (W.Haygarth)

19. yüzyılda birçok yapı türüyle zenginleşen şehirde 2 kale, 16 cami⁵⁵⁰, 7 kilise⁵⁵¹, 3 tekke, 2 sinagog, 3 saray ve çok sayıda daha küçük boyutlu saray, şifahane, okul ve hapishane bulunmaktadır.⁵⁵² Yarmada üzerindeki kale içinde ise güçlü surlar ve kulelerle korunan Ali Paşa'nın Sarayı⁵⁵³ ve iki cami (Aslan Paşa Camii, Fethiye Camii) bulunmaktadır.⁵⁵⁴

Yarımadadaki "Castron" olarak adlandırılan sur içinde Türkler ve Yahudiler yaşamaktadır. Hıristiyanların bu bölümde ikamet etmesine izin verilmemektedir.⁵⁵⁵ Yarımadadaki sur içinde, girişe yakın kirli ve yoksul bir görünüm sergileyen Yahudi Mahallesi bulunmaktadır. Kalenin kuzeyinde ise resmi yapılar yer almaktadır.⁵⁵⁶ Güçlü sur sırası altında "Bularun" olarak adlandırılan Hapishane bulunmaktadır.⁵⁵⁷ Buradaki yapılar ve sarayın bulunduğu iç kale arasındaki düzensiz meydan kuzeydoğu köşede şehrin ana camisiyle (Aslan Paşa Camii) sonlanmaktadır.⁵⁵⁸ Bununla birlikte kale içinde Signor Nicolo tarafından kurulan 150 hasta kapasiteli şifahane bulunmaktadır.⁵⁵⁹ Batılı seyyahların notlarından ulaşılan söz konusu mahallelerin konumu ve bahsedilen yapılar Jean Denis Barbié du Bocage'nin haritasında görülebilmektedir. (Bkz. Şekil 16)

Yanya'da bulunan 16 camiden⁵⁶⁰ ikisi surlarla çevrili yarımada içinde yer alır. Aslan Paşa Camii (1618) ve Fethiye Camii (1597) gölün içine doğru uzanan

⁵⁵⁰ William Martin Leake, Yanya'da 16 cami bulunduğunu ve bu camilerden ikisinin kale içinde yer aldığını açıklamıştır. Bkz. (536), LEAKE, 139. François Pouqueville'ye göre 14 cami bulunmaktadır. Bkz. (98), POUQUEVILLE, 70. Thomas Smart Hughes'a göre 18 cami yer almaktadır. (1813) Bkz. (288), HUGHES, 23. Henry Holland, ise şehirde bulunan cami sayısını 16 olarak aktarmaktadır. Bkz. (350), HOLLAND, 134.

⁵⁵¹ François Pouqueville'ye göre 7 kilise bulunmaktadır. A.g.k., POUQUEVILLE, 70. Thomas Smart Hughes'e göre 6 kilise yer almaktadır. A.g.k., HUGHES, 23. Henry Holland ise 7-8 kilise olduğunu belirtmiştir. (1812-13) A.g.k., HOLLAND, 134.

⁵⁵² A.g.k., POUQUEVILLE, 70. A.g.k., HUGHES, 23. A.g.k., LEAKE, 139.

⁵⁵³ Bkz. (114), HOBHOUSE, 68.

⁵⁵⁴ A.g.k., POUQUEVILLE, 69. Bkz. (272), HUGHES, 452.

⁵⁵⁵ Bkz. (272), HUGHES, 452.

⁵⁵⁶ A.g.k., LEAKE, 137-138.

⁵⁵⁷ Bkz. (272), HUGHES, 472. Bkz. (288), HUGHES, 23.

⁵⁵⁸ A.g.k., LEAKE, 138.

⁵⁵⁹ Bkz. (288), HUGHES, 21.

⁵⁶⁰ William Martin Leake, Yanya'da bulunan cami sayısını 16 olarak kaydetmektedir. A.g.k., LEAKE, 139. François Pouqueville'ye göre 14 cami bulunmaktadır. A.g.k., POUQUEVILLE, 70. Thomas Smart Hughes'a göre 18 cami yer almaktadır. Bkz. (288), HUGHES, 21. Henry Holland, ise şehirde bulunan cami sayısını 16 olarak aktarmaktadır. A.g.k., HOLLAND, 134.

yarımadaanın, iki ayrı yüksek noktasında konumlanmıştır. Yarımadaanın bahsedilen iki yüksek noktasında, iki ayrı iç kale yer almaktadır. Bu yapılardan Aslan Paşa Camii, yarımadaanın kuzeydoğu köşesindeki iç kalede bulunmaktadır.⁵⁶¹

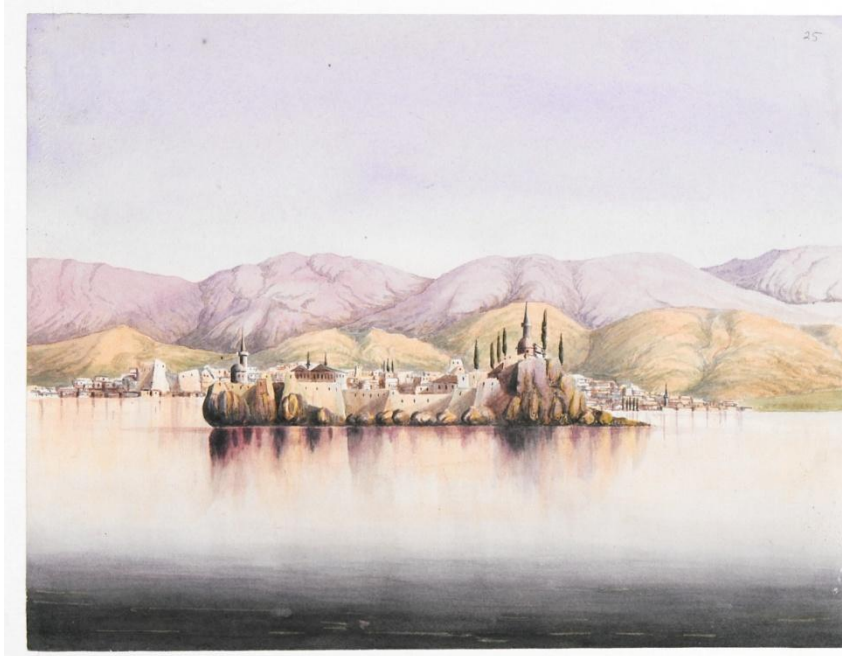

Resim 117: Yarımada üzerinde yükseltinin arttığı iki ayrı köşede bulunan Fethiye Camii (1597) ve Aslan Paşa Camii (1618) 19.yy. (G.A.Wimmer)

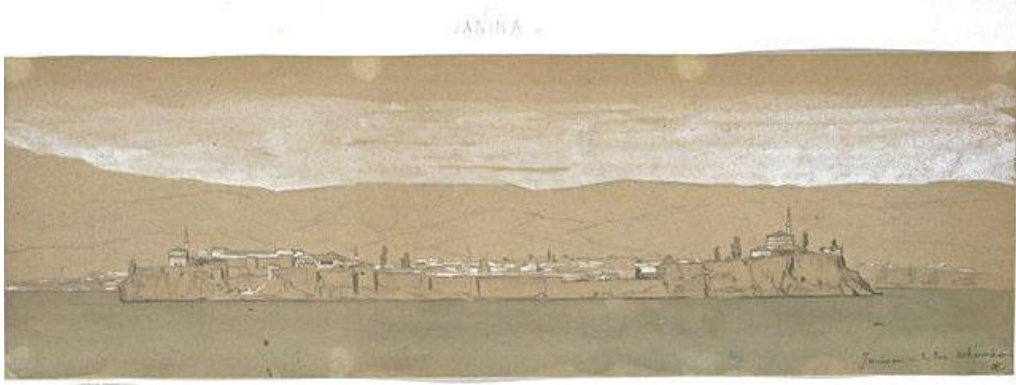
⁵⁶¹ Bkz. (536), LEAKE, 138.

Resim 118: Yarım ada üzerindeki Fethiye Camii ve Aslan Paşa Camii'nin görünümü, 19.yy. (F.C.H. Pouqueville)

Resim 119: Fethiye Camii ve Aslan Paşa Camii'nin gölden görünümü, 19.yy. (Anonim)

Resim 120: Fethiye Camii ve Aslan Paşa Camii'nin gölden görünüşü, 19.yy.
(D.Papety)

Resim 121: Pamvotis Gölünden yarımada ve iki caminin görünümü, Eylül 2016
(A.Ateş)

Henry Holland'ın kalenin kuzey camisi olarak tanımladığı Aslan Paşa Cami, konumu ve mimarisiyle Yanya'daki en fazla dikkat çeken yapılardan biridir. Henry Holland'a göre; *"Yanya'da 16 cami vardır, bu camilerin tümü açık alanda bulunur ve genellikle büyük servilerle çevrelenir. Kalenin kuzey camisi bu yapıların arasında en*

dikkat çeken yapıdır; görünüşe göre aynı ölçüdedir, göle yukarıdan bakan hoş bir konumdadır."⁵⁶² William Martin Leake burada; cami, kabristan, türbe ve imamların kullandığı küçük boyutlu yapı sırasının bulunduğunu ve bu yapı sırasının önünde revak yer aldığını açıklamıştır.⁵⁶³ Leake'nin bahsettiği önu revakla çevrelenen söz konusu yapı medresedir.

Çatı ve bezeli duvarlar üzerinde yükselen minare ve geniş meydan, servilerle gölgelenmektedir.⁵⁶⁴ Calo Paşa Camii veya Aslan Paşa Camii, Tesprotya'daki Pluto Tapınağı'ndan getirilen granit sütunlarla donatılmıştır.⁵⁶⁵ St. John Kilisesi'nin bulunduğu alanın üzerinde yer almaktadır. Bu yapının çevresinde antik kule kalıntısı bulunmaktadır. Tarih boyunca oldukça önemli bir bölgedir. Ayrıca Thomas Smart Hughes, yapının ismini yanlış olarak "Hassan" Paşa Camii olarak vermiştir.⁵⁶⁶ Seyahatnamelerde, Aslan Paşa Camii'nin birçok betimlemesi bulunmaktadır. (Resim 122, 123, 124, 125, 126)

Batılı gezginlerin aktarmış olduğu Aslan Paşa Külliyesi, cami, medrese, imaret, zaviye ve türbeden oluşmaktadır.⁵⁶⁷ Yapının banisi Aslan Paşa'dır. 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Bu yapı topluluğu arazinin yapısı sebebiyle farklı kotlarda yer almaktadır. Külliye'nin parçasını oluşturan cami en üst kotta yer alır. Camiinin kuzeyinde bulunan girişe merdivenlerle ulaşılmaktadır. Aslan Paşa Camii, restore edilerek, günümüzde "Yanya Etnografya Müzesi" olarak hizmet vermektedir. Caminin mihrap kısmının hemen arkasında bulunan sekizgen planlı Aslan Paşa Türbesi ise harap bir haldedir. Türbenin içi boşaltılarak birçok mezar taşı konulmuştur, aynı zamanda türbenin içi yazılarla tahrip edilmiştir. Henry Holland'ın imamların kullandığı küçük boyutlu, önünde revak bulunan yapı dizisi şeklinde ifade ettiği medrese ise iyi durumda günümüze ulaşabilen yapılardan biridir. Dar, uzun, "L" biçimli plana sahiptir. Camiye bakan tarafta, öğrenci hücrelerinin önünde, revak

⁵⁶² Bkz. (350), HOLLAND, 134.

⁵⁶³ Bkz. (536), LEAKE, 138

⁵⁶⁴ A.g.k., HOLLAND, 130.

⁵⁶⁵ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 69.

⁵⁶⁶ Bkz. (272), HUGHES, 475-476.

⁵⁶⁷ Bkz. (157), AYVERDİ, 293.

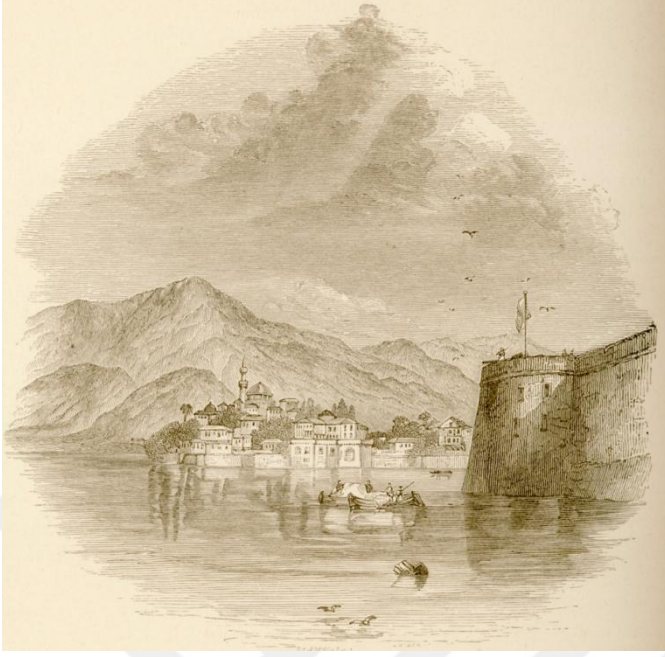
sırası yer almaktadır. Medrese, caminin kotundan aşağıda bulunur. Külliye'nin girişinde, sağ köşede bulunan imaretin ise sadece kalıntıları günümüze gelebilmiştir.

Resim 122: Aslan Paşa Camii (1618), 1812-1813 (H.Holland)

Resim 123: Aslan Paşa Camii (1618), 1848. (E.Lear)

Resim 124: Aslan Paşa Camii (1618), 19.yy. (C.Wordsworth)

Resim 125: W. Page'nin eskizine dayanan C. Stanfield tarafından betimlenen Aslan Paşa Camii, 19.yy. (R.Paxinou)

Resim 126: Aslan Paşa Camii, 19.yy. (D.Papety)

Resim 127: Aslan Paşa Camii'nin Pamvotis Gölünden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 128: Aslan Paşa Camii'nin ön cepheden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 129: Aslan Paşa Türbesi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 130: Aslan Paşa Külliyesinin bulunduğu iç kaleyi koruyan burç, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 131: Aslan Paşa Külliyesinin içindeki imaret kalıntısı, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 132: Aslan Paşa Külliyesinin içindeki medrese, Eylül 2016 (A.Ateş)

Aslan Paşa Külliyesinin civarında kütüphane ve hamam bulunmaktadır. Kütüphane biraz ileride bulunan hamama göre daha iyi durumda olsa da, iki yapı da etrafı tel örgüyle çevrilmiş ve harap bir halde restore edilmeyi beklemektedir. (Resim 133, 134)

Resim 133: Arka planda Aslan Paşa Camii ve önde kütüphane, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 134: Harap bir haldeki hamam, Eylül 2016 (A.Ateş)

Kalenin bulunduğu yarımadanın diğer tarafında, güneydoğudaki iç kalede ise Fethiye Camii, Ali Paşa Türbesi, Ali Paşa Sarayı ve saray kompleksine ait diğer yapılar bulunmaktadır. Fethiye Camii, iç kale içinde, yarımadanın güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Thomas Smart Hughes'e göre bu yapı Eski Yanya Kilisesinin yer aldığı bölgede bulunmaktadır.⁵⁶⁸ Bu cami saraya tahsis edilmiştir.⁵⁶⁹ Christopher Wordsworth, bu yapı hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur; *"Türbenin yanında, gölün güzelliğine tepeden bakan bir cami vardır. Gezginlerin buraya ayakkabılarını çıkartarak girmesine izin verilir. Sade kare planlı oda resimlerle kaplanmıştır -saniyoruz ki Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle- duvarların üzerine parlak kırmızıyla yazılmıştır. Dar minber doğu tarafa eklenmiştir. Bu kürsünün yakınındaki duvarda, Türk camilerindeki ilgi çeken yani imanlı gözü kutsal şehre yönelten pencere veya Kible bulunur. İç mekanın merkezinde parlak cam avize vardır... Girişin yukarısında galeri bulunur."*⁵⁷⁰ George de la Poer Beresford'un resminde Fethiye Camii görülebilmektedir. (Resim 135)

⁵⁶⁸ Bkz. (272), HUGHES, 475.

⁵⁶⁹ Bkz. (536), LEAKE, 137.A.g.k., HUGHES, 475.

⁵⁷⁰ Christopher WORDSWORTH, **Greece Pictorial Descriptive and Historical**, 246.

Batılı gezginlerin notlarında söz edilen Fethiye Camii, Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre "Namazgâh" adıyla da bilinmektedir. Banisi Mustafa Efendi'dir. Şehrin fethi sırasında burada kılınan cuma namazı sebebiyle ismi "Fethiye Camii" olarak kalmıştır.⁵⁷¹ Bu caminin yerinde Başmelek Mikail'e adanmış bir katedral bulunmaktadır. 13. ve 15. yüzyılda Bizans döneminde ayakta olan bu yapı, şehrin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesiyle birlikte camiye dönüştürülmüştür. Tepedelenli Ali Paşa zamanında, 1770-1795 yılları arasında günümüzdeki şeklini almıştır. 1913 yılında şehrin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkmasından sonra Yunan askerleri tarafından kullanılmıştır. 2005-2008 yılları arasında Yunan Kültür Bakanlığı tarafından restore edilerek ziyarete açılmıştır.

Fethiye Camii; ufak boyutlu, kare planlı bir camidir. Yapı, platform üzerinde yer alır. Kare planlı harimin üzerinde, sekizgen biçimli yüksek, çift kasnakla basık kubbeye geçiş sağlanmıştır. Kuzeybatı köşede tek şerefeli alçak minaresi yer alır.

Resim 135: İç kalede bulunan Fethiye Camii (1597), 19.yy. (G.D.L.Beresford)

⁵⁷¹ Bkz. (157), AYVERDİ, 294.

Resim 136: Günümüzde müze olarak hizmet veren Fethiye Camii'nin batıdan görünümü (1597), Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 137: Fethiye Camii'nin ön cepheden görünümü (1597), Eylül 2016.

Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesinden sonra Yanya'yı inceleyen gezginlerin ilgilerini çeken bir diğer yapı Ali Paşa Kabri'dir. Ali Paşa'nın mezarı, iç kalede Fethiye Camii'nin önünde yer almaktadır. Batılı gezginlerden ulaşılan bilgilere göre Ali Paşa'nın Sarayı ve mezarı arasında birkaç adımlık mesafe bulunmaktadır.⁵⁷² Ali Paşa'nın mezarı, beyaz mermerden oldukça sade olarak inşa edilmiştir.⁵⁷³ H. F. Tozer, bu yapıyı; *"Ali Paşa'nın başsız cesedinin bulunduğu mezarı... şu anda harap gözükten bir yapıdır, duvarların bezemeleri göze hoş gelmeyen bir durumdadır. Anıt, beyaz mermerden gösterişsiz bir mezardır, dekoratif demir işçiliğiyle çevrilmiş, büyük bir kuş kafesine benzer. Ve sarayın önündeki açık alanda bulunur."*⁵⁷⁴ şeklinde betimlemiştir.

Bir başka gezgin David Urquhart da benzer ifadeleri kullanmıştır; *"...Türbe, demirden telkari kafes içinde, avlunun veya meydanın köşesinde bulunur... Onun başı Constaninople'ye gömülmüştür."*⁵⁷⁵ Ali Paşa, II. Mahmut'un kuvvetleri tarafından 1822 yılında Nisi Adasında başı kesilerek infaz edildikten sonra, başsız cesedi eşi Emine Hanım'ın yanına, iç kaledeki mezarına gömülmüştür. Ali Paşa'nın başı, II. Mahmut tarafından İstanbul'a getirilerek bir süre sarayda teşhir edildikten sonra Silivrikapı mezarlığına gömülmüştür. Ali Paşa'nın Yanya'daki kabri ise dekoratif demir kafesle çevrelenmiştir. Bu demir kafes II. Dünya Savaşı sırasında zarar gördüğü için 1999 yılında, önceki görünümüne benzer şekilde yeniden yapılmıştır.

⁵⁷² Bkz. (570), WORDSWORTH, 245.

⁵⁷³ A.g.k., WORDSWORTH, 245.

⁵⁷⁴ Bkz. (118), TOZER, 193.

⁵⁷⁵ David URQUHART, **The Spirit of the East Illustrated in a Journal of Travels through Roumeli During an Eventful Period**, Vol I, 205-206.

Resim 138: Ali Paşa ve oğullarının mezarı, 19.yy. (R.Walsh)

Resim 139: Ali Paşa'nın kesik başının Topkapı Sarayı'nda teşhir edilmesi, 19.yy. (R.Walsh)

Resim 140: Ali Paşa Türbesi ve Fethiye Camii, 19.yy. (D.Papety)

Resim 141: Ali Paşa'nın Yanya'daki kabri, Eylül 2016 (A.Ateş)

Ali Paşa'nın saltanatının başşehri olan Yanya'da kendisine ait birçok saray ve köşk bulunmaktadır. Ali Paşa'ya ait olan saraylardan ilki gölün içine uzanan yarımada'daki iç kalede, Fethiye Camii yakınındaki açık alanda bulunmaktadır. Litharitza tepesinde bulunan diğer Saray yapıldıktan sonra "Eski Saray" olarak anılmıştır. Ali Paşa Sarayı, Pamvotis Gölünün manzarasına karşı oldukça geniş olarak tasarlanmıştır. Thomas Smart Hughes, (1813) Ali Paşa'nın görkemli sarayını şu şekilde betimlemiştir; *"Sarayı, castronun (kale) güneydoğu köşesindeki açık alanda bulunur: çok büyük ve düzensiz yapı yığındır, neredeyse üç taraftan avluyla veya büyük alanla çevrelenmiştir. Dekorasyon ve mimarinin etkisi uzak mesafeden çok çarpıcıdır; fakat yakından incelendiğinde yapının kabalığı ve kullanılan malzemenin çabuk çürüyen doğal yapısından dolayı bu durum azalır, yalnızca barbar ihtişam ve geçici gücü akla getirir."*⁵⁷⁶

William Martin Leake ise iç kale içindeki yapıların konumu açıklamıştır; *"Yarımadanın güney kıyısının tamamı Ali Paşa'nın büyük sarayının harem ile kaplıdır, güneydoğu burunda ise saray halkının kullandığı cami ile sonlanır, kapalı geçitten yarımadanın doğu tarafındaki göl yüzeyinin seviyesine inşa edilen köşke ulaşılır. Uzun dar avlu kamu dairelerini ve harem ayırır: bunlar sarayın kuzeye dönük büyük cephesini oluşturur ve harem gibi yarımadanın tüm genişliğince yer alır."* Sarayın, ana gövdesi iki kanattan oluşur ve sağ köşeden devam eder. Yanya'daki diğer saraylar gibi iki katlı olarak inşa edilmiştir. Ahşap üst kat, yaşama katıdır. Sarayın avlusuna, ön cephenin merkezinde bulunan iki basamakla ulaşmaktadır daha sonra bir resmi dairelerle bağlantılı olan geniş sofa bulunmaktadır.⁵⁷⁷ (Resim 142, 143)

⁵⁷⁶ Bkz. (272), HUGHES, 472.

⁵⁷⁷ Bkz. (536), LEAKE, 137.

Resim 142: İç kale içindeki Ali Paşa Sarayı veya Eski Saray, 19.yy. (R.Walsh)

Resim 143: İç kaledeki Ali Paşa Sarayı, 19.yy. (D.Papety)

İç Kale'nin en önemli yapısı Ali Paşa Sarayı'dır. İç kalede yer alan tüm yapılar Ali Paşa Sarayı'nın parçası olarak tasarlanmıştır. 1795 yıllarında Ali Paşa'nın Fethiye Camii'ni restore ettirdiği yılda, iç kaledeki görkemli sarayının inşasına da başlanmıştır. Bu inşa faaliyetleri Petros isimli bir sanatçının idaresinde yürütülmüştür. Bu kişi Ali Paşa'nın 1812 yılından sonra baş mimari olan Petro Korçari olmalıdır. Saray 1822'de Ali Paşa'nın hayatını kaybettiği kuşatmalar sırasında ciddi zarar görmüştür. Ancak yine de 1870 yılında yangınla tamamen yok olana kadar idari merkez olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Daha sonra buraya St.Anargiroi Askeri Hastanesi inşa edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında bu yapı tahrip olmuştur. Günümüzdeki yapı, 1958 yılında inşa edilen Kraliyet Köşkü'dür. Günümüzde müze olarak hizmet veren yapıda, Bizans eserleri sergilenmektedir. Ali Paşa Sarayı'na ait yapıların temellerinin izleri ise özellikle batı ve doğu yönlerde gözlenebilmektedir.

Resim 144: Ali Paşa Sarayı'nın yerine inşa edilen, günümüzde Bizans eserleri müzesi olarak hizmet veren yapı, Eylül 2016 (A.Ateş)

Bahsedilen yapılar dışında iç kale içinde imaret, hazine binası, Aghioi Anargyroi Kilisesi ve saraya ait temellerin kalıntıları görülebilmektedir. İç kalenin güneyinde bulunan imaret, günümüzde kafeterya olarak hizmet vermektedir. (Resim 145) İç kalenin batısındaki hazine binası ise Ali Paşa Sarayı'nın bir parçasıdır.

Günümüzde 17. ve 20. yüzyıla ait kuyumculuk eserleri sergilenmektedir. Hazine binası, güneyde Ali Paşa Sarayı'nın kalıntılarıyla birleşir. (Resim 146)

Resim 145: Günümüzde kafeterya olarak hizmet veren imaret, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 146: İç kale içindeki burç kalıntısı ve günümüzde müze olan Hazine Binası, Eylül 2016. (A.Ateş)

Resim 147: Ali Paşa Sarayına ait kalıntıları, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 148: İç kaledeki tabyalar ve St.Anargyroi Kilisesi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Batılı gezginler Yanya'nın coğrafyası, genel görünümü, sarayları ve özellikle de Ali Paşa'nın saraylarından oldukça fazla etkilenmişlerdir. Ancak şehrin içlerine girip sokakları gözlemlemeye başladıklarında bu hayranlık yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Birçok gezgin Yanya sokaklarının çok dar, düzensiz ve kasvetli olduğunu aktarmıştır.⁵⁷⁸ Thomas Robert Jolliffe, Yanya sokaklarını şöyle betimlemiştir; "...Sokakların büyük bölümü dar, karanlık ve kasvetlidir. Bu yolların en önemlisi pazara ulaşır.... Sokaklar iki atın yan yana geçebileceği darlıktadır."⁵⁷⁹ Yanya'da yarımada'daki kale dışında yerleşim merkezini boylu boyunca kesen bir yol ve bu yolu keserek kaleye ulaşan ikinci bir yol, şehrin ana caddelerini oluşturmaktadır.⁵⁸⁰ Şehrin güneyindeki Ali Paşa ve oğullarına ait sarayların önünden uzun bir yol Arta'ya ulaşmaktadır. Bu yerin sonunda çok sayıda Çingene yaşamaktadır. Bu kişilerin konutları perişan haldedir.⁵⁸¹ Göl kıyısına doğru ise yoksul Yunanların yaşadığı sokaklar yayılmaktadır.⁵⁸²

Ali Paşa'nın göl kenarındaki iç kalede bulunan sarayının yanı sıra, Yanya'daki yerleşim merkezinin güneyinde, büyük mezarlığın yanındaki Litharitzta tepesinde bir sarayı bulunmaktadır. Ali Paşaya ait bu sarayın yanında oğulları Muhtar Paşa ve Veli Paşa'ya ait saraylar da yer alır. Bu üç saray birbirine çok yakın inşa edilmiştir. Sarayların bulunduğu alan, şehir kotundan daha yüksekte bir tepe üzerinde ve oldukça yüksek olarak tasarlanmıştır. Bu yüzden saraylar, şehrin ve yarımada'nın bulunduğu gölün manzarasına hâkimdir.⁵⁸³ Sarayların etrafı Ali Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu yüksek ve masif taş surlarla çevrelenmiştir. Kaleyi oluşturan surlara toplar yerleştirilmiştir. Surların üst kısmı ahşapla takviye edilmiştir. Aynı zamanda surların alt bölümünde kazamat bulunmaktadır. Bundan dolayı üstteki ahşap kısım kuşatma sırasında yıkılmış olsa da, alt bölüm ayakta'dır.⁵⁸⁴ Litharitzta'daki Ali Paşa Sarayı,

⁵⁷⁸ Bkz. (350), HOLLAND, 131. Bkz. (272), HUGHES, 472.

⁵⁷⁹ Bkz. (540), JOLLIFFE, 49.

⁵⁸⁰ Bkz. (114), HOBHOUSE, 68-69.

⁵⁸¹ A.g.k., HUGHES, 455.

⁵⁸² Bkz. (536), LEAKE, 139.

⁵⁸³ Bkz. (350), HOLLAND, 121. Bkz. (98), POUQUEVILLE, 70.

⁵⁸⁴ A.g.k. LEAKE, 151.-152. A.g.k., HOLLAND, 121.

gezginler tarafından Büyük Saray olarak da adlandırılmaktadır.⁵⁸⁵ Ayrıca buradan küçük bir kanal sayesinde göl ile bağlantı oluşturulmuştur.⁵⁸⁶

Ali Paşa Sarayı'nın Batılı seyyahları en çok etkileyen yapılardan biri olduğunu seyyahların kendi betimlemelerinden de anlamak mümkündür; "*Yanya'daki en göze çarpan yapı şüphesiz Büyük Saraydır.*"⁵⁸⁷ "...Yapının çeşiti bölümlerinde ardışık olarak eklemeler yapılmış olduğu görülür, zorunluluktan dolayı büyütülmüştür; fakat bu düzensizliğe rağmen yapının büyüklüğü ve karakteri, her zaman daha katı mimari kurallara uyararak elde edilemeyen ihtişamlı bir hava verir."⁵⁸⁸ Yapı, genişletilmek için art arda eklemeler yapılmıştır. Bu yüzden Batılı gezginler, yapının belirli mimari kurallara bağlı kalınmadan, düzensiz bir biçimde inşa edildiğini ifade etmiştir. Yine seyyahların anlatımlarıyla sarayı ele aldığımızda şu şekilde betimlemelere rastlarız; "*Geniş ahşap bir geçitten büyük, düzensiz avluya ulaşılır. Bu alanın iki tarafını saraya ait yapılar oluşturmaktadır; üçüncü taraf ise sıkça hareket eden atların bulunduğu uzun ahşap ahır olarak tasarlanmıştır. Bu alan nadir ve ilginç bir sahne sunar. Vezirin Arnavut askerleri oldukça kalabalıktır; askerlerin bir kısmı açık alanda yürür; bir kısmı sarayın farklı kapılarında nöbet tutar, diğerleri ise yerde oturur. Gruplar, bu ülkenin milli marşlarını okur veya belki de ulusal kahramanlıklarını anlatır.*"⁵⁸⁹ Sarayın büyük bölümünde askerler ve memurlar yaşamaktadır.⁵⁹⁰

Ali Paşa Sarayı'nın tamamen Türk-Osmanlı üslubunu yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu durum birçok gezgin tarafından tekrarlanmıştır. Bu gezginlerden Thomas Smart Hughes'e göre; "*Bu yapılar en iyi Türk mimarisi üslubundadır ve görkemli renklerle bezenmiştir ve onların arkasındaki gölün soylu genişliği ve kar kaplı dağ sırası hayret verici muhteşem bir görünüm oluşturur.*"⁵⁹¹ Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'e göre; "...*Bu yapılar Türkiye'deki genel üsluba*

⁵⁸⁵ Bkz. (536), LEAKE, 151. Bkz. (350), HOLLAND, 132. Bkz. (272), HUGHES, 437.

⁵⁸⁶ Bkz. (575), URQUHART, 203.

⁵⁸⁷ A.g.k., HOLLAND, 132.

⁵⁸⁸ A.g.k., HOLLAND, 121.

⁵⁸⁹ A.g.k., HOLLAND, 121-122.

⁵⁹⁰ A.g.k., HOLLAND, 132.

⁵⁹¹ Bkz. (272), HUGHES, 437.

göre inşa edilmiştir...⁵⁹² William Martin Leake'in ifadesine göre ise "Ali'nin iki oğlunun sarayı imparatorluğun diğer bölümlerindeki yüksek rütbeli Türklerin evlerine benzer, yalnız Veli'nin Sarayı, Türk saraylarına göre dekorasyon ve döşeme açısından biraz daha Avrupalı usluptadır. Muhtar'ın Sarayı, tam tersine Türk üslubuna uygundur."⁵⁹³

Ali Paşa Sarayı, Yanya'daki diğer saraylar gibi üst katı ahşap olmak üzere iki katlı olarak tasarlanmıştır.⁵⁹⁴ Uzun, açık sofanın ahşap duvarlarında Osmanlı topraklarındaki birçok evde görülen Konstantinopolis tasviri bulunmaktadır.⁵⁹⁵

Sarayın duvarlarında ise tekdüze bezeme programı yerine çeşitli manzara resimleri ve bitkisel kompozisyonlar uygulanmıştır. Büyük ihtimalle kalemişi olan söz konusu tezyinatlar, Ermeni bir sanatçıya aittir.⁵⁹⁶ Bu saray günümüze gelememiştir. Ancak sarayın bulunduğu yer günümüzde Pamvotis Gölü ve şehir manzarasının panoramik olarak izlenebildiği bir park olarak değerlendirilmiştir.

Ali Paşa'nın oğlu olan Muhtar Paşa'nın Sarayı, Litharitza tepesindeki Ali Paşa Sarayı'nın yanında, Litharitza surlarının batısındaki yüksek tepede bulunmaktadır. Görkemli renklerle bezenen saray kare planlıdır. Sarayın duvarları kalemişiyle bezenmiştir. William Martin Leake, Muhtar Paşa Sarayı'nın kalemişi bezemelerini şöyle betimler; *"Duvarların içinde ve dışındaki çeşitli bölümlerinde Muhtar'ın yönetici, toprak sahibi, avcı gibi farklı niteliklerini temsil eden ve onun korkunç üslubundaki bir Yunan'ın başının kesilmesi, tarım işleri ve açık hava sporları gibi büyük resimler sergilenir."⁵⁹⁷ François Charles Hugues Laurent Pouqueville ise sarayın girişinde Ermeni sanatçılar tarafından yapılmış resimlerin bulunduğunu ve bu*

⁵⁹² Bkz. (98), POUQUEVILLE, 70.

⁵⁹³ Bkz. (536), LEAKE, 153.

⁵⁹⁴ A.g.k., LEAKE, 137.

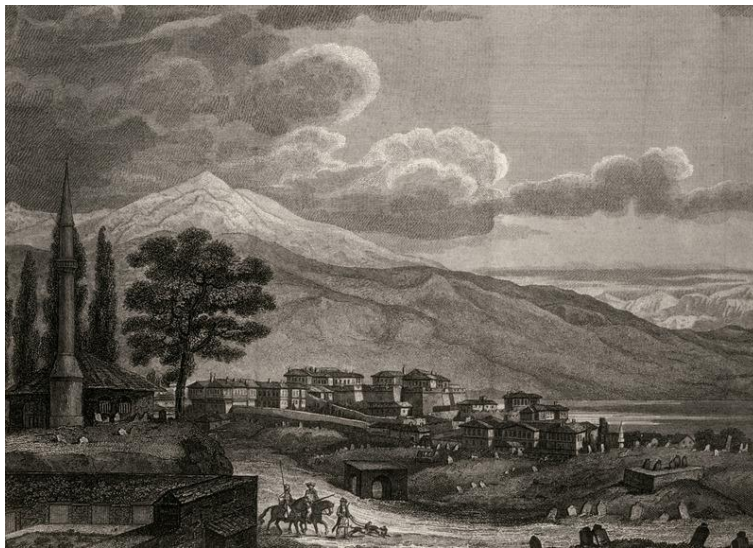
⁵⁹⁵ Bkz. (114), HOBHOUSE, 60.

⁵⁹⁶ A.g.k., POUQUEVILLE, 70.

⁵⁹⁷ A.g.k., LEAKE, 153.

resimlerden birinde Muhtar Paşa ve askerlerin birini infaz ettiğini açıklamıştır.⁵⁹⁸ Ayrıca vezirin sarayına ekli hamam bulunmaktadır.⁵⁹⁹

Litharitz Tepesindeki Ali Paşa Sarayının güneyinde ise Ali Paşa'nın diğer oğlu olan Veli Paşa'nın Sarayı bulunmaktadır. William Martin Leake, Veli Paşa ve Muhtar Paşa'nın sarayları arasındaki farkı şu şekilde belirtmiştir; "...*Veli Paşa'nın sarayı, eşyalar ve dekorasyon dışında genel Türk saraylarından biraz daha Avrupalı üsluptadır. Muhtarın Sarayı aksine Türk zevkine uygundur.*"⁶⁰⁰ Veli Paşa'nın Sarayındaki resimlerde ise daha farklı karakterdedir. Buradaki resimlerde ordugâh, bayrak, insan başı yığını, renkler, bombaların evlerden daha büyük olduğu kuşatma sahneleri gibi konular işlenmiştir. Veli Paşa'nın uyuduğu odanın tavanı ise güneş, ay, yıldız, kuyruklu yıldız, yıldırım gibi gökyüzüne ait motiflerle donatılmıştır.⁶⁰¹ Bu motifler 19. yüzyıldaki ampir üslubun yansımalarıdır. Bahsedilen Ali Paşa ve oğullarına ait sarayların şehir içindeki konumlarını gösteren, Charles Robert Cockerell tarafından yapılan bir gravür bulunmaktadır. (Resim 149)

Resim 149: Ali Paşa ve iki oğlunun saraylarının şehir içindeki görünümü,19.yy. (T.S.Hughes)

⁵⁹⁸ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 70.

⁵⁹⁹ Bkz. (288), HUGHES, 78.

⁶⁰⁰ Bkz. (536), LEAKE, 153.

⁶⁰¹ A.g.k., POUQUEVILLE, 70.

Muhtar Paşa Sarayı ve Veli Paşa Sarayı günümüze gelememiştir. Ancak Jean Denis Barbié du Bocage'nin şehir haritasında Litharitsa tepesindeki söz konusu sarayların konumu görülebilmektedir. (Bkz. Şekil 16) Günümüzde bu bölgede Veli Paşa Camii yer almaktadır. Bu cami, Veli Paşa Sarayı ile ilişkili olmalıdır. Veli Paşa Camii, minaresi yıkık, harap bir haldedir. (Resim 150) Bu caminin yakınında ise medrese bulunmaktadır. (Resim 151)

Resim 150: Veli Paşa Camii, Eylül 2016 (A.Ateş)

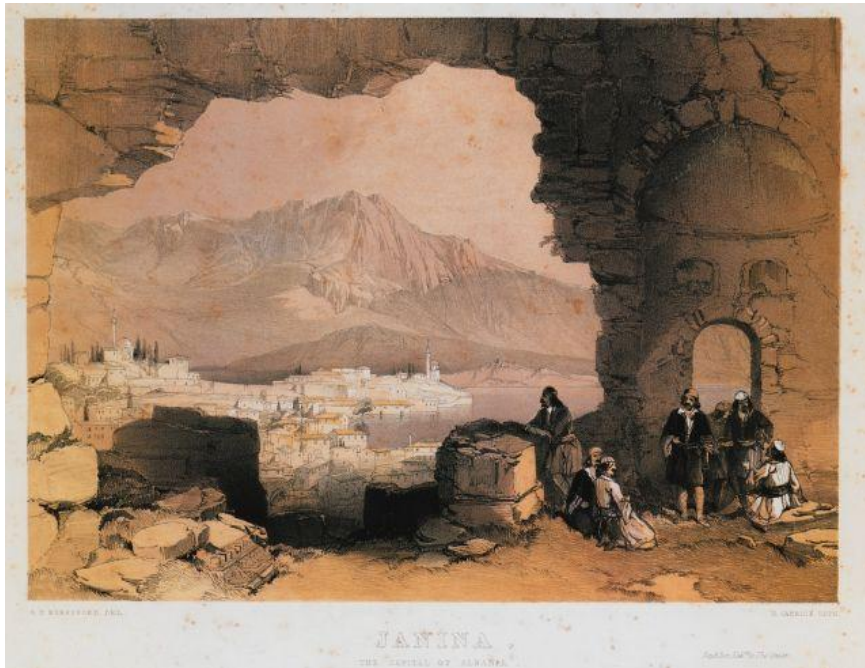

Resim 151: Veli Paşa Camii yakınındaki medrese, Eylül 2016 (A.Ateş)

Bu dönemde muhtemelen Litharitza tepesinden şehrin resmedildiği gravür ve resimler bulunmaktadır. (Resim 152, 153, 154) Litharitza tepesi, 19. yüzyılda iç kale içindeki saray kompleksi ve Nisi Adasının görünümüne hâkimdir.

Resim 152: Batı yönden kale bölgesi ve gölün görünüşü, 1848 (E.Lear)

Resim 153: Tepeden kalenin görünümü, 19.yy. (G.D.L.P.Beresford)

Resim 154: Arka planda Metsikeli Dağları ve iki iç kalenin görünümü, 19.yy. (R.Walsh)

Resim 155: Litharitza tepesi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 156: Litharitza tepesinden kale bölgesinin ve gölün görünüşü, Eylül 2016 (A.Ateş)

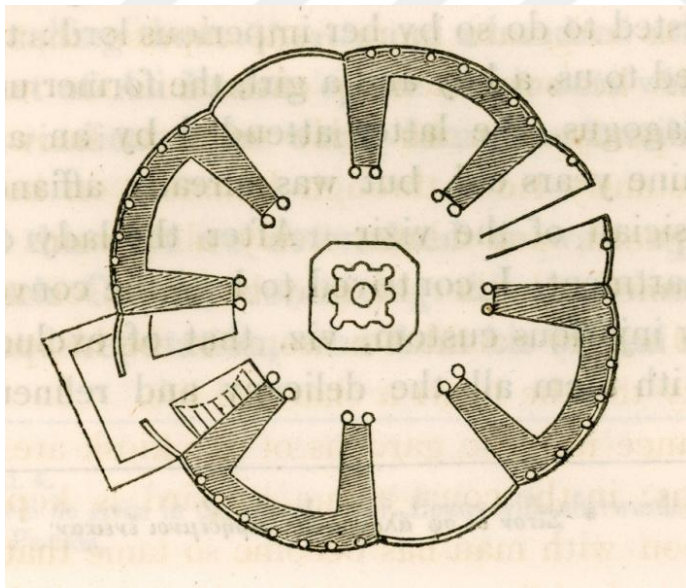
Yanya mimarisinde dikkat çeken bir diğer yapı Ali Paşa Köşküdür. Ali Paşa Köşkü veya Büyük Köşk⁶⁰², şehrin kuzeyindeki dış mahallede bulunmaktadır. Ali Paşa özellikle yaz aylarında bu köşkte haremi ile birlikte vakit geçirmektedir. Köşkün çevresi 76.20 m (250 feet) ve daire planlıdır.⁶⁰³ Daire planlı köşk, derin eyvanımsı düzende, her biri merkezdeki dairesel bölgeye açılan 8 birime ayrılmıştır. Girişi sağlayan bölümde 2, diğer bölümlerde ise 9 tane pencere bulunmaktadır. Sekiz bölümden biri yapıya girişi sağlamaktadır. Bu girişin karşısındaki bölümde merdiven ve bir kapı bulunmaktadır. Bu kapıdan köşkün bahçesine ulaşılmaktadır. Merdivenlerden ise üst kattaki, köşkün içine pencereler açılmış olan iki odaya ulaşılır. Buranın penceresi kafesle kaplanmış ve manzara resimleriyle bezenmiştir. Geri kalan 6 bölümden ikisi boş bırakılmıştır. Dört bölüm ise her biri farklı şekilde tasarlanmış olan, üç yönden ipek örtülü divanlarla çevrilerek, görkemli bir biçimde döşenmiştir. Merkezdeki dairesel alanda büyük bir mermer çeşme bulunmaktadır. Bu çeşme çok sayıda top yerleştirilen kale şeklinde tasarlanmıştır. Topların veya

⁶⁰² Bkz. (536), LEAKE, 152.

⁶⁰³ H. Holland, 73.15 m (240 feet) olduğunu belirtmiştir. Bkz. (350), HOLLAND, 133.

parapetlerin arasındaki papağan, aslan, kuş ve efsanevi yaratıkların ağzından su fişkırmaktadır. Zemin mermer döşelidir. Köşkün iç mekânındaki bezemeler, oyma işçiliği ve yıldız kaplamalarıyla görkemli bir örnek sunmaktadır.⁶⁰⁴ Bu bezemelere dair Thomas Smart Hughes'ın kendi diliyle ifadesi şöyledir; "*Hoş bir yapıdır, en iyi Türk üslubunda bolca oyma ve yıldızla bezenmiştir ve yapı Yanya mimarları arasında saygındır.*"⁶⁰⁵ Thomas Smart Hughes'ın seyahatnamesinde Ali Paşa Köşkünün planı bulunmaktadır. (Şekil 17)

Ali Paşa Köşkü, kayın, karaağaç, servi, çınar ve çeşitli meyve ağaçları içeren yüksek duvarlarla çevrili, birden çok bahçe içinde yer almaktadır. Köşkün bahçesinin girişinde Arnavut askerlerin kaldığı ayrı bir yer bulunmaktadır. Bahçede kızıl geyikler, Mısır'dan getirilen devekuşları ve hatta sürekli bakıcısıyla birlikte bulunan leopar bulunmaktadır.⁶⁰⁶

Şekil 17: Ali Paşa Köşkünün planı, (T.S.Hughes)

⁶⁰⁴ Bkz. (536), LEAKE, 152- 153.

⁶⁰⁵ Bkz. (272), HUGHES, 461.

⁶⁰⁶ Bkz. (350), HOLLAND, 133-134. A.g.k., LEAKE, 152. Bkz. (114), HOBHOUSE, 69. A.g.k., HUGHES, 460.

Bahsedilen yapılar dışında günümüzde kale içinin kuzey tarafında, göle yakın bir bölgede, Osmanlı döneminden günümüze gelen bir yapı bulunmaktadır. Bu yapı 1815-1820 yılları arasında Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Uzun zaman askeri tesis olarak kullanılan yapı, 1960'lı yıllarda Savunma Bakanlığı'ndan, Kültür Bakanlığı'na devredilmiştir. 1990'ların başında ise Eğitim Bakanlığı'nın kullanımı için verilmiştir. Yanya kayıtları ve arşivleri burada saklanmaktadır.⁶⁰⁷ Bu yapı farklı çalışmalarda Türk Kışlası veya Ali Paşa Konağı olarak gösterilmiştir. Ancak Jean Denis Barbié du Bocage'nin 19. yüzyıla ait Yanya haritasında (Bkz. Şekil 16) kışlanın bulunduğu bölgede hapisane görülmektedir. Bu durum yapının 19. yüzyılda hapisane olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Resim 157: Kale içindeki Türk Kışlası, Eylül 2016 (A.Ateş)

Pamvotis Gölü üzerindeki Nisi Adasında, Ali Paşa'nın son zamanlarını geçirdiği ve infaz edildiği yerde St. Panteleimon Manastırı yer alır. Manastırın hücreleri, günümüzde müzeye çevrilerek ziyarete açılmıştır. Burada 1822 yılında

⁶⁰⁷ A. Tassos MIKROPOULOS, *Elevating and Safeguarding Culture Using Tools of the Information Society Dusty Traces of the Muslim Culture*, 378.

Hurşit Paşa komutasındaki askerler ile Ali Paşa arasındaki çatışma sırasında etrafa saçılan mermilerin izleri hâlen görülebilmektedir. Ayrıca söz konusu yerin 1848 yılında Edward Lear tarafından betimlenen bir resmi bulunmaktadır. (Resim 158)

Resim 158: Nisi Adasındaki Ali Paşa'nın son zamanlarında konakladığı ve hayatını kaybettiği yer, 1848 (E.Lear)

Resim 159: Günümüzde Ali Paşa Müzesi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Yanya, günümüzde Epir bölgesinin başşehri olarak önemini sürdürmektedir. Modern bir kentten ziyade büyük ölçekli bir kasaba görünümünde olan Yanya'da, Osmanlı tarihi dokusu bilhassa kale içinde korunmuştur. Fethiye Camii (1597) ve Aslan Paşa Camii (1618) müze olarak hizmet vermektedir. Kale dışında ise restore edilmeyi bekleyen harap bir halde Veli Paşa Camii (17. yüzyıl) ve Kanlı Çeşme Camii (1730) yer almaktadır.

3.8.2.3. Konut Mimarisi

Batılı seyyahların Yanya'daki Osmanlı mimarisinde en fazla ilgilerini çeken yapı türlerinden biri konut mimarisi olmuştur. Özellikle şehirde yaşayan zengin tüccarlara ait konutların mimarisi, bezemeleri ve ev halkının yaşayışına dair tüm özellikler ayrıntılarıyla seyahatnamelerde yer almaktadır.

19. yüzyılda yarımada dışındaki yerleşim merkezinin kuzeyinde büyük ölçekli ve görkemli konutlar yer almaktadır. Yoğun bezemeye sahip bu evler Türk Ağalar ve Yunan tüccarlara aittir.⁶⁰⁸ Türk ve Yunan varislerinin yaşadığı konutlar oldukça büyük boyutludur. Bu konutlarda geniş bir saçaklıkla gölgelenen açık sofa tüm ön cephe boyunca uzanmaktadır. Diğer taraftan genellikle şehir merkezinde bulunmayan yoksul kesimin evleri, oldukça alçak ve kötü inşa edilmiştir, orta sınıfın yaşadığı konutların ise üst katı genellikle ahşaptır. Saçaklık altında dış mekâna açılan sofa bulunmaktadır.⁶⁰⁹

Sınıflar arasındaki fark konut mimarisinde boyut, kullanılan malzeme, bezeme programı açısından farklar yaratsa da bu konutların birçok ortak özelliği bulunmaktadır. Genellikle iki katlı olan konutlarda, zemin katta taş, üst katta ise ahşap malzeme kullanılmıştır.⁶¹⁰ Yaşama katı olarak tasarlanan üst katta ise sofa ve ev sahiplerinin odaları yer alır. Konutların alt ve üst katları merdivenle sofaya

⁶⁰⁸ Bkz. (272), HUGHES, 454 55.

⁶⁰⁹ Bkz. (350), HOLLAND, 131-132.

⁶¹⁰ Bkz. (536), LEAKE, 141, 145.

bağlanmaktadır.⁶¹¹ Birçok örnekte sofa taş revakla desteklenmiştir. Bu revak bazen avluyu çevrelemektedir. Sofanın ucunda zeminden yükseltilmiş bir köşk bulunur, özellikle yaz aylarında aileler burada vakit geçirmektedir.⁶¹² Konutların en önemli özelliği dışa kapalı olarak tasarlanmalarıdır. Yapının üst kısmında yer alan küçük tepe pencereleri çapraz ahşap parmaklıklarla kafeslenmiştir. Bahçe veya avluya çift kanatlı kapılardan ulaşılmaktadır. Bu kapılar atların ve diğer hayvanların geçebileceği genişlikte tasarlanmıştır. Evler büyük ölçüde bahçeleriyle ilişkilidir.⁶¹³

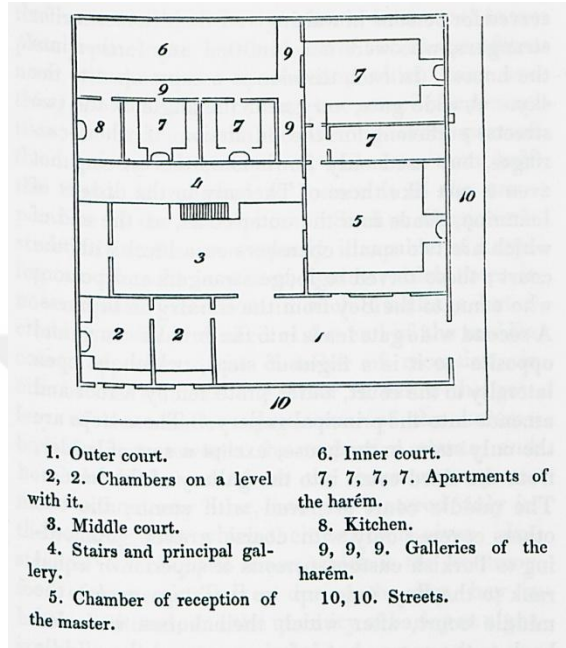
William Martin Leake, Yanya'daki bir Türk Bey'inin evinden bahsetmiştir. Bu ev iki sokağın kesişme noktasında bulunmaktadır. Yaklaşık 30.48 cm (100 feet) kare alanı kaplamaktadır. Alışılmış olduğu gibi aile sadece üst katı yaşama katı olarak kullanır ve iki katlı olarak tasarlanmıştır. Ev, üç ana bölüme ayrılmıştır. İç kısım harem, orta bölüm misafirlerin kabul edildiği kısım, dış bölüm ise evin içerisine kabul edilmeyen, atlarıyla birlikte bekleyen konuklara ayrılmıştır. Her bölümün ayrı avlusu bulunmaktadır. İki sokağın köşesine yakın konumdaki dış avlu kapısı, tekerlekli arabalarının içeriye kabul edilmesi için yeterince büyük olarak tasarlanmıştır fakat genellikle sadece atlar kullanılır. Ayrıca dış avluda misafirlerin veya iş için gelenlerin konaklaması için iki oda yer almaktadır. İkinci geniş kapıdan orta avluya ulaşılır. Orta avlu taşla döşenmiştir, diğer iki avlu ise çakılla kaplanmıştır. Türk geleneklerine göre buraya yüksek statülü veya Bey'e denk kişiler atıyla, daha düşük statülü kişiler ise yürüyerek ulaşmaktadır. Yüksek statülü kişilerin atları daha sonra dış bölüme götürülmektedir. Buradaki merdivenden geniş saçaklıkla gölgelenen sofaya ulaşılmaktadır. Sofanın sonundan kabul odasına ulaşılır. Dış avluda bulunan iki oda ve haremın ana odasının köşesinde bulunan pencere dışında sokağa bakan pencere yoktur. Haremın penceresi kafesle çevrelenmiş ve her iki sokağı göreceğ şekilde tasarlanmıştır. İki ana odanın sokaktan ışık alması için çatıdan çok aşağıda olmayan vitraylı pencereler bulunmaktadır. Bunlar ahşapla kaplanmış ve bu bölüm bezenmiştir. Bunların bazıları çok abartılıdır ve bezemenin görüldüğü tek yerdir. Tüm pencereler avluya bakar. Pencereler içeride demir

⁶¹¹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 69. Bkz. (536), LEAKE, 144.

⁶¹² A.g.k., LEAKE, 144-145.

⁶¹³ A.g.k., HOBHOUSE, 69.

parmaklıklarla dışarıda ahşap kapaklarla korunur.⁶¹⁴ William Martin Leake tarafından bahsedilen bu evin planı bulunmaktadır. (Şekil 18)

Şekil 18: Yanya'daki evin planı (W.M.Leake)

Yanya'daki varıl kesimin önemli bir kısmı tüccarlardan oluşmaktadır. Tüccarlar, hayatları boyunca farklı ülkeleri ziyaret etmiştir. Bu sebeple bazı varıl tüccar ailelerin konutlarının özellikle döşemesinde batı etkileri görülmektedir. Ancak ufak detaylarda hissedilen batı etkilerine karşın mimari kompozisyon tümüyle geleneksel Türk konutunun özelliklerini yansıtmaktadır. Yazar ve gezgin David Urquhart, konutların genel mimari özelliklerini açıklamıştır. David Urquhart'a göre oda, Osmanlı topraklarındaki evlerde tüm mimarının ana ilkesini oluşturmaktadır. Evin birleştiği yerdir. Bu yüzden yapının dış biçimlenişi, oranlar dikkate alınmamaktadır. Mal sahibi olarak mimar, sadece odaları düşünerek belirli mimari ilkelerden ayrılır. Para ve alan eşit derecede, her odaya kendi formunu ve ışığı vermesi için feda edilir. Bir koridora ihtiyaç duyulmadan bütün odalara erişilebilir. Her oda kareden oluşur ve dikdörtgenler eklenir bu yüzden odaların formu

⁶¹⁴ Bkz. (536), LEAKE, 141-144.

dikdörtgendir. Odaların tek bir tarafta olması gerekir. Pencereleler ise diğer tarafta olmalıdır. Birbirine bitişik tepe pencerelerinin genel sayısı dördttür. Yan taraflarda da pencereler olabilir, bunlar tepe pencerelerine yakındır. Her tarafta bir tane olmalıdır. Mükemmel bir odada üç tarafta dörder tane olmak üzere toplamda on iki pencere olmalıdır. İç mekânda kapılar ve pencereler birbirine karışır bu yüzden zemin, tavan ve duvarlar arasındaki ayırım kalkmıştır. Odalar yatak takımlarının saklandığı ahşap yüklüklerle kaplıdır. Bu yüklükler, nişlerle odaya açılır, bu nişlere su, şerbet şişesi, çiçek gibi eşyalar konulmaktadır. Aynı zamanda odalarda çeşme bulunur. Mermer çeşmenin arka planı resimlerle bezenir. Zeminde nadiren halı bulunur, kışın daha çok yazın daha az olmak üzere hoş keçelerle kaplanır. Divanla halı aynı kumaştandır. Kapıların üzeri de dâhil odanın her yerine perdeler asılıdır. Bu perdeler odaya girerken hizmetçiler tarafından tutulur. Bu durum evlere çok düzensiz ama oldukça pitoresk bir görünüm verir. Odalar, gerekli ışığın sağlanması için, ana beden duvarından çıkma yapar. Merkezde genelde geniş bir alan bırakılır ve tüm odalar bu sofaya açılır. Bu bölüm "divan hane" olarak da bilinmektedir. Doğu konakları için oldukça itibarlı bir bölümdür. Oda üç yönden geniş divanlarla çevrelenmiştir. Divanın üzerinde yastıklar bulunur. Bu yastıklar duvara yaslıdır, pencereye kadar yükselir bu sayede üzerine yaslanan kişi bütün manzarayı görebilir. Bu oturma düzenine göre oturan kişinin sırtı pencereye ve ışığa, yüzü ise kapıya dönüktür. Pencereleler, objeler veya duvarlar tarafından bölünmez. Bu yüzden pencerelerin sürekliliği mükemmel bir manzaranın görünümüne açılır. Bir odada bulunulmasına rağmen doğada bulunma hissi verir. Işık tek küme halinde yukarıdan gelir ve pitoresk bir görünüm oluşturur. Pencereleler 1.83 cm'den (6 feet) yüksekte bulunur ve üzerinde bir silme tüm odayı dolaşır. Pencerelelerin üzeri çelenk motifi, tavana doğru ise arabesk çiçekler ve meyvelerle bezenmiştir. Burada ikinci pencere dizisi vardır. Bu tepe pencereleri buzlu camdır. Alt sıradaki pencereler perdelerle donatılırken, üst sırada bulunan tepe pencereleri revzenle bezenir. Oda için gerekli olan ışık alt sıradaki pencerelerde perdelerle engellenirken, yukarıdaki tepe pencereleriyle sınırlandırılarak içeri kabul edilir. Odanın bir tarafı yemek odası bulunur, diğer taraftaki kapıya yakın olan kısımda alçak divan yer alır. Odayı üç yönden çevreleyen divan, yaklaşık 14 inç yüksekliktedir. Sofanın köşesinde genelde saygın kişiler oturur. Burada doğudaki kişilere verilen önem kendini belli eder. Tüm ev halkının

nereye oturacağı bellidir. Son yıllarda yaşam biçiminde meydana gelen değişiklikler, mimari formlar ve dekorasyonda ikilemler yaratmıştır. Odayı üç yönden çevreleyen divanın etrafı sandalyelerle çevrelenmiştir. Sultanın sarayları ise Avrupa taklidir. Bu konutlardaki dairelerin formu, strüktür ve dekoratif detaylar aynı zamanda kullanışlı, işlevsel, yaşam özelliklerine uygun bir tasarımın ürünüdür.⁶¹⁵ David Urquhart bu evin biçimlenişi dekorasyon dışında, Antik Yunan mimarisiyle benzerlikler taşıdığını açıklamıştır.

İngiliz bilgin, tarihçi, gezi yazarı ve gezgin Thomas Smart Hughes, Yanya'daki Nicolo Argyris'in konutu hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Hughes'e göre sokaktan avluya veya taş revağın bulunduğu alana, çift kanatlı kapıdan ulaşılmaktadır. Avlu üç taraftan çitlerle bölünmüş olan bahçeyle çevrelenmiştir. Zemin kat tahıl ambarı, ahır ve diğer işler için kullanılmaktadır. Taş merdivenlerden güzel ve pitoresk bir görünüm sergileyen sofaya ulaşılmaktadır. Sofa zemin katta bulunan revakla desteklenmiş ve geniş bir saçaklıkla gölgelenmiştir. Bu bölüm kötü havalarda veya sıcak günlerde dinlenmek için tasarlanmıştır. Sofanın ucunda bulunan yaz evi köşk olarak adlandırılmaktadır ve bu bölüm yastıklarla donatılmıştır. Burada evin sahipleri ziyaretçileri karşılar ve ferahlatıcı havaya katılır. Sofanın diğer ucunda banyo bulunmaktadır. Sofadan evin odalarına geçiş sağlanmaktadır. Ana oda veya erkeklerin odası zeminden bir adım yükseklikteki divanla çevrelenmiş ve divan minderler ile donatılmıştır. Bu minderler sandalye ve yatak olarak da hizmet vermektedir. Yunanların tüm gün oturdukları, yedikleri, içtikleri bu oda aynı zamanda geceleri uyumak için de kullanılır. Sofanın farklı bir bölümünden hareme ulaşılır. Kadınların bulunduğu bu kısım genellikle erkeklerin dairesinden daha küçüktür. Bu konaktaki en güzel oda İngiliz asiline ait olan odadır. Geniş ve yüksek olarak tasarlanmıştır. Avluya bakan iki sıra pencere içermektedir. Bu pencerelerin arasında silme bulunur. Bu odanın içinde ocak yer almaktadır. Zarif yapraklardan oluşan bezemelerin görüldüğü bu ocak, ülkedeki genel üsluba uygundur. Divan mavi yastıklarla donatılmıştır.⁶¹⁶ Hughes, bu konutu modern Yunan Konağı olarak aktarmış olsa da, konağın mimari kurgusu, bezemeleri ve döşemeleri geleneksel

⁶¹⁵ Bkz. (575), URQUHART, 374-380.

⁶¹⁶ Bkz. (272), HUGHES, 438-440.

Türk-Osmanlı konutunun özelliklerini yansıtmaktadır. Thomas Smart Hughes tarafından aktarılan konutun mimari özelliklerine dair bazı bilgiler, Charles Cockerell'in betimlemesinde görülebilmektedir. (Resim 160)

Resim 160: Charles Cockerell tarafından betimlenen Nicolò Argyris'in evi, 1813. (T.S.Hughes)

19. Yüzyılda Yanya'da çok sayıda geleneksel Türk konutu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde bu evler oldukça az sayıdadır. Özellikle kale içinde alçak katlı, geleneksel Türk konutlarının modern varyasyonları görülmektedir. Taş döşeli, dar sokaklardaki evler, kale içindeki tarihi dokuyu bozmayacak şekilde inşa edilmiştir.

Resim 161: Kale içindeki bir sokaktan görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.8.2.4. Ticaret Merkezi

Arnavutluk'ta Yanya dışındaki diğer şehirlere bakıldığında, konut veya kale gibi belirli yapı türleriyle ya da ticari faaliyetler gibi belirli bir özelliğiyle öne çıktığı görülmektedir. Ancak Yanya hem saraylar, konutlar, konaklar, camiler gibi Osmanlı dönemi yapılarıyla hem de ticari merkez olarak önem taşıyan bir merkezdir. Yanya'daki çarşı bölgesi, yarımadaı çeviren surların ana girişinin önünde yer alır. Bu bölge Jean Denis Barbié du Bocage'nin 19. yüzyıla ait Yanya haritasında görülebilmektedir. (Bkz. Şekil 16) John Hobhouse, çarşının bulunduğu bölümde dikkat çekici boyutta Bedesten yer aldığını açıklamıştır.⁶¹⁷ Aynı zamanda çarşı veya ana caddede tüccarlar yaşar ve buranın gösterişli bir görünümü vardır.⁶¹⁸ Şehrin en kalabalık bölümünü oluşturan çarşının aksine diğer sokaklar sadece birkaç kişinin görüldüğü tenha yerlerdir.⁶¹⁹ Düzensiz açılarla kesişen 10-12 kirli, kötü döşenmiş, dar sokaktan meydana gelmiştir. Bu sokaklar dükkân sıralarından oluşmaktadır.⁶²⁰

⁶¹⁷ Bkz. (114), HOBHOUSE, 69.

⁶¹⁸ A.g.k., HOBHOUSE, 69.

⁶¹⁹ Bkz. (272), HUGHES, 456.

⁶²⁰ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 69. Bkz. (536), LEAKE, 139. Bkz. (350), HOLLAND, 132.

Çarşı bölgesi, alçak tasarlanan çatılarla daha karanlık bir hale getirilmiştir. Büyük ahşap tezgâhlarda altın nakışlı giysiler,⁶²¹ süs eşyaları, nakışlı elbiseler, Türk şalları, pamuklu mallar, tütün, yiyecek, kurutulmuş meyve, pipo, kehribar, ağızlık, ahşap eşyalar, renkli deri ve Türk sandaletleri satılmak üzere sergilenmektedir.⁶²² Ayrıca çarşı her akşam belirli bir saatte kapanmaktadır. Geceleri ise Arnavut askerleri burada devriye gezmektedir.⁶²³

İskender Bey'den sonra Arnavutları birleştirerek, bağımsız bir devlet kurmak isteyen ve bu yüzden Arnavut kahramanı ilan edilen Ali Paşa, 19. yüzyılda başta Yanya olmak üzere Arnavutluk'taki birçok şehrin gelişmesini sağlamıştır. İngiliz arkeolog ve yazar Charles Robert Cockerell (1814) şehrin ticari merkezini oluşturan çarşı hakkında bilgiler aktarırken, Ali Paşa'nın katkısına değinir; *"Dükkânların sayısı ve zenginliği şaşırtıcıdır, İstanbul'dan ayrıldığımızdan beri böyle yoğun iş faaliyeti görmedim. Vezir buraya geldiğinde 5 veya 6 dükkân varmış, şu anda dükkânların sayısı 2000'den fazladır. Şehir son derece gelişmiştir ve şehrin tamamen yeni olan birkaç bölgesinden geçtik."*⁶²⁴

19.yüzyılda Yanya, Güney Arnavutluk'taki iç ve dış ticaretin merkezi olarak görülmektedir. Yanya'daki dış ticaret bölgede nüfus üstünlüğüne sahip olan Yunanların elindedir. Yunanların birçoğu ticaretle uğraşmaktadır. Bu tüccarların kıtalararası bağlantıları bulunmaktadır. Birçok dil bilen ve sürekli olarak Avrupa'yı gezen tüccarlar, Trieste, Cenoia, Leghorn, Venedik ve Viyana'da 3-4 yıl kadar bulunmuşlardır. Yunan ticaretinin ana kanalı ise Trieste Limanıdır.⁶²⁵ Bu dönemde özellikle Rusya, Venedik, Malta, İstanbul, Almanya ile ticari faaliyetler gerçekleştirilmektedir.⁶²⁶ Aynı zamanda Viyana, Leipsic ve çeşitli Alman şehirleri ile ticari ilişkiler kurulmuştur. Rusya ile ticari ilişkiler ise siyasi duruma göre sürdürülüp, sonlanmaktadır.⁶²⁷

⁶²¹ Bkz. (118), TOZER, 186. Bkz. (350), HOLLAND, 132.

⁶²² A.g.k., HOLLAND, 132.

⁶²³ Bkz. (540), JOLLIFFE, 50.

⁶²⁴ Charles Robert COCKERELL, **Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817**, 236.

⁶²⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 148-150. Bkz. (114), HOBHOUSE, 71.

⁶²⁶ Bkz. (288), HUGHES, 25.

⁶²⁷ A.g.k., HOLLAND, 149.

İstanbul'dan şal, kehribar, Rusya'dan at, öküz ve hayvan derileri, Venedik'ten kadife kumaşlar, kırmızı kalpak, silah, Malta'dan ise İngiliz üretimi mallar gelmektedir.⁶²⁸ Triccala, Zeitun, Livadia ovasından pamuk, Teselya, Lepanto, Salona'dan ham ipek, Acarnania'dan bark, keçi, koyun derileri ve tahıl takas için gönderilen ana ticarî mallarıdır.⁶²⁹ Teselya'da üretilen pamuk ipliğinin büyük bölümü, pamuk ve kaba yün mallar, Yanya üzerinden Almanya ve İtalya'ya ihraç edilir.⁶³⁰ Başlıklar, Trieste, Leghorn ve Genoa'dan, Trieste'den kahve ve şeker, Venedik'ten bıçak, kılıç, tüfek namlusu, cam, kağıt getirilir. Bu ürünlerin bazıları Yanya üzerinden Arnavutluk'un küçük limanlarında satılır.⁶³¹

Adriyatik limanları ve Napoli için yağ, yün, mısır, tütün, Rumeli ve Arnavut toprakları için Tırhala ovasından iplik halinde pamuk, sade veya yaldızlı gümüş işli silah, tüfek, nakışlı kadifeler, kıyafetler ihracat mallarını oluşturmaktadır.⁶³² Arnavutluk'un tahıl, kereste, tütün, yün ve yağ gibi ana ihracat maddeleri Yanya'daki tüccarlar tarafından yürütülür. Tahıl ihracatının tekeli vezirin elindedir. Şehrin yakınında üretilen mısır ve buğday Salaora'dan gemilere yüklenmektedir. Tütün ise daha kuzeyde üretilmektedir. Tüm mallar, ihraç edilmek üzere Yanya'da toplanmaktadır.⁶³³ Bu durum Yanya'nın ticari açıdan önemini arttırmaktadır. Bunun dışında Yanya Gölünde yetişen Papyria adındaki bir bitki türü Yanya konutlarında halı veya keçe olarak kullanılmaktadır. Bu bitki Korfu ve diğer bölgelere ihraç edilmektedir.⁶³⁴ Bu alışverişlerde takas usulu yaygındır.

Yanya'da ekonomiye katkı sağlayan bir diğer üretim dalı ipek böcekçiliğidir. Yanya'da her evde dokuma tezgâhı bulunmaktadır. İpek örgüler ve altın oyalarla bezenen renkli ve iyi bir işçiliğe sahip kıyafetler üretilmektedir. Bu kıyafetler genellikle Yahudiler, Yunanlar tarafından üstün kalitede hazırlanmaktadır.⁶³⁵

⁶²⁸ Bkz. (288), HUGHES, 25.

⁶²⁹ A.g.k., HUGHES, 25-26.

⁶³⁰ Bkz. (350), HOLLAND, 150.

⁶³¹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 72.

⁶³² A.g.k., HOBHOUSE, 73.

⁶³³ A.g.k., HOLLAND, 150-151.

⁶³⁴ Bkz. (273), LEAKE, 16.

⁶³⁵ Bkz. (575), URQUHART, 156.

Tepedelenli Ali Paşa, altı adet ticari yolun kesişme noktasında bulunan şehirde, panayırların düzenlenmesini sağlayarak bölgenin ticari açıdan gelişmesini sağlamıştır. Bu panayırlar için Arnavutluk'un iç bölgelerinde üretilen mallar Yanya'ya taşınmış ve bu sayede Arnavutluk'taki birçok şehrin bu ticari etkinlikten yararlanması sağlanmıştır. Batılı gezginlerin ifadelerine göre şehirde yılda bir kez olmak üzere, iki hafta süren panayır düzenlenmektedir. Bu panayır Yanya şehrinin 2413.95 m (1.5 mil) güneydoğusundaki alanda yapılmaktadır. Panayırın yapıldığı dönemde Ali Paşa'nın getirdiği sistemle birlikte çarşıdaki tüccarlar dükkânlarını kapatarak, panayır yerinde satış yapmak zorundadır. Panayır yerindeki tezgâhlar büyük bir alana yayılmıştır. İngiltere'deki gibi inşa edilmiş ve düzenlenmiştir. Burada her bölüm belirli mallar için sokaklardan daha düzenli bir şekilde ayrılmıştır. Bir bölüm sığır, kuzu ve atlar için ayrılmıştır. Ayrıca dansçıların da bulunduğu eğlenceler düzenlenmektedir.⁶³⁶ Holland, bu panayırın her sonbaharda düzenlendiğini açıklamıştır.⁶³⁷ Hobhouse de panayırın kendisinin şehri ziyaret ettiği 8 Ekim'de başladığını belirtmiştir.⁶³⁸ İyonya Adalarından ve çoğunlukla Malta'dan (eskiden Adriyatik limanlarından) ticari mallar, Türk bayrağı altındaki Slav gemileriyle Preveza, Salona, Avlonya, Dıraç'a getirilmektedir. Bu liman kentlerinden atlarla Yanya'ya taşınmaktadır.⁶³⁹

⁶³⁶ Bkz. (114), HOBHOUSE, 72.

⁶³⁷ A.g.k., HOLLAND, 150.

⁶³⁸ A.g.k., HOBHOUSE, 72

⁶³⁹ A.g.k., HOBHOUSE, 72

Resim 162: Çarşı bölgesi, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.8.2.5. Kale

Yanya Kalesi, Pamvotis Gölünün batı tarafından gölün içine uzanan yarımada da bulunmaktadır. Kalenin günümüze ulaşan büyük bölümü, Ali Paşa tarafından 1810-1820 yıllarında inşa edilmiştir. Aynı zamanda kale, Helenistik döneme ait izler taşımaktadır. Daha sonra Bizans ve Osmanlı döneminde kale üzerinde inşa faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bizans dönemine ait bölümler, Osmanlı koruma sistemine dâhil edilerek geliştirilmiştir. Osmanlı döneminde, Ali Paşa tarafından inşa ettirilen surlar, Bizans dönemindeki sur sırasını takip etmektedir.

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Yanya Kalesini ziyaret etmiştir. Bu bilgilere göre beşgen şeklinde tasarlanan kalenin iki büyük ve dokuz tane daha küçük boyutlu kapısı bulunmaktadır. Kalenin etrafı 3000 adımdır. Güneye bakan uğrun kapısından 100 basamakla göle inilmektedir. Kara tarafı iki sıra surla çevrelenmiştir. Göle bakan kısımlar ise ulaşılamaz olduğu için iç kale dışında sur yoktur. Kalenin kara tarafındaki köşesinden iç kaleye kadar 500 adımdır. Göle inen su yolu, zahire

ambarları, cephane mahzenleri bulunmaktadır. Kalenin bazı bölümleri harap haldedir.⁶⁴⁰

Kaleyi oluşturan surlar, yarımada'nın dış hattını takip etmektedir. Surlar, yaklaşık 600-700 m'lik alanı çevrelemektedir.⁶⁴¹ Kalenin yer aldığı yarımada üzerinde, kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerdeki yükseltinin arttığı bölgelerde, iki ayrı iç kale yer almaktadır. Bu iç kalelerden kuzeydoğu köşedeki daha erken tarihlidir. Erken dönemlerde kalenin etrafı, üç yönden, doğrudan gölün sularıyla çevrelenmiştir. Yarımada'nın karayla bütünleştiği batı yönde ise iki ucu gölün sularıyla buluşan, hendek yer almaktadır. Ancak günümüzde yarımada'nın çevresine, gölün suları doldurularak, yol inşa edilmiş ve hendek doldurulmuştur.

Göl kıyısındaki kuzey ve doğu yönde bulunan surlar daha ince bir yapıya sahipken, kara tarafındaki batı yönde ve göl kıyısındaki güney tarafta yer alan surlar oldukça kalındır. Özellikle batı yöndeki sur sırasının güneye doğru kalınlığının giderek arttığı görülmektedir. Batı ve güney yöndeki surların üzerinde dairesel ve kare planlı burçlar yer almaktadır. Aynı zamanda güneybatı köşeden, güneydoğuda bulunan iç kalenin başlangıcına kadar olan bölümdeki surlar, iki sıra olarak tasarlanmıştır. Dış taraftaki surlar, daha alçaktır. Korumaya özellikle güney ve batı yönde ağırlık verilmiştir. Kuzey ve doğu yönde ise arazinin sarp yapısı doğal koruma sağlamaktadır. Ali Paşa, güneydoğudaki iç kaleyi yeniden düzenlerken, düzgün olmayan zemin yükseltilmiştir. Bu yüzden iç kaleyi çevreleyen duvarlar istinat duvarıdır.

Surlar üzerinde inşa edildiği dönemden 8 adet ve geç dönemlerde yapılmış olan 3 adet giriş bulunmaktadır. Modern girişler kuzey, batı ve güney sur sırası üzerinde yer almaktadır. Esas kapıların birçoğu günümüzde kullanılmamaktadır. Kalenin ana girişini, batı yöndeki surların merkezinde yer alan kapı oluşturmaktadır. Girişin üzerindeki kemerin merkezinde kitabe ve kitabenin iki yanında Ali Paşa'nın sembolü olan aslan motifi taşa işlenmiştir. Sonraki dönemde girişin hemen güneyine

⁶⁴⁰ Bkz. (407), ÇELEBİ, 298. Bkz. (157), AYVERDİ, 293.

⁶⁴¹ Bkz. (523), BROOKS, 249.

saat kulesi inşa edilmiştir. Ana giriş kapısı dışında, batı surları üzerinde ana girişin iki yanında diğer kapılar yer almaktadır. Bununla birlikte kuzeybatı köşedeki dairesel planlı burcun bitişiğinde, kuzey surları üzerindeki modern girişin yakınında ve doğu yöndeki surların merkezine yakın girişler vardır. Güney surları üzerinde ise iç kaleye ulaşılan kapı ve güneybatı köşedeki dairesel planlı büyük burcun bitişiğinde girişler bulunmaktadır.

Ana giriş, güneyde yer alan dairesel planlı bir burç tarafından korunmaktadır. Bu burcun iç tarafında ise 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve Thomas Kulesi adıyla bilinen kare planlı bir başka burç yer alır. Kuzeybatı köşede dairesel planlı burç ve batı surları üzerinde güneye doğru küçük boyutlu, kare planlı bir başka burç bulunmaktadır. Güneye doğru kare planlı bir burç ve güneybatı köşede güney kısmını korumak için tasarlanan, dairesel planlı, büyük ölçekli bir diğer burç bulunmaktadır. Güney surları üzerinde iç kale ve kale duvarlarının kesiştiği noktada, aynı zamanda iç kaleye ulaşımın sağlandığı bir kapının bulunduğu, büyük ölçekli burç yer alır.

Yanya Kalesi içindeki iki ayrı iç kalenin korumasına oldukça fazla önem verilmiştir. Güneydoğu köşede bulunan iç kale, üç adet düzensiz yapıya sahip burçlarla kuvvetlendirilmiş ve kalın surlarla çevrelenmiştir. Ali Paşa'nın saray kompleksini koruyan surlar yaklaşık 1815 tarihinde inşa edilmiştir.⁶⁴² İç kaleye girişi sağlayan ana kapı, kuzeydoğu köşede yer alır. Ana kapı dışında, iç kaleyi çevreleyen surların kuzey sırasında iki tane, güney yönde biri kale dışına ve diğeri dehlizlere ulaşan girişler bulunmaktadır. İç Kalenin Ana giriş kapısı iki katlı ayrı bir yapı olarak tasarlanmıştır. Ancak bu yapıdan günümüze sadece kapı ve temellere ait izler gelebilmiştir. İç kalede Bohemond Kulesi adıyla bilinen bir kule bulunmaktadır. Günümüzde bağımsız bir yapı olarak algılansa da, erken dönemlerde korumanın bir parçası olarak inşa edilmiştir. Bunun dışında İç kaleyi çevreleyen surlarda tonozlu bölümler, dehlizler ve silahlar için iki katlı, açık ve arkadla desteklenen bölümler yer almaktadır. Aynı zamanda ambar olarak tasarlanan veya garnizonun konaklaması

⁶⁴² Bkz. (523), BROOKS, 257.

için kullanılan mahzenler de bulunmaktadır. Kuzeydoğuda bulunan iç kale ise daha erken tarihlidir. Burada Aslan Paşa Külliyesi (17.yy.) yer almaktadır. Bu bölgede ise şehrin isminin türediği düşünülen John Baptist Manastırı bulunmaktadır.

19. yüzyılda Batılı gezginlerden ulaşılan bilgilere göre Yanya Kalesi, Yanya gölünün batı tarafından gölün içine doğru uzanan yarımada da bulunmaktadır. Bu yarımada antik "Janina" kentinin bulunduğu bölgedir.⁶⁴³ Yarımada gölün içine doğru 457.20 m (500 yard) ilerleyerek, 548.64 m (600 yard)⁶⁴⁴ dış (doğu) tarafa doğru genişlemektedir. Bu yarımada nın kayalık iki ucu yükselerek, sonlanmaktadır. Yarımada nın iki ucu su seviyesinden 18.29 cm (60 feet) yükselmektedir.⁶⁴⁵ Kaleyi oluşturan yarımada, gölden sağlanan su dolu hendekle diğer yerleşim merkezinden ayrılmıştır.⁶⁴⁶ Kara tarafında, surların merkezinde bulunan girişe, asma köprüyle ulaşılmaktadır.⁶⁴⁷ Göl tarafında ise birkaç noktadan kaleye ulaşım sağlanabilmektedir.⁶⁴⁸

Yüksek ve masif surlara toprak yerleştirilmiştir.⁶⁴⁹ Surlar ve geniş hendek Ali Paşa tarafından genişletirilmiştir.⁶⁵⁰ Bu surların inşa faaliyetleri sırasında Ali Paşa'nın oğlu Muhtar Paşa'da dâhil olmak üzere tüm halk karşılıksız olarak çalışmaya mecbur bırakılmıştır.⁶⁵¹

Ali Paşa'nın hayatının sonlandığı 1822 yılından önce Yanya'yı ziyaret eden gezginler, Yanya Kalesi hakkında herhangi bir tahribattan söz etmemiştir. Ancak Ali Paşa'nın öldüğü tarihten sonra şehri inceleyen David Urquhart (1831) ve Henry Fanshawe Tozer (1865) Yanya Kalesinin harap durumda olduğunu aktarmıştır.⁶⁵²

⁶⁴³ Bkz. (98), POUQUEVILLE, 69.

⁶⁴⁴ Pouqueville'nin seyahatnamesinde 640 yard olarak belirtilmiştir. A.g.k., POUQUEVILLE, 69.

⁶⁴⁵ Bkz. (536), LEAKE, 136-137.

⁶⁴⁶ A.g.k., POUQUEVILLE, 69. Bkz. (643) TOZER, 193.

⁶⁴⁷ Bkz. (272), HUGHES, 472. Bkz. (114), HOBHOUSE, 68. A.g.k., TOZER, 193.

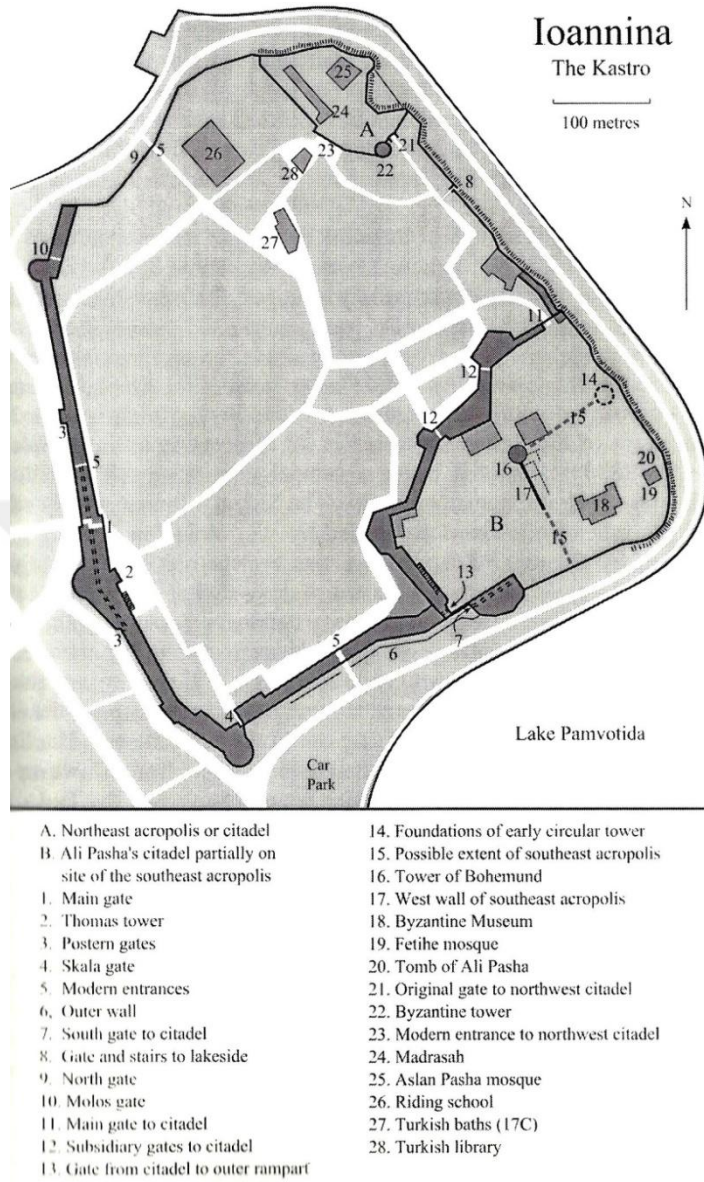
⁶⁴⁸ A.g.k., LEAKE, 137.

⁶⁴⁹ A.g.k., POUQUEVILLE, 69. A.g.k., LEAKE, 137.

⁶⁵⁰ A.g.k., HUGHES, 452-453.

⁶⁵¹ A.g.k., HUGHES, 453.

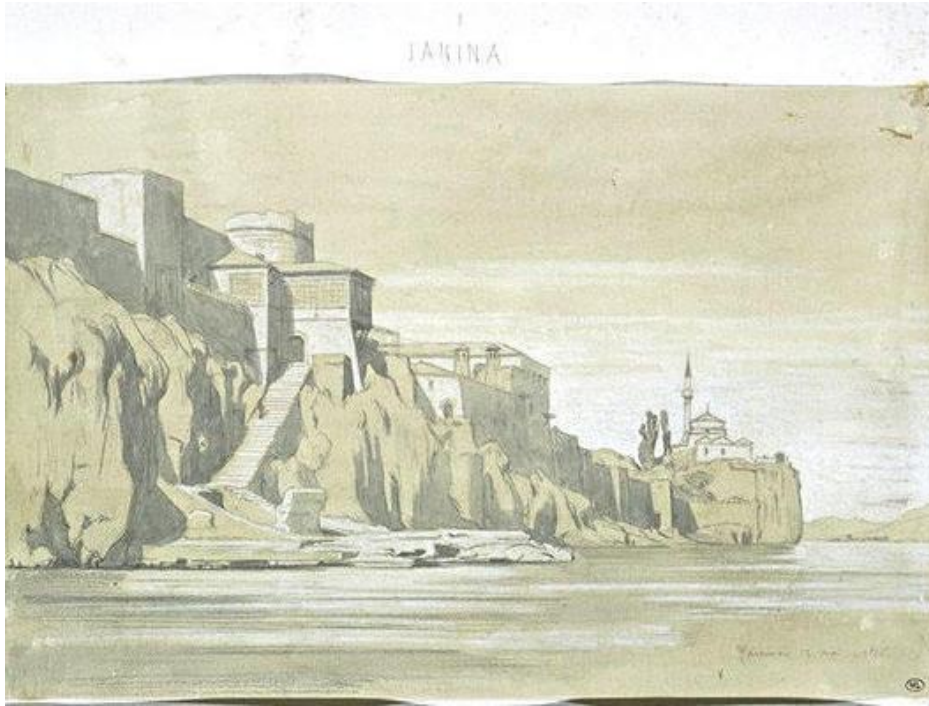
⁶⁵² A.g.k., TOZER, 193. Bkz. (575), URQUHART, 202.

Şekil 19: Yanya Kalesinin planı (A.Brooks)

Resim 163: Yanya'da bir kule kalıntısı, 19.yy. (G.D.L.Beresford)

Resim 164: Yanya Kalesinin güney yönden gölle bağlantısı, 19.yy. (D.Papety)

Resim 165: Yanya Kalesinin ana girişi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 166: Yanya Kalesi girişinin kale içinden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 167: Yanya Kalesinin girişi üzerindeki kitabe, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 168: Yanya Kalesinin girişi üzerindeki hayvan motifli rölyef, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 169: Yanya Kalesinin girişi üzerindeki hayvan motifli diğer rölyef, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 170: Batı surlarından görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 171: Güneybatı köşedeki çokgen planlı burç, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 172: Güney surları üzerindeki giriş, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 173: Çift sıra halindeki güney surları, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 174: Kuzey surlarından görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 175: Güneydoğudaki iç kalenin girişi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 176: Güneydoğudaki iç kalenin girişinin, iç kale içinden görünümü ve arkada Aslan Paşa Camii'nin minaresi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 177: İç kalede bulunan Bohemond Kulesi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 178: İç kaledeki tabyalardan görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 179: İç kaledeki askeri bölümler, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 180: İç kaledeki burç kalıntısı, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 181: İç kalenin görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.9. Parga

Parga'nın erken dönemdeki ismi belirsizdir. Ancak 17. yüzyılda Evliya Çelebi ve 19. yüzyılda Batılı gezginler, seyahatnamelerinde "Parga" ismini kullanmıştır.

3.9.1. 19. Yüzyıl Öncesinde Parga

Parga, Yunanistan'ın batısındaki Epir coğrafi bölgesinde, Preveze idari bölgesinde, İyonya Denizi kıyısında yer almaktadır. Önemli bir liman kenti olan Parga, kuzeybatıda Igoumenitsa, kuzeyde Yanya, doğuda Arta, güneyde Arta Körfezi, batıda ise İyonya Denizi ile çevrelenmiştir.

Parga, sarp, kayalık ve eğimli bir arazide kurulmuştur. İyonya Denizine çıkma yapan kayalık yarımada şeklindeki şehrin, iki yanında koylar yer almaktadır. Bu koylardan kuzeydeki Valtos, daha güneyde olan ise Kryoneri koyudur. Kryoneri koyunda kiliseler bulunan kayalık adacıklar yer alır. Parga, zirveleri tamamıyla zeytin ağaçlarıyla kaplanmıştır. Bu zeytinler ülkenin önemli gelir kaynaklarından biridir. Zeytinciliğin yanı sıra bölge halkı balıkçılıkla uğraşmaktadır.

Parga'nın erken tarihi oldukça belirsizdir. İlk tarihi kayıtlar 1320 yılında Nicholas Orsini'nin bu toprakları, askeri destek sağlamak amacıyla Venedik'e vermek istediği döneme rastlamaktadır. Parga, 1339 yılında Bizans toprağı haline gelmiştir. 1386 yılında Venedikliler, Korfu'nun kontrolünü ele geçirmiş ve bundan dolayı Parga'nın konumu iyice önem kazanmıştır. 1401 yılında Venedik hamiliğine girmiş ve yönetimi Korfu ile bağlantılı olmuştur. Daha sonra 1657 yılında Osmanlı Devleti, Parga'yı almak için girişimde bulunmuştur. Kasaba, 1537 ve 1571 yıllarında yağmalanmıştır.⁶⁵³

17. yüzyılda Evliya Çelebi kasabayı ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi, şehrin Venediklilerin hâkimiyetinde, Delvina toprağında bulunduğunu açıklamıştır. Evliya

⁶⁵³ Bkz. (523), BROOKS, 207. Bkz. (520), MOUSTERAKI, 46.

Çelebi'nin Parga hakkındaki anlatımları diğer şehirlere göre oldukça yüzeyseldir. Seyahatnameye göre Parga'da, 60-70 ev ve 7-8 dükkân bulunmaktadır.⁶⁵⁴ Söz konusu bilgilere göre Parga'nın küçük ölçekli bir kasaba görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

Parga, 1797 yılına kadar Venedik hâkimiyetinde kalmıştır. 1797 yılında Fransızlar tarafından alınan kasabada, Fransız hâkimiyeti oldukça kısa sürmüştür. 1799 yılında Rus-Osmanlı güçleri, Fransız garnizonunu kasabadan kovmuştur.⁶⁵⁵

3.9.2. 19. Yüzyılda Parga

Parga, 1800 yılında İstanbul'da imzalanan anlaşmaya göre İyonya adalarının özerk bölgesi haline gelmiştir. Kasaba, 1800-1807 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde bulunsa da, özerklik Rusya tarafından koruma altına alınmıştır. 1807 yılında imzalanan Tilsit Antlaşması ile birlikte Parga ve İyonya adaları Fransızlara bırakılmıştır. Fransızlar, 1808 tarihinde limanın girişinde bulunan adaya küçük ölçekli bir kale inşa ettirmiştir. Ardından 1814 yılında İngilizler Parga'yı işgal etmiştir. 1815 yılında Paris Antlaşması'na göre İyonya Adaları, İngiltere'ye geçmiştir. İyonya Adaları Yüksek Delegatesi olan Sir Thomas Maitland, 1817 tarihinde bu toprakları Tepedelenli Ali Paşa'ya satmıştır. Bu dönemde Parga halkının büyük çoğunluğu sert bir rejime maruz kalmamak için Korfu'ya göç etmiştir. Ali Paşa, hayatını kaybettiği 1822 yılına kadar bu topraklara sahip olmuştur.⁶⁵⁶ Parga, 1912-13 Balkan Savaşları'nda Yunanistan tarafından ele geçirilene kadar, Osmanlı toprağı olmaya devam etmiştir.

Parga 19. yüzyılda birçok Batılı gezgin tarafından ziyaret edilmiştir. Özellikle sarp kayalıklar üzerine kurulmuş olan şehir, coğrafyasıyla gezginleri oldukça fazla etkilemiştir. Bu gezginlerden Edward Dodwell şehri şu şekilde betimler; "...*Oldukça*

⁶⁵⁴ Bkz. (407), ÇELEBİ, 304.

⁶⁵⁵ Bkz. (523), BROOKS, 207. Bkz.(520), MOUSTERAKI, 46.

⁶⁵⁶ A.g.k., BROOKS, 207-208. A.g.k., MOUSTERAKI, 46.

*önemli şehir, denizden yükselen sarp kayalıkların üzerindedir...*⁶⁵⁷ Bir diğer gezgin İngiliz William Martin Leake'ye göre ise şehrin yarım dairesel bir formu vardır ve buranın uzunluğu 10 italyan milinden fazla değildir.⁶⁵⁸ Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville ise şehrin 3218.60 m (2 mil) uzunluğunda olduğunu ve Eski Parga'nın 15. yüzyılın ortasında Yunanistan'daki Türkler tarafından kurulduğunu açıklamıştır.⁶⁵⁹

3.9.2.1. Nüfus Yapısı

İrlandalı arkeolog ve ressam, gezgin Edward Dodwell, Parga halkının Yunanlardan oluştuğunu açıklamıştır.⁶⁶⁰ 1809 yılında İngiliz gezgin ve yazar John Hobhouse'ye göre şehirde her iki kiliseye mensup Hıristiyan olmak üzere 8000 kişi bulunmaktadır.⁶⁶¹ Söz konusu bilgilerden Parga nüfusunun 8000 kişilik, Hıristiyan halktan oluştuğu anlaşılmaktadır. Gezinler, şehirdeki Müslüman nüfusa dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

3.9.2.2. Yerleşim Merkezi

Parga, Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezleri arasında farklı bir görünüme sahiptir. Tez konusu kapsamında ele alınan şehirler arasında Osmanlı kenti etkilerinin en az hissedildiği şehirdir. Bu durum muhtemelen Parga'nın çok geç bir tarihte Osmanlı hâkimiyetine girmesinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden erken dönemlerde fethedilen diğer Arnavutluk şehirlerinin aksine Parga'da Osmanlı etkileri nüfuz edememiştir. Aynı zamanda burada yaşayan halkın çoğunluğunun Hıristiyan olması da Osmanlı kenti etkilerinin görülmesini engellemiş olmalıdır. Her ne kadar kale içinde Tepedelenli Ali Paşa'nın saray kompleksi bulunsa da, seyyahların notlarında kalenin dışında bir Türk-Müslüman yerleşiminden bahsedilmemiştir. Ancak Edward Lear, Parga'da bulunan iki camiden söz eder; *"...Yerliler bu antik*

⁶⁵⁷ Bkz. (174), DODWELL, 46.

⁶⁵⁸ Bkz. (273), LEAKE, 523.

⁶⁵⁹ François Charles Hugues Laurent POUQUEVILLE, *Travels in Southern Epirus Acarnania Aetolia Attica and Peloponesus or the Morea in the Years 1814-1816*, 26.

⁶⁶⁰ A.g.k., DODWELL, 46-47.

⁶⁶¹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 148.

*siteyi terkettiklerinden beri tek yeni yapı kıyının yukarisındadır. Ve iki pitoresk cami; kaya ve dağılmış kale ile birlikte.*⁶⁶² Ayrıca Lear'ın Parga resminde kale dışındaki bir caminin minaresi görülmektedir. (Resim 182) Bir başka gezgin Beresford'un resminde kale içinde sadece minaresi görülen, kalenin dışında ise evlerin arasında tamamiyle görülebilen iki cami yer almaktadır. (Resim 183) Kale içindeki cami muhtemelen Ali Paşa'nın saray kompleksinin bir parçasıdır. Ancak kalenin dışında bir cami bulunması, çevresinde ufak da olsa bir Müslüman yerleşiminin olabileceğini düşündürmektedir. Diğer seyyahların bu iki camiden ve bir Türk-Müslüman yerleşiminden bahsetmemesi ise Parga'yı genellikle Ali Paşa'nın hâkimiyetine girdiği 1817 yılından önce ziyaret etmeleriyle açıklanabilir.

Resim 182: Parga Kalesi ve çevresindeki yerleşim merkezinin görünümü, 1848 (E.Lear)

⁶⁶² Bkz. (115), LEAR, 373.

Resim 183: Parga Kalesinin Valtos Koyunun Bulunduğu Taraftan Görünüşü, 19.yy.(G.D.L.P.Beresford)

19. yüzyılda Parga'da yerleşimlerin kale içinde, kale civarındaki kayalık dik yamaçlarda ve deniz kıyısındaki liman çevresinde yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. François Charles Hugues Laurent Pouqueville, 1806 yılında, William Martin Leake ise 1809 yılında şehri ziyaret etmiştir. Söz konusu Batılı gezginlere göre kale, yöneticinin ikamet yeridir.⁶⁶³ Burada ayrıca 400 konut bulunmaktadır.⁶⁶⁴ Bahsedilen Batılı gezginlerin şehri ziyaret ettikleri tarihten yıllar sonra, 1819-1820 yılları arasında Tepedelenli Ali Paşa, yarımada üzerine iç kale, saray kompleksi ve diğer yapılar inşa ettirmiştir. İç kale, kalenin bulunduğu tepenin kuzeyindeki en yüksek noktada yer almaktadır. Buradaki Ali Paşa Sarayı, Valtos koyunun manzarasına hâkimdir. Saray kompleksi kabaca "L" biçimli, düzensiz bir plana sahiptir. Sarayın doğusunda hamam ve altında sarnıç bulunan, yükseltilmiş bir avlu yer almaktadır. Günümüzde yapıların yalnızca kalıntıları görülebilmektedir.

⁶⁶³ Bkz. (659), POUQUEVILLE, 27. Bkz. (536), LEAKE, Vol IV, 4.

⁶⁶⁴ Bkz. (273), LEAKE, 523.

19. yüzyılda Robert Walsh, Parga'yı ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir; *"...Parga, kayaların üzerinde, Adriyatik'e yaklaşan yeredir ve yabancı saldırılara karşı korunmalıdır. Yerleşim yeri özellikle güzel bir seçimdir, derin koyların konik tepeleri her iki tarafta da güvenli liman oluşturur. Buradan kıvrımlı pitoresk koylar yayılır. Suyun uzun kolları kapsar, bu görünüm sarp kayalıklı Arnavut dağlarıyla sonlanır. Ve sonra Paxo ve Korfu adaları denizin üzerindedir. Zirvedeki mağaraların üzerinde, şehrin akropolisinde ve buradan aşağıda evler ve halk bulunur."*⁶⁶⁵ Diğer gezginlerin yerleşim merkezinin konumu hakkındaki anlatımları şu şekildedir; İngiliz topograf, diplomat ve yazar William Martin Leake'e göre, *" Kasaba, konik kayanın dik tarafında bulunur. Konik kaya, küçük kıyı girintisine, iki koyun içine bölünmüştür..."*⁶⁶⁶

Thomas Smart Hughes'e göre *"...Kasabanın büyük ve önemli bölümü iyi inşa edilmiştir... Kayalıklardaki sokaklar çok dar ve kasvetlidir fakat liman çevresindeki aşağı kasaba oldukça farklıdır."*⁶⁶⁷ İrlandalı arkeolog, ressam, gezgin Edward Dodwell, sokakların dar ve kirli olduğunu açıklamıştır. Dodwell, bir sokaktan geçerken izlenimlerini şu şekilde yansıtmıştır; *"...kadınların çoğu kapıların önünde oturuyor, örgü işleriyle meşguller, biz onların sokaklarından geçerken, bize bir şeyler söylediler."*⁶⁶⁸ Ayrıca Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville, iç kalenin dışında, aşağı kısımda büyük bir dış mahallenin bulunduğunu açıklamıştır.⁶⁶⁹

İngiliz şair, ressam Edward Lear, 1848 yılında Parga'yı resmetmiştir. Bu resimde arka planda Parga Kalesi (veya Venedik Kalesi) ve kalenin dışında soluk renklerle resmedilen bir yerleşim merkezi görülmektedir. Bu yerleşim merkezi içinde yükselen bir minare dikkat çekmektedir. Daha aşağıda ise tepenin eteklerinden Kryoneri Koyu çevresine yayılan bir yerleşim merkezi görülmektedir. Edward

⁶⁶⁵ Bkz. (417), WALSH, 87.

⁶⁶⁶ William Martin LEAKE, **Travels in Northern Greece**, Vol III, 3.

⁶⁶⁷ Bkz. (288), HUGHES, 348.

⁶⁶⁸ Bkz. (174), DODWELL, 47.

⁶⁶⁹ Bkz. (659), POUQUEVILLE, 27.

Lear'ın Parga resmi, seyyahların yerleşim merkezinin konumuyla ilgili aktarmış oldukları bilgileri görselleştirmektedir. (Bkz. Resim 182)

Edward Lear'ın ifadelerinden 19. yüzyılın ikinci yarısında Parga'nın iyi durumda olmadığı anlaşılmaktadır. Lear, kasabanın eski kalıntı halindeki duvarlardan meydana geldiğini ve terk edilmiş, perişan bir halde olduğunu açıklamıştır.⁶⁷⁰

Günümüzdeki yerleşim merkezi ise kalenin kuzeyinde, kalenin bulunduğu tepenin eteklerinden doğuya, aşağı doğru eğimli arazi boyunca ve Kryoneri Koyu çevresinde yayılmıştır. Kalenin diğer (batı) tarafındaki Valtos koyu çevresinde de daha az olmak üzere yerleşimler görülmektedir. Bu yerleşimler daha küçük ölçekli, turizme hizmet eden konaklama yerleridir. Küçük bir kasaba durumundaki Parga, özellikle yaz aylarında bölgeye gelen turistlerle canlanmaktadır. İtalya ile yakınlığı ve tarih boyunca İtalya ile ilişkisi sebebiyle, güney İtalya'nın sayfiye kentlerinin atmosferi sezilmektedir.

Resim 184: Parga Kalesi ve şehrin görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

⁶⁷⁰ Bkz. (115), LEAR, 372-373.

Resim 185: Kryoneri Koyu çevresi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 186: Kasabanın sokaklarından bir görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.9.2.3. Konut Mimarisi

Osmanlı kentinden farklı bir görünüm sergileyen Parga'da, konut mimarisi de geleneksel Türk konutlarından büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Çevresindeki Yanya gibi Osmanlı-Türk konut mimarisinin yaygın olduğu şehirlerin aksine, küçük boyutlu ve Hıristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu Parga'da, farklı etkiler hissedilmektedir. Batılı gezginlerin Parga konutlarına ilişkin anlatımları, diğer şehirlere oranla oldukça zayıftır. Ancak yine de Thomas Smart Hughes konutlardan kısaca bahsetmiştir; *"Evler, Türk şehirlerinde karşılaştığımız malzemeye göre daha iyi malzemeyle inşa edilmiştir."*⁶⁷¹ Bölgesel farklılıklar dışında Arnavutluk şehirlerinde çoğunlukla yapı malzemesi olarak zemin katta taş, üst katlarda ise ahşap kullanılmıştır. Ancak Parga'daki konutlarda ahşap kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Edward Lear ve George De La Poer Beresford'un Parga resimlerinde genellikle beyaz renkli, geleneksel Türk konutlarında yaygın olarak görülen çıkmalardan yoksun, düz hatlı, yalın evler görülmektedir. (Resim 182, 183)

Konutlar, Parga'nın sarp arazide konumlanması nedeniyle yamaçlarda kademeleli olarak, ard arda sıralanmıştır. İrlandalı Edward Dodwell, bu durumu şu şekilde açıklamıştır; *"Parga ilginç bir biçimde inşa edilmiştir, kayaların üzerinde basamaklar halinde bulunurlar. Evlerin herbiri birbiri üzerinde yükselir."*⁶⁷² Günümüzde ise dar ve oldukça dik sokaklar içinde yer alan rengârenk konutlarıyla, güney İtalya'nın sayfiye kentlerinin etkisi gözlenmektedir.

3.9.2.4. Ticaret Merkezi

Parga'nın tarih boyunca önemini koruyan Epir bölgesinde bulunması, İyonya Denizi kıyısında yer alması, Adriyatik Denizi ve Akdeniz ile olan ilişkisi, 19. yüzyılda Arnavutluk'un, Arta ve Yanya gibi önemli şehirlerine olan yakınlığı, iki doğal limana sahip olması gibi avantajlarına rağmen, yine de beklenen gelişime kavuşamamıştır. Bu duruma muhtemelen seyyahların ve tüccarların genellikle Arta

⁶⁷¹ Bkz. (272), HUGHES, 348

⁶⁷² Bkz. (174), DODWELL, 47.

Körfezi üzerinden Arnavutluk'un diğer şehirlerine ulaşmaları ve Parga'nın bu güzergâh dışında kalması sebep olmuştur. Aynı zamanda Arta Körfezinin çok sayıda kadirgayı kabul edebilecek, korunaklı yapısına karşı Parga Limanı az kapasiteli ve büyük kadirgalar için yeterince derin değildir. Seyyahlar bu durumu şu şekilde açıklamıştır; William Martin Leake'e göre "*Parga Limanı kötüdür. 15 küçük kadirgadan fazlasını kabul edecek kapasitesi yoktur.*"⁶⁷³ Kışın küçük botlar belki kasabanın altında veya güney limanın güney tarafındaki kayaların arkasına saklanabilir."⁶⁷⁴ François Charles Hugues Laurent Pouqueville'ye göre "...Epir kıyıları kuzey ve güneye doğru büyük ölçüde uzanır. Burnun her iki tarafı koydur. Kuzeydeki en büyüktür, yalnızca yaklaşık 804.65 m (yarım mil) genişliğinde, 804.65 m (yarım mil) derinliğindedir. Bu yüzden sadece kıyı tekneleri için uygundur."⁶⁷⁵

Parga'yı çevreleyen tepeler geniş zeytinliklerle kaplıdır. Bu zeytinlikler eşsiz doğal güzelliklerinin yanı sıra erken tarihlerden günümüze kadar ülkenin önemli geçim kaynaklarından birini oluşturmaktadır. 19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden batılı gezginlerin neredeyse tümü, Parga'nın büyük bölümünü kaplayan bu zeytinliklerden bahsetmiştir; İngiliz Thomas Smart Hughes'e göre "*Bu tepenin zirvesinde, dağ sırasının merkezinde dünyanın en iyi zeytinleri yer alır.*"⁶⁷⁶ İrlandalı Robert Walsh'e göre "...körfezin eğimli kısımlarında 81000 zeytin ağacı bulunur. Parga'nın çalışkan halkının yağları tüm levant tarafından saygındır."⁶⁷⁷ İngiliz William Martin Leake; "...Parga ve bu yükseltelerin arkası zeytinlik ve bahçelerle kaplıdır. Denizden çok hoş bir görünüm verir."⁶⁷⁸ Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville ise zeytin dışındaki diğer üretim faaliyetlerine değinmiştir; "...Üretimin ana maddesi çeşitli türdeki meyvelerdir. Portakal, limon, kavun çevresine zengin ve güzel bir görünüm verir."⁶⁷⁹ Benzer şekilde John Hobhouse da portakal, zeytin ve limon ağaçları yetiştirildiğini açıklamıştır.⁶⁸⁰

⁶⁷³ Bkz. (273), LEAKE, 523.

⁶⁷⁴ Bkz. (666), LEAKE, 3.

⁶⁷⁵ Bkz. (659), POUQUEVILLE, 27.

⁶⁷⁶ Bkz. (272), HUGHES, 348.

⁶⁷⁷ Bkz. (417), WALSH, 87.

⁶⁷⁸ A.g.k., LEAKE, 3.

⁶⁷⁹ A.g.k., POUQUEVILLE, 27.

⁶⁸⁰ Bkz. (114), HOBHOUSE, 148.

3.9.2.5. Kaleler

Parga'da ayrı dönemlerde inşa edilen üç kale bulunmaktadır. Bu kalelerden ilki Venedikliler tarafından inşa edilen Parga Kalesidir. İkincisi 1808 yılında, Fransızlar tarafından Kryoneri koyu içindeki ada üzerine inşa edilmiştir. Üçüncüsü ise Parga'nın 3 km kuzeybatısındaki Anthousa tepesinde, Tepedelenli Ali Paşa tarafından inşa edilmiştir.

3.9.2.5.1. Parga Kalesi

Parga Kalesi veya Venedik Kalesi olarak bilinen yapı, İyonya Denizine uzanan kayalık yarımada üzerinde, şehrin ve adaların görünümüne hâkim bir noktada yer almaktadır. Kale, farklı dönemlere ait izler taşısa da, önemli bir kısmı Venedikliler zamanında inşa edilmiştir.

Kalenin erken tarihi belirsizdir. Venedikliler zamanında inşa edilen ve günümüzde görülebilen bölümler 1571 tarihine dayanmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti kısa bir süre şehre hâkim olmuştur. 7 Ekim 1571 yılında Osmanlı Devleti ile Haçlı donanmaları arasında gerçekleşen İnebahtı Deniz Savaşı sırasında kale, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak söz konusu savaşın ardından, Venedikliler yeniden Parga'yı ele geçirmiş ve dört yılı aşkın bir süre boyunca, savaş sırasında tahrip olan surları güçlendirmişlerdir. Venedik hâkimiyeti süresince, 1626 ve 1727 yılına ait kitabelere göre kaledeki yenileme ve güçlendirme süreci devam etmiştir.⁶⁸¹

17. yüzyılda Evliya Çelebi, Parga Kalesini ziyaret etmiştir. Seyahatnameye göre Venediklilerin elinde, Delvine toprağında bulunmaktadır. Çelebi'nin uğursuz yer olarak aktardığı kalenin etrafı 500 adım uzunluğundadır.⁶⁸²

Kalede, Osmanlı döneminde Tepedelenli Ali Paşa tarafından birtakım inşa faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bu faaliyetler sonucunda kalenin görünümü büyük

⁶⁸¹ Bkz. (523), BROOKS, 221.

⁶⁸² Bkz. (407), ÇELEBİ, 304.

ölçüde değişikliğe uğramıştır. Parga, Ali Paşa tarafından alındıktan sonra, 1819 yılında iç kale inşasına başlanmış ve 1820'de tamamlanmıştır.⁶⁸³ Bu dönemde kalenin yer aldığı yarımada üzerinde, yükseltinin en fazla arttığı kısım olan kuzey tarafta yer alan iç kale bölümüne Ali Paşa Sarayı, cami, sarnıç, askeri yapılar ve hamam inşa edilmiştir.

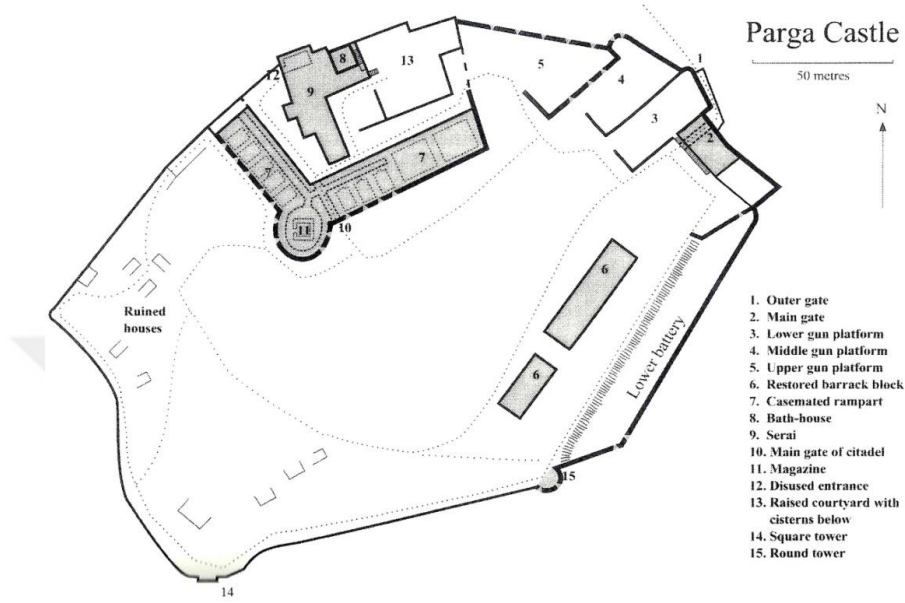
Parga Kalesi, üç yönden uçurumlarla çevrili, geniş ve oldukça dik bir arazide yer almaktadır. Yalnız kuzey yönde karayla bağlantı sağlanmıştır dolayısıyla arazinin sarp yapısı batı, güney ve doğu yönden doğal bir koruma sağlamaktadır. Arazinin engebeli yapısı sebebiyle düzensiz, çokgen biçiminde tasarlanan kale içinde, dik rampalar ve yokuşlar bulunmaktadır. Kale, 8 adet kuleyle korunaklı hale getirilmiştir. Özellikle doğu ve kuzey tarafta korumanın arttığı görülmektedir. Bunun nedeni kaleye ulaşımın yalnızca kuzeydoğudaki girişten sağlanması ve özellikle doğu yönde bulunan limanı koruma gereksinimi olmalıdır. Kuzeydoğudaki kemerli giriş kapısı, yarı dairesel burç tarafından korunmaktadır. Surlarla çevrili alanda güneybatı kısımdaki duvarlar daha incedir, kuzeydoğu ve doğu taraftaki surlar ise daha kalındır. Güney surlarının merkezine yakın, yarı dairesel bir burç ve güneybatı köşede kare planlı bir burç, deniz tarafını korumaktadır.

Kaleye giriş sağlayan dış kapı, kapının üzerindeki kitabeye göre 1707 yılında Count Marco Teotochi tarafından inşa edilmiştir. Buradan mazgal pencereler içeren, alçak duvarlarla sınırlandırılmış bir geçit yoluyla ana kapıya ulaşılmaktadır. Ana giriş kapısı üzerinde taşa işlenmiş Saint Mark'ın aslanı ve kitabe yer alır. Buradan beşik tonozlu dehlizden geçilerek kalenin içine ulaşılmaktadır.

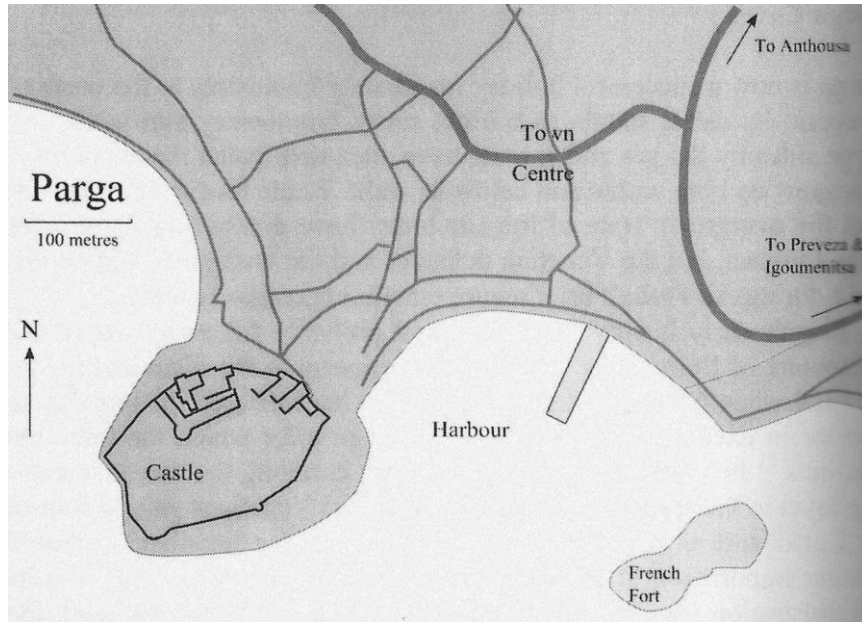
Kuzeydoğu kısımda teraslar halinde top platformları inşa edilmiştir. Yarımadanın en yüksek noktasını oluşturan kuzey taraftaki iç kale bölümünde Ali Paşa'nın saray kompleksi bulunmaktadır. Saray kompleksi, yarımadanın batısında bulunan Valtos koyuna tepeden bakar. İç kalenin korumasına ayrı bir önem verilmiştir. Saray kompleksi güney yönden, köşesinde at nalı biçimli burç yer alan, "V" şeklinde kazamat ile çevrelenmiştir. Söz konusu burcun doğu tarafında, hemen

⁶⁸³ Bkz. (607), MIKROPOULOS, 417.

bitişğinde yer alan kapıdan iç kaleye ulaşılmaktadır. Girişin üzerinde iki kitabe yer almaktadır.

Şekil 20: Parga Kalesinin Planı (A.Brooks)

Şekil 21: Parga kasabası (A.Brooks)

Batılı gezginler genellikle Ali Paşa'nın şehri aldığı 1817 yılından önce Parga'yı ziyaret etmiştir. Bu yüzden gezginlerin kale ile ilgili anlatımları çoğunlukla Ali Paşa öncesindeki dönem hakkında bilgi vermektedir. Batılı seyyahlar kalenin konumunu şöyle açıklamıştır; Fransız François Charles Hugues Laurent Pouqueville'ye göre Antik Dönemde "Chimaerium" olarak adlandırılan burnun batı ucu, piramit şeklinde yükselir ve buraya akropolis veya iç kale inşa edilmiştir. Kale, temelinin dörtte üçü deniz tarafından yikanan, çevresi 1609.30 m'den (1 mil) az, dik kayalıkların zirvesine inşa edilmiştir.⁶⁸⁴ Benzer şekilde bir başka gezgin İngiliz William Martin Leake kalenin, çevresi 1609.30 m (1 mil) daha az olan konik kayalık yarımada üzerinde bulunduğunu ve Venedikliler tarafından inşa edildiğini açıklamıştır.⁶⁸⁵

Gezginler genellikle kalenin kötü inşa edildiğini ve çok sağlam olmadığını belirtmiştir. William Martin Leake'ye göre kale, deniz tarafından korunaklı değildir ancak kara tarafında bulunan 30 top ve 500 kişilik karargâh savunma için yeterlidir.⁶⁸⁶ Thomas Smart Hughes, kalenin korumasının zayıf olduğunu ve oldukça kötü inşa edildiğini aktarmıştır.⁶⁸⁷ Edward Dodwell, kalenin kötü düzende fakat dayanıklı bir biçimde inşa edildiğini açıklar.⁶⁸⁸ Thomas Smart Hughes ise birkaç topun Arnavut haydutlardan korunmak için yeterli olduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁹

François Charles Hugues Laurent Pouqueville'ye göre kalenin kapısına yalnızca dik merdivenlerden ulaşılmaktadır. Burada aynı zamanda küçük bir gözcü kulesi bulunmaktadır.⁶⁹⁰ "Constantinople and the Scenery Of The Seven Churches Of Asia Minor" adlı eserde bulunan, W. L. Leitch tarafından resmedilen gravürde, Pouqueville'nin aktarmış olduğu söz konusu bilgiler görsel olarak yansıtılmıştır. (Resim 187)

⁶⁸⁴ Bkz. (659), POUQUEVILLE, 26.

⁶⁸⁵ Bkz. (273), LEAKE, 523.

⁶⁸⁶ A.g.k., LEAKE, Vol I, 523.

⁶⁸⁷ Bkz. (272), HUGHES, 348.

⁶⁸⁸ Bkz. (174), DODWELL, 47.

⁶⁸⁹ A.g.k., HUGHES, 348.

⁶⁹⁰ A.g.k., POUQUEVILLE, 27.

Resim 187: Parga Kalesinin girişi, 19.yy. (R.Walsh)

19. yüzyılın ikinci yarısında, 1848 yılında Parga'yı ziyaret eden Edward Lear'ın açıklamalarından kalenin harap durumda ve terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹¹ Günümüzde kale içindeki yapılar büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ali Paşa'nın saray kompleksine ait yapılar ve konutlar kalıntı halindedir. Teraslar üzerindeki topraklar, girişte yer alan sfenks rölyef ve kitabeler görülebilmektedir.

⁶⁹¹ Bkz. (115), LEAR, 372-373.

Resim 188: Parga Kalesi veya Venedik Kalesinin, Kryoneri Koyunun bulunduğu taraftan görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 189: İç Kalenin, Valtos Koyunun bulunduğu taraftan görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 190: Parga Kalesinin girişi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 191: Parga Kalesinin girişi üzerinde taşa işlenen Saint Mark'ın Aslanı, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 192: Parga Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 193: Parga Kalesi içinden görünüş, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.9.2.5.2. Ali Paşa Kalesi

Ali Paşa Kalesi, Parga'nın 3 km kuzeybatısındaki Anthoussa tepesinde, yerleşim merkezi, Lefkada, Paxoi ve Antipaxoi adalarının manzarasına hâkim bir konumda yer almaktadır.

Kale, 1814 yılında Ali Paşa tarafından, Parga Limanını korumak için inşa edilmiştir. Ali Paşa'nın ordusunda hizmet veren Don Santo di Montaleone'nin aynı zamanda bu yapıda mimar olarak çalıştığı düşünülmektedir. Kalede 1816 yılında geniş çaplı bir onarım gerçekleştirilmiştir. Bu onarımdan sonra günümüzdeki görünümünü almıştır.⁶⁹²

Dik bir tepenin yamacına inşa edilen Ali Paşa Kalesinin duvarlarının yüksekliği yaklaşık 15 m kadardır ancak bu yükseltinin yarısında, kalenin ana bölümünü destekleyen bir platform inşa edilmiştir. Yapıya giriş kuzeybatı yöndeki cephenin merkezinde bulunan girişten sağlanmaktadır. Bu cephenin iki köşesinde düzensiz kare planlı burçlar yer alır. Bu cephenin üst kısımlarında mazgal pencereler açılmıştır. Aynı zamanda güneybatıda günümüzde kapatılmış olan ikinci bir giriş bulunur.

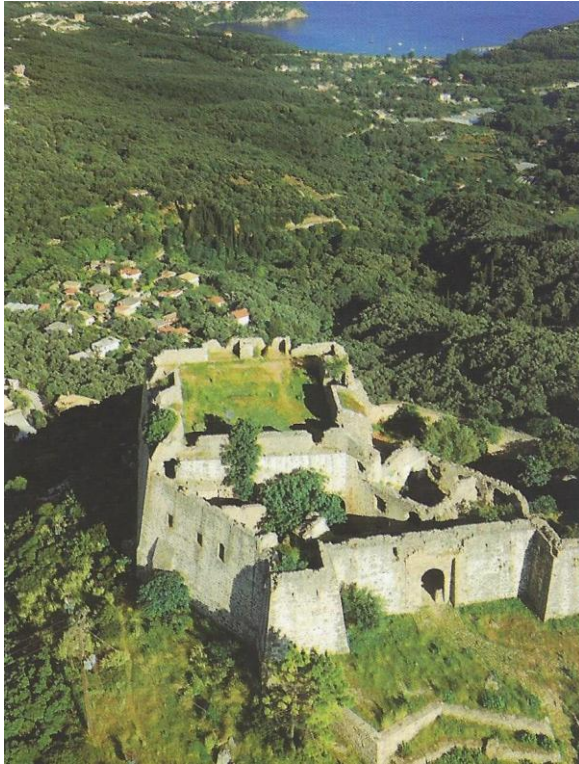
Kale içinde kare planlı, tonozla örtülü bir bölüm ve silah deposu bulunmaktadır. Kare planlı bölüm ile ana giriş arasındaki kısımda duvarların yüksekliği yaklaşık 6 m'dir.⁶⁹³ Aynı zamanda bu duvarlar kuzey ve güney yönde yer alan iki avluyu çevrelemektedir. Söz konusu avluların ikisi de kalenin formundan dolayı düzensiz bir biçime sahiptir. Güney tarafta bulunan avlu, kuzeydekine göre daha geniştir. İki avlu, iki katlı yapıyla birbirinden ayrılmıştır. Kare planlı yapının güneyinde bulunan merdivenlerle üst kat katta bulunan ve burayı üç yönden çeviren geçide ulaşılır. Bu bölüme kalenin içinden ulaşım sağlanamamaktadır. 19. yüzyılda Parga'yı ziyaret eden Batılı gezginler, seyahatnamelerinde Anthoussa'daki Ali Paşa Kalesine yer vermemiştir.

⁶⁹² Bkz. (607), MİKROPOULOS, 418.

⁶⁹³ Bkz. (523), BROOKS, 223.

Şekil 22: Anthousa'daki Ali Paşa Kalesinin planı (A.Brooks)

Resim 194: Ali Paşa Kalesi (A.Adam-G.Giannelos)

Resim 195: Ali Paşa Kalesinin ön cepheden görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 196: Ali Paşa Kalesinden Parga'nın görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 197: Ali Paşa Kalesindeki güney avlunun görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 198: Ali Paşa Kalesindeki dehlizlerden biri, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 199: Ali Paşa Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 200: Ali Paşa Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 201: Ali Paşa Kalesi içinden görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.10. Arta (Narda, Arta)

Eski adı Ambrakias,⁶⁹⁴ Ambracia⁶⁹⁵ veya Ambrakia (Ambpokia)⁶⁹⁶ olan şehir, Osmanlılar tarafından "Narda" olarak adlandırılmıştır. Evliya Çelebi, nar ağaçlarının bol olması sebebiyle, şehre Narda denildiğini ifade eder.⁶⁹⁷ Arta ismi ilk kez 1082 tarihinde Norman Robert Guiscard'ın oğlu Bohemond'un kasabayı kuşatması sırasında kullanılmıştır.⁶⁹⁸ 19. yüzyılda genellikle "Arta" ismini kullanan Batılı gezginlere göre şehrin ismi, güneyde bulunan Arta Körfezinden türemiştir. Günümüzde "Arta" ismi kullanılmaktadır.

⁶⁹⁴ Semavi EYİCE, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", 212.

⁶⁹⁵ Bkz. (523), BROOKS, 157.

⁶⁹⁶ İdris BOSTAN, "Narda", 385.

⁶⁹⁷ Bkz. (407), ÇELEBİ, 296-297.

⁶⁹⁸ A.g.k., BROOKS, 159.

3. 10. 1. 19. Yüzyıl Öncesinde Arta

Osmanlı Döneminde Arnavutluk sınırlarına dâhil olan Arta, günümüzde Yunanistan sınırları içinde, Yunanistan'ın batısındaki Epir bölgesinde ve Arta Körfezi'nin kuzeyinde konumlanmıştır. Şehir, kuzeybatıda Yanya, batıda Preveza, güneyde Arta Körfezi, güneydoğuda Karpenision, doğuda Kardhitsa, kuzeybatıda ise Trikala ile sınırlandırılmıştır. Denizden 17702.30 m (11 mil) içerde yer alan şehir⁶⁹⁹, Arta Körfezine dökülen Arta Nehri (Arachtos Nehri) ile kuzey, batı ve doğu olmak üzere üç yönden çevrelenmiştir. Nehir kıyısındaki düzlük alanlardan sonra güneye doğru yükselti artmaktadır.

Ambracia, Korintli koloniler tarafından M.Ö. 625 yılında kurulmuştur. Şehir bu dönemde 5 km uzunluğunda surlara ve akropolise sahiptir. Surların doğu taraftaki bölümü, daha sonraki dönemde inşa edilen surlarla birleştirilmiştir. Arta, M.Ö. 6. yüzyılda Epir ve Korint arasında önemli bir ticaret merkezidir. Bu bölgede M.Ö. 480 yılında Salamis Savaşı sırasında Perslere gemiler gönderilmiş ve vatandaşları Korint ile, Korfu'ya karşı savaşmıştır. Şehir, Peloponnesian Savaşı ile birlikte Sparta'ya müttefik olmuştur. Argos Amphilochia ile gerçekleşen Olpea Savaşı sonlandığında ise şehrin gücü iyice azalmıştır.⁷⁰⁰

Şehir, M.Ö. 338 yılında Makedonyalılar tarafından ele geçirilmiş, ardından M.Ö. 295 yılında Epir Kralı Pyrrhus'a teslim edilmiştir. Pyrrhus, burayı başkenti ilan etmiş ve birçok yapıyla donatmıştır. Pyrrhus'un hayatını kaybetmesinden sonra yerine varisi II. Alexander geçmiştir. Bu dönemde M.Ö. 240 yılında Epir'den ayrılan şehir, özgür bir bölge haline gelmiştir. M.Ö. 3. yüzyılın sonlarında ise Aetolian Birliği'ne dâhil olmuştur.⁷⁰¹

Ambracia, M.Ö. 189 yılında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Konsül Marcus Fulvius Nobilior tarafından şehirde bulunan birçok

⁶⁹⁹ Bkz. (97), İNCİCİYAN-ANDREASYAN, 82.

⁷⁰⁰ Bkz. (523), BROOKS, 157- 158.

⁷⁰¹ Bkz. (520), MOUSTERAĞI, 68. A.g.k., BROOKS, 158.

sanat eseri Roma'ya kaçırılmıştır. M.Ö. 31 yılında ise Augustus tarafından şehir halkının Nicopolis'e taşınması, Ambracia'nın öneminin azalmasına neden olmuştur.⁷⁰²

Şehir, 9. yüzyılda Bizanslılar tarafından ele geçirilmiştir. Ancak şehrin asıl önemi 13. yüzyılda, Epir Despotluğu'nun başkenti olmasıyla gerçekleşmiştir. Epir Despotluğu döneminde, 1230'larda neredeyse tüm Yunanistan kontrol altına alınmıştır. Mevcut kalenin temellerinin, ilk despot tarafından 1231-1267 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir. Şehir daha sonra sırasıyla Orsini ailesine, Arnavutların kontrolüne ve İtalyan kabile olan Tocchi'lerin hâkimiyetine girmiştir.⁷⁰³ Arta'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise 1449 yılına rastlamaktadır.⁷⁰⁴

17. yüzyılda Evliya Çelebi Arta'yı ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre Narda şehri Venediklilerden, Bayezid Veli döneminde, Gazi Evrenos tarafından alınmıştır. Yanya toprağında padişah hassı ve 150 akçe kazadır. Bu dönemde kale içinde 40 ev, "Dış Varoş" olarak adlandırılan kısımda 2000 ev bulunmaktadır. Aynı zamanda 3 Müslüman, 4 Yahudi, 10 Rum gayrimüslim mahallesi olmak üzere, toplamda 17 mahalle yer almaktadır. "Dış Varoş" olarak adlandırılan kısımda Bayezid Camii, kuzeyde Tekke Camii, Yusuf Bey Sarayı yakınında Baba Mescidi, Dizdar Mescidi ve 3 medrese, 11 kilise, 5 mektep, 3 tekke ve 1 han vardır.⁷⁰⁵

Arta, 1684 yılında Morosini'nin bölgeyi istila etmesi üzerine Venedik kontrolüne geçmiştir. Ardından 1699 yılında Karlofça Antlaşması ile birlikte yeniden

⁷⁰² Bkz. (523), BROOKS, 158.

⁷⁰³ A.g.k., BROOKS, 159.

⁷⁰⁴ Bkz. (173), TUĞLACI, 377.

⁷⁰⁵ Evliya Çelebi'nin aktarmış olduğu bilgilere göre yerleşim merkezinin birkaç farklı noktada yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Yerleşimlerin görüldüğü kale içinde 40 ev bulunmaktadır. Evliya Çelebi, kalenin güney ve doğusunu "Büyük Varoş" olarak tanımlar ki burası şehrin gelişim gösterdiği diğer bir alandır. Evliya Çelebi'nin "Dış Varoş" olarak adlandırdığı kısımda ise 2000 adet bağı ve bahçesi olan güzel evler bulunmaktadır. Burada 3 Müslüman, 4 Yahudi, 10 Rum gayrimüslim olmak üzere 17 mahalle yer almaktadır. Evliya'nın betimlemesine göre bu bölgede Latin kefereler çoktur. Ayrıca şehrin kuzeyinde İmaret Köyü bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin İmaret köyü olarak açıkladığı bölüm ise şehrin kuzeyinde, Arta Nehrinin öte yakasındaki kısımdır. Evliya Çelebi bu bölümü kırk evli, bağlı bahçeli Faik Paşa vakfı Müslüman köyü olarak tanımlar. Burada Faik Paşa'nın han, cami ve medresesi bulunmaktadır. Mesirelik bir yerdir. Burada bulunan aşevinde bol yemekler dağıtılmaktadır. Bkz. (407), ÇELEBİ, 296.

Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Daha sonra 1717 yılında yeniden Venedik tarafından alınan şehirde, Venedik hâkimiyeti 1797 yılına kadar devam etmiştir. Campo Formio Antlaşması ile birlikte Venedikliler kıyı bölgeleri ve Fransızlar da Arta'yı ele geçirmiştir. Şehir, 1799 yılında ise Tepedelenli Ali Paşa tarafından alınarak, yeniden Osmanlı toprağı haline getirilmiştir.⁷⁰⁶

3.10.2. 19. Yüzyılda Arta

Narda, Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi ile 6 Temmuz 1881'de Yunanistan'a bırakılmıştır.⁷⁰⁷

19. yüzyılda birçok Batılı gezgin Yanya şehrine yakınlığı ve Yanya güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle Arta'yı ziyaret etmiştir. Tepedelenli Ali Paşa, Yanya gibi Arta şehrinin önemini de erken tarihlerde farketmiştir. Bir zamanlar Epir Despotluğu'na başkentlik yapmış olan Arta, ticari güzergâhlara hâkim bir noktada bulunmaktadır. Oldukça güvenli bir liman durumundaki Arta Körfezinin kuzeyinde yer aldığı için özellikle deniz yolundan gelen seyyah ve tüccarlar, 19. yüzyılda Arnavutluk'un en önemli şehirlerinden biri olan Yanya'ya, Arta üzerinden ulaşmıştır. David Urquhart, Arta ve Yanya şehirlerinin yaklaşık 3,5 saatlik mesafede olduğunu açıklamıştır.⁷⁰⁸

Ali Paşa, Arta'nın önemli konumunun bilincinde, Salaghora Limanı (Arta Körfezi üzerinde)-Arta-Yanya istikametinde yeni bir yol inşa ettirmiştir. Birçok Batılı gezgin Arta şehrine söz konusu yol üzerinden ulaşmıştır. Batılı gezginlerin bu güzergâhı tercih etmesi, aynı zamanda bu yola ilişkin detaylı gözlemlerde bulunmalarına sebep olmuştur. Bu güzergâhtan 1809 yılında geçen John Hobhouse, yolun asfaltlanmamış bölümlerinin olduğunu ve 9 yıl önce Ali Paşa tarafından inşa ettirildiğini açıklamıştır.⁷⁰⁹ 1812-1813 yıllarında Henry Holland, yolun 15.24 cm (50 feet) genişliğinde olduğunu ve yarısının tamamlandığını açıklamıştır. Yolun

⁷⁰⁶ Bkz. (523), BROOKS, 159.

⁷⁰⁷ Bkz. (694), EYİCE, 212.

⁷⁰⁸ Bkz. (575), URQUHART, 155.

⁷⁰⁹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 54.

inşasında Kefalonyalılar çalışmıştır. Yol, düzenli aralıklarla ortası yükseltilmiş taş kaburgalarla güçlendirilmiştir. Birkaç yüz işçi yol üzerinde çalışmaktadır.⁷¹⁰ 1814 yılında bu yolu kullanan İngiliz arkeolog ve yazar Charles Cockerell'e göre son zamanlarda vezir için yapılan yol henüz tamamlanmamıştır. Yol, 7.62 m (25 feet) genişliğindedir. Kötü Kefalonyalı Mühendisler tarafından inşa edilmiştir. 800-1000 işçi yol üzerinde çalışmaktadır.⁷¹¹

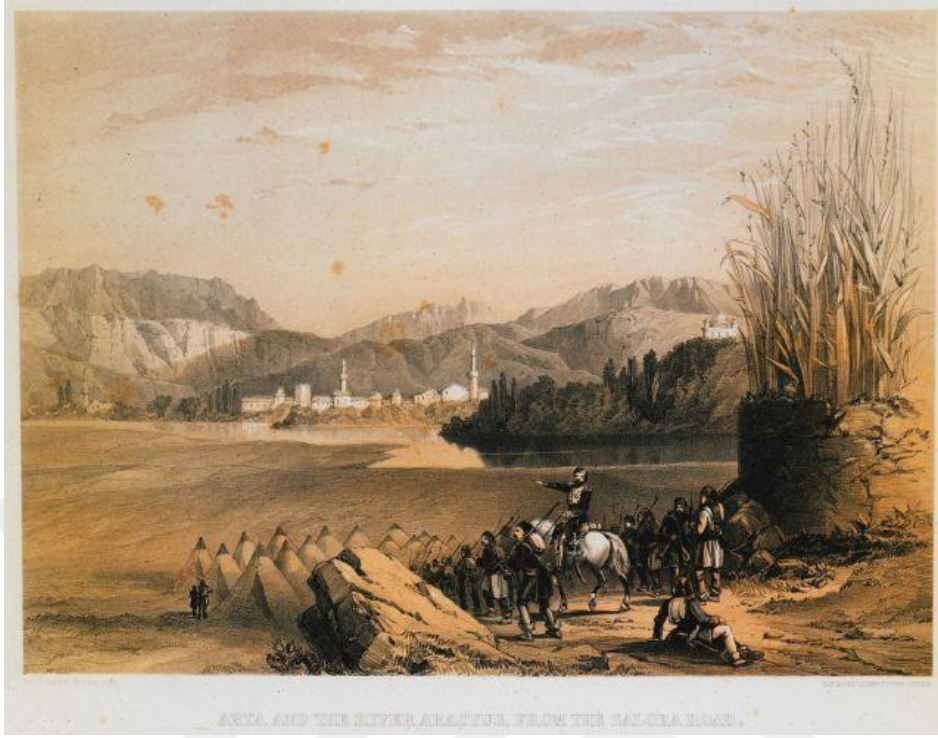
Ali Paşa hayatını kaybetmesinden sonra, 1831 yılında bu güzergâhı kullanan David Urquhart, Ali Paşa tarafından inşa ettirilen bu yolun 9.14 m (30 feet) genişliğinde, iki tarafında hendek bulunan, duvarlarla desteklenmiş bir yol olduğunu ve taş duvar sıralarının güvenliği sağlamak için tasarlandığını belirtmiştir. Yine David Urquhart'a göre yol üzerinde her yirmi beş adımda bir taş dizisi bulunmaktadır. Bu taş dizisi yolun biçimini koruması ve dış bükeyliğini sağlaması için tasarlanmıştır. Ancak yol yıpranmış durumdadır.⁷¹² 1850 yılında İngiliz gezgin Edmund Spencer bu yoldan övgüyle bahseder; "*...Mükemmel, Avrupada'ki Osmanlı topraklarında gördüğüm en iyi yoldur. Ali Paşa'nın hizmetindeki İtalyan mühendis tarafından büyük ustalıkla inşa edilmiştir*"⁷¹³

⁷¹⁰ Bkz. (350), HOLLAND, 81.

⁷¹¹ Bkz. (624), COCKERELL, 232-233.

⁷¹² Bkz. (575), URQUHART, 155.

⁷¹³ Bkz. (99), SPENCER, 203.

Resim 202: Salaora yolu üzerinden Arta şehrinin görünümü, 19.yy.
(G.D.L.P.Beresford)

Resim 203: Arta ve Yanya şehirleri arasındaki Epir bölgesinden görünüm, 19.yy.
(W.Haygarth)

Resim 204: Yanya ve Arta arasındaki kervansarayın bulunduğu yerin görünümü, 19.yy. (W.Haygarth)

Batılı gezginlerin seyahatleri özellikle Arnavutluk'un güney topraklarının merkezi olan Yanya çevresinde yoğunlaşmaktadır. Ali Paşa, hâkimiyeti altındaki güney topraklarında yeni yollar inşa etmiş ve buradaki toprakları güvenliği altına almıştır. Bu yüzden Arnavutluk'un güneyi gezginlerin daha tehlikesiz bir şekilde seyahat ettiği bölge olmuştur. Bu durum gezginlerin anlatımıyla şu şekilde ifade edilmiştir. İngiliz yazar ve gezgin John Hobhouse'e göre *"Vezir bu bölgeyi hırsızlardan neredeyse temizlemiştir ancak hâlen bazı tehlikeli noktalar vardır ki bu noktalardan geçerken derdi kavga etmek değil de gezmek olan seyyahlar bir koruma sağlamayı tercih edebilir."*⁷¹⁴ İngiliz gezi yazarı Henry Holland'a göre *"...Bu yol Ali Paşa'nın ülke içindeki iletişimi geliştirmek ve seyahati daha kolay ve güvenli kılmak için yapmış olduğu eseridir, doğunun hükümdarları arasında az bilinen aydın politikayı göstermektedir. Yirmi hatta on yıl önce bölgedeki hırsızlar ve bu bölgeyi istila eden haydutlar nedeniyle Arnavutluk'tan geçmek imkânsızdı. Güçlü zabıtlarla kökü kazındı ve şu anda seyyahlar için Ali Paşa'nın güçlü giriş izni ve koruması onun*

⁷¹⁴ Bkz. (114), HOBHOUSE, 52.

geniş hâkimiyeti boyunca en etkili güvencedir."⁷¹⁵ Edmund Spencer'e göre ise *"Ali Paşa'nın yönetimi zalimce olsa da bu ülkeye fayda sağlayan yollar yapmak mantıklıdır. Bizim seyahat ettiğimiz bu yollarda epey emek harcandığı bellidir..."*⁷¹⁶

Ali Paşa tarafından inşa ettirilen bu yollar, gezginlerin seyahatlerini kolaylaştırdığı kadar aynı zamanda ticaretin de gelişmesini sağlamıştır. İngiliz gezgin Edmund Spencer'e göre *"Ali Paşa'nın egemenliği sırasında Arta, ticari zenginlik açısından gelişme göstermiştir. Bu dönemde aşağı Arnavutluk'un ticari deposudur..."*⁷¹⁷ Charles Cockerell da benzer ifadeleri kullanmıştır. Cockerell'e göre şehir vezirin hâkimiyeti altında gelişmektedir.⁷¹⁸ David Urquhart ve Henry Holland, Arta Körfezindeki Salaghora Limanı ve Arta arasında yük taşıyan hayvanlar gördüklerini açıklamışlardır. Henry Holland, 15-20 tane yüklü atın ülkede üretilen malları körfeze ilettiğini ya da Malta üretimi ve diğer ticari malları Yanya şehrine taşıdıklarını belirtmiştir.⁷¹⁹ David Urquhart ise bu güzergâh üzerinde 140 yük beygiri gördüğünü aktarmıştır.⁷²⁰ Bu durum yolun aynı zamanda önemli ticari bir güzergâh olduğunu göstermektedir.

3.10.2.1. Nüfus Yapısı

1809 yılında John Hobhouse'ye göre şehir 1000 ev veya 5000-6000 kişilik nüfusa sahiptir.⁷²¹ 1812-1813 yılında Henry Holland'a göre Arta'nın nüfusu 6000'i aşar, Müslüman ve Hıristiyanların sayısı eşittir.⁷²² 1832-33 yılında Christopher Wordsworth'a göre yaklaşık 6000 kişi yaşamaktadır.⁷²³ 1850 yılında ise Edmund Spencer, şehrin nüfus durumu hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Edmund Spencer'e göre nüfusu oldukça az olan şehirde, Ali Paşa'dan sonra, Yunan özgürlüğü için çatışmalar meydana gelmiştir. Birçok şehirde yaşanan bu durum sonrasında şehir

⁷¹⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 87.

⁷¹⁶ Bkz. (99), SPENCER, 196.

⁷¹⁷ A.g.k., SPENCER, 200.

⁷¹⁸ Bkz. (624), COCKERELL, 233.

⁷¹⁹ A.g.k., HOLLAND, 87.

⁷²⁰ Bkz. (575), URQUHART, 153.

⁷²¹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 47-48.

⁷²² A.g.k., HOLLAND, 84.

⁷²³ Bkz. (570), WORDSWORTH, 236.

Müslümanlar tarafından yakılıp, yıkılmıştır. Bu felaketten önce 8000 kişilik nüfus, yarıdan daha aza inmiştir.⁷²⁴

3.10.2.2 Yerleşim Merkezi

Arta şehri, Arta Nehri tarafından doğu, batı ve kuzey yönlerden çevrelenen bölge üzerinde yer alır. John Hobhouse, şehrin konumunu şöyle açıklamıştır; "...Arta Nehri kıvrılarak yarımadaı oluşturur, oldukça hızlı akar, kasaba bu yarımada üzerinde kalır."⁷²⁵ Christopher Wordsworth ise şehrin Antik Ambracia kalıntılarının üzerinde kurulmuş olmasına dikkat çeker.⁷²⁶

Batılı gezginler şehrin genel görünümünü şu şekilde yansıtmıştır; Chrstopher Wordsworth'e göre; "...Bereketli bahçeler arasında, kubbeli kiliseler, uzun siyah serviler ve beyaz camiler grup halinde birlikte oldukça hoş görünür."⁷²⁷ Edmund Spencer'e göre ise "Hızlı akan Arta nehri, kubbeler ve minareler, kuleli kaleler, manastır ve kiliseler, Arethon Nehri üzerindeki güzel köprü, parlayan meyilli kıyılar, renkli meyve bahçeleri, görkemli serviler, geniş yaygın ovalar gezginlerin dikkatini çekmede başarısız olamaz."⁷²⁸

19. yüzyılda yerleşim merkezinin kaleden veya Arta Nehrinin başlangıcından kuzey va batıya doğru gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Christopher Wordsworth yerleşim merkezinin yayılım gösterdiği bölgeyi şu sözlerle açıklar; "Güzel ovanın aşağısında Ambracia kasabası nehrin kaynağından kuzey ve batı tarafa yayılır. Modern şehir aynı alanda bulunur."⁷²⁹ Wordsworth tarafından ifade edilen yerleşim merkezinin konumu, William Martin Leake'nin şehri betimlediği haritasında görülebilmektedir. William Martin Leake'nin şehir planında, şehirdeki başlıca yapılar ve özellikle Müslümanların yaşadığı Marati bölgesi görülebilmektedir. (Şekil 23) Bu şehir planından yola çıkarak, Hıristiyanların yaşadığı bölgenin, şehrin batısında

⁷²⁴ Bkz. (99), SPENCER, 200-201.

⁷²⁵ Bkz. (114), HOBHOUSE, 46.

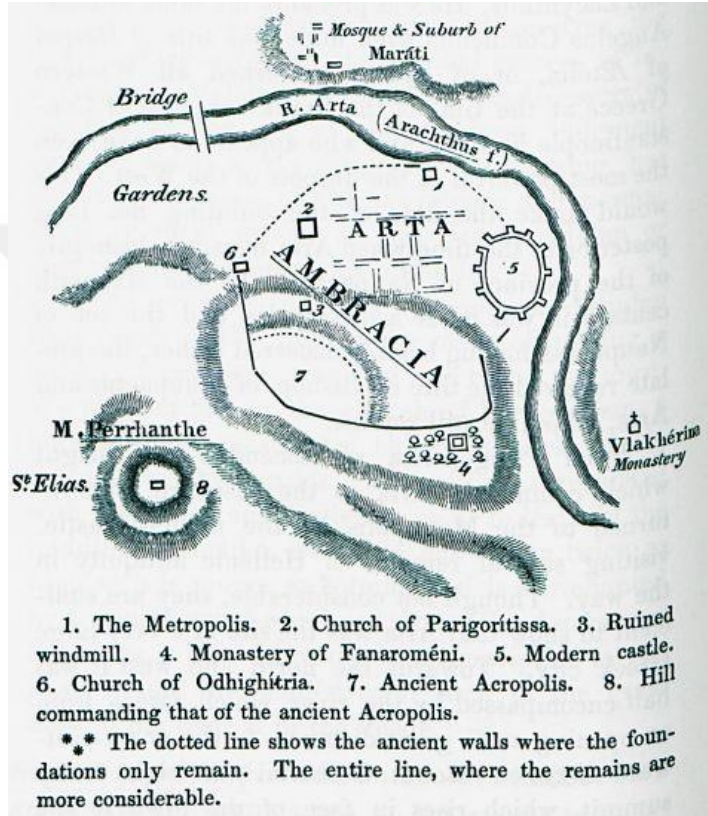
⁷²⁶ Bkz. (570), WORDSWORTH, 234.

⁷²⁷ A.g.k., WORDSWORTH, 236.

⁷²⁸ Bkz. (99), SPENCER, 197.

⁷²⁹ A.g.k., WORDSWORTH, 235-236.

yoğunlaşan kiliseler çevresinde yer aldığı düşünülebilir. Bunun dışında yerleşim merkezi; Arnavut Mahallesi, Türk Mahallesi, Yahudi Mahallesi ve Ermeni Mahallesi olmak üzere bölgelere ayrılmıştır.⁷³⁰ Şehirde çok sayıda saygın Yunan aile yaşamaktadır.⁷³¹

Şekil 23: Arta şehrinin planı (W.M.Leake)

Henry Holland, şehirde 6 adet cami ve 24 adet kilise bulunduğunu açıklamıştır.⁷³² Bu camilerden yalnız iki tanesi günümüze gelebilmiştir. Bunlardan biri Feyzullah Paşa Camii'dir. Ancak yapı oldukça harap bir halde, neredeyse tanınamayacak şekilde günümüze ulaşmıştır. Kale civarında bulunan bu yapıda, küçük ölçekli kare planlı harimin üzeri yüksek kasnakla geçilen tek kubbeyle örtülmüştür.

⁷³⁰ Bkz. (540), JOLLIFFE, 22.

⁷³¹ Bkz. (350), HOLLAND, 84.

⁷³² A.g.k., HOLLAND, 84.

Arta Nehrinin kuzey kıyısında Müslümanların yaşadığı Marati Dış Mahallesi, Fatih Sultan Mehmed'in önemli vezirlerinden biri olan Faik Paşa'nın (ö. H.905, M.1499-1500)⁷³³ Külliyesi yer alır. Bu bölge William Martin Leake'nin şehir planında görülebilmektedir. (Bkz. Şekil 23) Külliye; cami, medrese, han, imaret, köprü ve türbeden oluşmaktadır. Yapı topluluğu 15. yüzyılın sonu, 16. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Ancak günümüze sadece Faik Paşa Camii harap bir halde ulaşmıştır. Caminin köşesinde bulunan küçük kare planlı yapı kalıntısı Faik Paşa Türbesi'ne ait olabilir. Faik Paşa Camii, küçük ölçekli kare planlı, çift kasnak üzerinde tek kubbeyle örtülü bir camidir. Mimari özellikleriyle erken Osmanlı dönemi cami karakterini yansıtır. İngiliz gezgin William Martin Leake, Faik Paşa Külliyesinin bulunduğu Marati Dış Mahallesi'ni şöyle açıklamıştır; *"...Marati Dış Mahallesi, Arta şehrinin karşısında bulunur. Birkaç ev, cami ve bahçeden oluşmaktadır. Camiyi inşa eden Türk, Parigoritissa Kilisesi'nden acemice onarılan sütunlarla camiyi bezemiştir. Marati bölgesinde, bahçeler ve fındık ağaçları çok boldur. Bu meyveler Arta'nın ihracat mallarından birini oluşturur."*⁷³⁴ William Martin Leake'nin bahsettiği bu cami, Faik Paşa Camii'dir. Seyyahın, Parigoritissa Kilisesi'nden getirildiğini ifade ettiği sütunlar, muhtemelen günümüzde mevcut olmayan son cemaat yerinde kullanılmıştır. Günümüzde son cemaat yerinin varlığına işaret eden kemer izleri ve gergilerin yerleştirildiği delikler giriş cephesinde görülebilmektedir. Bir diğer gezgin Henry Holland, Arta yakınlarında bir cami olduğunu belirtmiştir; *"Narda'ya 804.65 m (yarım mil) uzaklıkta Kestane ve çınar koruları içinde Türk Camii bulunur. Tek, güzel ve pitoresk görüntü oluşturur."*⁷³⁵ Söz edilen cami de Faik Paşa Camii olmalıdır. John Hobhouse ise birçok gezgin gibi Arta Körfezinde bulunan Salaghora Limanı üzerinden Arta'ya ulaşmıştır. Arta'ya batı yönden ulaşan John Hobhouse, şehre girdiğinde ilk olarak Arta Köprüsünden geçmiştir. Daha sonra sağ tarafta bulunan harap haldeki bir Yunan Kilisesinden bahseder.⁷³⁶ John Hobhouse'nin bahsettiği bu kilise günümüzde "Arta Arkeoloji Müzesi" olarak hizmet veren Parigoritissa Kilisesi'dir. John Hobhouse, diğer seyyah

⁷³³ Bkz. (694), EYİCE, 214.

⁷³⁴ Bkz. (273), LEAKE, 21.

⁷³⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 86.

⁷³⁶ Bkz. (114), HOBHOUSE, 46.

William Martin Leake gibi buradaki kilisenin sütunlarının Türkler tarafından, camiye süslemek için taşındığını aktarmıştır.⁷³⁷

Resim 205: Faik Paşa Camii (15. Yüzyıl sonu, 16. Yüzyıl başı), Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 206: Faik Paşa Camii, Eylül 2016 (A.Ateş)

⁷³⁷ Bkz. (114), HOBHOUSE, 46.

Günümüze sadece harap bir halde camisi ulaşan Faik Paşa Külliyesi'nin Arta Nehrinin kuzey tarafında, ana yerleşim merkezinin dışında yer alması, külliyenin inşa edildiği 15. yüzyılın sonunda, şehrin kuzeye doğru nehrin ötesinde yayılması yönünde bir çaba olarak görülebilir. Ancak anlaşılıyor ki Osmanlı döneminde ve hatta günümüzde de yerleşim merkezi büyük ölçüde Arta Nehrinin güney kıyısındaki üç yönden nehirle çevrilen bölgenin içindeki kısıtlı bir alanda yayılım göstermiştir. Aynı zamanda söz edilen amacının dışında menzil külliyesi olarak da inşa edilmiş olabilir. Çünkü Arta, 19. yüzyılda önemli bir ticaret merkezidir. Çok sayıda yerli ve yabancı tüccar şehre uğramaktadır. Tüccarların konaklaması ve ihtiyaçlarını gidermesi için şehrin dışında ancak şehrin çok da uzağında olmayan bir bölgeye külliye inşa edilmiş olabilir.

David Urquhart, kale civarında bir namazgâhın varlığından bahsetmektedir; *"Kaleye yakın bir tür açık cami bulunur. Bayramın ilk günü burada kutlanır. İmanın yükseltilmiş merdivenlerine (minber) yakın servi ve diğer ağaçlar büyür..."*⁷³⁸

Şehirde bölgenin yöneticisi ve aynı zamanda Veli Paşa'nın abisi Musseli Bey'in bir sarayı bulunmaktadır.⁷³⁹ Genellikle şehre batı yönden ulaşan gezginler, Arta Köprüsünü geçtikten hemen sonra bu saraya rastlamıştır.⁷⁴⁰ Dolayısıyla bu saray şehrin batı taraftan girişinin civarında yer almalıdır. Saray, eğimli yamaç üzerinde bulunur ve tepeler boyunca genişlemektedir.⁷⁴¹ Vezir, kıyıya seyahati sırasında bu sarayda konaklamaktadır.⁷⁴² Şehri 1813 yılında ziyaret eden John Hobhouse, yapının son zamanlarda inşa edildiğini belirtir. Hobhouse'ye göre oldukça iyi görünümlü olan saray, şehirdeki en iyi yapılardan biridir.⁷⁴³ Sarayın dış cephesi canlı renklerle bezenmiştir.⁷⁴⁴ Aynı zamanda şehirde ayakta kalan birkaç yapıdan biridir. Sarayın odaları oldukça geniş ve ferahdır. Bu odalarda Arnavut askerleri bulunmaktadır.⁷⁴⁵ Saray Salagora'daki saray ile benzer biçimde inşa edilmiş ancak daha büyük

⁷³⁸ Bkz. (575), URQUHART, 195.

⁷³⁹ A.g.k., URQUHART, 160-161.

⁷⁴⁰ Bkz. (272), HUGHES, 431. Bkz. (114), HOBHOUSE, 46.

⁷⁴¹ A.g.k., URQUHART, 161.

⁷⁴² Bkz. (350), HOLLAND, 82.

⁷⁴³ Bkz. (114), HOBHOUSE, 46.

⁷⁴⁴ A.g.k., HUGHES, 431.

⁷⁴⁵ A.g.k., URQUHART, 161.

boyutludur.⁷⁴⁶ John Hobhouse, bahsedilen saray dışında Arta'nın çok görkemli olmadığını, ancak oryantal üslupta olmayan, birkaç iyi ev bulunduğunu açıklamıştır. John Hobhouse'ye göre bu hoş evler muhtemelen Venedik zamanından kalmadır.⁷⁴⁷

1809 yılında John Hobhouse, şehrin sokaklarını şöyle aktarmıştır; "*...Şehir kısmen taş döşeli sokaklar ile oldukça temiz görünüyor ve sokaklar levantta olduğu gibi çok dar değil ve hoş olmayan kokulardan uzaktır.*"⁷⁴⁸ Hobhouse'den yıllar sonra 1848 yılında şehri ziyaret eden Edward Lear ise sokakların çamur dolu derin hendekler veya çukurlar sebebiyle kullanışlı olmadığını ve iki yanda yüksek kaldırımların bulunduğunu açıklamıştır.⁷⁴⁹ 1850 yılında Edmund Spencer ise şehri şu şekilde yansıtmıştır; "*...Zengin ve kalabalık şehir olduğuna inandırıyor ancak detaylı incelemelerden sonra Avrupa'daki Osmanlı topraklarında ziyaret edilen diğer şehirler gibi, başıboş kulube grupları, kirli, asfaltsız sokaklar ve kalıntılarla çevrilidir.*"⁷⁵⁰

Günümüzde Yunanistan sınırları içinde küçük bir şehir olan Arta'da, Osmanlı döneminden Faik Paşa Camii (15. yy. sonu, 16. yy. başı), Feyzullah Camii ve Faik Paşa Köprüsü günümüze gelebilmiştir. Yalnız bu yapılardan Feyzullah Camii, özgünlüğünü kaybetmiş, tanınmayacak bir haldedir. Faik Paşa Külliyesinden ise sadece cami ve köprü günümüze gelebilmiştir. Fakat bu yapılardan köprü iyi durumda olmasına rağmen, Faik Paşa Camii harap bir halde, şehir merkezinin dışında yer almaktadır.

3.10.2.3. Ticaret Merkezi

Arta, 19. yüzyılda Arnavutluk'un başşehri olan Yanya'ya giden güzergâh üzerinde bulunması nedeniyle ticari açıdan öne çıkan şehirlerden biri olmuştur. Bu dönemde Arnavutluk'taki önemli ticari merkezlerinden biri olduğu için oldukça canlı bir çarşısı bulunmaktadır. Batılı gezginler Arnavutluk'taki diğer şehirlere oranla,

⁷⁴⁶ Bkz. (350), HOLLAND, 82

⁷⁴⁷ Bkz. (114), HOBHOUSE, 47.

⁷⁴⁸ A.g.k., HOBHOUSE, 47.

⁷⁴⁹ Bkz. (115), LEAR, 336.

⁷⁵⁰ Bkz. (99), SPENCER, 197.

buradaki çarşı bölgesini daha detaylı olarak gözlemlemiştir. Thomas Smart Hughes'e göre; "Arta'nın özellikle de çok sayıdaki mükemmel dükkânların görünümü çok hoştur..."⁷⁵¹ Batılı seyyahların ifadelerine göre çarşı, şehrin merkezinde bulunmaktadır.⁷⁵² Karşılıklı dükkân sıralarından oluşan uzun bir sokaktan meydana gelmiştir.⁷⁵³ Üzeri sundurma ile kapatılmıştır.⁷⁵⁴ Ana caddede bulunan dükkânlar veya çarşı ticari mallarla doludur.⁷⁵⁵

Thomas Robert Jolliffe, çarşayı şu şekilde betimlemiştir; "Ana caddede neredeyse kesintisiz dükkân sıraları vardır. Zeminden 30.48 cm - 45.72 cm (12-18 inç) küçük platformlarla yükseltilmiştir. Kiremit sundurma ile kaplıdır. Neredeyse bütün alan bu sundurma ile çevrelendiğinden, hava sirkülasyonu için sadece çok az bir açıklık vardır."⁷⁵⁶ Bir diğer gezgin John Hobhouse'nin çarşıya ilişkin açıklamaları şöyledir; "Çarşıdaki dükkânlarda pencere yoktur, gün içinde açık duran ahşap kepenkle kapatılmıştır. Kepenkler tezgâh gibi tamamen açılır. Esnaflar ve onların malları sokakta açıktadır. Bu yoksul bir etki verir. Fakat tüccarların aynı türdeki malları çok renkli bir görünüm sunar."⁷⁵⁷

Christopher Wordsworth, ise çarşının bulunduğu sokağı şöyle ifade eder; "Geçtiğimiz çarşıdan ticaretin ana malları seyyahların gözlerinden sergilenir. Eğrelti otu ve sazlıkla üzeri kapatılmış uzun cadde, ısı ve güneşten bertaraf eder ve sönük ışığı kabul eder. Cadde boyunca uzanan dükkânlar ahşaptandır, pencereler sınırsızdır, oradan hasırla kaplı alçak ahşap platformlar çıkma yapar. Üzerinde mal sahibi oturur, onun zengin eşyaları ve diğer mallar arkasında asılıdır. Bu ahşap platformların bazılarının üzerinde büyük kahverengi yığın öbeklenmiştir, neredeyse tütünden saman yığını gibi, diğerlerinde dizilmiş kırmızı sandaletler sergilenir, asılı

⁷⁵¹ Bkz. (272), HUGHES, 432.

⁷⁵² A.g.k., HOLLAND, 84.

⁷⁵³ A.g.k., HOLLAND, 84. Bkz. (540), JOLLIFFE, 22.

⁷⁵⁴ Bkz. (570), WORDSWORTH, 236.

⁷⁵⁵ A.g.k., HOBHOUSE, 47.

⁷⁵⁶ Bkz. (540), JOLLIFFE, 22-23.

⁷⁵⁷ Bkz. (114), HOBHOUSE, 47.

*halde karışık bir şekilde duran kemerler, silahlar ve gümüş saplı kamalar bulunur...*⁷⁵⁸

Çarşıda renkli ipek şallar, altın oyali yelekler, parlak şişeler bulunur.⁷⁵⁹ Buradaki dükkânlar küçük olmasına rağmen özellikle Batı Avrupa'dan çok sayıda ticari mal içermektedir.⁷⁶⁰ Bu ticari mallar çok iyi kalitede olmasa da oldukça çeşitlidir.⁷⁶¹ Burada para çeviriciler bulunmaktadır, bu yüzden dünyanın her yerinden paralara ulaşılabilir.⁷⁶² Batılı gezginlerin seyahatnamelerinden derlenen söz konusu bilgiler sonucunda Arta'daki çarşı bölgesinin, Anadolu-Türk şehirlerinde görülen çarşılarla benzer özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. Bu durum Anadolu şehirlerindeki ticari merkezin, Arnavutluk'ta da aynı şekilde tüm unsurlarıyla bulunduğunu göstermektedir.

Birçok Batılı gezgin, şehrin ticari önemini vurgulamıştır. Thomas Robert Jolliffe'ye göre; "*Arta aşağı iller arasında baş ticaret merkezidir.*"⁷⁶³ Christopher Wordsworth'e göre ise "*Bu yer Epir şehirleri arasında, ticari açıdan kilit bir noktada bulunduğu için oldukça önemlidir...*"⁷⁶⁴

İngiliz gezgin Henry Holland şehirdeki önemli ticari faaliyetlerden bahsetmiştir Holland'a göre, şehir büyük ölçüde İtalya ve Avrupa'nın diğer bölümleriyle ticari faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu dönemde ticaretin başlıca malları; tahıl, buğday, büyük bölümü güney kıyılarından temin edilen kereste, yağ, ülkenin kuzeyinde üretilen tütün, pamuk, yün, deri, şarap, sığır, keten, post, kalın kumaşlardır.⁷⁶⁵ Tütün, ülkenin kuzeyinin yanı sıra güneyde, Narda şehri civarında da üretilmektedir.⁷⁶⁶ Hatta Thomas Smart Hughes, burada üretilen tütünün bölgedeki en

⁷⁵⁸ Bkz. (570), WORDSWORTH, 236-237.

⁷⁵⁹ A.g.k., WORDSWORTH, 237.

⁷⁶⁰ Bkz. (350), HOLLAND, 84.

⁷⁶¹ A.g.k., HOLLAND, 84.

⁷⁶² A.g.k., WORDSWORTH, 237.

⁷⁶³ Bkz. (540), JOLLIFFE, 24.

⁷⁶⁴ Bkz. (570), WORDSWORTH, 236.

⁷⁶⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 84-85.

⁷⁶⁶ Bkz. (272), HUGHES, 431. A.g.k., JOLLIFFE, 24. Bkz. (99), SPENCER, 197.

iyi tütün olduğunu belirtir.⁷⁶⁷ Narda, ticari malların Güney Arnavutluk'tan ana çıkış kapısıdır.⁷⁶⁸ Elliden fazla mal İtalya'nın çeşitli bölümlerine, İyonya Adalarına, Malta'ya ihraç edilir. Bu mallar Arta körfezi üzerinden gönderilir. Teselya'dan getirilen pamuk ve pamuk ipliği, Almanya ve Adriyatik Denizindeki İtalya limanlarına ihraç edilir. Arta şehrinin ithalat malları ise; kahve, şeker, keten, kadife, barut, ateşli silah, demir eşyalardır. Son yıllarda ticari ilişkiler özellikle Trieste'de (İtalya) bulunan Yunan aileler üzerinden gerçekleştirilmektedir.⁷⁶⁹ John Hobhouse'ye göre, Arta ticari malların depolandığı yerdir. Yunanların depolarında ip, pamuk, işlenmemiş yün, kalın elbiseler, deri, ipek ve pamuklu kumaşlar bulunmaktadır. İyonya tüccarları ise kuzu, domuz ve büyükbaş hayvan almak için şehri ziyaret eder.⁷⁷⁰

3.10.2.4. Kale

Kale, şehrin kuzeydoğusundaki alçak tepe üzerinde, Arta Nehrinin yakınında yer almaktadır. Kalenin inşa edildiği tarih kesin olarak bilinmemektedir ancak surlardaki antik kalıntıların M.Ö.4. veya M.Ö.3. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir. Arta Kalesi, 1881 yılında Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği tarihe kadar kullanılmıştır.⁷⁷¹

Kale üzerinde yer aldığı araziden dolayı düzensiz, çokgen biçimde inşa edilmiştir. Kalenin ana giriş kapısı, kalenin güneybatı köşesindeki iç kaleye yakın bölgede konumlanmıştır. Yuvarlak kemerli giriş oldukça sadedir. Ancak inşa edildiği dönemde daha görkemli bir görünüme sahip olmuş olabilir. Ana kapı dışında kuzey sur hattı üzerinde kaleye giriş sağlayan diğer girişler bulunmaktadır. Kuzey surlarının merkezinde bulunan bir kapıdan kalenin içine ulaşılmaktadır. Bu arka kapı, iç ve dış duvarlar arasındaki bölüme ulaşmak için tasarlanmıştır. Bu girişin doğusunda ise bir kapı daha yer almaktadır.

⁷⁶⁷ A.g.k., HUGHES, 432.

⁷⁶⁸ A.g.k., HOLLAND, 84-85.

⁷⁶⁹ Bkz. (350), HOLLAND, 84-85.

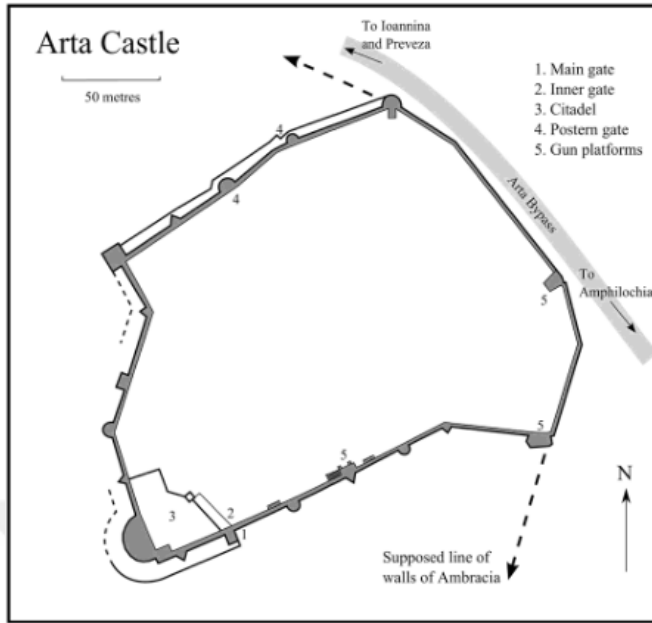
⁷⁷⁰ Bkz. (114), HOBHOUSE, 48.

⁷⁷¹ Bkz. (523), BROOKS, 167.

Kalenin doğu tarafı tek sıra surlardan oluşmaktadır. Bu bölümde Antik Ambracia şehrini çevreleyen sur hattı takip edilmiştir. Kuzey ve batı taraftaki surlar ise iki sıra halindedir. Güney surları ise güneybatı köşeden ana giriş kapısına kadar iki sıra, girişten itibaren doğuya doğru tek sıra halinde ilerlemektedir. Doğu tarafta Ambracia şehrinin özgün surları yer alır. Oldukça büyük boyutlu, masif, dikdörtgen taşlar, surlar üzerinde görülebilir. Devasa taşlar sekiz sıra halinde tasarlanmıştır. Bu taşların üzerinde Bizans döneminde ilave edilen bölümler fark edilebilir. Osmanlı döneminde ise mazgal pencereler ve parapetler eklenmiştir. Osmanlı döneminde açılan mazgal pencereler özellikle kuzey surları üzerinde görülür.

Kale, doğudaki surlar haricinde, üç yönde sıralı burçlarla güçlendirilmiştir. Kuleler üçgen, dikdörtgen ve yarı dairesel biçimdedir. Köşeleri tutan burçlar, sur hattı üzerindeki göre daha büyük boyutludur. Kuzeydoğu köşede oldukça büyük ölçekli, yarı dairesel planlı bir burç bulunmaktadır. Kuzey surları üzerinde batıya doğru yarı dairesel biçimli iki burç, ardından üçgen formlu burç ve kuzeybatı köşede dikdörtgen planlı, büyük ölçekli bir burç yer almaktadır. Batı surları üzerinde sırasıyla üçgen, dikdörtgen, yarı dairesel, üçgen ve güneybatı köşede çok büyük boyutlu, yarı dairesel planlı bir burç bulunmaktadır. Bu burç aynı zamanda kalenin en büyük boyutlu burcudur, hemen arkasında bulunan iç kaleyi korumaktadır. Güney surları üzerinde, batıdan itibaren üçgen ve ardından kare planlı bir burç bulunmaktadır. Bu kare planlı burç girişi korumak için tasarlanmıştır. Girişten doğuya doğru yarı dairesel, üçgen, yarı dairesel, üçgen ve güneydoğu köşede çokgen planlı bir burç bulunmaktadır.

Kaleye ana kapıdan girildiğinde, girişin hemen batısında iç kale bulunmaktadır. İç kalenin girişinde surlar iki sıra halindedir. Ve sur üzerinde mazgal pencereler açılmıştır. İç kaleye giriş sağlayan kapı ise oldukça sade bir görünüme sahiptir. Bu durum kapının özgün görünümünde olmadığını düşündürmektedir.

Şekil 24: Arta Kalesinin Planı (A.Brooks)

19. yüzyılda Batılı gezginler Arta Kalesini ziyaret etmiştir. Seyahatnamelerden ulaşılan bilgilere göre kale, şehrin kuzeydoğusundaki tepe üzerindeki noktadadır.⁷⁷² Şehrin en iyi manzarası kale üzerinden elde edilmektedir.⁷⁷³ Dar ve uzun bir yapıdır, yüksek kuleleri kalenin üzerinde yükselir.⁷⁷⁴ Şehrin yayılımında kale belirleyici rol oynamıştır.⁷⁷⁵

Batılı gezginler kalenin Antik Ambracia kalıntılarının üzerinde yer alması konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. John Hobhouse, şehrin antik yazarların aksine Antik Ambracia üzerinde bulunmadığını iddia eder; "*Burada geç zamanların Yunan ve Roma işleri bulunur. Eski duvarların sonundaki sıra ve modern üst yapılar açıkça belirgindir. Bu kalıntılar, buranın eski güçlü kasabasının kalıntılarıdır. Fakat bu kalıntılar Ambracia'ya ait değildir...*"⁷⁷⁶ Ancak Christopher Wordsworth, Arta şehrinin, Antik Ambracia üzerinde bulunduğunu doğrular; "*Şehir, Antik Ambracia*

⁷⁷² Bkz. (570), WORDSWORTH, 235. Bkz. (575), URQUHART, 194-194.

⁷⁷³ Bkz. (114), HOBHOUSE, 49.

⁷⁷⁴ A.g.k., URQUHART, 193.

⁷⁷⁵ Bkz. (350), HOLLAND, 83.

⁷⁷⁶ A.g.k., HOBHOUSE, 48-49.

sitesinin üzerinde bulunur. Bunun kanıtı klasik kaynaklardan çıkarılır. Site Ambracia'ya atfedilen genel karaktere uyar..."⁷⁷⁷

Kale, yaklaşık 1609.30 m (1 mil) yamacın üzerinde yer alır.⁷⁷⁸ Oldukça yüksek kuleleri bulunmaktadır.⁷⁷⁹ Kale içinde boyalı minaresi olan bir cami yer almaktadır.⁷⁸⁰ Christopher Wordsworth'un bahsettiği bu camii, Fatih Sultan Mehmed Camii veya Bayezid Han Camii olmalıdır. Çünkü Evliya Çelebi kale içinde Bayezid Han Camii'nin bulunduğunu açıklamıştır.⁷⁸¹ Semavi Eyice ise Orlandos'tan naklen kale içinde Fatih Sultan Mehmed Camii'nin temellerinin bulunduğunu bildirir.⁷⁸² Edward Lear'ın 1848 yılına tarihlenen resminde kale içinde bir cami görülebilmektedir. (Resim 207)

Resim 207: Arta'nın kuzeydoğudan görünümü, 1848 (E.Lear)

⁷⁷⁷ Bkz. (570), WORDSWORTH , 234.

⁷⁷⁸ A.g.k., WORDSWORTH , 235.

⁷⁷⁹ Bkz. (575), URQUHART, 193.

⁷⁸⁰ A.g.k., WORDSWORTH , 235.

⁷⁸¹ Bkz. (407), ÇELEBİ, 296.

⁷⁸² Bkz. (694), EYİCE, 214.

Edmund Spencer, kaleyi şöyle açıklamıştır; *"Kale bezemeli cami ve minareleriyle geç dönemde inşa edilmiştir, bazı Antik Yunan yapılarının temeline dayanır, birlikte güzelce yerleştirilen masif bloklar, üzerinde bulunan dayanıksız yapıların mimarisinden tamamen farklı olduğunu gösterir."*⁷⁸³

Özellikle kaledeki antik kalıntıları inceleyen Batılı gezginler, kalenin temellerinde Antik Döneme ait masif taşlar kullanıldığını açıklamıştır.⁷⁸⁴ Bu gezginlerden John Hobhouse, kalede yer alan Antik Döneme ait taşlardan bahseder; doğu taraftaki surların alt kısmında devasa antik taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar 4.42 m (14.5 feet) yüksekliğinde ve 1.52 m - 1.83 m (5-6 feet) genişliğindedir.⁷⁸⁵ Henry Holland ise buradaki taşların Antik Yunan mimarisine ait masif taşlar olduğunu belirtir.⁷⁸⁶

David Urquhart, antik kalıntıları şu şekilde açıklamıştır; *"Kalenin arkasındaki alçak düzlükte kasabadan ziyade kalıntılar yayılmıştır, çok sayıda revaklar, kemerler ve inşa edilen kolonlar hala onların arasında kalır. Antik duvarların çevresi şimdiki kalenin dört katı bir alanı kaplar; onlar eski yunan inşasıdır, doğu taraftaki inşa tamamen eşsizdir. Taşlar büyük hassasiyetle katılır, yüzeyi pürüzsüzce yontulmuştur, katmanlar tam olarak paralel oluşturur, fakat taşlar her zaman dikdörtgen değildir. İlk katman 1.52 m'dir (5 feet) ve taşların bazıları 1.83 m, 2.13 m ve 2.74 m (6, 7 ve 9 feet) uzunluğunda ve 1.22 m (4 feet) genişliğindedir: bir tane 2.44 m, 3.20 m ve 1.22 m (8 feet, 10.5 ve 4 feet) kalınlığında taş rastladık."*⁷⁸⁷

19. yüzyılın başında, 1809 yılında John Hobhouse, kalenin çürümeye başladığını aktarmıştır.⁷⁸⁸ 1861 yılında David Urquhart ise kulelerin harap durumda olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁹ Gezinlerin ifadelerin kalenin yüzyılın başından itibaren bakımsız bir halde olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁸³ Bkz. (99), SPENCER, 199.

⁷⁸⁴ Bkz. (114), HOBHOUSE, 48. Bkz. (570), WORDSWORTH, 235. Bkz. (272), HUGHES, 434.

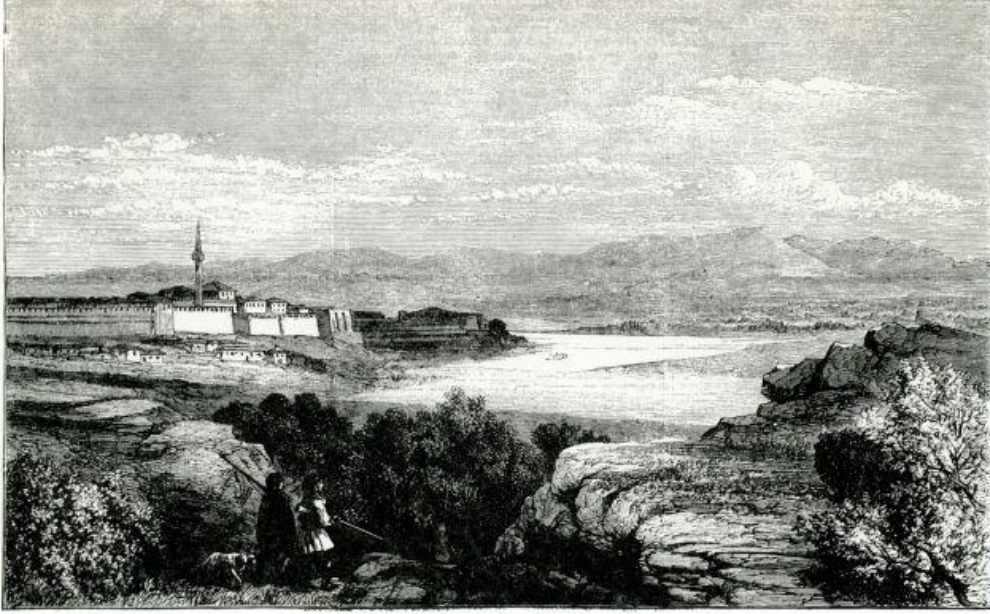
⁷⁸⁵ A.g.k., HOBHOUSE, 48.

⁷⁸⁶ Bkz. (350), HOLLAND, 83.

⁷⁸⁷ Bkz. (575), URQUHART, 194-194.

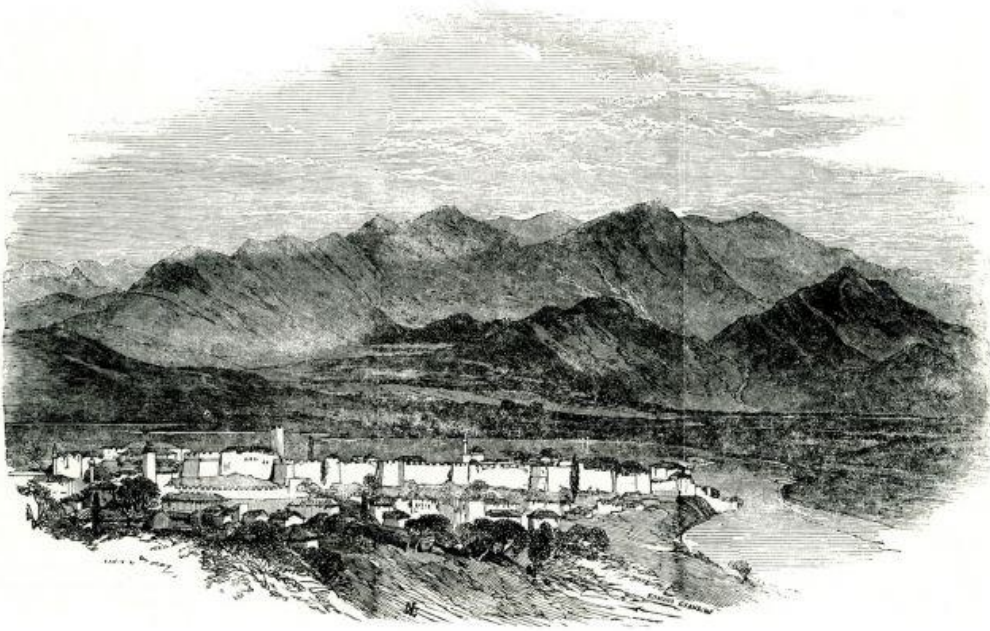
⁷⁸⁸ Bkz. (114), HOBHOUSE,

⁷⁸⁹ A.g.k., URQUHART, 193-194.

ARTA, EPIRUS, NOW OCCUPIED BY THE GREEKS.

Resim 208: Arta'nın Kuzeydoğudan Görünümü, 19.yy. (Anonim)

TOWN AND FORTRESS OF ARTA, IN ALBANIA.

Resim 209: Arta Kalesinin görünümü, 19.yy. (Anonim)

Resim 210: Arta Kalesinin güneybatıdan görünüşü, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 211: Doğu surlarından görünüm, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 212: Kuzey surları üzerindeki giriş, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 213: Arta Kalesinin ana girişinin kale içinden görünümü, sağda ise iç kale girişi, Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 214: İç kalenin dışarıdan görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

3.10.2.5. Diğer Yapı Türleri

Faik Paşa Külliyesine ait bir diğer yapı Arta (Aractus) Nehri üzerinde yer alan Faik Paşa Köprüsü veya Arta Köprüsü'dür. Bu köprü şehrin kuzeybatısında yer alır. Ana yerleşim merkezinin dışında, kuzeyde bulunan Marati Mahallesi, bu köprü sayesinde ana yerleşim merkezine bağlanır. Genellikle Arta şehrine batı yönden ulaşan seyyahlar, şehre girerken bu köprü üzerinden geçmiştir. Birçok gezgin merak ve hayranlıkla köprüyü incelemiştir. Bu gezginlerden Henry Holland köprüyü şu şekilde açıklar; *"...Göze çarpan yapı. Kıyıya yakın olan kemer, çok yüksek bir şekilde tasarlanmıştır, buraya gelince aşırı dikleşir; köprü'nün geçişinde iki yükselti oluşturmak için karşı kıyıya yakın olan (kemer) aynı şekilde geri kalandan yüksek olarak tasarlanmıştır."*⁷⁹⁰

⁷⁹⁰ Bkz. (350), HOLLAND, 82.

John Hobhouse taş malzemedden, oldukça sağlam inşa edildiğini açıklamıştır.⁷⁹¹ Bir diğer gezgin Thomas Smart Hughes, köprüden oldukça fazla etkilenmiştir; köprü çok yüce ve pitoresk bir köprüdür. Asil gotik kemerlerin yükseklikleri birbirinden farklıdır. Köprü dalgalı hatlara sahiptir.⁷⁹² Edmund Spencer'e göre "*...Arta üzerindeki masif taş köprüünün, büyük antik yapı olduğu açıktır, merkezdeki kemer sivri kemerli olarak inşa edilmiştir, 1.22 m (4 feet) yüksekliktedir.*"⁷⁹³ Christopher Wordsworth ise gezginlere büyük kolaylık sağladığı için oldukça memnun olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁴ Faik Paşa Köprüsünün 19. yüzyılda William Turner ve George De La Beresford tarafından yapılmış betimlemeleri bulunmaktadır. (Resim 215, 216) Söz konusu resimler karşılaştırıldığında, Beresford'un abartılı üslubu dikkat çeker.

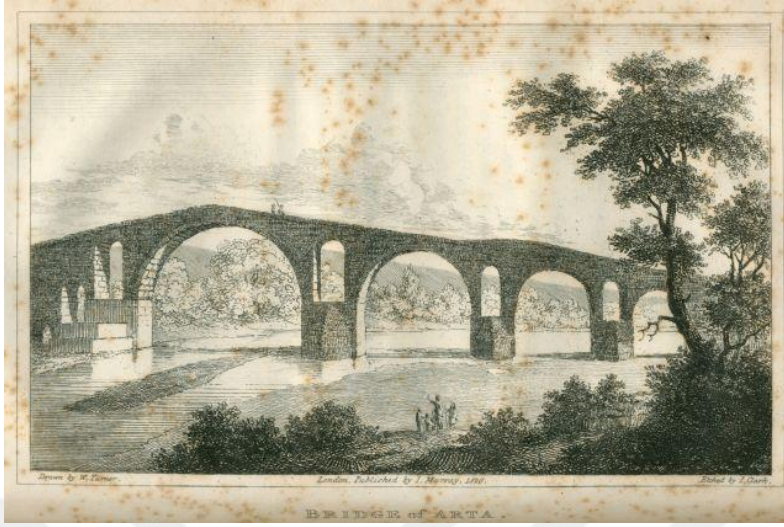
Günümüzde Faik Paşa Köprüsü 11 göze sahiptir. Köprüünün temellerinde Roma dönemine ait kalıntılar bulunmaktadır. Köprüünün ana kemeri merkezde değil, batı kıyıya yakın kısımdadır. Dolayısıyla en yüksek kemerde, köprüünün yüksekliği artmaktadır. Bu durum köprüye aniden yükselen, ardından yavaşça alçalan dalgalı bir form kazandırmaktadır.

⁷⁹¹ Bkz. (114), HOBHOUSE, 46.

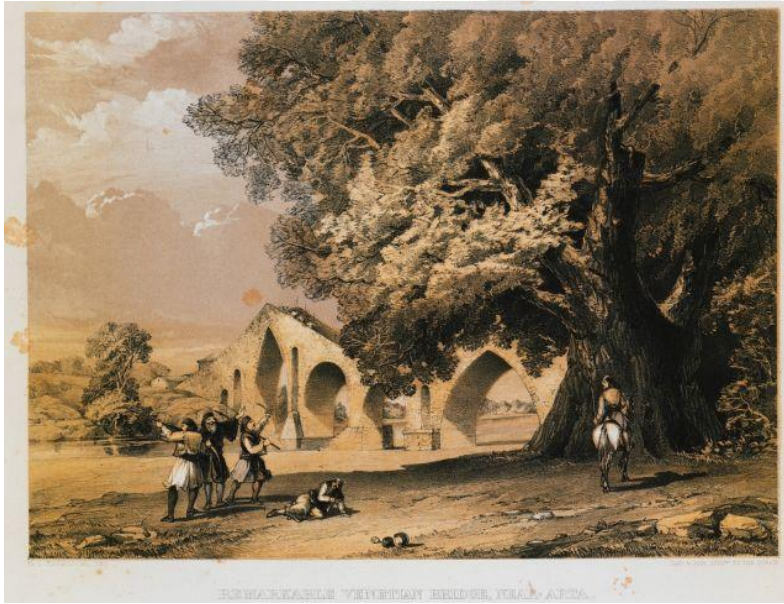
⁷⁹² Bkz. (272), HUGHES, 431.

⁷⁹³ Bkz. (99), SPENCER, 202.

⁷⁹⁴ Bkz. (570), WORDSWORTH, 239. 19. Yüzyıldaki Batılı gezginler dışında 17. yüzyılda Evliya Çelebi Arta Köprüsü'nü ziyaret etmiştir. Evliya Çelebi, bu köprüyü 13 gözlü Faik Paşa Köprüsü olarak aktarmaktadır. Çelebi'ye göre Narda Nehri üzerinde yer alan bu köprü, 800 adım uzunluğunda ve 34.00 m (50 arşın) yüksekliğe sahiptir. İki araba yanyana bu köprüden geçebilmektedir. Bkz. (407), ÇELEBİ, 296. Ekrem Hakkı Ayverdi ise köprüünün 142 m uzunluğunda ve 13 gözlü bir köprü olduğunu ancak iki göz kapatıldığı için 11 gözü kaldığını belirtir. Bkz. (157), AYVERDİ, 298.

Resim 215: Faik Paşa Köpüsü veya Arta Köprüsü, 19.yy. (W.Turner)

Resim 216: Arta Köprüsü, 19.yy. (G.D.L.Beresford)

Resim 217: Faik Paşa Köprüsü veya Arta Köprüsü (15.yy. sonu) Eylül 2016 (A.Ateş)

Resim 218: Faik Paşa Köprüsü veya Arta Köprüsünün Görünümü, Eylül 2016 (A.Ateş)

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Arnavutluk, Balkanlarda bulunmasından dolayı Batılı ülkelere olan yakınlığı, Antik Dönemden bu yana önem taşıyan "Via Egnatia" ve "Via Dizenta" gibi önemli güzergâhların üzerinde yer alması ve ülkenin büyük bir bölümünü kaplayan sarp dağlar sayesinde muhafaza ettikleri kültürleri dolayısıyla erken dönemlerden itibaren gezginlerin ziyaret etmesi beklenen bir ülkedir. Ancak Arnavutluk'un Batılı gezginlerin seyahatnamelerinde etraflıca ele alınması 19. yüzyıl gibi geç bir tarihe rastlamaktadır. Bu tarihten önce özellikle kuzeyden başlayarak, Adriyatik Denizi üzerinden Akdeniz'e inmek isteyen Batılı seyyahlar, yalnız yiyecek tedariki ve barınma amacıyla Arnavutluk'un liman kentlerinde kısa süreli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerdeki anlatımlar da şehri tanıtmak veya incelemekten ziyade anlık gözlemlere dayanmaktadır.

Büyük çoğunluğunu İngilizlerin oluşturduğu Batılı seyyahlar, genellikle Arnavutluk'taki antik kentler, yapılar, tarihi olaylar, paşaların veya Arnavutluk tarihinde öne çıkan kişilerin hayatı, Arnavutların kökeni, bölgelere göre değişiklik gösteren Arnavut kıyafetleri ve davranışları gibi konulara ilgi göstermiştir. Bu çalışma konusu dâhilindeki Osmanlı yerleşim merkezlerine ilişkin; yapıların veya yerleşim merkezinin şehir içindeki konumu, şehrin genel görünümü, topografyası, nüfus yapısı ve şehirde öne çıkan ticari faaliyetlere değinmişlerdir. Mimari açıdan ise Osmanlı dini yapılarından ziyade saraylar (özellikle de Ali Paşa'nın sarayları), konut mimarisi ve kalelerden detaylı bir şekilde, köprü, kervansaray gibi yapı türlerinden ise daha yüzeysel olarak bahsetmişlerdir. Bununla birlikte seyahatnamelerde yer alan gravür, resim ve şehir haritaları, şehirlerin 19. yüzyıldaki durumlarını görsel olarak yansıttığı için oldukça fazla önem taşımaktadır. Ancak İrlandalı George De La Poer Beresford gibi bazı seyyahların resimleri oldukça abartılıdır. Özellikle yapıların betimlendiği resimlerde bu durum iyice ortaya çıkmaktadır. Ancak Beresford'un aksine İngiliz manzara ressamı Edward Lear ve İngiliz mimar, arkeolog, yazar Charles Cockerell, Arnavutluk şehirlerini oldukça gerçekçi bir şekilde resmetmiştir. Cockerell ve Lear'ın resimleri yerleşim merkezinin konumunu ve mevcut yapıların

durumunu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu yüzden şehirler değerlendirilirken özellikle Cockerell ve Lear'ın resimleri üzerinden incelemeler yapılmıştır.

Başlıca Roma, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi güçlü imparatorlukların hâkimiyetinde kalan Arnavutluk'ta, farklı kültürlere ait eserler bulunmaktadır. Gezginciler, ilgi alanları doğrultusunda farklı konuları veya eserleri incelemiştir. Bu yüzden gezginlerin anlatımları her konuda eşit bir şekilde dağılmamıştır. Bir gezgin şehirdeki Osmanlı saraylarına çok fazla ilgi duyarken, farklı bir gezgin antik kentler üzerinde yoğunlaşabilmektedir. Öte yandan her şehrin farklı karakteri öne çıkmaktadır. Bazı şehirler saray, konut gibi mimari değerleriyle öne çıkarken, kimi şehirler de ticari merkez olarak önem kazanmıştır. Dolayısıyla çalışmada şehirler incelenirken her ne kadar aynı şekilde bir sınıflamaya dâhil edilse de, her şehir farklı özelliğiyle dikkat çekmektedir.

Şehirlerdeki bu farklılığın yanı sıra Arnavutluk'un kuzey ve güney toprakları arasında da coğrafi, fizikî ve beşerî açıdan büyük farklar bulunmaktadır. Bu durum Arnavutların kökeni ve tarihiyle yakından ilişkilidir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluk iki güçlü paşa tarafından yönetilmektedir. Bunlar kuzeyde Buşatlı ailesinin hâkim olduğu İşkodra Paşalığı ve güneyde Tepedelenli Ali Paşa hâkimiyetindeki Yanya Paşalığı'dır. Zaman zaman Osmanlı aleyhinde yabancı devletlerle işbirliği içine giren, bazı dönemlerde Osmanlı Devleti ile anlaşmalı bir politika yürüten ve hatta birbirleriyle de mücadele eden bu paşalar, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Arnavutluk topraklarını yarı bağımsız olarak yönetmiştir. Ancak Arnavutluk'un Batılı gezginler tarafından ziyaret edilmesi, Tepedelenli Ali Paşa'nın 19. yüzyılın başlarında iyice güçlenerek bölgede etkin güç haline gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde Ali Paşa'nın ünü doğduğu Tepedelen'in sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılmıştır. İrlandalı Robert Walsh bu durumu şu sözlerle açıklamıştır; *"Arnavutluk'un vahşi dağları belirsizlik içinde uyuyakalmıştır. Medeni Avrupa'nın hemen yakınında olsa da, İtalya kıyılarını görse de, meraklı seyyahlar tarafından Ali Paşa'ya kadar ziyaret edilmemiştir. Onun iktidarı korkunç bir meteor gibi karanlık bölgeyi yeniden alevlendirdi. Onun iktidar gücü tüm dünyada ilgi çekti,*

farkına varıldı, hayranlık uyandırdı."⁷⁹⁵ Batılı gezginler, eserlerinde sıklıkla bu iki paşanın birbirine denk güce sahip olduğunu açıklamış olsalar da, neredeyse tüm gezginler tarafından 19. yüzyılda Arnavutluk'un başkenti olarak Ali Paşa'nın hâkimiyetindeki Yanya kabul edilmektedir.

Oryantalizmin geniş perspektifte ve yaygın olarak kabul gördüğü 19. yüzyılda, oryantalist dernekler kurulmuş, dergiler çıkarılmış ve doğuyu ele alan çok sayıda seyahatname yazılmıştır. Birçok seyyah, Batılıların gözünde oryantal bir figür olan Tepedelenli Ali Paşa'nın imajını belki de gerçeklerle desteklemek, doğuya ve ilgi çeken doğunun hükümdarına ilişkin merakı karşılamak için Arnavutluk topraklarına uğramıştır. Aynı zamanda Ali Paşa, hâkim olduğu Yanya merkezli Arnavutluk'un güney topraklarına Batılı gezginleri davet ederek, seyyahlarla bizzat görüşmüştür. Topraklarına gelen gezginleri kendi saraylarında veya yakınlarının köşkünde ağırlamıştır. Bununla birlikte gezginlerin güvenle seyahat edebilmesi için gerekli tüm imkânları sağlamıştır. Bilhassa Yanya ve çevresindeki antik güzergâhları restore ettirmiş ve yeni yollar inşa ettirmiştir. Bu sayede hem bu güzergâhları kullanan gezgin ve tüccarların seyahat koşulları iyileştirilmiş hem de bölgenin ticari açıdan canlanması sağlanmıştır.

Arnavutluk, tarih boyunca çeteler, kabileler veya karşıt aileler arasındaki mücadelelere tanık olmuştur. Özellikle çetelerin varlığı bu toprakları güvensiz kılmıştır. Fakat Ali Paşa'nın çetelere müdahale etmesiyle birlikte, Arnavutluk'un güney toprakları daha güvenli bir hâl almıştır. Ali Paşa'nın özellikle hırsızlara karşı uyguladığı cezalar çok sert olmuştur. Batılı Gezginler, Yanya ve çevresindeki hırsızlara karşı uygulanan işkencelerden detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Aynı zamanda Ali Paşa sert politikası nedeniyle birçok gezgin tarafından acımasız biri olarak yansıtılmıştır. Ancak ne olursa olsun Ali Paşa bu toprakları kuzey topraklarının aksine güvenli bir hale getirmiş ve güneydeki şehirlerin gelişmesini sağlamıştır. Bu durum gezginlerin seyahatlerinin özellikle Ali Paşa'nın hâkimiyetindeki güney topraklarında yoğunlaşmasının nedenlerinden biridir. Hatta

⁷⁹⁵ Bkz. (417), WALSH, 83-84.

Ali Paşa'nın hayatını kaybettiği 1822 yılından sonra da gezginler bu toprakları ziyaret etmeye devam etmiştir.

Arnavutluk'un kuzeyi ise güney topraklarından farklı bir görünüm sergilemektedir. Bu durum daha önce de söz edildiği gibi Arnavutların kökeni ve tarihiyle bağlantılıdır. Arnavutlar, savaşçı, itaat altına alınamayan, özgür kimlikleriyle var olmuştur. Özellikle dağlık bölgelerde yaşayan kabileler, aile içi örgütlenmelere dayalı düzende hayatlarını sürdürmüştür. Aynı zamanda Arnavutlar arasında Toska ve Gegalar olmak üzere etnik bir ayrım bulunmaktadır. Bu etnik ayrımın belirleyicisi Arnavutluk'un merkezindeki Elbasan şehriden geçen İşkumbi Nehridir. Bu nehrin kuzeyinde Gegalar, güneyinde ise Toskalar yaşamaktadır. İki topluluk hem fiziksel özellikler hem de karakter açısından birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Toskalar bölgeye gelen güçler karşısında uyum sağlayabilen, daha çok tarımla uğraşan topluluklar olmuştur. Gegalar ise savaşçı karakterleri ön plana çıkan, ait oldukları kabileye bağlı, kendi içlerine dönük, daha kapalı bir hayat sürdüren topluluklardır. Özellikle kuzeydeki dağlık bölgelerde yaşayan Gegalar, Roma ve Osmanlı döneminde bile kendi sistemlerini koruyarak sürdürmüştür. Osmanlı Devleti, dağlı kabileleri tımar sistemine dâhil edememiştir. Ancak Gegalar ve Toskalar arasındaki tüm bu farklılara rağmen Arnavutlar genel olarak kartalın oğlu manasına gelen "Şkiptar" olarak anılmaktadır. Arnavutluk'un kuzeyi ve güneyi arasındaki etnik ayrımdan kaynaklı farklılık, gezginlerin notlarına da yansımıştır. Arnavutluk'un kuzeyi Batılı gezginlerin eserlerinde "Vahşi Topraklar" olarak anılmıştır. Bu topraklar daha az ziyaret edilerek gizemini korumaya devam etmiştir. Gezginlerin açıklamalarından kuzey Arnavutluk'taki özellikle Mirdita ve Dukagin bölgesinin en tehlikeli bölgeler olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁶

Gezginlerin aktardığı bilgilere göre Arnavutluk'un kuzey toprakları, güneyinin aksine birtakım tehlikeler içermektedir. Batılı gezginler İşkodra'yı ayrı ırklar, dinler ve sosyal sınıfların çarpıştığı, dağlarda yaşayan tehlikeler saçan çetelerin bulunduğu, korku ve kavganın hâkim olduğu, iç savaşların ve kan

⁷⁹⁶ Bkz. (118), TOZER, 290.

davalarının yaşandığı bir yer olarak açıklar. Arnavutluk'un kuzeyindeki İşkodra-Prizren güzergâhındaki tehlikelere ilişkin bilgilere özellikle Georgina Muir Mackenzie ve Adeline Paulina Irby'nin seyahatnamesinde rastlanmaktadır. Seyahatnameye göre İşkodra Paşası, yoldaki tehlikelere karşı gezginleri uyarmıştır. Paşanın, yolda haydutlar tarafından durdurulursanız padişahın fermanını taşıdığınızı söyleyin o zaman kurtulma ihtimaliniz var şeklindeki açıklaması, bu topraklardaki tehlikeleri gözler önüne sermektedir. Yine aynı gezginlerin eserinden İşkodra-Prizren güzergâhındaki kervansarayların, hırsız ve haydutların bulunduğu, tehlikeli yerler olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁷ Söz konusu durumlar muhtemelen gezginleri kuzeydeki topraklardan uzak tutmuştur. Gezginlerin güney şehirlerini oldukça fazla ziyaret ederek detaylı olarak aktarırken kuzeyinden ana hatlarıyla bahsetmeleri muhtemelen bahsedilen tehlikelerden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Batılı seyyahların Arnavutluk'un güney topraklarını daha fazla ziyaret etmesinin bir diğer nedeni de genellikle Yunanistan güzergâhı üzerinden Arnavutluk'a ulaşmaları olmalıdır.

Tarih boyunca şehirlerin kuruluş aşamalarına bakıldığında, yerleşim merkezi kurulacak bölgede birtakım özellikler aranmaktadır. Öncelikle şehrin bir su kaynağına ve ana güzergâhlara yakın olması beklenir. Aynı zamanda şehrin korunaklı bir bölgede yer alması, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvence sağlamaktadır. Eğer bölge korunaklı değilse, kale veya şehir surlarıyla korunaklı bir hale getirilmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi şehirlerine bakıldığında tümünün nehir veya deniz gibi su kaynağına yakın konumlandığı görülmektedir.⁷⁹⁸ Şehirlerin su kıyısında konumlanması şehirdeki geçim kaynaklarını, üretim faaliyetlerini olumlu yönde etkileyeceği gibi, durgun sulardan yayılan bataklıklar, olumsuz yönde de etkileyebilir. Bu durum kuzeydeki İşkodra ve Dıraç şehirlerinde görülmektedir. Öte yandan bu topraklarda nehirlerin bol olması, birçok köprü inşa edilmesini gerekli kılmıştır. Bundan dolayı Osmanlı döneminde birçok köprü inşa edilmiştir. Bu köprülerden günümüze gelenler halen

⁷⁹⁷ Bu konu hakkında detaylı bilgi için Bkz. (115), LEAR, 141,148. Bkz. (118), TOZER, 281-282. Bkz. (100), MACKENZIE-IRBY, 142-172.

⁷⁹⁸ İşkodra; Drin Nehri, Buna Nehri, Kir Nehri ve İşkodra Gölünün bulunduğu alanda, Dıraç; Adriyatik Denizi kıyısında, Elbasan; İşkumbi Nehrinin güneyinde, Berat; Osum Nehrinin iki yanında, Tepedelen; Bëncë Nehri ve Vjosa Nehrinin kıyısında, Ergiri; Drin Nehri batısında, Yanya; Yanya Gölünün batısında, Arta; Arta Nehri kenarında, Parga ise İyonya Denizi kıyısında konumlanmıştır.

kullanıldığı için iyi durumdadır. Bununla birlikte şehirlerin tümü önemli güzergâhlar üzerinde yer almaktadır.

Tez konusu kapsamında incelenen on adet şehrin hepsinde kale veya şehir surları yer almaktadır. Arnavutluk'taki Osmanlı hâkimiyeti yaklaşık 1385 dolaylarında başlamıştır. Osmanlı Devleti, Arnavutluk şehirlerini ele geçirdiğinde genellikle kökleri Antik Döneme dayanan kalelere rastlamıştır. Şehrin alınmasıyla birlikte bu kaleler geliştirilip, güçlendirilmiştir. Elbasan gibi kale bulunmayan şehirlerde ise derhal kale inşasına başlanmıştır. Arnavutluk'ta süregelen çatışmalar sebebiyle, şehirlerin güvenlik ihtiyacının en üst düzeyde tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle Ali Paşa hâkimiyetindeki güney topraklarında var olan kaleler restore edilmiş ve güçlendirilmiştir. Söz konusu inşa faaliyetlerinde Ali Paşa'nın baş mimari Petro Korçari başta olmak üzere, Fransız, İtalyan mimar ve mühendisler görevlendirilmiştir. Genellikle şehrin en yüksek tepesinde bulunan ve görkemli bir görünüm sergileyen kaleler, şehirlerin genel görünümünde en dikkat çeken yapı türlerinden biri olmuştur. Ali Paşa'nın hayatını kaybetmesinden sonra hâkimiyeti altındaki bölgelerde yer alan kaleler tahrip olmuştur. Günümüzde ise bu kalelerin bir kısmı müzeye çevrilmiş, bir kısmı ise kalıntı haline gelmiştir.

Şehirlerin topografyası yapıların ve yerleşim merkezinin dağılımını etkileyen doğal bir unsurdur. Arnavutluk'ta çoğunlukla engebeli bir arazide yer alan şehirlerde, kale şehrin en yüksek noktasındaki tepe üzerinde ve şehirden geçen güzergâhlara hâkim bir konumda bulunmaktadır. İşkodra, Berat, Ergiri, Delvina, kısmen Arta ve Parga'da bu durum açık bir şekilde gözlenmektedir. Ancak Dıraç, Elbasan, Tepedelen ve Yanya'da durum farklıdır. Dıraç'ta kaleden ziyade şehir surlarına rastlanmaktadır. Elbasan, Tepedelen ve Yanya şehirlerinde ise kale düz bir arazide yer alır. Batılı gezginlerin aktarımlarından her ne kadar kaledeki, iç kale ve dış kale ayrımı çok belirgin bir şekilde ayırt edilmese de, iç kale düzeninin büyük ölçüde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte incelenen şehirler arasında Yanya dışında kale içinde Müslüman yerleşimine rastlanmamıştır. Kaleler, genellikle yöneticinin sarayının ve askeri teçhizatın bulunduğu korunaklı bölgeler olarak önem kazanmıştır. Ancak farklı olarak Berat'ta kale içinde Hıristiyan Arnavutların evleri

bulunmaktadır. Nüfusunun büyük çoğunluğu Yunanlardan oluşan Yanya'da ise diğer şehirlerin aksine, kale içinde sadece Türkler ve Yahudiler yaşamaktadır. Yunanların kale içinde ikamet etmesine izin verilmemektedir.

Osmanlı kentlerindeki yerleşim düzenine bakıldığında genellikle bir dini yapı çevresinde aynı dine mensup kişilerin yaşadığı mahallelerden meydana geldiği görülmektedir. Aynı dinden kişiler çarşı gibi ortak yaşam alanları dışında, yerleşim merkezlerinde çoğunlukla birbirlerinden ayrılırlar.⁷⁹⁹ Bu durum Arnavutluk'taki Osmanlı şehirleri için de karakteristik bir özelliktir. Yalnız bu durum Batılı gezginlerin anlatımıyla her şehirde çok açık bir şekilde seçilemez. Genellikle Türklerin çoğunlukta olduğu Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi şehirlerinde, Müslüman olmayan kişiler dış mahallelerde yaşamaktadır. Aynı dini veya etnik kökeni paylaşanların birlikte yaşaması çok belirgin bir şekilde Berat, Tepedelen, Delvina, Yanya, Arta şehirlerinde gözlenmektedir. İşkodra'da ise yerleşim merkezinin bataklıklardan kaynaklanan, sağlıksız konumu nedeniyle bölge halkı dış mahallelere taşınmıştır. Yani dış mahallelere taşınmak zorunluluk haline gelmiştir. Elbasan, Ergiri ve Dıraç'ta ise yerleşim merkezi, seyahatnamelerde genel hatlarıyla ifade edildiği için mahalleler belirsizdir. Parga'da ise gezginlerin aktardıklarından Müslüman yerleşimlerine dair iz bulunamamıştır.

Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi şehirlerinde kale ve çarşı arasında konum itibarıyla bir ilişki bulunmaktadır. Çarşı, Osmanlı kent karakterini yansıtan biçimde çoğu kez kale ile ilişkilendirilerek konumlanmıştır. Kalenin şehirdeki yüksek bir tepede yer alması durumunda hemen bu tepenin eteklerinde, kalenin düzlük bir alanda bulunması halinde ise kalenin kapısının bulunduğu sokak, çarşı olarak düzenlenmiştir. İşkodra, Berat, Ergiri, Delvina ve Parga'da kale şehirdeki en yüksek tepe üzerinde yer alırken, çarşı söz konusu tepenin eteklerindedir. Kalenin düzlük bir alanda yer aldığı Tepedelen ve Yanya'da ise çarşı bölgesi, kalenin giriş sokağında bulunmaktadır.

⁷⁹⁹ Mustafa CEZAR, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, 37.

Batılı gezginler, ticari açıdan öne çıkan Yanya, Arta, Elbasan ve Dıraç gibi şehirlerdeki çarşı görünümünü daha detaylı olarak aktarmıştır. Bu şehirler arasında yalnız Yanya'da büyük ölçekli bir bedestenin varlığına rastlanmıştır. Aynı zamanda çarşıların büyük ölçüde benzerlik taşıdığı görülmektedir. Genellikle geniş bir alanı kaplayan çarşı bölgesi, Dıraç, Berat ve Arta'da olduğu gibi şehrin bir ucundan diğerine uzanarak, ana caddeyi oluşturmaktadır. Yanya gibi daha büyük şehirlerde ise düzensiz açılarla kesişen birkaç sokaktan meydana gelmiştir. Kesintisiz dükkân sıralarından oluşan çarşının üzeri Dıraç, Elbasan ve Arta'daki gibi genellikle kapatılmıştır. Dükkânların önündeki tezgâhlar oldukça alçak, geniş ve ahşaptır. Tezgâhların üzerinde çeşitli mallar sergilenmektedir. Bununla birlikte tezgâhın arkasında asılı duran mallar da bulunmaktadır. Çarşının mimari özelliklerine ilişkin bilgilere, özellikle Arta'da detaylı olarak ulaşılabilmektedir. Arta'daki çarşı bölgesi zeminden yükseltilmiş dükkân sıralarından oluşmaktadır. Zemin ahşaptır. Dükkânlarda pencere bulunmamaktadır. Gün içinde açık duran ahşap kepenkle kapatılmıştır. Bu kapaklar aynı zamanda tezgâh olarak da kullanılmaktadır. Çarşılarda genellikle ahşap malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen özellikler Osmanlı kentlerindeki çarşı görünümüyle örtüşmektedir. Satılan mallar ise şehirlerdeki üretim dalına göre değişiklik gösterse de genellikle altın nakışlı giysiler, kürklü elbiseler, deri ürünler ve bezemeli silahlar öne çıkmaktadır. Bunların dışında süs eşyaları, pamuklu mallar, tütün, yiyecek, kurutulmuş meyve, pipo, kehribar, ağızlık, ahşap eşyalar ve renkli ipekler tezgâhlarda yer almaktadır.

Ticari ilişkiler şehirlere göre değişiklik göstermekle birlikte, en fazla Trieste Liman Kenti ile gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Venedik ve diğer İtalyan şehir devletleri, Avusturya, İyonya Adaları, Kotor Körfezi, Dalmaçya Limanları, Ülgün, Bar, Patras, Malta, Almanya, Viyana, Rusya, Selanik, Makedonya, Konstantinopolis ile ticari ilişkiler yürütülmüştür. Tez konusu kapsamında incelenen şehirler arasında ülke içinde üretilen malların çıkış noktasının kuzeyde Dıraç, güneyde ise Arta olduğu anlaşılmaktadır.

Batılı gezginlerin genellikle çalışma kapsamı içinde yer alan şehirlerdeki camileri incelemekten kaçındığı görülmektedir. Gezginler, birçok şehirde sadece

camii sayısını vermekle veya yapının şehir içindeki konumunu ifade etmekle yetinmiştir. Oysaki kilise ve Antik tapınakları tüm mimari özellikleriyle açıkladıkları görülmektedir. Bu durum bilinçli bir tercih olabileceği gibi, Arnavutluk'taki camilerin genellikle küçük ölçekli ve yalın yapılar olmasından da kaynaklanmış olabilir. Bundan dolayı Osmanlı yapılarından özellikle sivil mimari örneklerini açıklamaya yönelmiş olabilirler. Ancak Arta ve Yanya bahsedilen durumun dışında kalmaktadır. Bu iki şehirde çok detaylı olmamakla birlikte, camilerden bahsedilmiştir.

Batılı gezginlerin mimari ve bezeme özellikleri açısından en çok üzerinde durdukları yapı türlerinden biri saraylar olmuştur. Bilhassa güney Arnavutluk'taki Ali Paşa'nın sarayları hakkında bilgiler veren Batılı Gezginler sayesinde, günümüze ulaşamayan bu yapıların 19. yüzyılda nasıl bir görünüm sergilediği anlaşılmaktadır. Arnavutluk'taki şehirlerin birçoğunda bölgenin yöneticisine ait saray olduğu bilinmektedir. Gezginler kuzeydeki şehirlerde çoğunlukla bu yapıların sadece şehir içindeki konumunu ifade etmiş ya da söz konusu yapılara ilişkin yüzeysel bilgiler aktarmıştır. Kuzeyde yer alan İşkodra şehrindeki kalenin planına bakıldığında iç kalede Buşatlı ailesinin Saray Kompleksinin yer aldığı görülmektedir. Ancak 19. yüzyılda Batılı gezginler, bu yapıyla alâkalı sadece kalede yöneticinin ikametgâhının bulunduğunu açıklamıştır. Yalnız Edward Lear sarayın boyut ve ihtişam açısından gösterişsiz bir yapı olduğunu aktarmıştır.⁸⁰⁰ Oysa seyahatnamelerde güneydeki merkez şehir olan Yanya başta olmak üzere, Tepedelen'de sarayların plan şemalarına, mimari özelliklerine ve bezemelerine ilişkin bilgilere geniş yer verilmiştir. Bu durum bir kez daha gezginlerin güney şehirlerini detaylı olarak aktardıklarını göstermektedir. Parga ve Ergiri şehrinde kale içinde Ali Paşa'nın, Arta, Delvina ve Berat şehrinde ise diğer paşalara ait saraylar yer almaktadır. Ancak saray mimarisinin en etkileyici örneklerinin Ali Paşa'nın siyasi ve idari başşehri olan Yanya ile birlikte doğduğu Tepedelen'de inşa edildiği anlaşılmaktadır. Arnavutluk'un diğer şehirlerindeki saraylar, Yanya ve Tepedelen'deki saray örneklerinin gölgesinde kalmıştır.

⁸⁰⁰ Bkz. (115), LEAR, 136.

Ali Paşa'nın Yanya'daki Eski Saray, Yeni Saray ve Ali Paşa Köşkü ile birlikte, Tepedelen Sarayının benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu saraylar, şehrin en etkileyici manzarasına karşı ve genellikle nehir, göl gibi su kıyısında konumlanmıştır. Bununla birlikte Eski Saray ve Tepedelen Sarayının inşasında Ali Paşa'nın baş mimarı Petro Korçari görevlendirilmiştir. Saraylar, güvenliğe önem verildiği için genellikle iç kalede yer almaktadır. Litharitz Sarayı gibi kale dışında, yerleşim merkezinin içinde yer alması durumunda ise yüksek surlarla çevrelenerek korunaklı bir hale getirilmiştir. Benzer şekilde kalenin dışında, yerleşim merkezinin kuzeyinde bulunan Ali Paşa Köşkü de yine yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. Ali Paşa'nın güvenini kazanmış çok sayıda Arnavut askeri, sarayların çeşitli bölümlerinde yer almaktadır. Yanya'daki Yeni Saray, Eski Saray, Ali Paşa Köşkü ve Tepedelen Sarayında olduğu gibi, sarayların hemen yakınında bir cami yer almaktadır. Bu cami, fonksiyonel ihtiyaçlar doğrultusunda saray sakinlerinin kullanımını için tahsis edilmiştir. Sarayların yakınında askerler ve memurların konaklaması için yapılar inşa edilmiştir. Bununla birlikte sarayın çevresinde aile fertlerinin kullanımını için diğer yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar bazen Ergiri'de olduğu gibi daha küçük boyutlu bir köşk olarak, bazen de Yanya'da bulunan Yeni Saray'daki gibi birbirine yakın ancak birbirinden bağımsız olarak tasarlanan üç saray şeklinde inşa edilmiştir.

Kurgu açısından geleneksel Türk konutlarının devamı niteliğinde olan saraylarda, mahremiyet duygusu nedeniyle harem bölümü genellikle girişten en uzak noktada yer almaktadır. Eski Saray, Yeni Saray, Ali Paşa Köşkü ve Tepedelen Sarayı, Yanya'daki konutlar gibi iki katlı olarak inşa edilmiştir. Söz konusu yapıların planları, yalın dikdörtgen veya kare form yerine, art arda yapılan eklemeler neticesinde ana bedenden çıkmalar yapan hareketli bir görünüme sahiptir. Hatta bu yüzden Batılı gezginler tarafından, belirli mimari kurallardan yoksun olduğu yönünde eleştirilmiştir. Bu yapılar dışında Ali Paşa Köşkü, dairesel planıyla alışılmamış, farklı bir örnek oluşturur. (Bkz. Şekil 17) Tepedelen Sarayı ve Eski Saray'ın gravürleri bu yapıların açık dış sofalı plan tipine sahip olabileceğini göstermektedir. (Bkz. Resim 62, 142) Ancak Yanya'daki Eski Saray'ın diğer betimlemesinde sarayın üst katı farklı şekilde resmedilmiştir. Bu resimde Robert

Walsh'ın eserinde betimlenen açık dış sofa yerine, küçük pencerelerle dışa açılan kapalı bir mekan görülmektedir. (Resim 143) Bunun dışında iki yapı da geniş bir saçaklıkla gölgelenmiştir. Sarayların zemin katında yuvarlak kemerlerden oluşan revak bulunmaktadır, zemin katta küçük boyutlu ve seyrek pencereler yer alırken, üst katta geniş pencere açıklıkları kullanılmıştır.

Bahsedilen tüm yapılar, iç ve dış dekorasyonlarında görkemli bezemelere sahiptir. Tepedelen Sarayı gravürü ve Yeni Saray hakkında gezginlerin ifadelerine göre bu sarayların dışı kalem işiyle bezenmiştir. Yeni Saray'da tekdüze bir bezeme kompozisyonu yerine, manzara ve bitkisel motiflerden oluşan bezemeler uygulanmıştır. Yanya konutlarında da yaygın olan İstanbul tasviriyle bezenmiştir. Ali Paşa'nın oğluna ait Muhtar Paşa'nın Sarayı ise yine ihtişamlı bezemelere sahiptir. Tezyinatlarda Muhtar Paşa'nın avcı, yönetici, asker gibi özellikleri vurgulanmıştır. Veli Paşa'ya ait sarayda ise savaş sahneleri, güneş, ay, yıldız gibi göksel motifler yer almaktadır. Sarayların iç mekânlarında ise kalem işi, çini ve mermer dekorasyonların görkemli örneklerinin sergilendiği anlaşılmaktadır. Oyma ve yaldızların bolca kullanıldığı saraylar, genellikle çok sayıda salondan meydana gelmiştir. Ali Paşa Köşkü gibi zemin katın tek bir odadan oluşması halinde ise herbiri merkeze açılan derin eyvanlardan oluşan 8 bölüme ayrılarak, her birim farklı şekilde döşenmiştir. Bu durum birkaç farklı salon etkisi yaratmaktadır. Aynı zamanda küçük boyutlu bir yapının genel saray kurgusuna uyarlanışını göstermektedir. Görkemli brokar kumaşlarla döşenen divanlar genellikle odayı üç yönden çevrelemektedir. Odalarda genellikle mermer çeşme yer almaktadır. Sözü edilen yapılar mimari özellikleri, kurguları ve bezemeleriyle geleneksel Türk konutlarının gelişmiş ve görkemli varyasyonları olarak karşımıza çıkar. Ancak Tepedelen Sarayı'nın üst katında görülen üç dilimli kemerler, Ali Paşa Köşkü'nün plan şeması gibi ayrıntılarda Geleneksel Türk konutlarından uzaklaşır. Batılı gezginler Yeni Saray, Ali Paşa Köşkü ve Muhtar Paşa Sarayı'nın Osmanlı mimarisini yansıtırken, Veli Paşa Sarayı'nın, eşyalar ve bezeme açısından Batılı bir üslupta olduğunu savunmuştur. Tepedelen Sarayı ayrıntılarda batı etkileri taşıırken, Yanya'daki Eski Saray, Osmanlı mimari üslubuna daha yakındır. Aynı zamanda Tepedelen Sarayında oryantalist

etkiler ağırlığını hissettirmektedir. Diğer taraftan tüm bu saraylar Ali Paşa öldükten sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısında tahrip olmuş ve günümüze gelememiştir.

Osmanlı mimari etkisinin nüfuz ettiği alanlardan biri de konut mimarisi olmuştur. 19. yüzyıldaki Batılı seyyahların ifadeleri, gravürler söz konusu etkilerin boyutunu göstermektedir. Günümüz Arnavutluk şehirlerine bakıldığında özellikle Berat ve Ergiri'nin Osmanlı dönemi konutlarıyla önemini koruduğu görülmektedir. Ancak 19. yüzyılda Batılı gezginlerin anlatımlarında konut mimarisi açısından en çok üzerinde durulan şehir Yanya olmuştur. Bunun dışında ev sahibinin mali durumu, konutun mimarisini, boyut ve bezeme özellikleri açısından doğrudan etkilemiştir. Batılı gezginlerin anlatımları genellikle şehirdeki varlıklı tüccarların evlerini yansıtmaktadır. Sınıflar arasındaki ayırım ev tiplerine yansımış olsa da, Yanya'daki Osmanlı dönemi konutlarının birçok ortak özelliği bulunmaktadır. Konutların kurgulanmasında mahremiyet olgusu belirleyici etken olmuştur. Bu yüzden evler dışı kapalı olarak tasarlanmıştır. Sokakla yalnızca avlu veya bahçe aracılığıyla bağlantı kurulmaktadır. Buraya atların ve diğer hayvanların geçebileceği genişlikte tasarlanan çift kanatlı kapıdan ulaşılmaktadır. Aynı zamanda konutların planlarında avlu belirleyici rol oynamıştır. Her bölümün ayrı avlusu bulunmaktadır ve bu avlular etrafında evin odaları şekillenmiştir. Harem bölümü mahremiyet duygusu sebebiyle girişten en uzak noktada yer almaktadır.

Yanya konutlarının en belirgin özelliklerinden biri de hiyerarşik sistemin evlerin düzenine yansımış olmasıdır. Kendi için birkaç farklı bölümden meydana gelen evlere, statüsü düşük kişiler atlarını en dış avluda bırakarak, statüsü daha yüksek konuklar ise orta avluya kadar atları ile birlikte girebilmektedir. İç mekânda ise divanlarla çevrelenen odalarda, divanın köşesinde evin en saygın kişisi oturmaktadır. Bu yüzden Ali Paşa, seyyahları dairesine kabul ederken, her zaman divanın köşesinde oturur şekilde onları karşılamıştır.

Konutlar genellikle iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin katta taş, üst katta ise ahşap malzeme kullanılmıştır. Bazı örneklerde ahşap üst katta bezemeler yer almaktadır. Konutlar, saray örneklerinde de olduğu gibi, yalın kare veya dikdörtgen

plandan ziyade, ana bedenden çıkmalar yapan hareketli bir forma sahiptir. Gezginler bundan dolayı yapıları mimari ilkelerden yoksun olduğu şeklinde eleştirir. Ancak bu durum Geleneksel Türk konut mimari özellikleri açısından tipiktir. Yapılar fonksiyonel ihtiyaçlara uyarlanması için genişletmek suretiyle eklemeler yapılabilir. Bu yüzden konutların planları simetrik formlardan uzaklaşabilir. Bunun dışında konutlarda iki sıra pencere dizisi yer almaktadır. Tepe pencereleri genellikle ahşap parmaklıklarla kapatılır veya revzenle bezenir. Taş zemin kat ahır, depo veya ambar olarak kullanılırken, sofa ve ev sahiplerinin odalarının yer aldığı üst kat yaşama katı olarak tasarlanmıştır. Sofa genellikle geniş bir saçaklıkla gölgelenir. Sofanın ucunda bulunan köşk, yastıklarla donatılmıştır. Burada ev sakinleri konuklarını karşılar ve vakit geçirir. Aynı zamanda saraylarda olduğu gibi birçok örnekte sofanın taş revakla desteklendiği görülmektedir.

Konutların iç mekânında ise oda genellikle yastıklarla donatılan divanla, üç yönden çevrelenmiştir. Divanlar aynı zamanda geceleri uyumak için de kullanılmaktadır. Odalar, yatak takımlarının saklandığı ahşap yüklüklerle kaplıdır. Yüklüklerde saklanan yataklar, geceleri divan üzerine serilmektedir. Yüklükler, nişlerle odaya açılır ve bu nişlere su, şerbet şişesi, çiçek gibi eşyalar konulmaktadır. Tavanlar ve ahşap kaplamalar görkemli bezemelerin bulunduğu bölümlerdir. Tavan genellikle çiçek, meyve ve kıvrım dallardan oluşan bitkisel kompozisyonlarla bezenmiştir. Odalarda mermer çeşme bulunmaktadır. Bu bölümün arka planı ise genellikle manzara resimleriyle bezenmektedir. Zeminde ise nadiren halı bulunur, kışın çok sayıda, yazın daha az sayıda olmak üzere keçelerle kaplanmaktadır. Divan ile halının kumaşı aynı malzemeden yapılmıştır. Daha önce de söz edildiği gibi Batılı gezginler Yanya'da genellikle şehrin varsıl kesimini oluşturan tüccarların evini incelemiştir. Söz konusu evlerde bilhassa mobilyalarda masa ve sandalyelerin döşemeye katılmasıyla birlikte Batı etkileri hissedilmektedir. Bu duruma muhtemelen varsıl tüccarların sık sık ülke dışına çıkarak, gördükleri Batılı ülkelerden etkilenmeleri neden olmuştur. Bahsedilen etkiler dekorasyonda ikilemler yaratmıştır. Ancak konutlar döşeme detaylarında görülen Batı etkilerine karşın, planları, kurguları, kullanılan malzeme ve bezemeleriyle geleneksel Türk konut mimarisi özelliklerini sergilemektedir.

Gezginlerin anlatımından Dıraç'taki evlerin, diğer şehirlerdeki konutlara göre daha düzenli bir şekilde inşa edildiği ve diğer Osmanlı kentlerinden farklılaştığı anlaşılmaktadır. Dıraç gibi Parga'da da konut mimarisi geleneksel Türk konutlarından ayrılmaktadır. Bu durum muhtemelen İtalyan mimarisi etkilerinin konut mimarisine yansımından kaynaklanmıştır. Berat şehri, konut mimarisi açısından özel bir yere sahiptir. 19. yüzyılda çok sayıda varlıklı tüccarın yaşadığı şehirdeki evler oldukça bakımlıdır. Birçok gezgin şehirdeki konutların mimarisine hayran kalmıştır.

Arnavutluk'ta ayrı bir grupta ele alınması gereken diğer önemli grubu kule evler oluşturmaktadır. Bu evlerin mimarisindeki en temel özellik savunma ihtiyacı doğrultusunda, korunaklı bir yapıya sahip olmalarıdır. Arnavutluk'ta birçok şehirdeki karşıt grupların mücadeleleri ve çetelerin varlığı bu evlerin savunma ihtiyacını arttırmıştır. Batılı gezginler, tez konusu kapsamında incelenen şehirler arasında, söz konusu çatışmalara özellikle İşkodra, Delvina ve Ergiri şehirlerinde değinmiştir. Ancak gezginlerin anlatımıyla Delvina ve İşkodra'daki evlerin korunaklı bir mimariye sahip olmasına rağmen, kule ev olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir. Gezginler dışında, çağdaş bilimsel veriler, kule evlerin İşkodra da dâhil olmak üzere, Arnavutluk'ta bulunduğunu savunmaktadır.⁸⁰¹ İşkodra şehrinde ve şehrin civarında yapılan arazi çalışması sonucunda günümüze ulaşan kule eve rastlanmamıştır.

Ergiri şehrinde ise kule evlerin bulunduğunu, gezginlerin anlatımı ve şehri resmeden gravürler doğrultusunda söylemek mümkündür. Buradaki kule evlerin birçoğu korunarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu evlerden bazıları, müze haline getirilmiştir. Ergiri konutlarının en temel özelliği savunma amacının vurgulanmasıdır. Bu yüzden kulelerle desteklenen yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. Güvenliğe önem verildiği için küçük boyutlu mazgal pencereler açılmıştır. 19. yüzyılda genellikle Türklerden oluşan çok sayıda varlıklı tüccarın yaşaması nedeniyle,

⁸⁰¹ Bkz. (134), AKIN, 173.

konutlar güçlü mimarisinin yanı sıra, görkemli bir şekilde bezenmiştir. Ergiri'deki evlerin diğer şehirlerden farklılaşan yönleri de bulunmaktadır. Buradaki konutların çatılarında da taş malzeme kullanılmıştır. Bundan dolayı şehirde gri renkli bir görünüm hâkimdir. Ayrıca Batılı gezginler, Berat-Tepedelen güzergâhında bulunan kule evleri açıklamıştır.

Arnavutluk'taki yerleşim merkezlerine ait konut mimarisi örnekleri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan geleneksel Türk konut mimarisi örnekleri ile birebir örtüşmektedir. 19. yüzyılda yaşam tarzının Batılı anlamda değişmesi özellikle döşemeye yansımıştır. Bu değişim sürecini konut mimarisi üzerinden Anadolu ve Arnavutluk'taki kentlerde görmek mümkündür. Aynı zamanda Arnavutluk'ta yerel özelliklerin ve yaşam biçiminin mimariye yansıdığı özellikle Ergiri'de görülen kule evler, farklı bir tipoloji oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Batılı seyyahların 19. yüzyılda Arnavutluk'u ziyaret etmesinin, Batılıların gözünde oryantal bir figür olan Tepedelenli Ali Paşa'nın güçlenmesiyle doğrudan ilişkili olduğu ve Ali Paşa'nın hâkimiyeti altında bulunan şehirlerin gelişiminde etkin rol oynadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte Ali Paşa'nın hâkimiyeti altındaki güney şehirlerinin daha yoğun olarak ziyaret edilmesi ve Arnavutluk'un kuzeyinin birtakım tehlikeler içermesine bağlı olarak seyahatnamelerde yerleşim merkezine ve yapılara dair anlatımlarda güney şehirlerine daha fazla ağırlık verilmiştir. Böylece bu çalışmada güney şehirleri daha detaylıca irdelenme olanağı bulmuştur.

Arnavutluk'taki birçok dini yapı, 1967 yılındaki Kültür Devrimi'nden sonra yok edilmiştir. Bununla birlikte henüz 19. yüzyılın ikinci yarısındaki zorlu siyasi şartlar ve isyanlar birçok yapının tahrip olmasına neden olmuştur. Seyahatnameler günümüze gelemeyen bu yapılara dair, bazen subjektif de olsa önemli bilgiler içermektedir. Bu yüzden bilimsel verilerin yanında başvurulacak ilk kaynaklardır. Aynı zamanda seyyahların ifadeleri, Osmanlı kayıtları dışındaki birçok ayrıntıyı da barındırmaktadır. Seyahatnamelerde oryantalist bakış açısıyla birlikte Osmanlı yapıları arasında en çok üzerinde durulan yapı türleri saraylar ve konut mimarisi

olmuştur. Günümüze ulaşamayan ve hakkında çok az bilgi edinilebilen saraylara ilişkin seyahatnamelerde yer alan gravür, resimler ve bizzat seyyahların ifadeleri sayesinde 19. yüzyıldaki durumlarını ve nasıl bir görünüme sahip olduklarını tespit etmek mümkün olmuştur.

Batılı gezginlerin seyahatnamelerinden ulaşılan bilgiler üzerinden, Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerinin irdelendiği bu çalışmada, şehirlerin kurgusu, yapıların konum itibarıyla ilişkisi, mahallelerin dağılımı, özellikle konut ve sarayların mimarisi, çarşı bölgesinin görünümü açısından büyük ölçüde Osmanlı kenti karakteri etkisi gösterdiği tespit edilmiştir. Arnavutluk'taki Osmanlı dönemi yerleşim merkezlerinin genelde Osmanlı kenti yapısıyla, özelde ise konut mimarisi ile Anadolu topraklarından farklı olmadığı, büyük ölçüde örtüştüğü belirlenmiştir. Yalnız incelenen şehirler arasında Dıraç ve Parga'yı ayrı tutmak gerekmektedir. Dıraç, söz konusu etkilerin oldukça zayıf olduğu, Parga ise bu etkilerin neredeyse hiç görülmediği yerleşim merkezleridir. Sonuç olarak Osmanlı şehir karakteri ve mimari dilinin Arnavutluk'ta da geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

5. KAYNAKLAR

ACAROĞLU, M. Türker (2006), **Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

AKDAĞ, Mustafa (1963) "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.14, C.8, 51-61.

AKIN, Nur (1990), "Arnavutluk'ta İki Müze-Kent Berat ve Ergiri'de Koruma", **Mimarlık**, S.3, 70-71.

AKIN, Nur (2001), **Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

ALPAN, Necip (1975), **Tarihin Işığında Arnavutluk**, Kardeş Yayınları, Ankara.

ALPAN, Necip (1982), **Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal**, Ankara.

Anonim (1982), **Portrait of Albania**.

AVRAMEA, Anna (1999), "M.Ö. 2. Yüzyıl ile M.S. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşlevi", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin vd., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3-7.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı (1982), **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk**, 4. Cilt, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul.

BEST, James John (1842), **Excursions in Albania; Comprising a Description of the Wild Boar, Deer And Woodcock Shooting in That Country; and a Journey From Thence to Thessalonica & Constantinople, and Up to the Danube to Pest,** H.Allen, Londra.

BOSTAN, İdris (2006), "Narda", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul, 385-387.

BOZBORA, Nuray (1997), **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul.

BOZBORA, Nuray (2006), "Arnavutların Kökeni", **Balkanlar El Kitabı: Tarih**, Cilt I, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam Vadi Yayınları, Çorum, 261-269.

BROOKS, Allen (2013), **Castles of Northwest Greece From the Early Byzantine Period to the eve of the First World War**, Aetos Press, UK.

CARDACCI, A. - VERSACI, A. (2014), "A Study for the Conservation of the Architectural Islamic Complex of Xhemal in Delvina (Albania)", 2. İCAUD Mimarlık ve Kentsel Tasarım Sempozyumu, Epoka Üniversitesi, Tiran, 309.

CEZAR, Mustafa (1985), **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

CHEKREZI, Constantin Anastasi (1919), **Albania Past and Present**, Macmillan, New York.

COCKERELL, Charles Robert (1903), **Travels in Southern Europe and the Levant 1810-1817**, Longsman Green and Co., Londra New York.

ÇELEBİ, Evliya (1970), **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**, 9. Kitap, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.

ÇELEBİ, Evliya (1971), **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**, 12. Kitap, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.

ÇELEBİ, Evliya (1971), **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**, 13. Kitap, Çev. Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.

ÇULPAN, Cevdet (2002), **Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

DELİLBAŞI, Melek (2013), **İki İmparatorluk Tek Coğrafya**, İthaki Yayınları, İstanbul.

DELİLBAŞI, Melek, (1987) "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması", **Bellekten**, C. 51, S.199, 75-106.

DODWELL, Edward (1819), **A Classical And Topographical Tour Through Greece During the Years 1801 1805 and 1806**, Vol I, Rodwell and Martin, Londra.

DOĞRU, Halime (2006), "Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683)", **Balkanlar El Kitabı: Tarih**, C. 1, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam Vadi Yayınları, Çorum, 301-319.

DUBOVOY, Sina, (1995), "Durrës", **International Dictionary of Historic Places: Southern Europe**, Vol III, Ed. Trudy Ring, Fitzroy Dearborn, Chicago-Londra, 198-201.

ELSIE, Robert (2010), **Historical Dictionary of Albania**, Scarecrow Press, Lanham Toronto Plymouth.

ELSIE, Robert (2012), **A Biographical Dictionary of Albanian History**, I.B. Tauris & Co. Ltd., Londra.

EYİCE, Semavi (1954), "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri-I", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 11, 157-182.

GİRAY, Muhteşem (1992), "Berat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 473-475.

GÖZENÇ, Selami (1985), **Avrupa Ülkeler Coğrafyası: Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri**, Cilt I, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

HAHN, Johann Georg Von (2015), **The Discovery of Albania: Travel Writing and Anthropology in the Nineteenth Century Balkans**, Çev. Robert Elsie, İ.B.Tauris, Londra-New York.

HOBHOUSE, John Cameron (1817), **A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople During the Years 1809 and 1810**, Vol I, M.Carey, Philadelphia.

HOLLAND, Henry (1815), **Travels in the Ionian Isles Albania Thessaly Macedonia During the Years 1812-1813**, Longman Hurst Rees Orme and Brown, Londra.

HUGHES, Thomas Smart (1820), **Travels in Sicily Greece and Albania**, Vol I, J. Mawman, Londra.

HUGHES, Thomas Smart (1820), **Travels in Sicily Greece and Albania**, Vol II, J. Mawman, Londra.

İNALCIK, Halil (1953) "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", **Fatih ve İstanbul**, C. I-II, S. 2, 152-175.

İNALCIK, Halil (1993) "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 109-114.

İNALCIK, Halil (1993), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 361-383.

İNCİCIYAN, P.L. - ANDREASYAN, H. H. (1974), **Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

JELAVICH, Barbara (2006), **Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar**, Çev. İhsan Durdu, Haşim Koç, vd., Küre Yayınları, İstanbul.

JOLLIFFE, Thomas Robert (1827), **Narrative of an Excursion From Corfu to Smyrna Comprising a Progress Through Albania and the North of Greece with Some Account of Athens Descriptive of the Ancient and Present State of That City**, Black Young and Young, Londra.

KABAK, Onur (2013), **Kuzey Yunanistan'da Osmanlı Klasik Döneminde Üç Şehir (Yanya, Kesriye, Serfice)**, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

KIEL, Machiel (1990), **Ottoman Architecture in Albania 1385-1912**, The Research Centre for Islamic History Art and Culture, İstanbul.

KIEL, Machiel (1994), "Draç", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 522-524.

KIEL, Machiel (1995), "Ergirikasrı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 298-299.

KIEL, Machiel (2000), "İlbasan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul, 79-80.

KIEL, Machiel (2001), "İşkodra", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 23, TDV Yayınları, İstanbul, 433-434.

KIEL, Machiel (2011), "Tepedelen", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul, 475-476.

KUŞ, A. - ŞİMŞEK, F. v.d. (2007), **Rumelide Osmanlı Mirası**, Hazinedaroğlu İnşaat Grubu Yayınları, İstanbul.

KÜLÇE, Süleyman (1944), **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, Ticaret Basımevi, İzmir.

LEAKE, William Martin (1835), **Travels in Northern Greece**, Vol I, J. Rodwell, Londra.

LEAKE, William Martin (1835), **Travels in Northern Greece**, Vol III, J. Rodwell, Londra.

LEAKE, William Martin (1835), **Travels in Northern Greece**, Vol IV, J. Rodwell, Londra.

LEAR, Edward (1851), **Journals of a Landscape Painter in Albania**, Richard Bentley, Londra.

M. BORIANI - M. GIAMBRUNO, (2012), "The Architectural Islamic Complex in The Area of Delvina a Problem of Conservation, Protection and Valorization of Albanian Cultural Heritage", **Scutari Berat Delvina Albania Domani**, 51-52.

MACCHIARELLA, Gianclaudio (2015), "Byzantine-Ottoman Delvina", **Studi per la Conservazione del Patrimonio Culturale Albanese**, Der. Maurizio Boriani, Mariacristina Giambruno, 51-59.

MACKENZIE, G.M. - IRBY, A. P. (1877), **Travels in The Slavonic Provinces of Turkey in Europe**, Vol II, Daldy Isbister and Co., Londra.

MCGOWAN, Bruce (2004), "Ticaret", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi**, Cilt II, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç v.d., 847-884.

MİKROPOULOS, A. Tassos (2008), **Elevating and Safeguarding Culture Using Tools of the Information Society Dusty Traces of the Muslim Culture**, Earthlab, Atina.

MOUSTERAKI, Reggina (2009), **Epirus Parga Igoumenitsa Syvota Ioannina**, Çev. Eirini Kantza, Eleni Vass, Atina.

MUÇO, Entela (2010), **Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Emlakı**, Alem Yayıncılık, İstanbul.

MURPHEY, Rhoads (1999), "17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin vd., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 191-214.

NAFİZ. A- KİRAMETTİN (2007), **1912-1913 Balkan Savaşı'nda İşkodra Savunması**, Cilt 1-2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara.

OSTROGORSKY, Georg (1999), **Bizans Devleti Tarihi**, X. Dizi, Sayı 7, Çev. Fikret Işıltan, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZEY, Ramazan (2009), **Avrupa Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul.

PAMUK, Bilgehan (2006), "Osmanlı Döneminde Arnavutluk", **Balkanlar El Kitabı: Tarih**, Cilt I, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam Vadi Yayınları, Çorum. 340-347.

POLLO, S. - PUTO, A. (1981), **The History of Albania From Its Origins to the Present Day**, Çev. Carol Wiseman, Ginnie Hole, Routledge & Kegan Paul, Londra.

POUQUEVILLE, François Charles Hugues Laurent (1822), **Travels in Southern Epirus Acarnania Aetolia Attica and Peloponesus or the Morea in the Years 1814-1816**, Richard and Co., Londra.

POUQUEVILLE, François Charles Hugues Laurent (1820), **Travels in Epirus, Albania, Macedonia and Thessaly**, Sir Richard Phillips and Co., Londra.

SKENDER, Rıza (1994), "Delvine", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 147.

SPENCER, Edmund (1851), **Travels in European Turkey in 1850**, Vol II, Colburn and Co., Londra.

STOIANOVICH, Traian (1999), "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)**, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin vd., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 225-240.

TAYLOR, Bayard (1859), **Travels in Greece and Russia with an Excursion to Crete**, G.P.Putnam, New York.

TOZER, Henry Fanshawe (1869), **Researches in the Highlands of Turkey, Including Visits to Mounts Ida Athos Olympus and Pelion to the Mirdite Albanians and Other Remote Tribes**, Vol I, John Murray, Londra.

TOZER, Henry Fanshawe (1869), **Researches in the Highlands of Turkey, Including Visits to Mounts Ida Athos Olympus and Pelion to the Mirdite Albanians and Other Remote Tribes**, Vol II, John Murray, Londra.

TUĞLACI, Pars (1985), **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Gazetesi, İstanbul.

URQUHART, David (1838), **The Spirit of the East Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period**, Vol I, Henry Colbourn, Londra.

URQUHART, David (1838), **The Spirit of the East, Illustrated in a Journal of Travels Through Roumeli During an Eventful Period**, Vol II, Henry Colbourn, Londra.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

WALSH, Robert (1839), **Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor Illustrated**, Fisher and Son, Londra.

WINGFIELD, William Frederick (1859), **A Tour in Dalmatia Albania and Montenegro with an Historical Sketch of the Republic of Ragusa**, Richard Bentley, Londra.

WORDSWORTH, Christopher (1844), **Greece Pictorial Descriptive and Historical**, S. Orr And Co., Londra.

<http://www.elsie.de> (10.01.2017)

<http://tr.travelogues.gr> (06.03.2017)

6. ÖZGEÇMİŞ

Aysu Ateş, 1991 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2009 yılında başladığı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi bölümündeki lisans eğitimini 2013'te tamamladı. Ardından 2014 yılında yüksek lisans eğitimi için Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Programına yerleşti.

